

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

GÜNÜMÜZ ENDONEZYA’SINDA YAŞAYAN DİNLER
VE İNANÇLAR

NANİK YULİYANTİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

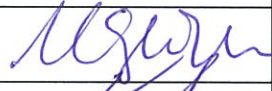


DANIŞMAN:
DOÇ. DR. NERMİN ÖZTÜRK

KONYA – 2018

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nanik Yuliyanti
	Numarası	148102011072
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Dinler Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Nermin Öztürk
	Tezin Adı	Günümüz Endonezya'sında Yaşayan Dinler ve İnançlar

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Günümüz Endonezya'sında Yaşayan Dinler ve İnançlar* başlıklı bu çalışma *02.10.2018* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Nermin Öztürk	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Cemil Kullutürk	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Ahmet ARAS	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nanik Yuliyanti		
	Numarası	148102011072		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Dinler Tarihi		
	Programı	Yüksek Lisans	√	
		Doktora		
Tezin Adı	Günümüz Endonezya'sında Yaşayan Dinler ve İnançlar			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı**İmzası**

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nanik Yuliyanti		
	Numarası	148102011072		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	√	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Nermin Öztürk		
Tezin Adı	Günümüz Endonezya'sında Yaşayan Dinler ve İnançlar			

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Nanik Yuliyanti		
	Student Number	148102011072		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / History of Religions		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	√	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Nermin Öztürk		
Title of the Thesis	Religions and Beliefs in Present-Day Indonesia			

İÇİNDEKİLER

İç Kapak	i
Tez Kabul Formu	ii
Bilimsel Etik Sayfası	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
İçindekiler	vi
Kısaltmalar.....	ix
Ekler Listesi	xiii
Önsöz ve Teşekkür	xiv

Giriş

A. Konunun Amaç ve Önemi	1
B. Konunun Metod ve Yöntemi.....	3
C. Konunun Sınırlılıkları	3
D. Konunun Kaynakları.....	3
E. Endonezya Hakkında Genel Bilgiler	4

BİRİNCİ BÖLÜM ENDONEZYA'DAKİ RESMÎ DİNLER

A. İslâm.....	10
a. Endonezya'ya İslâm'ın Gelişi	10
a.a. Ticaret Yollarının Etkisi.....	10
a.b. Tasavvufun Etkisi	13
b. İslâm'ın Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu.....	18
c. Bugünkü Endonezya'daki Müslümanların Durumu	23
c.a. Endonezya'daki İslâm Devleti Savunan Radikal Gruplar.....	27
c.b. Endonezya'nın Büyük İslâm Örgütü ve Sapkın Olarak Düşünülen İslâm Akımları	32
c.b.a. Endonezya'nın Büyük İslâm Örgütü.....	36
c.b.b. Endonezya'da Sapkın Olarak Düşünülen İslâm Akımları	36
i. Şiilik.....	36
ii. Ahmediye.....	38
iii. El-Kiyade el-İslâmiye (Al-Qiyadah al-Islamiyah)	40
iv. Lia Eden.....	41
v. Yusman Roy (Gus Roy).....	41
B. Hristiyanlık (Katoliklik ve Protestanlık).....	42
a. Endonezya'ya Hristiyanlığın Gelişi	42
a.a. Katoliklik.....	42
a.b. Protestanlık.....	46
b. Misyonerlik Faaliyetleri ve Kiliselerin Birlikleri	48
b.a. Protestanlığın Misyonerlik Faaliyetleri.....	50
b.b. Katolikliğin Misyonerlik Faaliyetleri	57

b.c. Endonezya'daki Kiliselerin Birlikleri	60
c. Hristiyanlığın Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu	64
d. Bugünkü Endonezya'daki Hristiyanların Durumu	72
C. Hinduizm ve Budizm	79
a. Endonezya'ya Hinduizm ve Budizm'in Gelişi	79
b. Hinduizm ve Budizm'in Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu (Endonezya'da Hintleşme).....	85
c. Bugünkü Endonezya'daki Hinduların Durumu	90
c.a. Endonezya'nın Yerel Hinduizmi (Hindu Bali) veya Hindistan'dan Gelen Hinduizmi	91
c.b. Eğitimde Hinduizm	98
c.c. Sai Baba Hareketi	103
d. Bugünkü Endonezya'daki Budistlerin Durumu.....	104
D. Konfüçyanizm.....	111
a. Endonezya'ya Konfüçyanizm'in Gelişi	111
b. Konfüçyanizm'in Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu ve Endonezyadaki Yasalarında Konumu	114
b.a. Endonezya'nın Konfüçyanizm'i Resmen Tanınmasının Ardından Değişen Durumu	115
b.b. Endonezya'daki Konfüçyüsçü Kuruluşlar ve Çinlilerin Birliği	119
c. Bugünkü Endonezya'daki Konfüçyüsçülerin Durumu	123

İKİNCİ BÖLÜM ENDONEZYA'DAKİ GAYRÎ RESMÎ DİNLER

A. Bahâilik.....	128
a. Endonezya'ya Bahâiliğin Gelişi.....	128
b. Bugünkü Endonezya'daki Bahâ'ilerin Durumu	130
B. Sihizm	133
a. Endonezya'ya Sihizm'in Gelişi	133
b. Bugünkü Endonezya'daki Sihlerin Durumu.....	136
C. Yahudilik.....	137
a. Endonezya'ya Yahudiliğin Gelişi	137
b. Bugünkü Endonezya'daki Yahudilerin Durumu	139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ENDONEZYA'DAKİ İNANÇLAR

A. Ateizm.....	143
B. Ruh veya Doğaüstü Güce İnançlar.....	147
a. Animizm.....	149
a.a. Batı Sumatra'daki Mentawai Kabilesinin İnanıcı	150
a.b. Suku Anak Dalam Toplumun İnanıcı	151
b. Atalara Tapınma	152
b.a. Sulawesi'deki Toraja Kabilesi'nin İnanıcı.....	154

b.b. Maluku Adalarındaki Buru Kabilesi'nin İnançları	155
c. Dinamizm (<i>Mana</i> veya <i>Jimat</i>)	156
c.a. Açe Toplumunda <i>mana</i>	157
c.b. Papua'daki Bauzi Kabilesi'nin İnançları	157
d. Fetişizm	158
d.a. Cava Toplumunda Fetişler	159
d.b. Sumatra'daki Batak Kabilesinde Parmalim İnançları (Ugamo Malim)	159
e. Şamanizm	161
e.a. Cava'daki Banyuwangi'de Şamanizm Uygulamaları	163
e.b. Kalimantan'daki Dayak Kayan Kabilelerinde Şamanizm	164
f. Totemizm	165
f.a. Papua'daki Wally Kabilesinde Totemizm	166
f.b. Papua Vilayetindeki Asmat Kabilesinde Totemizm	166
C. Günümüzdeki Yerel İnançları Takipçilerin Durumu	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ÇOKLUKTA DİNİ ÇOĞULCULUK

A. Dini Çoğulculuğa Kısa Bir Bakış	172
a. Dini Çoğulculuğu Destekleyenler	174
b. Dini Çoğulculuğa Karşı Çıkanlar	175
B. Endonezya'da Dini Çoğulculuk	176
a. Dini Çoğulculuk ve Din Özgürlüğü	178
b. Dini Çoğulculuk ve Dinler Adına Şiddetler	181
C. Dini Çoğulculuk ve Dini Diyalog	184
Sonuç	188
Kaynakça	191
Ekler	212
Özgeçmiş	237

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABRI	: Angkatan Bersenjata Republik Indonesia (Hükümeti ve Endonezya Silahlı Kuvvetleri)
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.k.	: Adı Geçen Kaynak
APGAH	: Akademi Pendidikan Guru Agama Hindu (Hindu Din Öğretmenliği Akademisi)
bk.	: Bakınız
BMS	: The Baptist Missionary Society (Baptist Misyonerlik Topluluğu)
BPK GM	: <i>Badan Penerbit Kristen Gunung Mulia</i> (Endonezya'daki en büyük Protestan yayınevi ve baskı bürosu)
BPUPKI	: Badan Penyelidik Usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia
c.	: Cilt
CAMA	: Christian and Missionary Alliance (Hristiyan ve Misyonerlik İttifakı)
D-8	: Developing Eight/Gelişmekte Olan Sekiz Ülke (Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dan oluşan Uluslararası Kuruluş).
DGI	: Dewan Gereja-gereja di Indonesia (Ulusal Kiliseler Konseyi)
DI/TII	: Darul Islam/Tentara Islam Indonesia (Endonezya İslâm Ordusu)
DPI	: Dewan Pantekosta Indonesia
Ed.	: Editör
FCHI	: Forum Cendekiawan Hindu Indonesia (Endonezya Hindu Aydınlarının Forumu)
FKUB	: Forum Kerukunan Umat Beragama (Dini Cemaatlerin Uyumu Forumu)
FPI	: Front Pembela Islam (İslâm Savunma Hareketi)
FUI	: Forum Umat Islam (İslâm Ümmeti Forumu)
G-20	: Group of 20 (20 Grubu)
GAI	: Gerakan Ahmadiyah Indonesia (Endonezya Ahmediye Hareketi)
GAM	: Gerakan Aceh Merdeka (Özgür Açe Hareketi)
GAPAKSI	: Gabungan Perhimpunan Agama Khonghucu se-Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Dini Federasyonu)
Garda	: Pagar Akidah (İnanç Koruyucuları)
GGBI	: Gabungan Gereja-gereja Baptis Indonesia (Endonezya'daki Baptist Kiliseleri Federasyonu)
GKI	: Gereja Kristen Indonesia (Endonezya Hristiyan Kilisesi)
GKII	: Gereja Kemah Injil Indonesia (Endonezya Protestan Tapınağı Kilisesi)
GKST	: Gereja Kristen Sulawesi Tengah (Orta Sulawesi Hristiyan Kilisesi)
GMI	: Gereja Methodist Indonesia (Endonezya Metodist Kilisesi)
GMIBM	: Gereja Masehi Injili di Bolaang Mongondow (Bolaang Mongondow'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi)
GMIH	: Gereja Masehi Injili Halmahera (Halmahera'daki Hristiyan Evanjelist

	Kilisesi)
GMIM	: Gereja Masehi Injili di Minahasa (Minahasa'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi)
GMIST	: Gereja Masehi Injili di Sangihe-Talaud (Sangihe-Talaud'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi)
GMIT	: Gereja Masehi Injili di Timor (Timor'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi)
GPBI	: Gereja Perhimpunan Injili Baptis Indonesia (Endonezya'daki Evanjelist Baptistler Meclisi Kilisesi)
GPdI	: Gereja Pantekosta di Indonesia (Endonezya Pentekostal Kilisesi)
GPID	: Gereja Protestan Injil Donggala (Donggala Protestan Evanjelist Kilisesi)
GRII	: Gereja Reformed Injili Indonesia
GSKI	: Gabungan Sam Kauw Indonesia (Sam Kauw Dernekleri Federasyonu)
HKBP	: Huria Kristen Batak Protestan (Batak Protestan Hristiyan Kilisesi)
HTI	: Hizb-ut Tahrir Indonesia
Hz.	: Hazret-i
ICIP	: International Center for Islam and Pluralism
ICRS	: The Indonesian Consortium for Religious Studies
IHD	: Institut Hindu Dharma (Hindu Din Enstitüsü)
IJABI	: Ikatan Jamaah Ahlubait Indonesia (Endonezya Ahlubait Cemaati'nin Birliği)
INTERFIDEI	: Institute for Inter-Faith Dialogue in Indonesia (Endonezya İnançlar Arası Diyalog Enstitüsü)
İŞİD	: İrak ve Şam İslâm Devleti
JAI	: Jemaat Ahmadiyah Indonesia (Endonezya Ahmediye Cemaati)
JI	: Jemaah Islamiyah (İslâm Cemaati)
JIL	: Jaringan Islam Liberal
KAKIN	: Kebaktian Agama Khonghucu Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Mabet Hizmeti Birliği)
KASI	: Konferensi Agung Sangha Indonesia (Endonezya'da Büyük Sanghalar Konferansı)
KH.	: Kyai Haji ('Alim ya da haca giden bir hoca için kullanılan unvandır)
KOMDA MATAKIN	: Majelis Tinggi Agama Khonghucu Indonesia Komisariat Daerah (Endonezya Konfüçyüs Dini Yüksek Konseyi Bölge Komiserliği)
KTP	: Kartu Tanda Penduduk (Kimlik cüzdanı)
KWI	: Konferensi Waligereja Indonesia (Endonezya Piskoposlar Konferansı)
LKiS	: Lembaga Kajian Islam dan Sosial
LMS	: London Missionary Society (Londra Misyoner Topluluğu)
MADIA	: Masyarakat Dialog Antar Agama (Dinler Arası Diyalog Topluluğu)
MAKIN	: Majelis Agama Konghucu Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Dini Konseyi)
MATAKIN	: Majelis Tinggi Agama Konghucu Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Dini Yüksek Konseyi)

MIKTA	: Mexico, Indonesia, Republic of Korea, Turkey and Australia
MMI	: Majelis Mujahidin Indonesia (Endonezya Mücahitler Konseyi)
M.Ö.	: Millatan Önce
MPR	: Majelis Permusyawaratan Rakyat (Büyük Millet Meclisi)
MUI	: Majelis Ulama Indonesia (Endonezya Ulema Meclisi)
NBS	: Netherlands Bible Society (Hollanda İncil Cemiyeti)
NII	: Negara Islam Indonesia (Endonezya İslâm Devleti)
NU	: Nahdatul Ulama (Ulemanın Uyanışı)
OPM	: Operasi Papua Merdeka (Özgür Papua Hareketi)
PAKIN	: Pemuda Agama Khonghucu Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Gençliği)
PBI	: Persekutuan Baptis Indonesia (Endonezya'daki Baptistler Cemaati)
PDHB	: Parisada Dharma Hindu Bali
Perbuddhi	: Perhimpunan Buddhis Indonesia (Endonezya Budist Örgütü)
PGAH	: Pendidikan Guru Agama Hindu (Agama Hindu Öğretmenleri için Eğitim)
PGBIJ	: Persekutuan Gereja-gereja Baptis Irian Jaya (Irian Jaya'daki Baptist Kiliseleri Komünyonu)
PGI	: Persekutuan Gereja-gereja di Indonesia (Endonezya'daki Ulusal Kiliseler Federasyonu)
PGLI	: Persekutuan Gereja-gereja dan Lembaga-lembaga Injili Indonesia (Endonezya Evanjelist ve Kiliseler Komünyonu)
PGPI	: Persekutuan Gereja-gereja Pentakosta Indonesia (Endonezya Pentikostal Kilisesi Komünyonu)
PHD	: Parisada Hindu Dharma
PHDI	: Parisada Hindu Dharma Indonesia
PII	: Persekutuan Injili Indonesia (Endonezya Evanjelist Komisyonu)
PKCHI	: Perserikatan Khung Chiao Hui Indonesia (Endonezya Khung Chiao Hui Birliği)
PMP	: Pendidikan Moral Pancasila
PUUI	: Persaudaraan Upasaka Upasika Indonesia (Endonezya Upasaka ve Upasika Kardeşliği)
s.	: Sayfa
SAD	: Suku Anak Dalam
SKH	: Sam Kauw Hwee (Majelis Tri Dharma Indonesia)
ss.	: Sayfa (Birden çok sayfasından yararlanılması)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SVD	: Societas Verbi Divini (İlahi Sözler Topluluğudur)
sy.	: Sayı
THHK	: Tiong Hoa Hwee Koan (Çin Örgütü)
tr.	: Tercüme eden
UIJC	: United Indonesian Jewish Community (Birleşik Endonezya Yahudi Topluluğu)
UIN	: Universitas Islam Negeri (İslam Devlet Üniversitesi)
UNHI	: Universitas Hindu Indonesia (Endonezya Hinduizm Üniversitesi)
UU/UUD	: Undang-Undang/Undang-Undang Dasar (Anayasa)
VOC	: Hollanda Doğu Hint Şirketi

vs.	: Ve saire
WAKIN	: Wanita Agama Konghucu Indonesia (Endonezya Konfüçyüs Kadınları)
WALUBI	: Perwalian Umat Buddha Indonesia (Endonezya Budist Konseyi)
WEF	: World Evangelical Fellowship (Dünya Evanjelik Derneği)
WJC	: World Jewish Congress (Dünya Yahudi Kongresi)
WMAB	: Wadah Musyawarah Antarumat Beragama (Dinlerarası İstişare Forumu)



EKLER LİSTESİ

Ek-1 : Zaman Çizelgesi	212
Ek-2 : Endonezya'nın Cümhur Başkanlarının listesi	215
Ek-3 : Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi NO. 1/PNPS/1965.....	216
Ek-4 : Endonezya Haritası ve Sembolu	220
Ek-5 : 2013 Endonezya'daki Din Mensupları.....	221
Ek-6 : 2014 Endonezya'daki İbadet Yerleri.....	222
Ek-7 : Eski Ticaret Yolu	223
Ek-8 : Endonezya'daki İslâm Sultanlıkları	223
Ek-9 : Cakarta'daki İstiklal Camisi ve Cathedral Kilisesi	224
Ek-10 : Borobudur Tapınağı	225
Ek-11 : Prambanan Tapınağı.....	226
Ek-12 : Bali'deki Pura (Hindu Tapınağı).....	227
Ek-13 : Doğu Cava'daki Klenteng Kwan Sing Bio	228
Ek-14 : Orta Cava'daki Surabaya'da Joko Dolok.....	229
Ek-15 : X. yüzyılda tarihlenen Orta Cava'da Garuda ve Vişnu.....	229
Ek-16 : XX. yüzyılın sonlarındaki Prajnâpâramitâ	230
Ek-17 : 1300'lerin Endonezya Milli Müzesindeki Prajnâpâramitâ'nın heykeli	230
Ek-18 : Ogoh-ogoh ve Barong dansı.....	231
Ek-19 : Manado'daki Menorah ve Hz. İsa Heykeli	232
Ek-20 : Toraja Kabilesinde Cenaze Töreni	233
Ek-21 : Poso'daki Megalitik	234
Ek-22 : Wayang, Blankon ve Gamelan.....	224
Ek-23 : Keris ve Mbis heykeli	236

Önsöz ve Teşekkür

Bilindiği üzere Endonezya dünyanın en çok Müslüman nüfusa sahip ülkesidir. Fakat aslında, Endonezya'ya sayı bakımından Müslümanlar hakim olsa da İslâm'a dayalı bir devlet olmadığı ortadadır. *Pancasila*'ya (Beş İlke, yani Endonezya'nın resmî ideolojisi) göre, Endonezya anayasası “bir Yüce Tanrı'ya” inanmaya dayanmaktadır, ancak tüm insanların kendi din veya inançlarına göre ibadet hakkı güvence altına alınmaktadır.

Endonezya anayasasına göre resmî din altı tanedir; İslâm, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm. Fakat hükümet, aynı zamanda birçok gayri resmi dinleri ve *Aliran Kepercayaan* olarak adlandırılan Endonezya'nın yerel inançlarının dinler yerine kültürel belirtiler olarak uygulanmasına da izin vermektedir.

Çok kültürlü ve çok dinli bir ülke olan Endonezya'da, gruplar arası ve grup içi çatışmalar sıklıkla dini sebeplerde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla birçoğu, soruna barışçıl ve insancıl bir çözüm sağlamak için “dini çoğulculuk,” “dini özgürlük” ve “dinler/inançlar arası diyalog” teorisini önermeye çalışmaktadır.

Tezimiz giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde, konunun amaç ve önemi, metot ve yöntemi, sınırlılıkları ve kaynakları ve ayrıca Endonezya hakkında genel bilgiler de bilgi vermiştir. Birinci bölümde Endonezya'nın Resmi Dinleri ve ikinci bölüm Endonezya'nın gayri resmi dinlerin tarihi ve bugünkü durumu ile ilgili detaylı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Endonezya'nın İnançları ve bugünkü durumunu ele aldık. Sonuncu bölümde Endonezya'nın farklı kültür, din ve inançlar arasında dini çoğulculuk, dini özgürlük ve dinler/inançlar arası diyalog ile ilgili kalem alınmıştır.

Birçok kişi bu tezin bitirmesini mümkün kılmıştır. Tezin taranma çalışmalarında önerileri ve düzeltmeleri sunan arkadaşlarım Nurefşan Nur Aytıp ve onun yardımsever ve ilginç ailesi, Kenzhe Badan Kyzy ve Çiğdem Göktaş'a şükranlarımı sunmaktan mutluluk duyuyorum. Bu çalışmanın araştırması, yazması ve tercüme etme süresi boyunca destekleri, yardımları ve tavsiyeleri için Emine Yüksel, Hasibullah Sadeed, Vildan Şafak, Teuku Muadzan, IIIT Mahya ve Endonezya'daki arkadaşlarıma ve tek tek bahsedemeyeceğim herkese de çok teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans ders döneminde kendilerinden son derece istifade ettiğim ve tezin konusunda önemli önerilerde bulunan değerli hocalarımız Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Sami Baybal, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Aras ve Yrd. Doç. Dr. Kemal Enz Argon'a şükranlarımı sunarım.

Bilhassa yüksek lisansa başladığım andan itibaren tezimi bitirene kadar bana her konuda destek ve yardımcı olan, yol gösteren ve böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında, eksiklerimi tamamlayıp yanlışlarımı düzeltip zamanı ve gayretinden çok şey veren değerli danışmanım Doç. Dr. Nermin Öztürk hocama da şükranları bir borç bilirim.

Anneme, babama ve tüm ailemin sürekli duaları, sevgileri, sabırları ve bana olan güveninden dolayı minnettarım ve teşekkür ederim. En son ve en önemlisi, sayesinde tüm bunları mümkün kılan ve gerçekleştiren Yaratıcı olan Allah'a övgüler ve şükürler olsun. O olmadan hiçbir şey yoktur.

Nanik Yuliyanti
Konya – 2018

GİRİŞ

A. Konunun Amaç ve Önemi

Nüfus bakımından dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesi olan Endonezya, Müslüman nüfus açısından dünya genelinde ilk sırayı alır. Halkın %87'si Müslümandır. Burada 207 milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır. Sayı bakımından Müslümanlar hakim olsa da Endonezya, İslâm'a dayalı değil, başkanlık ve demokrasi sistemine dayalı bir devlettir. Endonezya'da tüm insanların dinleri, inançları ve ibadet hakları güvence altına alınmaktadır.

Endonezya anayasasına göre resmî din, İslam, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm olmak üzere altı tanedir. Fakat hükümet, aynı zamanda gayrî resmî dinler ve *Aliran Kepercayaan* (aliran: akım, kepercayaan: inanç) olarak adlandırılan Endonezya'nın geleneksel inançlarının dinler yerine kültürel zenginlikler olarak uygulanmasına da izin vermektedir.

Halk, çok çeşitli etnik gruplardan meydana gelir. Nüfusun çok büyük kısmını Malay kökenliler oluşturur. Cavalılar, Sundalılar, Minanglar, Papualar, Alaslar, Araplar, Çinliler, vs. ülkedeki diğer etnik gruplardandır. Endonezya'da 250 den fazla dil kullanılır. Ülkenin resmî dili Bahasa Indonesia (Endonezce) denilen dildir.

Bu kadar çok çeşitlilikte kültürün, dilin ve dinin yaşandığı bu ülkede çeşitli nedenlerle gruplar arası ve grup içi çatışmaların çıkması kaçınılmazdır. Bu yüzden, özellikle dinî nedenlerle ortaya çıkan çatışmalardan ötürü soruna barışçıl ve insancıl bir çözüm sağlamak için pek çok kişi “dinî çoğulculuk,” “dinî özgürlük” ve “dinler arası diyalog” teorilerini önermektedir. Bu çerçevede araştırmamızın temel konusu, 250 milyondan fazla nüfusa sahip olan Endonezya'daki dinlerin ve inançların tarihî seyrini ve bugünkü durumlarını ortaya koymaktır.

Dinler ve inançlar bakımından Endonezya muhteşem bir zenginliğe sahiptir. Her ne kadar nüfusun çoğunluğu Müslüman olsa da Hristiyanlık'tan Hinduizm'e,

Hinduizm'den Animizm'e, Totemizm'e, Şamanizm'e değin pek çok din ve inanç hâlihazırda Endonezya'da yaşamaktadır.

Günümüzde din özellikle Amerika'daki 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası politikalarda dikkat edilmesi gereken bir unsur haline gelmiştir. Türklerin XVI. yüzyıldan itibaren Endonezya ile olan ilişkileri Endonezya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra daha da artmıştır. Her iki ülkenin de yoğun Müslüman nüfusa sahip olması bunda etkili olmuştur. Devletlerin ticari, siyasi ve kültürel ilişkilerde buldukları ülkeleri her yönü ile tanımaları önemlidir. Bu yüzden Endonezya'daki dinlerin tanıtılmasının iki ülkenin birbirini daha iyi anlamasına, olayları daha iyi değerlendirmesine sebep olacağını düşünüyoruz. Bunun yanı sıra her ne kadar en kalabalık Müslüman nüfusa sahip olsa da Endonezya'daki diğer dinlerin varlığı yadsınamazdır. Aynı ülkede yerli kabile inançların ve dinlerinden evrensel dinlere kadar olan bu zengin çeşitliliğin incelenmeye değer bir konu olduğu, ayrıca yapıldığı olan bu çalışmanın diğer pek çok bilimsel araştırmalara da zemin teşkil edebileceği düşüncesi bizi böyle bir konuda çalışmaya sevk etmiştir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Endonezya'da yaşayan dinler ve inançlar ile ilgili Türkçe olarak yazılan bir çalışmanın yapılmadığını gördük. Hızlı iletişim ve ulaşım vasıtaları sayesinde daha da ivme kazanan uluslararası ilişkilerde, ister ticari, ister siyasi, ister kültürel olsun, dinî boyutun ihmal edilmesi politik hatalara ve ağır bedellere sebep olabilmektedir. Pek çok disiplini ilgilendiren bu konuya tarafsız ve objektif olarak bakmak her yönden önemlidir.

Özellikle Türkiye ile ilişkisi açısından bakıldığında da Türkiye'nin pek çok konuda Endonezya ile işbirliği içinde olduğunu görüyoruz. Mesela İslâm İşbirliği Teşkilatı, G-20, D-8 ve MİKTA gibi platformlardan iki ülke beraber çalışmaktadırlar. Böylesi ciddi ilişkilerin bulunduğu bir ülkenin dinî coğrafyasını tanımak konu ile ilgili taraftarlara kolaylık sağlayacaktır. Çalışmamızda Endonezya'daki dinler ve inançlar ile ilgili genel ve istatistiki bilgiler vererek bu alanda bir boşluğu doldurmaya çalıştık. Çalışmamızın sadece ilahiyat alanında değil tarih veya uluslararası ilişkiler gibi farklı bilim dallarında da faydalı olacağını umut ediyoruz. Uluslararası alanda bu konuyla ilgili benzer çalışmalar bulunmaktadır, ancak Türkçe olarak çalışılmış bir araştırma yoktur. Dolayısıyla Endonezya'daki

dinler ve inançlar konusunda yaptığımız bu çalışma umuyoruz ki Türkiye’de Dinler Tarihi sahasında bir boşluğu dolduracaktır.

B. Konunun Metod ve Yöntemi

Çalışmamızda deskriptif ve tarihi metodun yanı sıra konuyla ilgili yapılmış olan istatiklere de yer verdik. Öncelikli olarak Endonezya’nın resmî dinlerinden ve mensubu en çok olanlardan başlayıp sırasıyla gayrî resmî dinleri ve diğer inançları ele aldık. Gayrî resmî dinler ve inançları alfabetik olarak sıraladık.

C. Konunun Sınırlılıkları

Tezimizin konusu Endonezya’da yaşayan dinler ve inançlar olduğundan, çalışmamızda Endonezya’da inançlar ve dinlerin tarihi ve onların günümüzdeki durumları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Ülkenin dinler ve inançlar zenginliğinden dolayı “dinî çoğulculuk,” “dinî özgürlük” ve “dinler arası diyalog” teorilerine de önem verilmektedir. Ancak, konuyu daha iyi bilmek için, konuya girmeden önce, Endonezya’nın genel bilgileri de ele alınmıştır.

D. Konunun Kaynakları

Endonezya’daki inançlar ve dinlerle ilgili olan tezimizde Endonezya dili ve İngilizcede yazılmış bilimsel eserlerin yanı sıra, Türkçe kaynaklar da kullanılmıştır. Ancak bu araştırma Endonezya ile ilgili olduğu için daha fazla Endonezce ve İngilizce kaynaklardan istifade edilmiştir. Tezimizin konusu hakkında farklı dillerdeki kaynaklar taranmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. İlgili başlıklar için gerekli kaynak eserlerden, Türkiye ve Endonezya’daki kütüphanelerden, internet vs. yerlerden faydalanılmış ve tasnife tabi tutulmuştur. Daha sonra bu verilerin araştırmamıza ışık tutmuş kısımlarından yararlanılmıştır.

E. Endonezya Hakkında Genel Bilgiler

Endonezya ismi Latince *Indus* ve Yunanca *Nesos* kelimelerinden türetilmiştir, *Hint* (Hindia) ve *ada* anlamına gelmektedir. Yani Endonezya, Hint Okyanusunda bir ada ülkesidir. Endonezya, Güneydoğu Asya bölgesindedir. Ülkenin resmî adı Endonezya Cumhuriyeti'dir (Republik Indonesia). Endonezya, ülkenin resmî adı olarak 17 Ağustos 1945'te ülkenin bağımsızlığını elde etmesiyle beraber resmen kullanmaya başlamıştır. O zamana kadar ve hatta bugün de Endonezya, *Nusantara*¹ olarak adlandırılmaktadır. Endonezya Ekvator yakınlarında tropikal bir ülkedir. Endonezya'nın başkenti, Cava adasındaki Cakarta'dır.²

Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus arasında bir adalar ülkesi olan Endonezya, 17.508 adadan³ oluşur. Bu adaların en büyükleri Papua, Kalimantan, Sumatra, Sulawesi, ve Cava⁴ adasıdır.⁵ Adalar arasında çeşitli iç denizler mevcuttur. İç denizlerle beraber yüzölçümü yaklaşık 5.193.250 km² olan Endonezya'nın kara parçalarının toplam yüzölçümü ise 1.919.440 km²'dir. Yüzölçümü büyüklüğüne göre, dünya ülkeleri arasında Rusya, Kanada, ABD, Çin, Brezilya, ve Avustralya'dan sonra 7. sırayı alır. Nüfus bakımından ise, dünya ülkeleri arasında, Çin, Hindistan, ve

¹ *Nusantara*, batıdaki Sumatra'dan doğudaki Papua'ya kadar uzanan geniş Endonezya takımadalarını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. *Nusantara* kelimesi ilk kez XIV. yüzyılda Cava Edebiyatında ortaya çıktı ve Hindu-Budist Macapahit İmparatorluğunu oluşturan muazzam ada zincirine değindi. *Nusantara*, eski Cavaca'dan türemiş bileşik bir isim: *nusa* (adalar) ve *antara* (karşıt/karşıdan). Yazar ve Budist rahibi olan Mpu Prapanca, "Negarakertagama" adlı kitabında günümüz Endonezya'nın çoğunu (Sumatra, Cava, Bali, Kalimantan, Sulawesi, Maluku adaları ve Batı Papua), artı Malezya, Singapur, Brunei ve güney Filipinler'in önemli bir bölümünü kapsayan bölgeleri Nusantara bölgesi olarak tanımladı. Detaylı bilgi için bk. Yahya Cholil Staquf, "How Islam Learned to Adapt in Nusantara," *Strategic Review: The Indonesian Journal of Leadership, Policy and World Affairs*, c. 5, sy. 2, Nisan-Haziran 2015, ss. 18-19.

² *Nama Indonesia Berasal dari Bahasa Latin Indus yang Berarti India dan Bahasa Yunani Nesos yang Berarti Pulau*, <http://afandikusuma.blogspot.com.tr/2011/07/nama-indonesia-berasal-dari-bahasa.html>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016); *Legenda dan Sejarah Nusantara*, <https://legendanusantara.wordpress.com/legenda-nusantara/arti-nama-Indonesia-nusantara-dan-asal-usulnya/>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2017).

³ 2004 yılı Endonezya'nın İç Departman kaynaklarına göre 9.634 isimli ada ve 7.870 kadar ismi olan adası bulunmaktadır. Bu adaların sadece 6.000 kadarında insanlar oturmaktadır. Detaylı bilgi için bk. *Daftar Pulau-pulau di Indonesia*, <http://sektorinfo.blogspot.com.tr/2012/02/daftar-pulau-pulau-di-indonesia-detil.html>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

⁴ Endonezya'nın beş ana adaların arasında en küçük olan Cava, takımadalarının en kalabalık adasıdır. Batı Cava'da yaklaşık 43 milyon insan yaşamaktadır. Papua'da ise, sadece 760.000 insan civarında yaşamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Daftar Provinsi yang Paling Banyak Jumlah Penduduknya*, <http://kum.kim/topic181.html>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

⁵ *Daftar Pulau-pulau di Indonesia*, a.g.k.

ABD'den sonra 250 milyon civarında nüfusuyla, dünyanın en kalabalık ülkeleri sıralamasında 4. sırada yer almaktadır.⁶

Endonezya'nın ekvator kuşağında bulunması, iki kıta arasında yer alması ve adalardan oluşması, bu ülkenin dünyanın sıcak ve nemli bölgelerinden biri olmasına yol açmıştır. Her ay bol yağışlı geçer. Bu iklimin bitki örtüsüne verdiği canlılık Endonezya topraklarının %64'ünün ormanlarla kaplı olmasını sağlar; ağaç, petrolden sonra ülkenin ikinci dışsattım ürünüdür. Kinin ağacı, ginkgo biloba ağacı, abanoz, sandal ağacı, kafur ağacı gibi değerli ağaçlar bolca bulunur. Sismik (depremsel) açıdan kararsızlığını sürdüren ülkede 500 dolayında yanardağ var ve bunlardan 100 kadarı günümüzde de aktiftir. Kireçli alkali lavlar fişkirtan bu yanardağların en ünlüsü (Cava ve Sumatra arasında yer alan Krakatau) 1883'te patlamış ve 36.000 kişinin civarında ölümüne neden olmuştur. Ayrıca 19 Mayıs 1919 tarihindeki Cava adasındaki Kelud yanardağı patlamasında 5.000 kişi ölmüştür.⁷

Endonezya'da halk en çok tarımla uğraşır. Tarım, yanardağların püskürttüğü lavların verimli topraklara dönüşmesi nedeniyle, daha çok yanardağ eteklerindeki ovalarda yoğunlaşmaktadır. Nüfusun çok yoğun olduğu Cava, Bali gibi adalarda başlıca ürün pirinçtir; yılda iki kere ürün verecek kadar verimli ekim alanları mısır, soya, yer fıstığı, tütün, kahve, çay, hindistan cevizi ve baharat gibi ürünler de verir. Ticarete yönelik tarım Endonezya'da önemli bir yer tutar; özellikle doğal kauçuk üretiminde dünya ikincisi olan ülkede palmye yağı da önemli ticari ürünlerden biridir.⁸

Yer altı zenginlikleri bakımından da yer üstü zenginliklerinde olduğu gibidir. Bol ve çok çeşitli madenler mevcuttur. Kalay, petrol, tabii gaz, kömür, boksit, manganez, altın ve gümüş yatakları dünya rezervleri arasında önemli bir yer işgal eder. Ayrıca bunlardan başka nikel, bakır ve iyot ile tuz da zengin yeraltı madenleri

⁶ *Seputar Indonesia dan Keindahannya*, <http://www.negeripesona.com/2015>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

⁷ Cihan Daban, "Endonezya'nın Tarihsel Geçmişi," *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, 2014, http://www.usbed.org/yayinlar/endonezyanın_tarihsel_gecmisi.pdf, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2016), ss. 7-8; Ramazan Özey, "Nüfusu En Büyük İslam Ülkesi Endonezya," *İslâm Dünyası'ndan*, sy. 133, Mart 1997, http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yazarlar&yazar_no=540&MakaleNo=d133s048m1&AdB asHarf=&limit=0-15, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

⁸ Daban, a.g.m., s. 8.

arasında yer alır. Sumatra'nın doğusu başlıca petrol merkezidir; ayrıca Arcuna, Cinta, Kitty ve Kalimantan'ın doğusunda Attaka, Handil gibi yataklar, gelecekte verimli petrol bölgeleri olarak önem taşımaktadır. Papua ise, maden ile ünlüdür. Üstelik, Kalimantan ve Sumatra'da doğalgaz üretimi ihraç edilecek kadar yoğundur.⁹

Endonezya'nın doğal yapısının zenginliği ülkenin dil ve etnik yapısına büyük etki etmiştir. Özellikle ülkenin çok sayıda adalardan oluşması, tarih boyunca birbirinden bağımsız kabilelerin yaşamasına yol açmıştır. Ayrıca Endonezya, komşu ülkelerle de sorunlar yaşamaktadır. Örneğin, Endonezya ile Doğu Timor arasında, deniz alanlarının sınırlandırılması ve mültecilerin geri dönüşü konusunda; Endonezya ile Avustralya arasında, deniz alanlarının sınırlandırılması konusunda; Endonezya ile Malezya arasında, denizdeki bazı kayalıkların aidiyeti, deniz sınırlarının belirlenmesi ve kültürler karışıklık konusunda; Endonezya ile Singapur arasında, yine deniz alanlarının sınırlandırılması konusunda anlaşmazlık mevcuttur. Endonezya'da göçmen/sığınmacı statüsünde yaşayanların Papua Yeni Gine'ye dönüşlerinin de, iki ülke arasında bir soruna yol açabileceği de ileri sürülen sorunlar arasındadır.¹⁰

Endonezya halkı çok çeşitli etnik unsurlardan meydana gelmektedir. Endonezya'nın 2010 istatistik verilere göre, 633 kadar farklı etnik grup bulunmaktadır. Bu arada Cavalılar, Endonezya'nın %42.65 nüfusu olarak ülkenin en büyük etnik grubudur, bunu %15.41 ile Sundalılar takip etmektedir. Endonezya'nın diğer etnik grupları; Maduralılar, Minangkabaular, Bugisler, Açeliler, Banjarlar, Makassarlar, Tionghoalar, Sasaklar, Betaviler, Bataklar, Dayaklar, Asmatlar, vs.¹¹ Endonezya'nın etnik gruplarının olduğu bazı yerlerde insanlar hala taş devrini yaşamaktadırlar.

Endonezya'nın resmî dili olan Bahasa Indonesia yerel bir Endonezya dilidir. Aslında Endonezya'da sayısız yerel dil konuşulur, halk arasında 250'den fazla yöresel dil ve 700 civarında lehçe konuşulmaktadır. Endonezya dili insanların

⁹ Daban, a.g.m., s. 9.

¹⁰ Daban, a.g.m., s. 11; Özey, a.g.m.; Varol, M. Ahmet, *İslam Coğrafyası*, http://www.davetci.com/d_ulke/isl_ulke_endonezya.htm, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

¹¹ *Penduduk Indonesia*, <http://www.Indonesia-investments.com/id/budaya/penduduk/item67?>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

birbirleriyle anlaşabilmeleri için yaratılmış Bahasa Endonezya (Endonezce) denilen halklar-arası ve resmî devlet dilidir.¹²

Eski çağlardan beri Endonezya'nın üzerinde bulunduğu adaların deniz ticaretinde ehemmiyeti çok büyüktür ve bunun için halk genellikle denizci veya tüccardır. Tarih çağlarında Endonezya, Çin, Hindistan, İran'ın vs. deniz ticaret yolu idi. O zamanlarda, ticaret gemileri Endonezya'ya uğrayarak, baharat ve değerli kereste almışlardır. Ticaretteki bu öneminden dolayı, dünyanın çeşitli yerlerinden Endonezya'ya gelenler ülkede yeni fikir ve geleneklerin yerleşmesine sebep olmuştur.¹³

Endonezya, yaklaşık 350 yıl (1605 – 1942) Hollanda sömürgesi olarak yaşadıkdan sonra 1942 yılında ülkeyi Japonya işgal etmiş ve II. Dünya Savaşı bitimine kadar (1945) Japon egemenliğini sürdürmüştür. Japonya'nın savaştan yenilgiyle çıkması üzerine Endonezya adaları tekrar Hollanda'ya verilmiştir. Fakat Hollandalılar güçlenen bağımsızlık mücadelesi karşısında daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca kendi elleriyle yetiştirdikleri Endonezya milliyetçilerinin durumlarını sağlama olarak çekilmeye karar vermişlerdir. 17 Ağustos 1945 yılında Sukarno ve Mohammad Hatta Endonezya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Sukarno başkan ve Hatta başkan yardımcısı olmuştur. Anayasal olarak Endonezya, Sukarno döneminde ortaya konulan ve *Pancasila* (Beş İlke) adı verilen resmi ideolojiyi benimsemiş üniter bir devlettir.¹⁴

Pancasila, Endonezya devletinin resmi felsefe ve ideolojisidir. Pancasila kelimesinin kökeni Pali Dilinden gelmektedir; *Panca* (beş) ve *sila* (ilke). Bu beş ilke şunlardır: 1. Tanrıya inanç, 2. İnsancılık, 3. Ulusal birlik ve beraberlik, 4. Halkçılık, 5. Sosyal adalet ve refah.¹⁵ Onun için Endonezya'nın, ne laik ne de İslâm devleti olduğu söylenebilir. Endonezya anayasası, farklı inançlara sahip milyonlarca

¹² İhsan Hüzmeli, *Endonezya – Endonezya*, http://www.seyyahamca.com/ulke_yazilari.asp?id=51, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

¹³ Hüzmeli, a.g.k.

¹⁴ Jean Gelman Taylor, *Indonesia Peoples and Histories*, Yale University Press, New Haven, 2003, ss. 3, 147 ve 304; İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995; *The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia*, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/id/id048en.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

¹⁵ Orçun İmga, "Endonezya'da Siyaset: Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasî Yaşam ve Kurumlar," *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2003-2004, s. 116.

Endonezyalı için din ve ibadet özgürlüğünü garanti etmektedir; bununla birlikte, bazı yasalar ve ilkeler dinî özgürlüğü kısıtlamaktadır.

Protestanlık ve Katoliklik Hristiyanlığın farklı mezhepleri olmasına rağmen Endonezya'da farklı din olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Endonezya anayasasına göre resmî din altı tanedir; İslâm, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm. 2013 Endonezya Din İşleri Bakanlığı'nın verilerine göre, nüfusun %87.21 Müslüman, %6.96 Protestan, %2.91 Katolik, %1.69 Hindu, %0.72 Budist, %0.05 Konfüçyanistten ve geri kalan %0.50 diğer din mensuplarından oluşmaktadır.¹⁶

Endonezya'nın Müslüman nüfusunun büyük çoğunluğu Sünnî'dir. 207 milyondan fazla Müslüman'ın içinde yaklaşık bir ile üç milyon arasında Şialar vardır. Ahmediyye cemaatinin yaklaşık 200.000 - 400.000 üyesi dahil olmak üzere, daha küçük sayıda Müslüman gruplar da bulunmaktadır. Öncelikli olarak Cava, Kalimantan, Sumatra ve Papua'da bulunan yaklaşık 20 milyon insan, genelde *Aliran Kepercayaan* olarak anılacak olan çeşitli geleneksel inanç sistemlerini uygulamaktadır. Takım adalar genelinde yaklaşık 400 farklı *Aliran Kepercayaan* topluluğu vardır. Çoğu insan inançlarını devlet tarafından kabul edilen dinlerden biriyle birleştirmektedir.¹⁷

Ülkede özellikle Medan ve Cakarta'da ikamet eden, 15.000 ila 20.000 arasında küçük bir Sih nüfusu bulunmaktadır. Cakarta, Manado ve Surabaya'da çok küçük Yahudi cemaatler vardır. Bahâî topluluğu binlerce üyesi olduğunu iddia etmektedir, fakat rakamlar güvenilir değildir. Ateistlerin sayısı da bilinmemektedir, ancak Endonezya'daki Ateistler Grubu 500'den fazla üyeye sahip olduklarını açıklamaktadırlar. Bali eyaleti ağırlıklı olarak Hindulardan, Papua, Batı Papua, Doğu Nusa Tenggara ve Kuzey Sulawesi eyaletleri ise, ağırlıklı olarak Hristiyanlardan oluşmaktadır.¹⁸

¹⁶ http://data.kemenag.go.id/file_dw/2013/2.1.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

¹⁷ *Indonesia 2014 International Religious Freedom Report*, United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, <https://www.state.gov/documents/organization/238510.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2016), s. 3.

¹⁸ *Indonesia 2014 International Religious Freedom Report*, a.g.m., s. 3.

2014 Endonezya Din İşleri Bakanlığı'nın istatistiklerine göre, 296.795 Cami (%75.60),¹⁹ 58.650 Protestan Kilisesi (%14.94), 7.911 Katolik Kilisesi (%2.02), 25.421 Pura/Hinduizm Tapınağı (%6.48),²⁰ 3.395 Vihara/Budist Tapınağı (%0.86), 410 Kelenteng/Konfüçyüs Tapınağı (%0.10) bulunmaktadır.²¹

İbadethaneler kurmak için zor kurallar olduğundan, dinî ibadethanelerin büyük çoğunluğu devlet müdahalesi olmaksızın serbestçe işletilmektedir. Yani açıkçası, Endonezya kanunlarına göre, ibadet yeri kurmak isteyen dini grupların ibadet yerini kullanacak doksan kişinin adını ve nüfus cüzdanını toplamaları ve bölgede yaşayan en az altmış kişinin diğer dini mensuplarından imza alması ve öneriyi desteklemesi gerekiyor. Ayrıca, il veya ilçe düzeyindeki din işleri bölüm başkanından yazılı referans ve yerel dinlerarası konseyi olan Dini Cemaatlerin Uyumu Forumu'ndan (Forum Kerukunan Umat Beragama - FKUB) onay almak zorundadırlar. Hükümet tarafından kurulan FKUB, il veya ilçe düzeyinde bulunur ve altı tanınmış dini grubunun dini liderlerden oluşur. Altı dinden birine bağlı olanlar için bile bu kanun, başvurularını veya gerekli yazılı referansları desteklemek için gereken altmış imzayı elde etmekte güçlük çeken azınlık gruplarının durumunu ele almamaktadır. Örneğin, Batı Papua eyaletinin Manokwari şehrinde Müslümanlar caminin inşa etmesinde zorluklar yaşıyorlar; çünkü nüfus çoğunluğu gayri-Müslimlerden oluşur. Hristiyanlar da çoğunlukla Müslüman olan bölgelerde benzer bir durum yaşıyorlar.²²

¹⁹ Langgar ya da küçük mescitler hariç.

²⁰ Sanggah ya da Hindu-Bali evlerinde bulunan aile tapınağı hariç.

²¹ http://data.kemenag.go.id/file_dw/2014/48_Kada2014_2.2.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

²² Syamsul Arifin, *Attitudes to Human Rights and Freedom of Religion or Belief in Indonesia*, Penerbit Kanisius, Yogyakarta, 2010, ss. 34-35; "Indonesia 2014 International Religious Freedom Report," a.g.m., s. 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDONEZYA'DAKİ RESMÎ DİNLER

A. İslâm

a. Endonezya'ya İslâm'ın Gelişi

a.a. Ticaret Yollarının Etkisi

İslâm, Endonezya halkının huzurlu, hoşgörülü ve yapıcı karakteri sebebiyle *Nusantara*'ya girmiştir. Yani İslâm, Endonezya'ya fetihten ziyade ticaret sebebiyle ve deniz yoluyla gelmiştir. Başlangıçta İslâm, kıyı bölgelerinde, Cava Denizi'ni kuşatmış ve Kuzey Sumatra, güneydoğu Malezya, güney Borneo, güney Celebes ve en önemlisi kuzey Cava'nın hareketli limanlarına, ticaret prensliklerine yayılmayı başarmıştır.²³ Endonezya, İslâm'dan önce, Güneydoğu Asya'yı merkez alan ticari faaliyetler için önemli bir konumdaydı. Çin'den Batı'ya gidenler için ve Batı'dan Çin'e giden tüccarlar için bir uğrak yeri, aynı zamanda da onların biber ve baharat aldıkları bir ülkeydi.²⁴

İslâm, VII. yüzyılda yani Emevi Halifesi Süleyman bin Abdülmelik (674 - 717) zamanında Arap tüccarları aracılığı ile Endonezya liman kasabalarına ve kıyı şeritlerine gelmiştir. O dönemde, Araplar Sumatradaki Endonezyalılarla evlenmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Ayrıca, Endonezya'nın Jambi'nin Şrivijaya'nın Kralı Halife Ömer bin Abdul 'Aziz'e (717 - 720) bir mektup göndermişti. Halifeden İslâm'ı anlatabilecek bir alim istemişti ve 720 yılında, Şrivijaya'nın Kralı Hinduizm'den Müslümanlığa geçmiştir.²⁵

²³ Clifford Geertz, *Islam Observed Religious Development in Morocco and Indonesia*, Chicago Üniversitesi Press, Chicago, 1968, s. 12.

²⁴ Howard M. Federspiel, *Islam and Ideology in the Emerging Indonesian State: the Persatuan Islam (Persis)*, Brill, Boston, 2001, s. 4.

²⁵ *Kedatangan dan Perkembangan Islam di Indonesia: Sebuah Tinjauan Historis dari Abad ke-7 – 16 M*, <http://dinus.ac.id/repository/docs/ajar/sejarah-kedatangan-islam-ke-nusantara.pdf>, (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2016).

Bununla beraber, İslâm burada çok hızlı yayılmamıştır, zira İslâm'ı toplu kabul edişler olmamış, din değiştirmeler daha çok ferdi olarak gerçekleşmiştir. İslâm'ın daha geniş yayılımı ve evrensel kabulü XIII. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiştir. Hindistan ve Çin'den gelen Müslüman tüccarlar, güçlü Hindu-Budist kültürünü Kuran inancının açıklığıyla güçsüzleştirmiş ve aynı zamanda insanları kast sisteminin esaretinden kurtarmışlardır. İslâm ilk önce bugün Endonezya'yı oluşturan adaların en büyüğü olan Sumatra'da güç kazanmaya başlamıştır.²⁶

Thomas W. Arnold (1913), *The Preaching of Islam* adlı kitabında VII. yüzyılda Çin ile ticaret faaliyeti yürüten Arap tüccarların, Endonezya'daki Sumatra'nın özellikle kıyı bölgelerinde ikamet eden insanlarla sık sık temas kurduklarından bahsedilmiştir. Sumatra adasındaki Palembang şehri, 878'de Arap tüccarları için önemli bir merkez olarak hizmet etmiştir, aynı zamanda Çin tüccarlar için de önemli bir yerdir, çünkü Çin'e getirilen baharatlar buradan alınmıştır.²⁷

Endonezya'ya İslâm'ın gelişiyle ilgili üç seminer düzenlenmiştir; bir tanesi 1963'te Medan'da, biri 1982'de Cakarta'da (Güneydoğu Asya'da İslâm üzerine uluslararası seminer), diğeri ise Açe'de 1983'te yapılmıştır. Bu üç seminer de, VII. yüzyılda İslâm'ın Endonezya'ya ulaştığını doğrulamıştır. Üstelik, seminerlerde, Müslüman tüccarların Endonezya'ya gelmelerinin, her Müslümanın İslâm'ı vaaz etmek için ahlaki sorumluluğa sahip olması nedeniyle İslâm'ın yayılması olgusu ile uygunluk içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.²⁸

VII. yüzyılda İslâm'ın Endonezya'ya ulaştığı kabul edilmişse de İslâm'ın yayılması için güvenilir kanıt olarak görülen en erken belge, 1082 tarihli Doğu Cava'daki Leran'da bulunan ve bir Müslümana (Faatima bint Meymun) ait olduğu saptanan mezar taşıdır. Fakat, o mezardaki kişinin bir Endonezyalı Müslüman mı yoksa yabancı biri mi olduğu bilinmemektedir. Bu mezar taşı belgesi, Müslüman

²⁶ Azhar Arsyad, "The Development of Islam in Indonesia", http://docenti2.unior.it/doc_db/doc_obj_17835_15-05-2010_4bee80cf7665d.doc, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016), s.1.

²⁷ Arsyad, a.g.m., s. 1.

²⁸ Arsyad, a.g.m., s. 2.

cemaatların yalnızca bu noktada ve o zamanda bulunduğu anlamına gelmez. Yani bir yerde mezar taşı yoksa, orada Müslüman cemaati yok demek değildir.²⁹

Bununla birlikte, Endonezya’da İslâm, bölgenin her yerinde aynı ölçüde yayılmamıştır. Başlangıçta İslâm, Açe, Banten, Batı Sumatra, Makassar ve diğer kıyı prenslikleri gibi Hindu-Budist uygarlığında en az etkilenen bölgelerde daha fazla yayılmıştır. Çünkü oralarda bulunan yerli halkın uluslararası ticaretin etkisi ile kozmopolit kültüre daha rahat ulaşımı söz konusudur.³⁰

Sir John Crawfurd³¹ (1783 - 1868), Endonezya’ya İslâm’ın doğrudan Suudi Arabistan’dan geldiğini söylemiştir. Ancak, Snouck Hurgronje³² (1857 - 1936), Endonezya’daki İslâm’ın kaynağının Güney Hindistan Müslümanları tarafından uygulanan popüler mistisizmin Endonezya’daki Müslümanlar tarafından da yaygın olarak uygulandığı gerçeğine dayanarak Güney Hindistan olduğunu iddia etmiştir. Brian Harrison³³ (1937 -) ve G.H.Bousquet³⁴ (1900 - 1978) ise, Endonezya’daki en eski mezar taşlarının Gujarat’taki Çambay’dan getirildiğini göz önüne alarak Gujarat’lı tüccarların İslâm’ı Endonezya halkına tanıtmış olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.³⁵

İslâm’ın Endonezya’ya ilk girişinin ticaret vasıtasıyla olduğu bir gerçektir. Fakat, daha sonra orada yayılması farklı sebeplerle gerçekleşmiştir. Çoğunlukla, Hinduist ve Budist Endonezyalıların inançlarının İslâm mistisizmi ile olan benzerlikleri etkili olmuştur. Ticaret ve tasavvufun dışında, Endonezya’da İslâm’ın yayılmasına evlilik, eğitim ve sanatlar da büyük bir etki yapmıştır. İslâm’ın etkisinin artışı de, cami ve pesantren tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁶

Pesantren olarak bilinen geleneksel İslâm’a dayalı okullar, Endonezya’daki Müslümanların eğitim-öğretim ve kültürün önemli merkezleridir. XVI. yüzyılda

²⁹ Fauzan Saleh, *Modern Trends in Islamic Theological Discourse in 20th Century Indonesia: A Critical Survey*, Brill, Boston, 2001. s. 17.

³⁰ Arsyad, a.g.m., s.2.

³¹ Sir John Crawfurd, İskoç doktoru, sömürge yöneticisi, diplomat ve yazar olarak görev yapıyordu. Asya dilleri üzerine çalışmaları ve “*History of the Indian Archipelago*” adlı eseri ile tanınır.

³² Christiaan Snouck Hurgronje, Hollandalı Doğu kültürleri ve dilleri akademisyeni ve Hollanda Doğu Hindistan’daki sömürge hükümetine (şimdi Endonezya) Danimarka Yerli İşler Danışmanı idi.

³³ Profesör Sir Brian Howard Harrison, İngiliz tarihçi ve akademisyendir.

³⁴ Georges-Henri Bousquet, 20. yüzyıl Fransız hukukçusu, ekonomisti ve İslâmciydi.

³⁵ Arsyad, a.g.m., s. 2.

³⁶ Arsyad, a.g.m., s. 16.

başlatılan Pesantren, langgar veya küçük mescitte yapılmış ve *kyai* olarak bilinen ulema tarafından yönetilmiştir. 1966 yılında okullarda İslâmî dini eğitim teşvik edilmeye başlanmıştır, din eğitimi tüm devlet okullarında ilköğretimden yükseköğretime kadar zorunlu hale getirilmiştir. Dolayısıyla dindarlık, şimdiki Endonezya ulusal eğitim sisteminin tamamına nüfuz etmektedir.³⁷

a.b. Tasavvufun Etkisi

İslâm'ın Endonezya'ya yayılması daha çok Tasavvuf yoluyla olmuştur, çünkü mutasavvıflar birçok durumda geleneksel alışkanlıklar ve düşünce farklılıklarına karşı toleransa sahiplerdir. Tasavvuf, bölgedeki yerel topluluklar için İslâm'ın başlıca cazibe merkezi olmuştur, çünkü Nusantara'nın her yerinde yaygın olarak kullanılan, kök salmış mistik geleneklerle uyumludur. Yani kısaca şunu da söyleyebiliriz, İslâm Nusantara'ya savaş yoluyla veya fetihlerle değil sevgi ve barış yoluyla gelmiştir. Nusantara'ya İslâm, misafir olarak gelmiş ve daha sonra aile olarak kabul edilmiştir.³⁸

İslâm'ın Endonezya takımadalarında büyük ölçekli dönüşümlere başladığı XIII. ve XVII. yüzyıllar arasındaki dominant dinî yapısı, o sıralarda bölgede hüküm süren animistik inançlarla karışmış Budist ve Hindu inançlarını bastırarak şekilde kuvvetli bir İslâm mistisizmi şeklindeydi. Takımadalarda, IX. ve XIII. yüzyıllar arasında Hinduizm ve Budizm'in yükselişi sırasında bu animistik inanç, yumuşak bir biçimde ayakta kalmış ve bu iki din üzerinde önemli bir etki yapmıştır.³⁹

İslâmî dönüşüm XVII. yüzyıl yani günümüz Padang Pariaman ilçesi Ulakan'da bir Sufî merkezi kurulduğu zaman, büyük çapta gerçekleşti. Ulakan'ın Tuanku (dinî lider) olarak bilinen Şyeh Burhanuddin, Ulakan'daki Şattariyah tarikatının ilk sufi öğretmeni idi.⁴⁰

³⁷ Arsyad, a.g.m., s. 9.

³⁸ Staquf, a.g.m., s. 22.

³⁹ Salim Delmus Puneri, "Islam, Politics and Identity in West Sumatra", *Journal of Indonesian Islam*, c.7, sy.1, Surabaya, 2015, s. 26.

⁴⁰ Puneri, a.g.m., s. 26.

Ayrıca, bir zamanlar önemli sayıda Endonezyalı hac yapmak için Mekke'ye gitmişlerdir. Yüksek mevkilere sahip bu insanlar aynı zamanda orada İslâm'ı öğrenmek için birkaç yıl kalmışlar, Endonezya'ya döndükten sonra resmi kurumlarda hakimler ve meclis üyeleri olarak görev yapmışlardır. Mesela bunlardan bazıları Açe'deki Abdurrauf Singkel, Banten'deki Yusuf Makassari ve bir süre sonra Banjar'daki Arşad El-Banjari'dir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda halk tarafından bu hacılara çok büyük saygı duyulmuş, onlara atfedilen sihirli ya da mistik güçlerden ötürü itibarları çok artmış ve bazen kendilerinden korkulmuştur.⁴¹

Görünüşe göre İslâm, Endonezya halkı tarafından sadece kendilerine yakın ve tanıdık bir biçimde görüldüğünde kabul edilebilir hale gelmiştir. Bu, Gujerat gibi Hindistan kıyı şeridi üzerindeki şehirlerden gelen tüccarlar ve onlara eşlik eden dinî öğretmenler sayesinde gerçekleşmiştir, Güneydoğu Asya'yı Çin ve Batı alanları arasında ticaret faaliyetlerinde transit geçiş yeri olarak belirginleştiğinde gerçekleşmiştir. İslâm'ın bu "Gujarati" versiyonunun Endonezyalılar tarafından anlaşılması takdir edilmesi ve uygulanması kolay olmuştur. İslâm mistisizmi Endonezya halkı üzerinde önemli bir etki yaratmış, erken dönem Müslüman mistiklerine çok saygı gösterilerek onurlandırılmışlardır. XVI. yüzyılın son yarısında Kuzey Sumatra'da, en saygın din adamlarının hepsi de mistiktir ve Cava adasında İslâm'ın yayılmasına sebep olanlar da yine sufilerdir.⁴²

Cava'daki İslâm'ın gelişmesinde İslâm velilerinin katkıları büyük olmuştur, özellikle halk arasında *Wali Songo* (Dokuz Veli) olarak bilinen kişiler Cavalıları İslâm'la ilgilenmeye teşvik etmek için ikna edici yöntemler kullanmışlardır. Veliler genellikle mucizeler yapabilen olarak tanınır, böylece dinleyicilerini etkileyerek İslâm'ın kendi dinine karşı üstünlüğüne ikna etmektedirler.⁴³

Wali Songo, Endonezya kültürüne asimilasyon süreciyle Endonezya'da İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunan kişilerdir. Öğretilerinin geliştirmesinde, *Wali Songo*, "evrim" (adım adım değişmek) şekliyle Hindu ve Budist sanat ve kültüründen rahatsız olmayıp mevcut kültürün ortasına enjekte edilmiştir. Bu durum esnektir ve

⁴¹ Martin van Bruinessen, "Global and Local in Indonesian Islam," *Islam in Southeast Asia*, c. 37, sy. 2, 1999, s. 160.

⁴² Federspiel, a.g.e., s. 3-4.

⁴³ Arsyad, a.g.m., s.3.

halk tarafından güzel bir şekilde karşılamıştır. Ancak bununla birlikte, olumsuz etkileri de vardır, özellikle sapkınlık ve batıl inancın büyümesi bugüne kadar hala devam etmektedir.⁴⁴ Bu dokuz veliler sırasıyla şunlardır:

1. İslâm, daha önce Pasai’da yerleşen Sunan Gresik olarak bilinen Arap uyruklu Maulana Malik İbrahim isimli bir din adamı ile Doğu Cava bölgesine girmeye başlamıştır. Kendisi Gresik’te Cava adasındaki ilk ulema ve mubelliğdir. Genellikle, Sunan Gresik, *Wali Songo*’nun “babası” olarak düşünülür. Bugün, onun Gresik’teki mezarı hâlâ önemli bir hac sitesidir.⁴⁵
2. Sunan Ampel’in diğer adı Raden Rahmat’tır. O, Sunan Gresik’in oğluydu ve Sunan Bonang ve Sunan Dradjat’ın babasıydı. İslâm’ın Cava’da yaygınlaşmasına katkıda bulunan ilk kişilerden biriydi.⁴⁶
3. Sunan Bonang’ın gerçek adı Raden Maulana Makdum İbrahim’di, o da Sunan Ampel’in oğluydu. Doğu Cava’daki İslâm doktrininin, başta Tuban ve çevresi olmak üzere yayılmasında etkili olmuştur. Sunan Bonang, Cava nüfusunu İslâm ile cezbetmek için sanat yolunu kullanarak vaaz etmiştir.⁴⁷
4. Halk tarafından Sunan Giri olarak bilinen Raden ‘Ainul Yaqin adlı velinin öğretilerinden en iyi bilineni, İslâmî ilahilerin söylenmesi ve okunmasını, İslâm’ın yayılması için etkili bir araç olarak kullanmıştır. Onun Doğu Cava’daki mezar taşında da şu sözler yazmaktadır:

Wenehana mangan marang wong kang luwe.

Wenehana sandangan marang wong kang wuda.

Wenehana payung marang wong kang kudan.

Wenehana teken marang wong kang wuta.

Aç olanlara yiyecek verin.

Çıplak olanlara giysiler verin.

⁴⁴ *Sejarah Perjuangan Umat Islam Bangsa Indonesia*, <https://serbasejarah.files.wordpress.com/2010/01/spui.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2016), s. 1.

⁴⁵ *Sejarah Perjuangan Umat Islam Bangsa Indonesia*, a.g.k., s. 1.

⁴⁶ *Wali Songo (The Nine Saints)*, <http://www.indomagic.com/articles/mysticism/islam/wali-songo/>, (Erişim Tarihi: 28 Mart 2017).

⁴⁷ *Wali Songo (The Nine Saints)*, a.g.k.

Yağmura yakalananlara şemsiye verin.

Kör olanlara baston verin.⁴⁸

5. Syarifuddin olarak da bilinen Sunan Drajat, Sunan Ampel'in ikinci oğlu ve Sunan Bonang'ın küçük kardeşiydi. Dinî eğitimini doğrudan babasından almıştır. Babasının öğretilerini başarıyla elde ettiği zaman, Pacitan bölgesine taşınmıştır. Yaklaşık iki yıldan sonra birçok takipçisi olmuştur. Sunan Drajat, sosyal etkinlikler ve sadaka projeleri ile meşgul olmasıyla ünlüdür.⁴⁹
6. Sunan Kalijaga'nın diğer adı Raden Mas Şahid idi. Majapahit Hindu Krallığını başarıyla fethettikten sonra, Demak Müslüman Devletinin kurulmasıyla Cava'da İslâmîleştirme yolunu açmıştır. Cava'da İslâm kültürünü *Wayang* (Ek-22)⁵⁰ yani geleneksel gölge kukla oyunu ve *slametan* (tören yemeği ve Allah'a şükran davranışı) aracılığıyla geliştirmiştir. Öğretme tarzında Sunan Kalijaga, mevcut olan Cava gelenek ve göreneklerini İslâm gelenekleriyle birleştirmiştir. İnsanlar Sunan Kalijaga'yı hoşgörülü ve incelikli bir kişi olarak görmüştür.⁵¹
7. XVI. yüzyılda Demak İslâm krallığında, Padişahın baş din danışmanı, halk arasında Sunan Kudus olarak bilinen Je'far Sadık Azmatkhan, Hinduların hayvanların kutsallığı konusundaki inancına saygı gösterdiği için, Kudüs (bugünkü Orta Cava eyaletinde) bölgesinin içindeki Müslümanların inekleri katletmesini yasaklamıştır.⁵²
8. Sunan Muria olarak bilinen Raden Ömer Said, Sunan Kalijaga'nın oğluydu. Yaşamı boyunca, Sunan Muria çoğunlukla Muria Dağı bölgesinde ve daha yakın yerlerde yani Pati, Juwana, Kudus ve Jepara'da faaliyetini yapmıştır. Sunan Muria'nın öğretim tarzı özellikle köylüler, balıkçılar, denizciler ve toplumdaki alt sınıf vatandaşlar arasında tercih edilmiştir. İslâm'ın yayılması

⁴⁸ Staquf, a.g.m., s. 26.

⁴⁹ *Wali Songo (the Nine Saints)*, a.g.k.

⁵⁰ *Wayang*, Endonezya'da gerçekleştirilen geleneksel bir kukla gölge oyunu türüdür. Dantelli gölge görüntüleri, hindistancevizi yağı veya elektrik ışığıyla gergin bir çarşaf ekranında arkadan projelendirilir. *Dalang* (gölge sanatçısı), gölgeleri canlandırmak için lamba ile ekran arasındaki oyulmuş deri figürlerini işler. Ayrıntılı bilgi için bk. *Shadow Puppets*. <https://www.prm.ox.ac.uk/sites/default/files/imported/basic/pdf/edweb/Shadow%20Puppets.pdf>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2017).

⁵¹ *Wali Songo (the Nine Saints)*, a.g.k.

⁵² Staquf, a.g.m., s. 25.

için bir araç olarak kullandığı *gamelan* orkestrası (Ek-22) gibi birçok geleneksel Cava kültür öğesine karşı büyük bir sempati duyulmuştur.⁵³

9. Sunan Gunung Djati'nin gerçek adı Şarif Hidayatullah'tır. Sunan Gunung Djati, Batı Cava'da İslâm'ın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. O, Cirebon Sultanlığının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Batı Cava'daki Bandung'de UIN Sunan Gunung Djati ve Cakarta'da UIN Syarif Hidayatullah bir İslâm Devlet Üniversitesi vardır.⁵⁴

Hükümdarların sufileri meşrulaştırmaları ve onların Nusantara'daki hakim durumlarını sürdürmeleri manevi ve büyümlü bir üstünlük olarak görülmüştür. Sihirli ve etkili bilgi ilk etapta sufi emirlerinin pratik mistisizmi idi (tarikât). Bu tarikâtların her biri okuma, nefes alma, bedensel pozisyonlar, meditasyonlar gibi kendine mahsus egzersizlere sahiptir. Bunlar Cavalıların aşına olduğu egzersiz türlerine oldukça benzemektedir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren elit tabaka arasında birkaç tarikâtın müntesiblerinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kadiriyye ve Rifai'ye gibi tarikâtlara daha düşük halk seviyesinden de katılımlar başlamıştır.⁵⁵ Ayrıca, Endonezya'da pek çok medrese vardır ve genelde medreselerde tasavvuf ve tarikât bilgileri de verilmektedir.

Tasavvuf alimleri arasında Endonezya'nın İslâm öncesi fikir akımları ile benzer şekilde fikir akımları ortaya çıkaran alimler arasında Açe'de Hamzah Fansuri, Cava'da Şyeh Lemah Abang ve Sunan Panggung yer almaktadır. Hamzah Fansuri ve öğrencisi Şamsuddin As-Samatrani ile birlikte tasavvuf alanında birçok eser ortaya çıkarmıştır. Fansuri öğretilerini genelde Arapça ve Endonezce'deki nesir ve şiir biçiminde yazmıştır.⁵⁶

Endonezya'da büyüyen tarikâtın iki biçimi vardır. İlki Doğu Cava'daki Vahidiyye Tarikatı gibi kendi hocalarının amellerine dayanan yerel bir tarikattır. Bu tarikât 1964 yılında KH. Abdoel Madjid tarafından kurulmuştur. Bu tarikâtı bir rüyada değil, uyanık olduğu zamanda doğüstü bir haber aldıktan sonra kurmaya karar vermiştir. Doğüstü haberin maksadı "Manevi yolla" KH. Abdoel Madjid

⁵³ *Wali Songo (the Nine Saints)*, a.g.k.

⁵⁴ *Wali Songo (the Nine Saints)*, a.g.k.

⁵⁵ Federspiel, a.g.e., s. 5.

⁵⁶ Permana, a.g.k.

Ma'roef toplumun zihinselliğini inşa etmesi ve geliştirmesinde yer alması gerektiğini, özellikle Allah'ın ve Onun Resül'ünün zihinsel farkındalığı geliştirmesinde yer alması gerektiğini haber vermiştir. Buna bağlı olarak Yaratıcı'ya daha yakın olmak için Shalawat Vehidiyye'yi ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷ İkincisi ise, Kadiriye ve Nakşibendi gibi uluslararası tasavvuf hareketinin kolları olan tarikatlardır.⁵⁸

Bugünkü Endonezya'da en azından 45 civarında *mu'tabara* (yani İslâm şeriatine üzere olan) tarikat vardır. Bunların bazıları: Kadiriye Tarikatı (Şeyh Abdülkadir Ceylani, 470-561 H); Nakşibendi Tarikatı (Baha' Nakşibend al-Bukhori, 717-791 H); Şaziliye Tarikatı (Abu al-Hasan al-Syazili, 686 H); Rifaiye Tarikatı (Şeyh Ahmed Rifai, 578 H); Sührewerdiye Tarikatı (Abu Najib al-Suhrawardi, 490-565 H); Ticaniye Tarikatı (Şeyh Abu al-Abbas Ahmad Ibn Muhammad at-Tijani, 1150 H); al-Rifaiye Tarikatı (Muhammad ibn 'Ali ibn Hasan ibn Muhammad al-Raniri al-Quraşi al-Şafi'i, XI. yüzyılda); vs.⁵⁹

b. İslâm'ın Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu

İslâm, Hinduizm'deki kast sisteminden farklı olarak insanların eşitliğini vaaz ettiğinden, aynı Yüce Allah tarafından yaratılmış oldukları için tüm insanların eşitliğini öğreterek Endonezyalıların hayatına sessiz bir şekilde kolayca nüfuz edebilmiştir. Endonezya'da İslâm, yerel kültürün yerinde yeni bir medeniyetle değiştirmemiş, yerel kültürle aynı uygarlıkta yaşamaktadır.⁶⁰

Benzer şekilde, erken dönem Müslüman alimlerin dönüştürücü kazanma kabiliyeti, mesajlarını dinleyicilerine daha fazla tanıtan tekniklerle geliştirilmiş; Endonezya'da, bir tür gölge oyunu olan *Wayang*'ın kullanımı, öğretilerini iletmeye yardımcı olmuştur. *Wayang*, ritüel, ders ve eğlence ile eşsiz bir kombinasyon

⁵⁷ <https://energisejati.wordpress.com/2011/07/12/sejarah-singkat-lahirnya-sholawat-wahidiyah-dan-pengijazahan-umum/>, (Erişim Tarihi: 19 Mart 2017).

⁵⁸ Ikzan Badruzzaman, *Peran Tasawwuf Dalam Islamisasi Indonesia*, UIN Sunan Gunung Djati, Bandung, 2008, s. 3.

⁵⁹ *Indonesia, Negara dengan Aliran Tarekat Terbanyak di Dunia*, <http://www.nu.or.id/post/read/48760/Indonesia-negara-dengan-aliran-tarekat-terbanyak-di-dunia>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017).

⁶⁰ Geertz, a.g.e., s. 13.

sunmuştur. *Wayang* aracılığıyla, Endonezya'daki insanlar eğlendirilirken diğer taraftan da onlara İslâmî dersler hakkında öğretim yapılmıştır.⁶¹

Çoğunlukla köylü olan Nusantara halkı, daha önceden Güney Doğu Asya halk dininin içine Hinduizm'deki cinler, tanrılar, hayaletler gibi inançları karıştırdığı gibi İslâmî kavramları ve pratikleri de anlayabildiği kadarıyla devralmıştır. Aynı zamanda ticari sınıflar, Mekke'li hacıların yaşam şekline güvenerek ne Orta Doğu'daki kadar kuralcı ne de Güney Asya'daki kadar ruhanî olmayan bir şekilde İslâm'ı yaşamaya başlamışlardır. Bu bir çeşit senkretizm olarak da isimlendirilebilir.⁶² *Kejawen Islam*'ın (İslam öğretileri ve Cava kültürü ile birleşik olan) varlığı, Endonezya'daki senkretizmin somut bir örneğidir. *Kejawen Islam*'a takip edenler Yüce Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, İslâm'da ortaya konan kanunlar ve kurallardan farklı olarak adaklar ve diğer dualar okuyarak ayinlerini yaparlar.⁶³

Birçok Endonezyalıya göre, İslâm Endonezya halkının inançlarını yok etmemiş ama değiştirmiştir. İslâm'ın unsurları veya Müslüman kültür kademeli olarak Cava uygulamalarına dahil edilmiştir. Mevcut yerel uygulamalar neredeyse hiç fark edilmeden İslâmîleştirilmiştir. Mesela, *kenduri/selametan*, her Perşembe gecesi Ya-Sin Suresi'nin okunması olan *Yasinan* vs. gibi sosyal ve dinî törenler, mevcut uygulamaların animizm, Hinduizm ve Budizm'den alınarak İslâmîleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ancak İslâm öğretisi de onlardan etkilenmiştir. Endonezya'da İslâm dinine ait törenlerin en göze çarpan unsuru, öncelikle törenin başındaki dua ve sonrada beraberce yemek yenilmesidir.⁶⁴

İslâm da daha önce Hinduizm ve Budizm'in de yaptığı gibi, Nusantara'nın hakim yerel medeniyetini aşamalı olarak eritebilmiştir. Aslında Nusantara'daki yerel âdetler, zamanla İslâm'ın etkisi altında kalmıştır. Fakat birçok kez İslâm, Nusantara'nın oldukça çoğulcul uygarlığının egemen yerel geleneklerine ve gücüne

⁶¹ Arsyad, a.g.m., s. 3.

⁶² Geertz, a.g.e., s. 13.

⁶³ Satria Gembul, "Kepercayaan di Indonesia," <https://satriagembul.wordpress.com/2014/01/16/kepercayaan-di-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁶⁴ Mohd. Shuhaimi Bin Haji Ishak, Osman Chuah Abdullah, "Islam and the Malay World: An Insight into the Assimilation of Islamic Values," *World Journal of Islamic History and Civilization*, c. 2, sy. 2, International Islamic University, Malezya, 2012, s. 60

teslim olmaya zorlanmıştır. Batı Sumatra'dan örnek olarak, erkekleri destekleyen İslâm miras kanunu, Sumatra'da Minang'ın kanunlarına tabi tutulmuştur. Minang Kanunlarına göre, toprakların ve evlerin kadınlara bırakılması gerekmektedir. Bu şekilde İslâm'ın orijinal kanunu yumuşatılmıştır. Aynı şekilde, Cava'da pek çok geleneksel ritüel, İslâm'ın bir parçası olarak, daha az veya daha geniş bir oranda asimilasyon süreci boyunca ayarlandıktan sonra benimsenmiştir.⁶⁵

Endonezya ve özellikle de Cava, daha önce Hindu-Budizm unsurlarını (ve daha sonra Avrupa medeniyetinin bazı unsurlarını) absorbe ettiği gibi, İslâm'ın unsurlarını da yüzyıllar boyunca absorbe etmiştir. Daha genel bir perspektifle, her ne kadar kişi Cavalı bir Müslüman olduğunu iddia etse de, çoğu zaman tam olarak İslâm'ın şartlarını (İslâm'ın emirlerini) takip etmemiştir. Örneğin, inançlarını (*iman*) itiraf ettikleri halde, beş vakit namazı yerine getirmemişler, haftalık Cuma namazına katılmamışlar, domuz eti yemeye ve şarap içmeye karşı verilen güçlü Müslüman tabularına riayet etmemişlerdir.⁶⁶

Genel anlamda yukarıda tarif edilen yaşam şekli, Hinduizm, Budizm ve yerel animistik inançla karıştırılmış senkretik bir İslâm inancına sahip olan insanların bir özelliğidir. Onların tasavvufi düşüncelerine göre, beş vakit namazı yerine getirmenin yalnızca düşünerek yapılabileceği fikrini ortaya atmak ve hac yapmanında sadece iç huzuru sunan herhangi bir yere tatil gezisine giderek ifa edilebileceğidir. Bu durumlar, muhtemelen İslâm'ın yayılmasına destek vermelerine rağmen, onların eski inançlarının etkisinden kurtulamadıklarından dolayı olmuştur.⁶⁷

Cava halkı, *tahlilan*, *tevessül* ve *slametan* gibi popüler geleneksel ve dinsel uygulamaların ilahi olarak haklı olduğunu kabul etmektedir. Müslüman liderler, *da'wah* (İslâm vaazı) faaliyetlerin sayesinde *slametan*'da ruhlara adak ritüeli, alkollü içkiler ve tütsü kullanmalarını azaltılmıştır. Ayrıca *slametan*'ın da, *tahlilan* (la İlahe illAllah okuması) ve diğer Kur'ân ayetleri ana ritüel formülü olarak giderek benimsemiş ve daha İslâmî hale gelmiştir. Aynı şekilde, uğurlu taşlar ve ağaçlarla kullanılarak insanları korumayı amaçladıkları sihirli kelimelerin yerine Arapça

⁶⁵ Staquf, a.g.m., ss. 21-22.

⁶⁶ Saleh, a.g.e., ss. 18-19.

⁶⁷ Saleh, a.g.e., ss. 18-19.

telaffuz edilen Kur'ân ayetleri almıştır. Mezarlıkları ziyaret uygulanmasında başka bir sembolik dönüşüm de görülebilmektedir. Daha önce, insanlar ölen kişilere bir adak olarak çiçek yaprakları mezara yayarken şimdi bu uygulama sadece sevgi veya güzelliği ifade etme geleneğine dönüştürülmüş, birçoğu da uygulamayı tamamen sona erdirmiştir. Benzer bir şekilde, daha önce mezarlık ziyaretleri ölenlerden özel nimetleri elde etmeyi amaçlamış olabilerken şimdi ise, İslâmî kurallara daha derin bir anlayışla, bu uygulamalar hayatta birinin kaderini hatırlatmak ve ölenin affedilmesi için Tanrı'ya dua etmek anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, uygulayıcıların dinî yönelimi, bireysel atalara değil, Allah'a yönlendirilmiştir.⁶⁸

İslâm'ın gelişinden sonra yerli dinî uygulamaların bazıları açıkça, ama, İslâm'ın bir parçası olma kaygısı altında devam etmiştir. Yerel Azizlere ve kahramanlara olan bağlılık, İslâm ile ilişkili yeni kişiliklerin eklenmesi ile de devam etmiştir. Bazı sayıların ve isimlerin büyüğü ve mistik niteliklere sahip olduğuna ilk dört halifenin isimlerinin kutsallığına, burçların on iki işaretine, Şiiiliğin on iki imamı gibi düşüncelere inanılmıştır. İslâmî reçeteler ve referanslar Endonezya'da uygulamaya getirilmiştir.⁶⁹

Tarihe göre İslâm, çoğunlukla Hindistan ve Çin'den gelen Müslüman tüccarlar tarafından Endonezya'ya gelmiştir, birçoğları da Arap tüccarların vasıtasıyla geldiğini söylemiştir. Ancak, İslâm'ın Endonezya'da yayılması ve buranın yerli kültürü ile asimilasyonu hakkında, genel olarak Güneydoğu Asya'da ve özel olarak Endonezya'da bir İslâm bilincinin ve Müslüman bir toplumun gelişmesini, birkaç önemli faktörden etkilendiğini söyleyebiliriz. Bunların sayısı üçtür:

Birincisi İslâm bir can damarıdır (Islamic lifeline), halk doktrin, tarih, ayin, uygulama gibi gelişmekte olan Müslüman topluluk için hayatî önem taşıyan konuları öğrenmiş ve İslâm hakkında daha bilgili olmuştur. Öyle bir durumda hayat tarzı, Güneydoğu Asya ile İslâm'ın kaynaklandığı yer olan Ortadoğu arasında bir yerdedi. İslâm ilk başta ticaret yolları vasıtasıyla Güneydoğu Asya'ya gelmiştir. Bu deniz yolları Orta Doğu'dan Hint Okyanusu boyunca Hindistan sahili boyunca, Andaman

⁶⁸ Saleh, a.g.e., ss. 307-308.

⁶⁹ Federspiel, a.g.e., s. 5.

Denizi boyunca, Malakka Boğazı'ndan Çin'e ve Endonezya'nın Baharat Adalarına kadar uzanmıştı. Görünüşe göre ilk olarak İslâm, tüccarların ve liman kentli insanların dinî olmuştur sonra Endonezya takımadalarının birçok şehir devletinin bazı yöneticileri tarafından kabul görmüş ve nüfuslarının büyük çoğunluğu Budist ve Hinduist olan kentlerin çoğunluğu kademeli olarak İslâm'a geçmiştir.⁷⁰

Endonezya'nın Batısından olan Mistikler – Arabistan, İran ve Hindistan kıyıları – İslâm'ın Güneydoğu Asya'daki kuruluşundaki başlıca önemli şahsiyetlerdir. Ticaret yolları vasıtasıyla kısmen Arap-Hint topluluklarının Hindistan sahillerindeki yerleşim yerlerinden ve doğrudan Ortadoğu'dan gelen İslâm kültürünün transferi sağlanmıştır. Ancak, XVI. yüzyıldan itibaren Asya ticaretine Avrupa'nın hakimiyeti bu İslâm ticaret yollarını şiddetle kötü etkilemiş, fakat onları kesinlikle yok etmemiş ve XXI. yüzyıla kadar Endonezya'ya Müslümanlardan mal ve düşünce akışı devam etmiştir.⁷¹

İkinci faktör, XIX. yüzyıldan başlayarak, Endonezya takımadalarının Avrupa'nın kontrolünde sömürge olmasıdır. Müslümanlar ve İslâm gibi Avrupalılar da çoğunlukla ticaret yolları vasıtasıyla Güneydoğu Asya'ya doğru yol bulmuşlardır. Avrupalıların (Portekiz, Hollanda, İspanyol, Fransız ve İngiliz) Endonezya'ya gelişleri, İslâm'ın bölgenin egemen dinî olarak yayıldığı bir döneme rastlar. Bu durumda, bölgenin ortaya çıkmakta olan siyasi güçleri, çoğunlukla Sumatra, Malezya Yarımadası, Cava, Sulawesi ve Cava'daki Müslüman krallıkları kıyılarındaki Müslüman sultanlıklar, bazı durumlarda siyasi ve ekonomik eylem özgürlüklerini veya kimliğini tamamen kaybetmişlerdir. Bu değişen siyasi koşulların sonucunda, İslâm, Hristiyan olarak tanımlanan Avrupalılara karşı, Endonezyalılar arasında bir tanımlama noktası olarak ortaya çıkmıştır.⁷²

Başlangıçta İslâm'a dönüşüm hızlıyken, Endonezya Takımadalarına Hollanda egemenliğinin kurulması ile İslâm'a dönüşüm yavaşlamıştır, fakat İslâmî bilinci artmıştır. Tekel ticaret uygulamaları ve ticaretin sıkı düzenlenmesi ile Avrupa'daki ekonomik hakimiyet, yabancı Müslüman tüccarın Endonezyalı müslümanın

⁷⁰ Federspiel, a.g.e., ss. 6-7.

⁷¹ Federspiel, a.g.e., s. 8.

⁷² Federspiel, a.g.e., ss. 9-10.

üzerindeki etkisini yanlışlıkla azaltmıştır. Hollanda, Endonezya Takımadalarının ana taciri olmuş ve Hindistan ile olan kendi menfaatleri doğrultusunda Orta Doğu, Avrupa ile daha kazançlı bir ticaret yapmak için kısıtlanmıştır. Teknolojinin geliştirilmesi, özellikle gemi tasarımı ve tahkiminde, doğrudan ticaret yapılmasını mümkün kılmış ve böylece Hindistan ve Orta Doğu üzerinden geleneksel Arap ticaret yolunda ticareti ciddi şekilde azaltmıştır. Dahası, dış ticaret, neredeyse tamamen Hollandalılar tarafından kontrol edilmiş, böylece yabancı Müslüman tüccar ile Endonezyalı Müslüman arasındaki teması daha da değiştirmiştir. Ancak, genel olarak, Avrupalıların gelişinden önce Arap gemilerinin egemenliği tarafından sağlanan “İslâmî yaşam çizgisi”, Avrupa’nın üstünlük ticareti varsayımıyla ciddi biçimde değişmiştir.⁷³

Üçüncü faktör de, Güneydoğu Asya toplumunun yapısı içinde, yani köy seviyesinde güçlü bir dayanışmaya dayanılarak bulunmuştu. Burada, bireyin hakları topluluk yükümlülüklerine tabi tutulmuştur. Bu nedenle köy üyeleri, toplukta yaygın olan İslâm dinî dogmalarını ve toplumsal ilkelerini benimsemelidir.⁷⁴

Buna ek olarak, birçok Hollandalı akademisyen tarafından, İslâm’ın sadece gelenek ve topluluk ile birlikte var olabildiği ölçüde kabul edilebilir olduğu savunulmuştur. Örneğin, Hz. Muhammed’in doğum günlerinin kutlamaları, standart geleneğe aykırı sayılmayarak popüler bir kurum haline gelmiştir. Aslen animistik olayları kutlamaya eşlik eden yemekler ya da şölenler, Müslüman dualar ve dinî metinlerden okumalarla yaptırım altına alınmıştır. Hac, sosyal ve eğitsel faaliyetler teşvik edilmiştir, çünkü standart dinî inancı arttırdığı ve fanatik dinî inançları Hollandalıların kurallarına aykırı bulma şansını düşürdüğü kabul edilmiştir. Bu politika, Hollanda’nın Endonezya’daki Müslümanlar ve Endonezya dışındaki Müslümanlar arasındaki sınırlı, kontrollü temas ve İslâm’ın köylerde sınırlı kalmasıyla ilgili düzenlenmiş kapalı topluluk olarak İslâm, Hollanda’nın tercihini doğrulamıştır.⁷⁵

⁷³ Federspiel, a.g.e., ss. 11-12.

⁷⁴ Federspiel, a.g.e., s. 13.

⁷⁵ Federspiel, a.g.e., ss. 13-14.

c. Bugünkü Endonezya'daki Müslümanların Durumu

İslâm'ın Endonezya'ya geldiği bir gerçektir. Bugün, Endonezya'nın 207 milyondan fazla nüfusu Müslümandır. Bu sonuca varmak için çok uzun bir yol ve mücâdeleler atlatılmıştır. Bununla ilgili en azından İslâmlaşmanın üç aşaması vardır. Bu üç aşamasında, İslâmlaşma terimi zaman zaman çeşitli anlamlar ve farklı vurgulara sahip olmuştur.

Birinci aşama, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Endonezya'nın İslâm'la ilk teması VII. yüzyıl olmasına rağmen, İslâm'ın büyük oranda kabulü ve Nusantara halkının İslâmîyete girmesi, yaygın olarak XIII. yüzyıl olduğunu kabul edilmektedir. Bu XIII. ile XIX. yüzyıllarda İslâmlaşmanın anlamı, İslâm'ın Endonezya'ya gelişi veya yerli halkın İslâm dinine çevrilmesi sürecine işaret etmektedir. Bu terim sadece eski inançları yenileriyle değiştirme sürecini değil, aynı zamanda İslâm'ın yerel kültüre, sembollere, edebiyata, siyaset kurumlarına, yasal metinlere ve geleneklere adaptasyonunu veya asimilasyonunu da içerir. Genel olarak, İslâm'ı takımadalara yaymak için doğrudan bir Arap fethi bulunmaması nedeniyle İslâm Endonezya hayatına huzurlu bir şekilde nüfuz etmiştir. Fakat yinede bu İslâmlaşma sürecinde hiçbir dirençle karşılaşmadığı anlamına gelmez. XVII. yüzyılın başlarında Güney Sulawesi'ndeki İslâm'ın yayılma sürecinde, 1608'den 1611'e kadar, yerli halk arasında savaşlar sürmüştür, vs.⁷⁶

İslâmlaşmanın ikinci aşaması, 1830-1930 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Endonezya'nın bazı halkları ve özellikle Cava halkı dinden biraz daha uzaklaşarak İslâm'ın Beş Şartını (Rukun Islam) terk etmeye başlamışlardır. Müslümanlar arasındaki gerilim ve çatışmalar genellikle bu ikinci aşamada karakterize edilmiştir. Bu, bir taraftan sömürge kurallarının oluşturulması ve diğer taraftan küresel İslâmî reformun etkisi ile ilgiliydi. Endonezyalı hacıların Mekke'den dönüşleri reform isteyen şariatçilere zemin hazırlamıştır. Batı Sumatra'da, hacdan dönen Müslümanlar tarafından yönetilen Padri hareketi radikal bir İslâmî reform istemişlerdir. İslâm'ı bidattan arındırmaya çalışmışlardır. Bu hareket daha sonra iç

⁷⁶ Arskal Salim, *Challenging the Secular State: The Islamization of Law in Modern Indonesia*, Hawai'i Üniversitesi Press, ABD, 2008, ss. 46-47.

savaşı (1821–1838) tetiklemiştir. İkinci aşamada İslâmlaşma terimi, kültürelleştirilen İslâm'ın saflaştırılmasına atıfta bulunmuştur.⁷⁷

İslâmlaşmanın üçüncü aşaması ise, 1930'lu yıllardan günümüze kadar gelmektedir. Bu aşamada, Batı egemenliğini ve kontrolünü reddetmenin bir yolu olan devleti İslâmlaştırma çabaları vardır. Bu çabaların arasında İslâmî siyasi partilerin kurulması, şeriatın uygulanması ve halifeliğin kuruluşunun teşvik edilmesidir. Yani İslâm yalnızca manevi bir inanç ve değerler değil, aynı zamanda devletin yönetilmesi için bir dizi kural olarak sunulan bir din haline getirilmiştir. Ayrıca, topluma odaklanarak toplumsal hayatı İslâmlaştırmaya yönelik girişimler de vardır. Birçok Müslüman lider topluma İslâmî kurallar getirmeye başlamıştır. Böylece İslâmlaştırma aşağıdan yukarıya yani halktan tüm devlete yayılmaya çalışılmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için de, yoğun *da'wah* (dini vaazı) ve çok sayıda İslâmî kitap yayımlanması İslâmlaşma sürecini hızlandırmanın yolları olarak görülmektedir.⁷⁸

Dünyadaki diğer herhangi bir ülkeden daha fazla Müslüman'a ev olan Endonezya'da, bu İslâmlaşma ve devlet ile ilişkisi konusunda, ülkenin İslâmî bir devlet olması ve dinî hukukun (şeriat) anayasal statüye geçirilmesi için çeşitli girişimler yapılmıştır. Şeriatın uygulanması İslâmî devleti kavramının ana unsurudur. Şeriat kuralları bir devlette resmen uygulanırsa teorik olarak mükemmel bir İslâm devleti olmuş demektir. Bu arada, şeriatın resmi olarak uygulanmasının beş basamağa bölünebileceğini söylemek önemlidir:

1. Aile meseleleri, örneğin evlilik, boşanma ve miras;
2. Mali konular ve kurumlarda, yani zekat, vakıf ve İslâmî bankacılık gibi;
3. Yasaklanan fiillerin taahhüdü için *Ta'zir* (ihtiyari) cezalar, mesela içki tüketimi ve kumar veya gerekli fiillerin atlanmasında, örneğin kadınlara başörtüsü kullanılması;
4. *Hudud* ve kısas cezaları. Zina ve hırsızlık suçlaması olanlar için *hudud*, cinayetten suçlu bulunanlar için kısas;

⁷⁷ Salim, a.g.e., ss. 47-48.

⁷⁸ Salim, a.g.e., ss. 49-50.

5. İslâm, hem devletin temeli hem de ülkeyi yöneten bir sistem olarak görülmektedir.⁷⁹

Şeriatın resmi uygulanmasına ilişkin bu hiyerarşi en düşük (1. sıra) adımdan en yükseğe (5. sıra) doğru ayarlanır. Böylece şeriat'ın beş alanının uygulanmasına yönelik talepler otomatik olarak bir İslâm devletinin kurulmasına yol açar. Başka bir deyişle, talep ne kadar yüksek olursa, İslâmî bir devletin kurulması talebi daha da yüksek olur.⁸⁰

Endonezya'da, şeriat uygulamaları en azından ikinci basamağa ulaşmaktadır. Fakat özel olarak Endonezya'nın bölgesi olan Açe, şeriat kanunun nihai son aşamasına kadar gelmiştir – ancak şeriat yasası bazen tamamen uygulanmamıştır. Halkının %96'sı Müslüman olan ve Serambi Mekkah(Mekke Kapısı) olarak alınan Sumatra'daki Açe,⁸¹ Endonezya demokrasisine karşı çıkarak kendi bağımsız, İslâm'a dayalı bir devlet kurmak için mücadele etmektedir. Açe halkı bu amaçla Özgür Aceh Hareketi (Gerakan Aceh Merdeka - GAM) adıyla bir örgüt kurmuştur. Açe Sumatra halkının bağımsızlık mücadelesi sona ermemiştir. Açeliler Endonezya milliyetçiliğini benimsememekte kendi inançlarına göre şekillenen bir yönetime kavuşma arzusu taşımaktadırlar.⁸²

Açe'nin eyalet hükümeti, şeriat yasasının yerel bir yorumunu uygulamak, şeriat mahkemeleri kurmak ve *Wilayatul Hisbah* (WH) olarak bilinen bir vekil devriye işletmeye devam etmektedir. Hristiyanlar ve diğer gayrî-Müslimler muafıdır. WH devriyeleri, alkol tüketimi, kumar oynamayı, resmi olmayan erkek-kadın ilişkileri hatta kıyafet ile ilgili kuralları ve yasakları uygulamaya devam etmektedir. Bunlarla beraber, kırbaçlama ve para cezaları da dahil olmaktadır. Açe, şeriatı titizlikle uygulayan tek bölge ve demokratik Endonezya'da İslâm'a dayalı bir şehirdir.⁸³

⁷⁹ Salim, a.g.e., s. 46.

⁸⁰ Salim, a.g.e., s. 46.

⁸¹ Adil Yurtkuran, *Açe; Güneydoğu Asya'da Bir İslâm Beldesi*, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul, 2006, s. 23.

⁸² Salim, a.g.e., s. 176.

⁸³ Katrina Lantos Swett ve diğerleri, *Annual Report of the U.S. Commission on International Religious Freedom*, U.S. Commission on International Religious Freedom, Washington, 2013, s. 240.

c.a. Endonezya'daki İslâm Devleti Savunan Radikal Gruplar

Aslında nüfus sayısı açısından Endonezya'da İslâm'ın geleceğine ilişkin endişelenecek birşey yoktur. %87.21 Müslüman nüfusa sahip Endonezya, dünyanın en kalabalık müslüman ülkesidir. Dahası bu ülkenin en büyük iki İslâmî örgütleri olan Nahdlatul Ulema (NU) ve Muhammediye, örgütün kuruluş tarihinden itibaren tüm tarafları her bireyin görüş ve fikirlerine karşı saygılı olduğu sürece, herkes dostluk içinde ve samimi olarak İslâm'ı geliştirmek adına büyük çabalar gösterdi. Bununla birlikte, anlaşmazlıklar ve ayaklanmalar, din mensuplarının kendilerden farklı fikri düşüncelere sahip olunması ve dinin farklı yorumlamasından kaynaklı diğerlerini yargılamaları ve kınamalarıyla gerçekleşebilir. Bu kategoride fundamentalist veya radikal örgütler yer almaktadır.⁸⁴

Endonezya'daki fundamentalist örgütler, genel olarak, Endonezya'da şeriat uygulamak⁸⁵ ve bir İslâm Devleti kurmak isteyen gruplardır. Günümüzde çoğu, Endonezya'daki herhangi bir soruna çözüm olarak şeriat'ı destekleyerek, şeriat değerlerini hükümet politikalarına dahil etmek için hükümeti her seviyede zorlamaya çalışmaktadır. Endonezya'da faaliyet gösteren radikal gruplar arasında şunlar bulunmaktadır:

1. İhvan-ı Muslimin (Müslüman Kardeşler) hareketi: 1928'de Hasan el-Benna'nın tarafından Mısır'da kurulmuştur. Endonezya'daki İhvan-ı Muslimin hareketi de Tarbiyah (eğitim ve yetiştirme) hareketi olarak bilinir. Başlangıçta, bu hareket Endonezya'da İslâmî Hareketin yoğun olduğu kampüslerde ve okullarda İslâmî topluluklar vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Okullar ve üniversitelerde İhvan-ı Muslimin, Endonezya Öğrencileri Aksiyon Forumu (Kesatuan Aksi Mahasiswa Muslim Indonesia - KAMMI) olarak adlandırılır.⁸⁶ İhvan-ı Müslümin ideolojisi üzerinde aktif olan eylemciler,

⁸⁴ Abdurrahman Wahid, *Ilusi Negara Islam: Ekspansi Gerakan Islam Transnasional di Indonesia*, The Wahid Institute, Cakarta, 2009, s. 7.

⁸⁵ Ayrıca, ülkenin bağımsızlığından günümüze kadar farklı İslâmcı partilerin İslâmcı liderlerinden İslâmî şeriat kuralının uygulanması için yasal olarak mücadele edip ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Parlamento seçiminde yada genel seçimler sırasında geniş çaplı seçim desteğini kazanamadılar. Detaylı bilgi için bk. Anis Malik Thoha, "Discourse of Religious Pluralism in Indonesia," *Journal of Islam in Asia*, c. 2, sy. 2, Aralık 2005, s. 113.

⁸⁶ Muhammad Haji, *The Shi'a Muslims of Indonesia*, The Centre for Academic Shi'a Studies, <http://www.shiaresearch.com/Doc/TheShiaMuslimsofIndonesia.pdf>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017), s.

İslam'a karşı dini vaazı, karakter ve ahlaki geliştirme yoluyla desteklerini vurgulamaktadır.

2. Vahhabi Hareketi: Muhammad ibn Abdul Vehab tarafından kurulmuştur. Bu hareket, hacların tarafından Endonezya'ya getirildiğini söylenmiştir. Endonezya'daki Vahabi hareketi, bazı pesantrenlerde yaygın olduğunu ve Suudi Arabistan tarafından desteklenildiğini düşünülmektedir.⁸⁷ Endonezya'daki Suudi Arabistan faaliyetleri, Vahhabi hareketini tüm dünyaya yaymak için 1979'dan 2003'e kadar geçen süre boyunca yetmiş milyon dolar değerinde olan kampanyanın yalnızca küçük bir parçasıdır.⁸⁸
3. Hizb-ut Tahrir Indonesia (HTI) hareketi: Bu hareket, 1952'de Doğu Kudüs'te Taqiuddin el-Nabhani tarafından kurulan Hizb-ut Tahrir'in bir koludur. Hizb-ut Tahrir kırk ülkeden fazla şubesi ve merkezini Ürdün'de bulunan köktenci bir organizasyondur. Amacı, Şeriat çerçevesinde devlet başkanlığını halife ile yöneten birleşik bir İslâm devletinin kurulmasıdır.⁸⁹
4. Irak ve Şam İslâm Devleti (İŞİD): Bu hareket de Endonezya'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Örneğin, Cakarta'da 14 Ocak 2016 tarihinde İŞİD'e bağlı teröristler bombalar patlatmış ve dört teröristin de aralarında bulunduğu sekiz kişi hayatını kaybetmiştir.⁹⁰ Yine de, Endonezya'da birçok İŞİD'e destekleyen bulunur, bunlardan bazıları: 2008 yılında Abu Bakar Ba'asyir tarafından kurulan Monoteizm Yardımcıları Topluluğu (Jamaah Anshorut Tauhid - JAT); 2011 yılında eski bir JAT komutanı, Santoso (Abu Wardah al-Syarqi) tarafından kurulan Doğu Endonezya Mücâdeleci (Mujahidin Indonesia Timur - MIT); 2013'ten beri Endonezya'nın birçok kampüslerinde İŞİD'in güçlü bir savunucusu olan İslam Hukukuna Öğrenci Hareketi

12; Esti Darmawati, "Aktivitas Mahasiswa Kelompok Dakwah *Tarbiyah Ikhwanul Muslimin* (Studi Tentang Konstruksi Sosial Keagamaan Pada Aktivis Dakwah Mahasiswa Universitas Airlangga)," *AntroUnairDotNet*, sy. 1, c. 2, Ocak- Şubat, 2013, s. 190.

⁸⁷ Ronald Lukens-Bull, *A Peaceful Jihad: Negotiating Identity and Modernity in Muslim Java*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.73; Mark Woodward, "State-Religion Relations in Indonesia: A Comparative Perspective," *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014, s. 71.

⁸⁸ Daniel Pipes, "How Billions in Oil Money Spawned a Global Terror Network," *U.S. News & World Report*, c. 135, sy. 21, 15 Aralık 2003, s. 2.

⁸⁹ Wahid, a.g.e., s. 35; Arifin, a.g.e., s. 99.

⁹⁰ Robert P. George ve diğerleri, *Annual Report of the U.S. Commission on International Religious Freedom*, U.S. Commission on International Religious Freedom, Washington, 2016, s. 170.

(Gerakan Mahasiswa Untuk Syariat Islam - Gema Salam).⁹¹ Endonezya hükümeti, Endonezya'da IŞİD destekçilerinin sayısını yaklaşık 1.000 olduğu tahmin eder. Bunlar arasında Suriye'den yaklaşık elli geri dönen ve Türkiye'den⁹² ya da diğer komşu ülkelerden Suriye'ye girmeye çalışıp başaramayan yaklaşık 200 erkek, kadın ve çocuk vardır. Ayrıca, Suriye'de 250 ila 700 arasında tahmin edilen Endonezyalı IŞİD'le mücadele edilen de bulunur.⁹³ Endonezya'da IŞİD'in artan popülaritesine bir tepki olarak, 2014 yılında hükümet IŞİD'i yasaklamaya karar verdi. MUI ayrıca IŞİD'i şiddet ve radikal bir hareket olarak tanımladı.⁹⁴

5. Endonezya İslâm Ordusu (Darul Islam/Tentara Islam Indonesia - DI/TII): Hükümetin politikasına karşı hayal kırıklığı nedeniyle ortaya çıkan bir isyan hareketidir. Bu hareket 7 Ağustos 1949 tarihinde Endonezya İslâm Devletinin (Negara Islam Indonesia - NII) başkanı olarak Kartosuwiryo tarafından ilan edilmesiyle başlar. Bu isyan Batı Cava'da başlamış ve daha sonra Orta Cava, Güney Sulawesi, Açe ve Güney Kalimantan gibi diğer alanlara yayılmıştır.⁹⁵
6. İslâm Cemaati (Jemaah Islamiyah - JI): 1993 yılında kurulmuş bir cihad grubudur. İslâm Cemaati, Güneydoğu Asya'da bir İslâm devleti (Nusantara İslâm Devleti - *Daulah Islamiyah Nusantara*) kurmayı amaçlamaktadır. Başlangıçta devlet, Malezya, Endonezya, Mindanao (Güney Filipinler) ve daha sonra güney Tayland, Singapur ve Brunei'yi kuşatacaktı. İslâm Cemaati'nin doktrini beş kurucu ilkeye dayanır: *iman* (inanç), *hijrah* (hicret/göç etme), *i'dad* (Allah yolunda mücadele hazırlığı), *jihad* (cihad/Allah yolunda mücadele) ve *al wala' wal bara'* (dünyayı dosta ve düşmana

⁹¹ Greg Fealy, John Funston, Indonesian and Malaysian Support for the Islamic State (Final Report), Management Systems International Corporate Offices, USA, 6 Ocak 2016, s.13-14.

⁹² 2015 yılında Türk yetkililer Suriye sınırını geçmeye çalışan 16 Endonezyalıyı tutukladı. Bu arada, diğer 16 Endonezyalı da Suriye'ye girip IŞİD güçlerine katılacağı tahmin edilmişti. Francisco Galamas, "Terrorism in Indonesia: An overview," *The Militant Groups of Radical Ideology and Violent Nature Series, Area: Indian Subcontinent and Southeast Asia*, sy. 04, Instituto Español de Estudios Estratégicos (IEEE), 2015, s. 9.

⁹³ Dirk Tomsa, "The Jakarta Terror Attack and its Implications for Indonesian and Regional Security," *ISEAS Perspective*, sy. 5, ISEAS – Yusof Ishak Institute, Singapur, 5 Şubat 2016, s. 3.

⁹⁴ Galamas, a.g.m., s. 10.

⁹⁵ Doni Setyawan, *Pemberontakan Darul Islam/Tentara Islam Indonesia (DI/TII)*, <http://www.donisetyawan.com/pemberontakan-darul-islam-tentara-islam-Indonesia-ditii/>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

bölüşürme).⁹⁶ JI, Endonezya’da bomba saldırıları kaydı bulunan El-Kaide ile bağlantılı bir Güneydoğu Asya militan grubudur. Bunlardan bazıları, 12 Ekim 2002’de Bali’deki iki gece kulübünde gerçekleşen ve aynı anda 200 kişinin ölümüne neden olan patlamalardır. Grup ayrıca Endonezya’nın doğusundaki Hristiyan hedeflere yönelik saldırılara, Eylül 2004’te Cakarta’daki Avustralya elçiliğinin önünde bir intihar bombacı saldırısı ve Ağustos 2003’te Cakarta’da da JW Marriot otelde yapılan bir saldırıyla da ilişkilidir. Ayrıca JI, Endonezyalıların Suriye’ye gitmeye çalışanlara da büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır. 2012 yılı sonlarından 2014 Ocak ayına kadar JI, Suriye’deki çeşitli aşırılık yanlısı gruplara fonlar ve tıbbi yardımla on temsilci göndermiştir.⁹⁷

7. Endonezya Mücahitler Konseyi (Majelis Mujahidin Indonesia - MMI): Siyasi olarak İslâm Cemaati (JI) ile birlikte olurlar. Ağustos 2000’de Yogyakarta’da kurulan Endonezya Mücahitler Konseyi, siyasi partilere, STK’lara, sivil toplum örgütlerine ve Endonezya’yı İslâm devletine dönüştürmekle görevli bireylere yönelik bir şemsiye organizasyondur. MMI, başkanlığını “Amirul Mujahidin” (Mücahitlerin Reisi-kutsal savaşçıların lideri) ünvanını olan ve El-Kaide ile bağları bulunduğu gerekçesiyle suçlanan Abu Bakar Ba’aşir tarafından yönetilmektedir. MMI, şeriatın uygulanmasını Endonezya’nın birçok sorunlarını çözmek için gerekli olan bir eylem olarak görür. MMI, İsrail ve ABD’nin İslâm’ın küresel düşmanları olduğu fikrini ilan etmişler. Ayrıca komplo yüklü ve şiddetli anti-Semitik ve Amerikan karşıtı kitaplar da *Wihdah Press* ve kendi dergisi *Risalah Mujahidin* (Mücahitlerin Risalesi) aracılığıyla yayımlamaktadırlar.⁹⁸ Aslında ABD’nin Dışişleri Bakanlığı, MMI’nin küresel teröristlerin listesine girdiğini ve ABD’nin güvenliğini tehdit ettiği de düşünülmektedir.⁹⁹

⁹⁶ *Jemaah Islamiyah (JI)*, <https://www.counterextremism.com/threat/jemaah-islamiyah-ji>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

⁹⁷ Haji, a.g.m., s. 12.

⁹⁸ *Majelis Mujahidin Indonesia*, (Indonesian Mujahidin Council or MMI),” <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/mmi.htm>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

⁹⁹ Avit Hidayat, *Majelis Mujahidin Indonesia Masuk Daftar Teroris Global AS*, <https://dunia.tempo.co/read/884423/majelis-mujahidin-Indonesia-masuk-daftar-teroris-global-as>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

8. İslâm Savunma Hareketi'dir (Front Pembela Islam – FPI): Bu hareket, kendisini Endonezya'nın ahlaki polisi olarak konumlandırmaktadır. Gece kulüpleri ve kumar alanları gibi ahlaka aykırı ve İslâm dinine uygun olmayan mekanlara açıkça saldırı yapmışlardır. Toplum tarafından İslâm'dan saptığı düşünülen gruplara karşı şiddetli eylemler de yapılmaktadır. FPI, 2008 yılında ahşap çubuklarla yaraldığı Ahmediye mezhebini takip etmiştir. 2011'de neredeyse ölümle sonuçlanacak şekilde bir Hristiyan papazını bıçaklamışlardır. Bugüne kadar, Müslüman çoğunluklu mahallelerde kiliseleri yakmaya devam ederek hâlâ Ahmediye ve Şiaların hedef almaktadırlar.¹⁰⁰

Bu örgütler arasında FPI, radikal İslâmî bir örgüt olarak en iyi bilinen bir örgüttür. FPI'nin belirttiği amaç İslâm Şeriatı yasasının tam olarak uygulanmasıdır.¹⁰¹ Bu gruplar arasında da, özellikle maddi açıdan Vehabi en güçlü harekettir. Bununla birlikte, bu hareketler, devlet yönetiminde İslâm'ın biçimlendirilmesi ve şeriatın devlet ya da İslâm hilafeti kanunları olarak uygulanması olan amaçlarını gerçekleştirmek için, bazen de birlikte çalışır.¹⁰²

Genel olarak, Endonezya'da radikal grupların özlemleri Ortadoğu'nun Uluslararası İslâmî hareketlerinden, özellikle Vahhabi ve Müslüman Kardeşler veya her ikisinin karışımından gelen fikirlere sahip kişilerden kaynaklanmaktadır. Kuruluşundan bu yana geçen birkaç yılda, radikal gruplar, Endonezya'daki huzurlu, hoşgörülü ve barış olan İslâm görünümüne saldırgan, hoşgörüsüz ve nefret dolu görünümle değiştirmişlerdir. Aslında Endonezya'daki İslâm görünümü nazik, hoşgörülü ve barışçıl bir özelliğe sahiptir.¹⁰³

Radikal sistematik bir şekilde kendilerine ait öğretileri sızdırmaya çalışmaktadırlar. Cami, bu öğretilerin yerleştirilmesi için stratejik bir yer haline

¹⁰⁰ Haji, a.g.m., s. 12; Arifin, a.g.e., s. 12.

¹⁰¹ Agus Hadi Nahrowi, *Religious Pluralism in Indonesia: Helpful and Hindering Aspects*, <http://issuelab.net/resources/3248/3248.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016), s. 10.

¹⁰² Syafiq Hasyim, "State and Religion: Considering Indonesian Islam as Model of Democratisation for the Muslim World," the Liberal Institute Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, Berlin, 31 Temmuz 2013, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2015/5692/pdf/State_and_Religion.PDF, s. 23; Wahid, a.g.e., ss. 77-78.

¹⁰³ Wahid, a.g.e., s. 20.

gelmiştir. KH. Mu'adz Thahir, radikal grupların, ücretsiz bir temizlik hizmeti sağlayarak Orta Cava'daki camilere başarıyla girdiğini söylemiştir. Başlangıçta bir grup genç gönüllü ve devamlı olarak caminin temizlenmesi için gelmişlerdir. Onların göstermiş olduğu çabalardan etkilenen cami yöneticileri onlara müezzin olarak görev vermişlerdir ve bunun yanı sıra cami kurul üyeleri arasında da yer alabilmişlerdir. Bu gençler özel olarak eğitilmiş ajanlar olduğundan dolayı görevlerini akıllıca ve becerikli bir şekilde yerine getirmişlerdir. Cami kurulunda pozisyonları güçlendiğinde, cami kurulu üyeliğine arkadaşlarını davet edip önemli pozisyonları onlarla doldurduktan sonra nihai olarak imamlık, hütbe okuma, vaaz verme ve diğer işler için kimlerin olabileceğine karar vermişlerdir. Bunun yanı sıra ne hakkında bahsedilip konuşulup konuşulmayacağına dair karar da vermişlerdir. Yavaş yavaş ama emin adımlarla cami, radikal grupların eline geçmiş ve böylece o camide genellikle vaaz ve hutbelerde mahallenin cami cemaatlerine İslâm bilgileri anlatılamaz hale gelmiştir. Dahası, cami imamları bu grupların ideolojilerini kabul edip uygulamaları durumunda cemaatlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁰⁴

Camilerin ilhak edilmesi, Endonezya'da sert tutum ideolojisini sızdırmanın birçok yollarından biridir. Akademik kalıplarla ideolojilerin sızdırması da yaygındır. Dahası bu grup, "Islam Terpadu" (Entegre İslâm) okulları gibi özel bir okul ağı da kurmuştur. Eğitim yoluyla sızmalar, özellikle genç kuşaklar için zararlıdır.¹⁰⁵ Bu eğitim, onların ahlâki davranışlarını kötü etkilemektedir. Örneğin, Batı Cava bölgesi Bekasi şehrinin ilk okul 4. sınıfta okuyan bir öğrenci, ezan okunurken televizyon başında oturan ebeveyelerine kafir olarak seslenmiştir. Diğer bir olay ise Ciputat, Tangerang'da orta okul öğrencisi kendisi gibi okuldaki öğretmenlerin emriyle başörtü giymediği için annesinin cehenneme gireceğini söylemiştir. Aslında "kafir oldun" ve "cehenneme gireceksin" bu sert ifadeleri Endonezya'daki müslümanların hayatlarında pek rastlanmayan bir ifadedir. Önceden bu sert ifadeler savaşta

¹⁰⁴ Wahid, a.g.e., ss. 28-29.

¹⁰⁵ Wahid, a.g.e., s. 99.

işgalcilere karşı ahlaki meşruiyeti sağlamak için sadece sömürgecilere karşı söylenmiştir.¹⁰⁶

Genel olarak, Endonezya'daki radikal gruplar Endonezya milletine ait kültür ve gelenekleri ortadan kaldırmak ve onları İslâm kültür ve gelenekleri olarak iddia edilen Vahhabi ile ilişkili olan yabancı kültür ve geleneklerle değiştirmek istemektedir.¹⁰⁷ Ancak, yine de bazı İslam devleti savunan radikal gruplar, sadece olumsuz eylemler ile değil, kampüslerdeki İhvan-ı Müslimin yaptığı gibi dini eğitim, vaaz verme vs. olumlu eylemler de vardır.

Aslında, dinî canlanma veya daha doğrusu dinî radikalizm, dinî hukukun uygulanmasına yönelik hareketin arkasındaki bir ivmedir. Endonezya'da İslâm hukuku uygulanırsa ve neticesinde Endonezya bir İslâm devleti olarak kabul edilirse, Müslümanlara diğerlerinden daha fazla siyasi hak ve daha yüksek statü verilmesi nedeniyle, vatandaşlar arasındaki eşitsizlik belirginleşir. Bu, bir problemdir, çünkü Endonezya'da halkın çoğu Müslüman olmasına rağmen diğer din mensupları da reddedilmezler.¹⁰⁸

Müslümanların İslâmî öğretileri uygulama yükümlülüğü devletten değil, Allah'tan gelmektedir. İslâmî kuralların Anayasada yer alıp almadığına bağlı kalmayarak, Müslümanlar Allah tarafından ortaya konan kurallarına uymak zorunda kalırlar. Yani, İslâm devleti gerçek olarak hükümet yapısında değil, Allah'a ve Onun yarattıklarına kalbi açık olanlarda yer almaktadır.¹⁰⁹

Endonezya artık *Pancasila*'ya dayanarak “çoklukta birlik” bir ülkedir. Müslümanlar, Hristiyanlar, Hindular, yerel inancın takipçiler, Cavalı, Balili, Bataklı, vs. farklı dini mensupları, etnikler, farklı dil konuşanlar vs. burada yaşamaktadır. Endonezya, sadece bana, sana veya ona ait değil, Endonezya hepimize aittir. Müslüman olabiliriz, Hristiyan olabiliriz, bir dine bağlı olmak istemeyen de olabiliriz. Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.

¹⁰⁶ Wahid, a.g.e., s. 202.

¹⁰⁷ Wahid, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁸ Salim, a.g.e., s. 2; Wahid, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁹ Wahid, a.g.e., s. 41; Nadirsyah Hosen, “Religion and the Indonesian Constitution: A Recent Debate,” *Journal of Southeast Asian Studies*, c. 36, sy. 03, Ekim 2005, ss. 438-439.

c.b. Endonezya'nın Büyük İslâm Örgütü ve Sapkın Olarak Düşünülen İslâm Akımları

c.b.a. Endonezya'nın Büyük İslâm Örgütü

Sadece farklı dinlerin çeşitliliği değil, Endonezya'da dünyadaki Müslümanlar arasında en büyük çeşitliliği barındırmaktadır.¹¹⁰ Ayrıca Endonezya, bir İslâm devleti olmasa da, Müslümanlar çoğunluktadırlar. 207 milyonun üzerinde takipçisiyle, yukarıda belirtilen radikal müslüman grupların yanı sıra, Endonezya'daki İslâm'ın yüzü haline gelen büyük organizasyonlara da sahiptir. Bu örgütler arasında şunlar vardır:

Ulema Uyanışı (Nahdlatul Ulama - NU), Endonezya'da Müslümanları temsil eden büyük İslâm gruplarından birisidir. NU, Mezhep seçiminin özgürlüğünü oluşturmak, medeniyet mirasını korunmak ve insanların yaşamlarının içinde İslâm kavramını uygulanmak için, 31 Ocak 1926 tarihinde KH. Hasyim Aş'ari tarafından kurulmuştur. "Gelenekçiler" olarak adlandırılan ve dinî gerçeğin geçmişteki Müslüman akademisyenlerin, özellikle çok sayıda hukukçunun ve teologun yazılarında yer aldığı ileri süren bir gruptur.¹¹¹ Bunun için, NU'nun bilim adamlarının teolojik mantığına göre yalnızca Kur'ân ve Sünnete değil, aynı zamanda İslâm'ın erken bilim adamlarının yasal yorumlarına fıkıh da güvenmektedir. NU, İslâm'ın normatif öğretilerine aykırı olmadıkça belirli yerli ritüelleri uygular.¹¹²

Muhammediye, "Yenilikçiler" olarak adlandırılan, geçmiş yorumcular geleneğine dayanmak yerine, dinî temellerin yeniden soruşturulması ve yorumlanması gerektiğini savunan bir gruptur. 18 Kasım 1912 yılında Orta Cava'nın Yogyakarta şehrinde KH. Ahmad Dahlan tarafından kurulan modernist eğilimli bir teşkilattır. Kuruluşun adı Hz. Muhammed'in adından alınmaktadır, böylece Muhammediye aynı zamanda Hz. Muhammed'in takipçileri olarak bilinmektedir. Muhammediye birçok mistik şeylerden etkilenmiş İslâm'ı arındırmak için KH. Ahmad Dahlan çabalarını desteklemek amacıyla kurulmuştur. Kur'ân ve Sünnet'in

¹¹⁰ Bernard Adeney-Risakotta, "Introduction: Dealing with Diversity," *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014, s. 21.

¹¹¹ Federspiel, a.g.e., s. viii.

¹¹² Arifin, a.g.e., s. 99.

birincil kaynaklarından veya Hz. Peygamberin öğretilerinden söz ederken, yerel kültür ve uygulamalardan saflaştırılmış bir İslâm için uğraşmaktadırlar. Muhammediye, Sumatra'da güçlü varlığıyla, önce Cava ve sonra da Dış Adalara'daki diğer şehir merkezlerine doğru genişlemiştir. Artık, gençlik ve kadın örgütleri, okullar, öğretmenlerin okulları ve üniversiteleri, tıbbi klinikler ve hastaneler, yetimhaneler ve diğer sosyal yardımlaşma faaliyetlerini içeren etkileyici bir örgütsel altyapısı vardır.¹¹³

Muhammediye, kanunlardaki kararlara ulaşmada bir ölçüde yorumlayıcı bağımsızlığı (ictihadı) iddia ederken, NU, geçmişin büyük ulemanın öğretilerine eleştirel biçimde dayanan yorumsal bir süreç olan takliti ısrarla savunmaktadır. Yenilikçilerin Gelenekçilerden belirgin farklılığı, İslâm'ın uygulanmasındadır. Muhammediye, NU'nun temelini oluşturan dinî emirlere ve tarikata katılmazlar, İslâmîyet pratiğinin bir parçası olan İslâmî mistik gelenekleri (tasavvuf) de görmezler. En belirgin farklılıklar, ölümler ile ilişkili uygulamalar açısından ortaya çıkmaktadır. NU'nun geleneklerinde bu uygulamalar arasında ölüm anında çeşitli törenler, *Wali Songo* ve diğer yerel kutsal mezarlarına yapılan ziyaretler bulunmaktadır. Muhammediye ise, bu uygulamaların hepsini, günahkâr bir putperestlik biçimi (şirk) olarak düşünerek reddetmekteydiler.¹¹⁴ İslâmîyet öncesi, Hinduizm ve Budizm kökenli uygulamaların İslâmî öğretilerle karışmasına izin vermemektedirler. NU ve Muhammediye Dinî uygulamasında çok farklı olmasına rağmen, Endonezya'da İslâm'ı huzurlu bir şekilde korumak için birlikte çalışmaktadırlar.¹¹⁵

Endonezya Ulema Meclisi (Majelis Ulama Indonesia - MUI), Endonezya'nın en üst düzey Müslüman din adamlarıdır. Ulusal bir kurum olarak MUI, 1975 yılında Suharto başkanlığında, Müslüman liderlerle devlet arasında köprü olarak kurulmuştur. MUI kısmen Din İşleri Bakanlığı veya il ve yerel bütçeler yoluyla finanse edilir. Cakarta'daki merkezi yönetim kurulu, Endonezya'daki İslâm örgüt temsilcilerinin yanı sıra Muhammediye ve NU da dahil olmak üzere 273 kişiden

¹¹³ Arifin, a.g.e., s. 99; Federspiel, a.g.e., s. viii; Donald J. Porter, *Managing Politics and Islam in Indonesia*, RoutledgeCurzon, New York, 2002, s. 39.

¹¹⁴ James J Fox, *Currents in Contemporary Islam in Indonesia*, Cambridge, ABD, 2004, ss. 5-6.

¹¹⁵ Arsyad, a.g.m., s. 6.

oluşur. MUI'nin ana faaliyetleri Müslüman kardeşliği güçlendirmek, diğer dinî organizasyonlar ile görüşmelerde Müslümanları temsil etmek ve hükümete ve Endonezyalı Müslümanlara dinî tavsiyeler vererek rehberlik etmektir. Bu meclis, fetva yayınlayan ve hükümet politikasının şekillendirilmesine yardımcı olan bir hükümet kurumu olarak görev yapmaktadır. Ayrıca MUI, helal sertifikasyon, İslâm şeriatına dayalı banka izleme ve denetimi, hatta çevre sorunları dahil olmak üzere çeşitli konular üzerinde de fetva yayınlamaktadır. Endonezya'da yasalar veya politikalar bazen MUI tarafından yayınlanan fetvalara dayanmaktadır.¹¹⁶

MUI, sivil toplum kuruluşu (STK) olmasına rağmen, Endonezya Din İşleri Başkanlığının ana ortağı olarak Endonezya toplumunda önemli bir rol oynamaktadır. MUI, Endonezya'daki İslâm'ın çeşitli yorumlarında ve fetvalarıyla veya hukuki tavsiyeleriyle stratejik bir konuma sahiptir. Özellikle Suharto rejiminin çöküşünden sonra, MUI, dinler arası dua etmeler, dinler arası evlilik, dinler arası miras, dinî çoğulculuk, liberalizm, laiklik ve Ahmediye hareketi üzerine birçok tartışmalı fetvayı yayınlamıştır. Ancak bu fetvalar, dinî özgürlük ve karşılıklı saygı ideallerini kabul etmediği için dinî şiddete kapıyı açacağından dolayı eleştirilmiştir.¹¹⁷

Çok din ve inanca ev sahipliği yapan Endonezya'da, dinler arasında ve dahası mezhepler arasında tartışma ve çatışma oldukça kaçınılmaz durumdadır. Genelde, İslâm ve diğer dinler konusunda çok tartışma yoktur, fakat İslâm mezhepleri arasında daha çok tartışma vardır. Genel olarak, din alanında, özellikle İslâm dinî ile ilgili uyumsuzluklar, belirli bir akımın veya grubun saptırıldığı veya Sünni çoğunluk olan Endonezya'daki İslâm'ın ana akımından saptığı varsayımından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, hükümet, Din İşleri Bakanlığı, MUI, Bakor Pakem¹¹⁸ ve diğer

¹¹⁶ Haji, a.g.m., s. 9.

¹¹⁷ Arifin, a.g.e., s. 100; Pertiwi, *Reclaiming Minority's Freedom of Religion or Belief in Indonesia: Evaluating State Response to the Ahmadiyya Conflict in Lombok, Indonesia*, <http://docplayer.net/58537971-Reclaiming-minority-s-freedom-of-religion-or-belief-in-Indonesia.html>, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2016).

¹¹⁸ 1952 yılında kurulan Toplumdaki Mistik İnançları İzleme Koordinasyon Kurulu (Bakor Pakem), Endonezya Başsavcısı yetkisine girer ve Din İşleri Başkanlığı, polis, asker ve yerel yönetimlerle yakın bir şekilde çalışır. Bakor Pakem başlangıçta Endonezya'nın altı resmi dini içindeki sapkın öğretileri tanımlamak için kurulmuş, ancak son zamanlarda İslâm üzerine çok büyük önem vermiş. Bakor Pakem dini topluluklara yönelik hükümet politikası üzerinde son derece etkili olmuştur. Son otuz yılda Bakor Pakem otuzdan fazla din, *Aliran Kepercayaan* ve tesevvufi mezhebinin yasaklanmasına sebep oldu. Ayrıntılı bilgi için bk. Haji, a.g.m., s. 10; Porter, a.g.e., s. 63.

Müslüman çoğunluk gruplarının, fetvaların çıkarmasında veya sapık mezhepleri belirleme konusunda önemli bir paya sahip oldukları görülmektedir.

c.b.b. Endonezya’da Sapkın Olarak Düşünülen İslâm Akımları

2007 yılında MUI, bir öğretinin bozulup bozulmadığını belirlemek için ön kılavuz içeren bir fetva yayınlamıştır. Bu öğretilerin sapsması, İslâm’ın altı iman şartının inkar edilmesi; Hz. Muhammed’den sonra bir peygamberin varlığının tanınması; Mekke dışındaki bir yere hac yapılması ya da günde beş vakit namaz kılmanın zorunlu olmadığının beyan edilmesi gibi İslâm dinî ibadetleri konusunda değişiklik yapılmasını içerir.¹¹⁹ Endonezya’da sapkın olarak düşünülen bazı akımlar şunlardır:

i. Şiilik

Şialar, Hint, Arap ve Fars kökenli tüccarlar vasıtasıyla Endonezya’ya gelmiştir. Öncelikle, Mısır’daki Fatimid hanedanının desteğiyle Şialar, Sumatra’daki Perlak Saltanatı’ndan geçip tüm adaya yayılmıştır. Ancak, 1169 yılında Selahattin el-Eyyübi tarafından fethedildikten sonra, Sumatra adasındaki Şialar ile Mısır’daki Şialar arasındaki ilişki kesilmiştir. Bu durum, Mısır siyasi alanında bir dönüşümüne neden olur ve Şafii mezhebi¹²⁰ artık Endonezya’da daha çok yayılmaya başlamıştır.¹²¹

Endonezya’daki Şiaların sayısı üzerinde fikir birliği bulunmamaktadır. Cakarta’daki Fatimah Vakfı başkanı Andi Muhammed Assegaf’a göre, ülkedeki Şiaların sayısı yaklaşık bir milyona ulaşmaktadır. Bu arada Ulusal Şia örgütünün

¹¹⁹ *Indonesia*, <https://www.state.gov/documents/organization/134449.pdf>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017), s. 5.

¹²⁰ Sünni akımı özellikle de Şafii mezhebi, başlangıçta Perlak Sultanlığının 3. Sultanı olan Sultan Alaiddin Şed Maulana Abbas Şah zamanında girmeye başlamıştır. 913 yılında onun vefatından sonra Şia ile Sünniler arasında iç savaş başladı ve buna bağlı olarak sultanlık tahtında boşluk olmuştur. 915 yılında Şialar savaştan galip gelmişlerdir. Şialardan Sultan Alaiddin Syed Maulana Ali Mughat Shah 4. Sultan (915-918) olarak sultanlığın lideri olmuştur. Onun yönetimi sona erdiğinde Şia ile Sünniler arasında tekrar iç savaş başladı ki bu sefer Sünniler galip gelmişlerdir. *Sejarah Kerajaan Islam di Indonesia*, <http://library1.utem.edu.my/e-melaka/koleksi%20melaka/sejarah/mn2008.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017), s.4.

¹²¹ *Sejarah Kerajaan Islam di Indonesia*, a.g.k., s. 4.

(Ikatan Jamaah Ahlubait Indonesia – IJABI)¹²² eski başkanı Dimitri Mahayana, Endonezya’da üç milyon Şia olduğunu tahmin etmektedir. Şia topluluğunun çoğunluğu Cakarta, Bandung ve Madura’da yaşamaktadır.¹²³

MUI’ye göre, aşağıdakilere dayandığı gibi Endonezya’daki Şia İslâm temelde Sünni İslâm’dan farklıdır:

- Şialar, Peygamber’in yakın ailesinin rivayet ettiği hadisleri reddetmektedirler;
- Şialar, azizlerinin tanrı tarafından günah işlemekten korunduğuna inanmaktadırlar;
- Şialar, azizlerinin bulunmadığı İslâmî uzlaşmanın yasallığını reddetmektedirler;
- Şialar bir İslâm devletinin kurulmasının dinî bir zorunluluk olduğuna inanmaktadırlar;
- Şialar Ebu Bekir, Ömer ve Osman liderliğini kabul etmemektedirler.¹²⁴

Yukarıdaki listelere referans olarak MUI, tüm Endonezya’daki Müslümanlara Şiilik öğretileri için “uyank” olunması tavsiyesinde bulunmaktadır. Endonezya hükümeti, Şiiliği 1979 yılında İran devrimi ile eşanlamlı olarak görmüş ve İran’daki ayaklanmanın Endonezya’daki Müslümanları kendi hükümetlerini devirmesini teşvik edeceğinden korkmaktadır. 1979’da İran Devriminden sonra Araplar ve Arap olmayanların Şialara dönüşümünde artış olmuştur. Endonezya’daki birçok Şia’nın nüfus artışına katkıda bulunan İran Devriminden büyük ölçüde sebep olduğunu belirtilmiştir.¹²⁵

Ağustos 2012’de 1000’den fazla Sünni köylü, Madura Adası’ndaki Nangkernang köyündeki Şialara saldırmıştır. Kitleler Şialara ait evleri yakmış, bir Şia öldürmüş, onlarca kişiyi yaralamış ve 500’den fazla kişiyi yerinden çıkararak onları bir ormanda barınmaya zorlamıştır. Şialara, önce Sünni İslâm’a geçtikleri

¹²² IJABI, Endonezya’daki Şiaların temsil edilen ana kuruluşlardan biridir. Bu, 2000 yılında yasal statüye sahip olan ulusal bir organizasyondur. IJABI, Güney Sumatra, Batı Cava ve Güney Sulawesi’de olmak üzere on dört il, kırk sekiz ilçe ve yirmi beş alt bölge şubesine sahiptir. Bu organizasyon, din eğitimi, kariyer gelişimi ve gençlerin güçlenmesine odaklanan birkaç kısa süreli program düzenlemiştir. Haji, a.g.m., s. 9.

¹²³ Haji, a.g.m., ss. 6-9.

¹²⁴ Haji, a.g.m., ss. 7-9.

¹²⁵ Haji, a.g.m., s. 15.

takdirde evlerine dönebilecekleri söylenmiştir. Şialar, daha sonra hükümet tarafından Sampang stadyumuna yerleştirilmiştir. Ancak, MUI ve Madura'daki Ulema Kardeşliği Konseyi üyelerin Sampang stadyumunda toplu bir namaz düzenlemiş ve Şiaların stadyumdan kaldırılmasını istemişlerdir. Toplu namaza binlerce Sünni Müslüman katılmıştır. Yerel hükümet yetkilileri daha sonra Şialara otobüs ve kamyonete binmelerini emretmiş ve onları üç saat uzaklıkta Cava adasındaki Sidoarjo'da hazırlanan bir apartman binasına götürmüştür.¹²⁶ Ayrıca, Ekim 2015'te Bogor Belediye Başkanı Bima Arya Sugiarto, Şiaların Aşure'yi anma törenlerini yasaklamıştır. Bandung'daki protestocular Aşure kutlamalarını da durdurmuşlardır.¹²⁷

ii. Ahmediye

Ahmediye, 1889 yılında Hindistan'da Mirza Gulam Ahmed tarafından kurulmuştur. Bu hareket 1925 yılında Endonezya'da ortaya çıkmıştır ve şu anda yaklaşık 200 bin üyesi bulunduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü Endonezya'daki Ahmediye, iki gruptan oluşur. İlki, Mirza Ghulam Ahmed'in peygamberliğine inanan Endonezya Ahmediye Cemaati'dir (Jemaat Ahmadiyah Indonesia - JAI) ve böylece onlar Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna dair İslâm'ın temel inancına karşı çıkmaktadır. İkinci grup, takipçilerin, kurucusunun peygamber olduğuna inanmadığı ve onu sadece İslâm'ın bir reformcusu olarak gören Endonezya Ahmediye Hareketi'dir (Gerakan Ahmadiyah Indonesia - GAI). Ahmediye takipçiler kendilerini Müslüman olarak görmektedirler; ancak İslâm'daki bazı inançlarla ilgili tartışmalı görüşleri nedeniyle toplumdaki birçok Müslüman, onları Müslüman olarak görmemektedir.¹²⁸

Her iki grubun öğretilerine karşı fetvalar veren MUI tarafından sapkın olarak kabul edilirler. İlk fetva 1980 yılında çıkarılmış ve yalnızca JAI'ne yönlendirilmiştir. Ancak, 2005 yılında MUI, Ahmediye inancının (GAI de dahil) İslâm'ın dışında

¹²⁶ Haji, a.g.m., ss. 15-16.

¹²⁷ George, a.g.e., s. 169.

¹²⁸ Arifin, a.g.e., ss. 42-43; Rudy Harisyah Alam, *Ahmadiyah dan Perumusan Kebijakan Keagamaan di Indonesia*, <http://ahmadiyah.org/ahmadiyah-dan-perumusan-kebijakan-keagamaan-di-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017).

olduğunu, sapkın olduğunu ve sapkın uygulamalara neden olduğunu ve buna inananların İslâm dininden ayrıldığını vurguladığı fetvasını yeniden dile getirmiştir. Fetva, hükümetin Ahmedi inancını Endonezya’da yaygınlaştırılma faaliyetinin yasaklanması ve örgütün kendisinin dondurularak bütün ibadet yerlerinin kapatılması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁹

Dahası, 9 Haziran 2008 tarihinde Ahmediye ile ilgili olarak Ortak Karar Mektubu (Surat Keputusan Bersama) şeklinde Endonezya’da Ahmediye statüsü hakkında resmi bir bildiri yayınlanmıştır. Mektup, Ahmediye’nin tüm takipçilerinin, üyelerinin ve liderlerinin Müslüman olduklarını iddia etmesiyle birlikte İslâm’ın genel yorumu ile bağdaşmayan tüm faaliyetlerini durdurması gerektiğine dair bir talimat vermiştir. Başka bir deyişle, Ahmedi takipçileri dinî uygulamalarına devam edebilir ancak Müslüman olmadıklarını kabul etmeli veya öğretilerini toplumda kabul edilen İslâm’a uyacak şekilde değiştirmelidir. JAI’nin üyeleri bu uyarıyı görmezden geldiyse, Ceza Kanununun 156a. maddesi uyarınca İslâm dinine hakaret etme suçuyla suçlanacaklardı.¹³⁰

Suharto rejiminin çöküşünden sonra ve özellikle 2005 yılında MUI fetvası ve 2008 yılında hükümet, Ahmediye ile ilgili açıklama yaptıktan sonra, Ahmediye’nin takipçileri Endonezya’daki varlığına karşı çıkan grupların şiddet eylemlerinin hedefi haline gelmişlerdir. Haziran 2015’ten itibaren, Güney Cakarta’daki protestocular (bazıları FPI üyesidir), Ahmedilerin An-Nur Camisi’nde Cuma namazı kılmasını engellemiş ve nihayetinde cami 8 Temmuz’da mühürlenmiştir. Cakarta Valisi Basuki “Ahok” Purnama camisinin yeniden açmasını emretmiş, ancak hâlâ kapatılmış şekildedir. Basuki’nin desteği, Ahmedilerin bölgede evde ibadet etmesine izin verilmesi de dahil olmak üzere hoş karşılanacak bir gelişmedir. Bu arada Ahmediler, ülkenin diğer bölgelerinde de yine kısıtlamalar ve tacizlerle karşılaşmaktadır. Bugüne kadar da yaklaşık 118 Ahmediye üyesi, Batı Nusa Tenggara’daki Mataram’da yerinden edilmiş durumdadır.¹³¹

¹²⁹ Arifin, a.g.e., ss. 42-43; Alam, a.g.k.

¹³⁰ Arifin, a.g.e., ss. 43-44.

¹³¹ George, a.g.e., s. 169; Arifin, a.g.e., s. 42.

Bangka Belitung Belediye Başkanı, 5 Ocak 2016 tarihinde Bangka Adası'nda yıllardır yaşayan 22 Ahmedi ailesini ihraç etmekle tehdit eden bir mektup yayınlamıştır. Belediye Başkanı, Ahmedi takipçilerin yerli Müslüman topluluğun üyelerini üzdüğünü ve bölgedeki barış ve istikrarı tehdit edeceği nedeniyle, Ahmedi aileleri Sünni İslâm'a geçmesi veya evlerini terk etmesi için bir süre vermiştir. 5 Şubat'ta Ahmedi aileleri evlerini terk etmişlerdir. Bazı Ahmedi aileleri, daha büyük Ahmedi toplulukları olan diğer bölgelere taşınmayı tercih etmişlerdir.¹³²

1 Haziran 2008'de Cakarta'daki Monas Anıtında Ahmediye destekçilerine FPI tarafından müdahale edilmiştir. "Allah Büyüktür" diye bağırarak ahşap çubuklarla yaralamışlardır.¹³³ Yıllar geçtikçe, bazı dinî liderler ve Endonezya'daki iller, Ahmediye'nin tüm faaliyetlerini yasaklamıştır. Sonuçta, bazı Ahmediye camileri kapatılmıştır. Ahmediye üyeleri, ülkenin bazı bölgelerinde yeni camilerin inşası ve kimlik belgesi edinme konularında da zorluklarla karşılaşmaktadırlar.¹³⁴

iii. El-Kiyade el-İslâmîye (Al-Qiyadah al-Islamiyah)

El-Kiyade el-İslâmîye, Sumatra'daki Ahmad Moshaddeq tarafından kurulan ve yönlendirilen bir mezheptir. Moshaddeq 2000 yılında grubunu kurmuş ve sonunda bir peygamber olduğunu iddia ederek MUI'nin dikkatini çekmiştir. Ekim 2007'de el-Kiyade el-İslâmîye bir MUI'nin fetvası tarafından sapkın olarak ilan edilmiştir. El-Kiyade el-İslâmîye sapkın olarak ilan edilmiş, çünkü Hz. Muhammed'i son peygamber olarak tanımamış ve günde beş vakit namaz kılmanın zorunlu olmadığını beyan etmiştir. MUI'nin fetvasının sonucu olarak, Ekim 2007'de, Doğu Cava'daki Gresik'te el-Kiyade el-İslâmîye'nin üç takipçisinin evi yüzlerce kişi tarafından saldırıya uğramıştır. Ve aynı ay içinde, Doğu Cava polisi ayrıca dine hakaret etme suçundan dolayı en az yirmi bir el-Kiyade el-İslâmîye'nin takipçisini tutuklamış.

¹³² *Indonesia 2016 International Religious Freedom Report*, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, United States Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/268976.pdf>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017), ss. 8-9.

¹³³ *Di Balik Insiden Monas 1 Juni 2008*, <https://www.eramuslim.com/suara-langit/penetrasi-ideologi/di-balik-insiden-monas-1-juni-2008.htm>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016); Haji, a.g.m., s. 7.

¹³⁴ George, a.g.e., s. 168.

Daha sonra bunlar serbest bırakılmış ve pişmanlıklarını dile getirip İslâm dinine döndükten sonra bu dava kapatılmıştır.¹³⁵

Güney Cakarta Bölge Mahkemesi 23 Nisan 2008 tarihinde mezhep lideri Ahmad Moshaddeq'in dört yıl hapis cezasına çarptırılması kararını almıştır. El-Kiyade el-İslâmîye tarikatı liderinin tutuklanması, tarikatın yanlış öğretiler yaymalarını önlemek ve tarikat liderlerini ve üyelerini FPI gibi radikal grupların saldırılarına karşı korumak için gerekli idi. Moshaddeq daha sonra, "yanıltılmış" öğretileri için pişmanlık duyarak ve toplumda kabul edilen İslâm dinine geri döneceğine söz vererek Endonezyalı Müslümanlardan özür dilemiştir.¹³⁶

iv. Lia Eden

Cennet Krallığı veya Salamullah (Tahta Suci Kerajaan Eden) olarak bilinen bir başka akım de hukuki sorunlarla karşı karşıya gelmiş. Grup, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in reenkarnasyonu ve Cebraîl meleği'nin bir elçisi olduğunu iddia eden Lia Aminuddin (Lia Eden olarak da bilinir) adlı bir kadın tarafından yönetilmiştir. Ayrıca, birden fazla dilde namaz kılmış ve takipçilerini domuz eti yemelerine izin vermiştir. Aralık 2005'te dine hakaret etme suçlamasıyla tutuklanmış ve Haziran 2006'da iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ona karşı yapılan diğer suçlamalara, kamu düzenini rahatsız edici hareket ve çocuklara karşı ceza davası açılması da dahildir (dokuz yaşındaki bir çocuğun saçlarını ateşlediği iddia edilmiştir).¹³⁷

Lia Aralık 2008'de bir arkadaşı ve takipçisi Wahyu Anindito ile birlikte ikinci defa dine hakaret etme suçlamasıyla tutuklanmıştır. İddia edilen suç, kamu kurumlarına da dahil olmak üzere, hükümetin diğer tüm dinlerini ortadan kaldırılması gerektiği ve Salamullah'a bağlı olmaya çağırın broşürleri dağıtmaktır. Haziran 2009'da Lia iki buçuk yıl ve Wahyu iki yıl hapse mahkûm edilmiştir. Ayrıca Lia Eden'in oğlu Abdul Rahman, Hz. Muhammed'in reenkarnasyonu olduğunu iddia

¹³⁵ Jo-Anne Prud'homme, *Policing Belief: The Impact of Blasphemy Laws on Human Rights*, Freedom House, USA, 2010, s. 52; Indonesia, a.g.m., s. 17.

¹³⁶ Prud'homme, a.g.e., s. 53; Indonesia, a.g.m., s. 18.

¹³⁷ Prud'homme, a.g.e., s. 53; Arifin, a.g.e., s. 44.

etmiştir. Yargıtay, Kasım 2007’de kendisini hakaret etmekten suçlu bulmuş ve üç yıl hapse mahkum etmiştir.¹³⁸

v. Yusman Roy (Gus Roy)

Muhammed Yusman Roy (Gus Roy), Doğu Cava’nın Malang şehrinde İslâm’a dayalı bir yatılı okulun (pesantren) kurucusuydu. Roy namazın anlaşılır olabilmesi için Arapçanın yanısıra anadilde de kılınmasına izin verip uyguladığından Mayıs 2005’te tutuklanmıştır. Mayıs 2005’te MUI’nin Malang şubesinde, namazda Arapça dışında dil kullanılmasını yasaklayan bir fetva çıkarılmıştır. MUI bunu, Arapça kullanarak namaz kılmayı gerektiren İslâm’ın orijinallığını kötüye kullanma eylemi olarak görmüştür. Ağustos 2005’te Roy, iki yıl hapse mahkûm edilmiş ve yatılı okulu kapatılmıştır. Ancak Endonezya’nın en büyük iki Müslüman örgütü Muhammediye ve NU liderleri, tutuklama ve mahkumiyet hakkında eleştiriler yaparak polisin aşırı ileri gittiğini söylemiş ve Roy’un belki de bir hata yapmasına rağmen suç işlemediğini savunmuştur.¹³⁹

B. Hristiyanlık (Katoliklik ve Protestanlık)

Hristiyanlar Endonezya’nın ikinci en büyük din grubunu oluşturmaktadır. Ancak, nüfusun sadece %9.87’sini teşkil eden Hristiyanlar, ülkenin yaklaşık yirmi iki milyonunu oluşturan azınlık bir topluluktur. Dünyanın genelinde Katoliklik bir Hristiyan mezhebidir. Fakat Endonezya’da, Katoliklik ayrı bir din olarak değerlendirilerek Hristiyanlık’tan ayrılmaktadır. Hristiyanlık terimi genellikle Protestanlığı ifade etmektedir.¹⁴⁰

a. Endonezya’ya Hristiyanlığın Gelişi

a.a. Katoliklik

¹³⁸ Prud’homme, a.g.e., s. 53; Arifin, a.g.e., s. 45.

¹³⁹ Arifin, a.g.e., s. 44; Prud’homme, a.g.e., s. 52.

¹⁴⁰ Haji, a.g.m., s. 7.

Endonezya'nın Hristiyanlıkla ilk teması, Avrupalıların gelişinden çok önce VII. yüzyıla kadar dayansa da (muhtemelen bu temaslar, Nestori Kilisesi olarak bilinen İran ve Hindistan'ın Doğu Kilisesine ait Hristiyan tüccarlar aracılığıyla gerçekleşmiştir), bu temasların önemli kanıtları XVI. yüzyıla kadar bulunamamıştır.¹⁴¹ Aynı zamanda bazı Endonezyalı yazarlar, ilk Hristiyanların VII. yüzyılda geldiği ve Kuzey Sumatra'da bir topluluk kurdukları sonucuna almaktadır. Ancak bu görüşün de net bir kanıtı yoktur. Son yıllarda yerel araştırmalar, Sumatra'da "Janji Mariah" adlı eski bir yer ortaya çıkarmış ve bu da 'Meryem'in Sözleri' anlamına gelebilmektedir.¹⁴² Endonezya takımadalarında Hristiyanlığın tesis edilmesi XVI. yüzyılda Portekizli Katolik misyonerlerin Baharat adalarında Kitab-ı Mukaddes'i tebliğ etmeleriyle başlamıştır.¹⁴³

Portekizler, Afrika'dan başlayarak batı sahili boyunca fetihlerine devam etmişler ve sonunda Malezya-Endonezya takımadalarına inmişlerdir.¹⁴⁴ Portekizlilerin, Müslümanlara yönelik düşmanlıklarının, Hristiyanlık ve İslâm arasındaki sürekli savaş halinden kaynaklandığı belirtilir. 1500 yılına kadar Portekizliler açık denizlerde Müslüman tüccar gemilerine saldırmıştır. Portekiz, Güneydoğu Asya ihracat ticaretinin tamamının yoğunlaştığı liman şehirlerini hedef almıştır.¹⁴⁵

Malakka ise, tam olarak Portekiz'in istediği bir şehirdir. Portekizlilerin Hint Okyanusunda yaymış oldukları terör göz önüne alındığında, 1509'da Malakka'yı ilk kez fethetmeye çalıştıklarında, farklı kabilelerin çoğunlukla Cavalılar, Güney Kızılderililer, Gujaratlar, Chamlar, Tagaloglar, vs. olmak üzere nüfusunun güçlü muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Malakka'nın ele geçirilmesi Portekizliler için stratejik bir önem taşıdığından, hiç ödün vermeden bu amaçlarını 1511'de

¹⁴¹ Marzanna Poplawska, "Christianity and Inculturated Music in Indonesia," *Southeast Review of Asian Studies*, c. 33, 2011, s. 187.

¹⁴² Adolf Heuken SJ, "Christianity in Pre-Colonial Indonesia," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 6.

¹⁴³ Michel Picard, "Introduction: 'Agama', 'adat', and Pancasila," *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011, s. 10.

¹⁴⁴ Azyumardi Azra, "1530–1670: A Race Between Islam and Christianity?" *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 10.

¹⁴⁵ Azra, a.g.m., s. 12.

gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte, Portekiz'in fethlerine şiddetli misyonerlik faaliyetleri eşlik ettiğinden, takımadaların Müslüman güçlerine karşı acı ve kanlı mücadeleler de başlamıştır.¹⁴⁶

Portekizlilerin karşısında en büyük güç Açe Sultanlığı idi. Portekiz'in Malakka'yı fethinden sonra Açe, XVI. yüzyılda bazı Orta Doğu ülkeleri, özellikle de Osmanlı Devleti ile güçlü uluslararası ilişkiler kurmuştur. Malakka'daki Açe halkı ise, büyük bir başarı elde edememesine rağmen Portekizlilere birçok kez (1537, 1539, 1547, 1568, 1573 ve 1575) saldırmıştır. Hint Okyanusu'ndaki Portekiz terörü, Osmanlı Devleti için endişe konusu haline gelmiştir. Osmanlılar, Malay-Endonezya hükümdarı ve tüccarlarına, Portekizlilere karşı mücadelelerinde bir miktar destek olmak için yeni umutlar getirmiştir. Osmanlı ve Açelilerin ilişkileri 1521 yılında Osmanlı'nın Pasai'de kale kurması ile başlamış ve Portekiz'in Malakka'dan çıkarılmasıyla güçlenmiştir.¹⁴⁷

Portekizlilerin Malakka'dan çıkarıldıktan sonra, Portekiz ve Müslümanlar arasındaki ticaret, siyaset ve din mücadelesi doğu takımadalarına veya tam da Maluku'ya¹⁴⁸ taşınmıştır. Portekizliler başlangıçta Ambon'a, sonra Ternate'ye ve daha sonra Tidore adasına gelmiştir. 1511'de Malakka'yı ele geçirmesinin hemen ardından Portekiz, Malakka'dan Francisco Serrao yönetimindeki Maluku'ya keşif ekibi göndermiştir. Portekiz, karanfil ve küçük hindistan cevizinin gerçek kaynağının Maluku olduğunu keşfettikten sonra fetihlerini sıklaştırarak hızlıca Maluku'ya taşınmıştır. Doğu takımadalarındaki Müslüman Ternate hükümdarı, Portekizlilerin hem baharat satın alacağını hem de rakiplerine (Tidore) karşı savaşta yardımcı olacağını umduğu için onları sıcak karşıladığını dile getirmiştir. Portekizlilerin varlığı, aynı zamanda da Ternate adasının sakinlerine belirli bir prestij kazandırmıştır. Portekiz ve Ternate arasındaki yakın siyasi ve ekonomik ittifaklarla

¹⁴⁶ Azra, a.g.m., s. 13.

¹⁴⁷ Azra, a.g.m., ss. 14-15.

¹⁴⁸ Maluku ismi, Arap tüccarların bölgeye *Jazirat el-Muluk* kelimesinden türetilmiş, yani, birçok kralın toprakları demektir. Maluku, doğu Endonezya'da, özellikle Baharat Adaları'nda birkaç grup adadan oluşmaktadır. Maluku'daki din, etnik bir dindir, animizmin bir türüdür. İnsanlar güneş, ay ve yıldızlar, gökyüzü, yeryüzü ve kutsal taşlar gibi nesnelere tapınmaktadır. XV. yüzyılın ortalarından itibaren, İslâm, baharat satın alan ve adalılara gerekli gıda maddelerini tedarik eden Cava tüccarları tarafından tanıtılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Adolf Heuken SJ, "Catholic Converts in The Moluccas, Minahasa and Sangihe-Talaud, 1512-1680," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, ss. 24-25.

karşı karşıya kalan Tidore Sultanlığı, 1521’de Maluku bölgesine gelen İspanyollarla bağlantı kurmuştur. İspanyollar, Tidore hükümdarı için de prestij sağlamışlardır.¹⁴⁹

Portekizlilerin ve İspanyolların gelişiyle Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki dinî yarış yoğunlaşmıştır. Ancak, Maluku’da Hristiyanlığa çevirmek için Portekizlilerin (İspanyolların yanı sıra) beslediği umudu gerçekleştirmemiştir. XVI. yüzyılda çok az kişi¹⁵⁰ vaftiz edilmiştir. Asyanın büyük havarisi Francis Xavier bile o bölgedekilerin İslâm’a bağlılığını azaltamamıştı. Bu başarısızlık, kötü davranışlı Portekiz imajıyla ve Maluku’daki çeşitli Portekizli resmi temsilcilerin yolsuz yönetimiyle ilgilidir.¹⁵¹

Portekizliler ile İspanyollar (ve 1580’den beri birleşen onların aralarında Hollandalılarla) arasındaki rekabet, hemen hemen tüm yetkililerin suistimali, zulüm ve yolsuzluğu yüzünden çoktan dikkatleri üzerine olan Portekiz’in prestijine zarar vermiştir. Bu, Hristiyanlığın yayılmasına büyük zarar vermiş ve İslâm’ın Hristiyanlara karşı bir muhalefet olarak güç kazanmasına neden olmuştur.¹⁵²

Ayrıca, 1570’deki Ternate’nin Sultan Hairun’un öldürüldüğü de Portekizlilerin Maluku’daki güçleri ve servetlerinin hızla düşüşünün başlangıcı olmuştur. Hairun’un oğlu halefi Baabullah (1570–1583), tüm Portekizli ve yerli Hristiyanları Maluku’dan atarak babasının intikamını vaat etmiştir.¹⁵³ Ayrıca Baabullah’ın halefi Sultan Said, Portekizler ve İspanyolları Maluku’dan uzaklaştırmasına yardım ettiği sürece her avantajı 1599’da sahneye çıkan Hollandalılara hevesle sunmuştur. 23 Şubat 1605’te, Hollandalı Amiral Steven Van der Haghen, çok şiddetli bir mücadele olmadan Portekizliler Ambon’u ele geçirmiştir.¹⁵⁴

Aslında Cizvitler Hristiyan Ambonlar ile birlikte savunmak istemişler, ancak Portekizliler umutlarını kaybetmiş ve ayrılmak istemişlerdir. Anti-Katolik olmayan

¹⁴⁹ Azra, a.g.m., ss. 17-18.

¹⁵⁰ Ancak Maluku’nun en güneydeki sultanlık olan Bacan’da on yıl boyunca, yani 1564’ten 1574’e kadar genç papaz Fernando Alvares adada kalmış ve birçok Müslüman Hristiyanlığa dönüştürülmüştür. Heuken SJ, a.g.m., “Catholic Converts in...,” s. 57.

¹⁵¹ Azra, a.g.m., ss. 19-20.

¹⁵² Heuken SJ, a.g.m., “Catholic Converts in...,” s. 29.

¹⁵³ Heuken SJ, a.g.m., “Catholic Converts in...,” s. 29.

¹⁵⁴ Heuken SJ, a.g.m., “Catholic Converts in...,” s. 30.

Van der Haghen, Portekizli rahiplere ve evli Portekizlilere adada kalmalarına ve Katolik inancını Ambon Hristiyanları ile birlikte uygulamalarına izin vermiştir. Ancak birkaç ay sonra, Mayıs 1605'te, Ambon'un ilk valisi olan Frederik de Houtman (1605 – 1611), din adamları da dahil olmak üzere tüm Portekizlilerin çıkarılmasının gerekli olduğunu düşünmüştür.¹⁵⁵ Bu, bölgedeki Portekizli iktidarını sona erdirmesi ve aynı zamanda da Katolik misyonu için ani ve beklenmedik bir sonudur.¹⁵⁶

a.b. Protestanlık

1605'te Portekiz'in düşüşü ve Katolik misyonun sonunu, Protestanlık Reformu geleneği olan başka bir mezhebe geçişin başlangıcı idi.¹⁵⁷ XVII. yüzyılda bölgeye gelen Hollandalılar Portekizlilerin ayağını kaydırarak onların yerini almışlar, Katolikler zorla protestanlaştırılmış¹⁵⁸ ve XIX. yüzyıla kadar tüm Katolik misyonerlikleri yasaklanmıştır.¹⁵⁹ Adanın ana merkezlerine Protestan bakanlar yerleştirilmiştir. Her yerel cemaatin bir kilise ve okulu vardır. Yerli Hristiyanlar öğretmen olarak yetiştirilmiş ve yerel cemaatleri de yönetmişlerdir. Böylece Doğu Endonezya'daki Hristiyanlığın devamlılığı sağlanmıştır. Katolik misyonu, Hristiyanlığın temelini atmış ve Protestanlar bu temel üzerine inşa edilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in...", ss. 35; Karel Steenbrink, "The Arrival of Protestantism and The Consolidation of Christianity in The Moluccas 1605–1800," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 104.

¹⁵⁶ Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in...", s. 31.

¹⁵⁷ Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in...", s. 31.

¹⁵⁸ VOC ya da Hollanda Doğu Hint Şirketi, Katolikliği hakimiyetleri döneminde bastırmıştır, çünkü Katoliklik, Portekiz düşmanının dinî idi. Fakat İslâm çok güçlü olduğu ve Çin'e ihtiyaç duyduğu için aynı şekilde İslâm'a hatta Çin dinine karşı hareket etmemiştir. Ancak, Hristiyanlığa dönüştürmek faydalıdır. Batavia'daki Çinliler, yerli Endonezyalılarından daha yüksek vergi ödemek zorunda kalmışlardır. Batavia, Çinlilerin Müslüman olmasını engellemek için bazı düzenlemeler bile yayınlamıştır. 1755 yılında Batavia, Çinli Müslümanlara, kelle vergisini ödemeye devam etmek zorunda kalacaklarını ve şehir dışına çıkmaya serbestçe izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Aynı zamanda, iyi eğitim almış Hristiyanlar, sömürge hükümeti tarafından memuriyet için tercihli olarak görevlendirilmiş ve yönetimde ve orduda yüksek görevlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Susanne Schröter, *Christianity in Indonesia: An Overview*, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Ethnologie, Berlin, 2010, s. 5; Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", ss. 125; Th. van den End ve Jan S. Aritonang, "1800–2005: A National Overview," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 137.

¹⁵⁹ Picard, a.g.m., "Introduction: 'Agama'...", s. 10.

¹⁶⁰ Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in...", ss. 67-68.

Portekizlilerin yenilgisi, Katolik misyonerlerinin görevden alınmasıyla sonuçlanmış ve bunların yerini Hollanda Doğu Hint Şirketi (VOC) tarafından desteklenen Hollandalı Reformcu papazlar almıştır. Misyonerler ve kolonyal yetkililer her zaman aynı çıkarları sürdürmese de din değiştirtme ve sömürgeciliği birbirinden ayıran bir çizgi çizmek zordur.¹⁶¹ Yani Endonezya'daki Hristiyanlığın varlığı başından beri siyasi olaylara maruz kalmıştır. İktidardaki sömürge hükümetiyle doğrudan bağlantılı Hollandalı misyonerler bile, bilimsel bir yapıya sahip olan fakat aynı zamanda bölgesel siyasi yönetim için yararlı olan bilgileri üretmek amacıyla seçilmiş ve eğitilmiştir.¹⁶²

VOC bir ticaret şirketi olarak başlamıştı, ancak ilk yirmi yılda sömürgeleştirici bir kurum haline gelmiştir. 1605-1619 yılları arasında Ambon'daki istihkâmı VOC'nun ana yerleşimidir. Ancak Jayakarta kasabası yeni kolonyal güç tarafından fethedilmiş ve Batavia (günümüzde Cakarta) olarak değiştirildiğinde VOC, merkez binasını Batavia'da 1619'da kurmuş ve Bantam, Banda, Ternate, Ambon ve diğer yerlerdeki fabrikalara sıkı sıkıya yerleştirmiştir. Ayrıca, hayatın her alanında olduğu gibi, dinî konular da VOC yönetiminin sıkı kontrolü altında idi. Ancak, VOC personelleri hiçbir zaman Reformcu insanlarla sınırlı değildir. Sadece ortak askerler ve deniz personelleri arasında değil, aynı zamanda genel müdürleri arasında ticaret yapan az sayıda Ermeni ve Mennonitin yanı sıra bazı Lutherçiler ve Katolikler de bulunmuştur. Çalışmalarının çoğunluğunda, dinî faaliyetler çokça bulunmamıştır. Burada VOC, yalnızca Hristiyan olanlara pastoral (dinî eğitim) hizmet vermek ve İslâm'ın daha da genişlemesini engellemek için istekli idi.¹⁶³

Pastoral görevlerini yerine getirmek için VOC iyi organize edilmiştir. İki yüzyıl boyunca *krankbezoekers* veya *ziekentroosters* (sırasıyla ziyaretçileri ya da hasta rahatlatıcıları) gibi daha alt sıralarda yer alan dinî yetkililer, VOC'nun bölgelerinde 900'den fazla asistanlarıyla beraber bakan gönderilmiştir. Daha da önemlisi, VOC'nun eski Portekiz makamları tarafından üstlenilen yerlere Cizvit ve Dominik misyonerlerin yaptığı göreve çok sayıda yerli öğretmen ve diakoslar

¹⁶¹ Poplawska, a.g.m., s. 187.

¹⁶² Lorraine Victoria Aragon, *Fields of the lord: Animism, Christian Minorities, and State Development in Indonesia*, Hawai'i Üniversitesi Press, Honolulu, 2000, ss. 114-115.

¹⁶³ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", ss. 99-101 ve 121.

Hristiyan mirasını Doğu Endonezya topraklarında canlı tutmak için tayin edilmiştir.¹⁶⁴

Açıkçası sömürge hükümeti, Hristiyanlığın Endonezya'ya gelişi ve yaymasına çok etki vermiştir. Üç yüz yıldan fazla sömürge döneminde, çeşitli Protestan mezheplerinin yanı sıra bazı Katolikliğin öğretileri İslâm'ın az etkili bölgelerinde yaymaya başarmıştır. Ayrıca XX. yüzyılın ilk on yılında sömürge hükümeti, topraksız Cavalıları nüfus azlığı olan Sumatra'nın güney bölgesine göndermek için göç programı başlatmıştır. Göçmenlerin arasında Cavalı Protestanlar ve az sayıda Cavalı Katolikler de vardır. Bu göç programı, Hristiyanlığın Sumatra'ya yayılmasına da yardımcı olmuştur.¹⁶⁵

b. Misyonerlik Faaliyetleri ve Kiliselerin Birlikleri

Hem misyonerler hem de sömürge yönetiminin üyeleri kesinlikle İslâm'ın genişlemesine karşıdır. Sömürge karar vericiler, Müslüman liderlerin kendilerine karşı düşman olduğunu bilmiş ve İslâm'ın güçlü sömürgeye karşı potansiyelini farketmişlerdir.¹⁶⁶ Hollanda sömürge yöneticileri, Endonezyalıları Hristiyanlaştırarak İslâm'ın zararlı etkisini ortadan kaldırmak için iyimser beklentiler beslemiştir. İslâmlaşmanın ilerlemesini engellemek için Avrupa misyon topluluklarının gayri-Müslim nüfusları Hristiyanlaştırmasına izin verilmiştir. Ancak Hristiyan misyonu, Müslüman bölgelerde antikolonial reaksiyonlar uyandırmaktan korktuğu için yasaklanmıştır. Dikkatli idari gözlemler altında Cava, XIX. yüzyılın ortalarında Hristiyan misyonlarına açılmıştır.¹⁶⁷ Ayrıca, Endonezya adalarındaki misyonerlik faaliyetleri de sıkı bir şekilde düzenlenmiş ve kontrol edilmiştir. Misyonerlerin her görevi yalnızca belirlenmiş belirli bir bölge için geçerli olan özel bir misyon iznine ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden, örnek olarak Flores, Katolik misyon alanı haline

¹⁶⁴ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", s. 103.

¹⁶⁵ Simon Rae ve diğerleri, "The Sharp Contrasts of Sumatra," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 631.

¹⁶⁶ Schröter, a.g.m., "Christianity in...", ss. 3-4.

¹⁶⁷ Picard, a.g.m., "Introduction: 'Agama'...", s. 10.

gelmiş halbuki Sumatra'daki Batak bölgesine yalnızca Protestan misyonerler atanmıştır.¹⁶⁸

Hristiyanlığın misyonerlik faaliyetleri çoğunlukla dört önceliğe odaklanmıştır: Kitab-ı Mukaddes'in yerel dillere çevrilmesi, eğitim okuryazarlığı¹⁶⁹ çalışmaları, tıbbi ve sağlık bakım çalışmaları ve inşaat projeleridir (örneğin, birtakım yeni kiliselerin kurulması, bazı alanlarda yolların inşası vs.).¹⁷⁰

Misyon alanına gitmeden önce misyonerlere verilen talimatlar, izlenecek usule ilişkin bazı hükümler içeriyordu. Bu talimatlar çeşitlilik göstermiş olsa da ortak bazı öğeler vardır. Merkezi faaliyet, Kitab-ı Mukaddesi'nin sözlü iletişimi idi. Talimatlarında iki yöne vurgu yapılmıştır: Belirli bir kilisenin karakteristik doktrinleri misyon sahasında tartışılacak değildir ve misyonerler yerel dili mümkün olduğunca kullanacaktır. Bazı misyon alanlarında bu kural gerçekten de geçerlidir, örneğin Kuzey Sumatra'daki Batak halkları, Batı Cava'daki Sundalılar ve Cava'nın orta ve doğu bölgesindeki Cavalılar arasındadır. Ancak, diğer misyon alanlarında, yerel dili kullanmak zordur, çünkü birçok dilde konuşulmuştur. Doğu Endonezya'nın misyon alanlarında olduğu gibi, misyonerlerin Malayca'yı okul dili ve çoğu durumda kilise dili olarak tanıtması gerekli idi.¹⁷¹

Yerel dillerin yanı sıra, VOC döneminde üç büyük dil kullanılmış; Hollandaca, Portekizce ve Malayca. XVII. yüzyılın ilk on yıllarında Portekizlilerin ve İspanyolların yenilgisine rağmen, Portekizce VOC toplumunda uzunca bir süre etkili olmuştur. Sadece 1800 yılına kadar Malayca, Batavia'nın en önemli dili haline gelmiştir. Ancak, kilise dili yanı sıra, Malayca'ya çevirilen İncil ondan önce de bulunmuştur. Yuhanna İncilinin ilk Malayca tercümesi, 1600'de Hint Adaları'na giden kıdemli bir VOC yetkilisi Koopman Albert Cornelisz Ruil tarafından yapılmıştır. Bu çeviri Hollanda'da 1629'da basılmıştır. Bu çeviri bazen, halk Malay

¹⁶⁸ Schröter, a.g.m., "Christianity in...", s. 5.

¹⁶⁹ Misyonerlik faaliyetleri için okul ve eğitim çok önemlidir. Çünkü en çabuk Hristiyanlığa dönüştürülen bireyler, her gün ders öncesi dini öğretimle desteklenen okuldaki öğrencilerdir. Umud verici ilkokul mezunları diğer bölgelerdeki okulları açan öğretmen olarak eğitilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Aragon, a.g.e., ss. 136-137.

¹⁷⁰ Charles E. Farhadian, *Christianity, Islam, and Nationalism in Indonesia*. Routledge, New York, 2005, s. 15.

¹⁷¹ End ve Aritonang, a.g.m., ss. 146-147.

dili olmaktan ziyade zarif fakat karmaşık bir edebi dil kullanması nedeniyle eleştirilmiştir.¹⁷²

Peder Daniël Brouwerius tarafından Yeni Ahit'in tam bir çevirisi 1668'de yayınlanmıştır. Çevirisinin Batavia'da toplum tarafından kullanılan günlük dile yakın olması sebebiyle Portekizce ile karıştırılmıştır. 'Leijdecker', 'King James' versiyonunun Malayca karşılığıdır. Bu, Melchior Leijdecker'in 1645'te Amsterdam'da doğan ve aynı zamanda 1675'ten 1701'de ölümüne kadar Batavia'nın bakanı olan kişinin çevirisidir. Leijdecker, Malayca'yı ve takımadaların da bulunan İslâm okullarını incelemiş ve önce klasik Malayca bir sözlük oluşturmuştur. 1691'de bütün İncil'in tercümesiyle görevlendirilmiştir. 1701'de öldüğünde, Efesliler bölümü altıncı ayete kadar bu işi bitirmiştir. İbranice ve doğu dilleri hakkında bilgi sahibi olan Peder Petrus van der Vorm, aynı yılda çalışmalarını bitirmiştir.¹⁷³

Tam Kitab-ı Mukaddes 1733'te Malayca olarak basılmıştır. Kilise servislerinde ihtiyaç duydukları ayetlerle işe başlamışlardır. İlk önce Yeni Ahit, daha sonra Eski Ahit çevrilmiştir. Kitab-ı Mukaddes çevirilerinden bazıları: 1831'de Yeni Ahit ve 1854'te bütün Kitab-ı Mukaddes Cavaca'ya tercüme edilmiş; 1846/1858'de Ngaju Dayak diline, 1877/1891'de Sundaca'ya ve 1878/1894'de Toba Batak diline tercüme edilmiştir. Bu Kitab-ı Mukaddes çevirileri, sözlükler ve gramer kitaplarından bazıları günümüzde hala güncellenmiş bir biçimde kullanılmaktadır. Tüm çeviriler misyonerler tarafından tercüme edilmemiştir; Hollanda Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti (Netherlands Bible Society - NBS, 1814 yılında kurulmuş), birkaç uzman çevirmen eğitmiş ve göndermiştir. Nicolaus Adriani bu çevirmenlerden en ünlüsüdür.¹⁷⁴

b.a. Protestanlığın Misyonerlik Faaliyetleri

1895 yılında Nicolaus Adriani, öncü misyoner-etnografi Albertus Kristiaan Kruyt'e katılmak ve Kitab-ı Mukaddes'i Poso sakinlerinin Bare (şimdi Poso veya

¹⁷² Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", ss. 126-127.

¹⁷³ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", ss. 127-128.

¹⁷⁴ End ve Aritonang, a.g.m., ss. 153-154.

Pamona olarak bilinmektedir) diline çevirmeye yardımcı olmak için Orta Sulawesi'ye gönderilmiştir.¹⁷⁵ Albertus Kristiaan Kruyt, Hollanda Reform Kilisesi (Nederlands Hervormde Kerk) ile ilişkili Hollanda Misyoner Topluluğu'nu (Nederlands Zendelinggenootschap) temsil etmiştir. O, Doğu Cava'da konuşlandırılmış bir misyoner olan Johannes Kruyt'un 1871'de doğan oğludur. Albertus Kruyt, babasının ayak seslerini izlemek için Hollanda'da yetiştirilmiş ve eğitim almıştır.¹⁷⁶

Görevinin ilk on yılında Kruyt, Hollandalı hükümet yetkilileri ile yakın bir çalışma yapmıştır. Sigi ve Luwu gibi Müslüman krallıklarının etkisini kontrol etme ve daha kooperatif ve ekonomik olarak üretken bir nüfusa ulaşmak için yapılan eğitim programlarını sunarak ortak hedeflerini ilerletmişlerdir. Kruyt, Hollanda hükümeti tarafından uzun yıllar sübvansede edilen yerel okul sistemi üzerinde neredeyse tamamen kontrol sağlamaya devam etmiştir. Yerli halkın Hristiyanlığı kabul etmesini ve zorla değil ama gönüllü olarak okullaşmasını istemiştir.¹⁷⁷

Kruyt, dağlık bölgelerdeki okulları kurma çabalarında sık sık hayal kırıklığına uğramıştır. Nüfuslar yaygın olarak dağılmış durumdadır ve ana merkezlerden çok uzaktadır. Kruyt, köy liderlerinin çocuklarını okula göndermeye ikna etmeye çalışmıştır. Kruyt'un karşılaştığı en büyük sorun, yerel halkın çocuklara yabancı özel bilgi verileceği ve böylece anne-babalar, yaşlılar ve atalardan üstün ya da farklı oldukları fikrine kapılmalarından korktuklarından dolayı direnmeleri olmuştur. Sömürge yönetimi kurulduğunda, Kruyt'un okul büyütme çabaları da Hollanda hükümeti tarafından yerel halka zorla dayatılmıştır. Okulda okuma, yazma, Malayca, aritmetik, coğrafya, kilise müziği ve zanaat öğretilmiştir. Kruyt, okul eğitiminde misyon tekeline korumak için Müslüman kıyı merkezlerinde bile okul açmaya başlamıştır.¹⁷⁸

Adriani ve Kruyt, yerel dil bilgisinin sadece İncil'i iletmek için değil, aynı zamanda yerini almayı hedefledikleri yerli kozmolojiyi anlamaları açısından da

¹⁷⁵ Aragon, a.g.e., s. 102.

¹⁷⁶ Aragon, a.g.e., s. 101.

¹⁷⁷ Aragon, a.g.e., s. 103.

¹⁷⁸ Aragon, a.g.e., ss. 105-106.

önemli olduğunu düşünmüştür.¹⁷⁹ Ancak Kruyt ve Adriani, güvenin kazanılması ve misyon topluluğunun dönüştürülmesinin zor bir görev olduğunu farkındaydılar. Ülkeye geldikleri zaman misyonerler, halkın şüphesiyle karşılaşmışlardı. Çünkü halk, bir Hollandalının kendi menfaatlerine bakmadan aralarında neden yaşadığını anlayamamıştı. Kendi tanrılarında ziyade başka bir tanrıya hizmet etmeleri onlar için saçmalık haline gelmiştir. Yerel halk, onların atalarına hizmet etmişler; Hollandalılar kendi tanrı'sı için ibadet etmişlerdir. Kruyt, Poso halkına Hollandalılarla ortak ataları paylaştıklarını ve böylece İsa Mesih'e iman yoluyla kişisel ruhlarını kurtarmaya çalışacakları ve aynı tanrı'ya ibadet edilmesini önermiştir.¹⁸⁰

Adriani ve Kruyt'un misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra, 1800-1900 yılları arasında Hollanda Hint Adalarında çalışmak üzere on beş misyonerlik kuruluş çalışmaya başlamıştır. Bunların çoğu sömürge döneminin sonuna ve ötesine kadar aktif kalmıştır. Bunların en büyükleri, Güney Kalimantan'da (1835'den itibaren) ve Kuzey Sumatra'da (Bataklar bölgesinde, 1862'den itibaren) kiliseleri kurmayı başaran Alman *Rheinische Missionsgesellschaft*'tır; Minahasa'da (Sulawesi'nin kuzey ucunda, 1831), Doğu Cava'da (1849), Kuzey Sumatra'daki Karo Batak'ta (1890) ve Orta Sulawesi'de (1892) kendi misyon çalışmalarına başlayan Hollanda'daki misyon organları arasında en eski ve en büyük kuruluş olan *Nederlandsch Zendeling Genootschap* (NZG)'tır; Müslüman Batı Cava'da (1863) görev alanında çalışmalara başlayan *Nederlandsche Zendingsvereniging* (NZV)'dir; 1855'te Batı Yeni Gine'de (1862) Alman misyonerlerce başlatılan çalışmayı devralan ve komşu ada Halmahera'da (1866) bir görev başlatılan *Utrechtsche Zendingsvereniging* (UZV)'dir. Ayrıca, belirli bir kilise mezhebine dayanan birkaç toplum da vardır: 1851'den itibaren Mennonite *Doopsgezinde Zendingsvereniging* (DZV) Orta Cava'nın en kuzeydeki kısmında çalışırken, muhafazakâr bir Kalvinist misyon, daha sonra Hollanda Reform Kiliseleri (*Gereformeerde Kerken in*

¹⁷⁹ Aragon, a.g.e., s. 102.

¹⁸⁰ Aragon, a.g.e., s. 104.

Nederland, GKN) tarafından devralınan Orta Cava'nın diğer kısımlarında çalışmalara başlamıştır.¹⁸¹

Bununla birlikte, kısa bir İngiliz sömürge döneminin (1811-1816) yanı sıra Protestan uyanışının etkisi, Londra Misyoner Toplumu ve Baptist Misyoner Topluluğunun evanjelistlerini Endonezya'ya getirmiştir.¹⁸² Daha sonra, yani 1824 yılında İngiliz Baptist Misyonun Valisi Sir Thomas Stamford Raffles, merkezdeki Batak bölgesini keşfetmek için Richard Burton ve Nathaniel Ward'ı görevlendirmiş ve Toba Gölü çevresindeki insanlara yönelik misyonerlik faaliyetine hazırlanmıştır. İngiliz Baptist Misyonu, 1825'te adanın Hollanda yönetimine geri döndüğünde Sumatra'daki çalışmalarını sona erdirmiştir; ancak bazı İngiliz misyon faaliyetleri batı kıyısında devam etmiştir. Richard Burton, Hindistan'da bulunan Bengal'e taşınıp 1827'de ölürken, Nathaniel Ward, Padang'daki ana yerleşim yerinde kalmış ve Malezya kıyı şeridinde evanjelizm ve tercüme çalışmaları yapmıştır.¹⁸³ Diğer birçok misyoner toplumu ise, en önemlisi 1861'den başlayarak Sumatra Batakları arasında din propagandası yapan Alman Lüteriyenleri takip etmiştir.¹⁸⁴

Endonezya'da yayılmış bir başka misyon Metodizm idi. Metodizm'i Endonezya'ya, özellikle Cava'ya yaymaya çalışan ilk adam Thomas Coke'dur¹⁸⁵. Ancak, daha sonra Metodizm'i Endonezya'ya getiren Amerikalı Metodistlerdir. 1885'ten beri Singapur ve Malezya'da çalışan Amerika'dan gelen Metodist misyon Metodizm'i Endonezya'da genişletmek istemiştir. 1888'de W.F. Oldham, orada yeni misyon açma olanakları araştırmak için Cava'yı ziyaret etmiştir. Para ve işçi eksikliği nedeniyle, 1905 yılına kadar Cava'da hiçbir Metodist etkinlik yoktur. Ancak, daha önce Kalimantan'ı 1890'da ziyaret eden bir Penang (Malezya'nın

¹⁸¹ End ve Aritonang, a.g.m., ss. 141-142.

¹⁸² Poplawska, a.g.m., s. 187.

¹⁸³ Rae, a.g.m., ss. 529-530.

¹⁸⁴ Poplawska, a.g.m., s. 187.

¹⁸⁵ O zamanda Endonezya, İngiliz hükümetinin kontrolü altında idi. 1813'te bir grup Metodist misyoner Hindistan ve Endonezya'ya gelmek için Londra'yı terk etmiştir. Ancak, Thomas Coke'un Cava'ya ulaşması mümkün olmamış, çünkü Asya'ya gidiğinde 13 Mayıs 1814'te kabininde ölü bulunmuş ve Hint Okyanusu'nda gömülmüştür. Endonezya'da çok başarılı olmamasına rağmen, vizyonu ve ruhu arkadaşları tarafından uygulanmıştır. Rae, a.g.m., s. 584.

bölgesi) Metodist misyoneri olan Dr. Benjamin West, 1892’de Sumatra’yı ziyaret etmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁸⁶

Endonezya’da Metodizm’in çalışmaları adalara, şehirlere ve birçok etnik gruplara dağılmıştır. Cava, Kalimantan, Sumatra ve Bangka (Güney Sumatra yakınlarında küçük bir ada), Endonezya’da dört Metodist faaliyet alanıdır. Cakarta, Medan, Palembang ve Pontianak, Metodizm’in çalışmalarının merkezileştiği Endonezya’daki ana şehirlerdir. Çinliler, Bataklılar ve Sundalılar, Metodist misyonu ile evanjelize edilen etnik gruplardan bazıları idi. Mayıs 1905’te Solomon Pakianathan (Tamil vaizi) Medan’a gelmiştir. Üç yıl sonra Medan’dan Palembang’a (Güney Sumatra) taşınarak o bölgede başka bir Metodizm çalışması başlatmıştır. Şubat 1906’da C.M. Worthington, Pontianak’ta (Batı Kalimantan) özellikle Çin halkı arasında Metodist çalışmaları yapmak için Bishop Oldham tarafından atanmıştır. Bir tıp doktoru olan U Chim Seng, Pontianak’ta potansiyel bir vaizdir. Onu kliniğinde tıbbi tedavi için görmeye gelen insanları Hristiyanlığa döndürmüştür.¹⁸⁷

1 Mayıs 1908’de bir Metodist okulu açılmıştır. 1909’da Metodist misyonu Surabaya’da başlamış ve 1911’de Amerika’dan gelen bir metodist misyoner Mark Freeman Bangka’da çalışmaya başlamıştır. 1919’da Endonezya’ya yayılmış olan tüm Metodist çalışmalar, Hollanda Hint Misyon Konferansı adlı bir Misyoner Konferansı olarak düzenlenmiştir. O zamanlar, yaklaşık 2.000 üye, otuz cemaat ve on dört papaz (dokuz misyoner ve beş yerel işçi) vardır. Aynı yılda, Sundalıların köylerinin çevrelediği Cisarua’da bir hastane açılmıştır. 1928’de Metodist Misyon, Cava ve Batı Kalimantan’dan çekilmiş ve çalışmalarını Sumatra’ya yoğunlaştırmıştır. Cisarua’daki bir hastane de dahil olmak üzere fiziki imkânları birçok yerel cemaate, diğer görevlere veya hükümete bırakılmış ya da kapatılmıştır. Metodist misyon ve kilise çalışanları Kuzey Sumatra’ya taşınmıştır. Bu kararın başlı nedeni, 1920’lerde Amerika’daki ekonomik sıkıntıdan doğan fon eksikliği idi.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Rae, a.g.m., ss. 584-585.

¹⁸⁷ Rae, a.g.m., ss. 585-586.

¹⁸⁸ Rae, a.g.m., ss. 586-588.

Bunlardan başka, 1909'da Hollanda Hint hükümeti, Kurtuluş Ordusu Kilisesi'ne (Gereja Bala Keselamatan)¹⁸⁹ “misyon alan” olarak Orta Sulawesi Kulewi Bölgesiyle ödüllendirmiştir. Endonezya'da ilk Hollandalı Kurtuluş Ordusu görevlisi olan Gerrit Govaars, adadaki “Toradja putperestler”¹⁹⁰ arasında misyonlar açmaya görevlendirilmiştir. Govaars şöyle demiş: Bir yerden bir yere taşıyıcı kiraladık. Kabilelerin başkanlarıyla¹⁹¹ konuştuk. Onlardan biri Mesih hakkında söylediklerimi dinleyerek, Rab'e hizmet ederek ve kötü şeyler yapmadan dinledi. Sonra sordu, “Domuz eti yiyebilir miyiz?” Olumlu cevabım üzerine, “Ah, tamamdır. Vahşi domuzlar hasatımızı yiyor, bu yüzden domuz yenmesine izin verilmeli,” dedi. Endonezya'daki tüm misyonerlere tanıdık gelen bu yorumlar, dağlı halklar tarafından İslâm'a getirilen birincil itirazlardan birini içerir. İlk kıyasla, Hristiyan dinî beslenme sıkıntısı çekmiyor gibi görünmüştür. 15 Eylül 1913'te Kurtuluş Ordusu'nun etkinlikleri Sulawesi'de resmi olarak başlamıştır.¹⁹²

Kurtuluş Ordusu görevlileri dikkat çekmek ve Hristiyanlığın dönüşümünü motive etmek için hediyeler¹⁹³ kullanmıştır. Çoğu yerde, önce insanların dilini

¹⁸⁹ 1865 yılında Kurtuluş Ordusu, Doğu Londra Hristiyan Canlandırma Derneği olarak William Booth adlı bir Wesleyan Metodist vaizin mesajını Doğu Londra'daki sokakta yaşayan insanlara götürdüğünde başlamıştır. Booth, çoğunlukla alkolik veya yasalara kulak asmayan bu düşük sınıf bireylerin, kurulmuş İngiliz kiliselerinde istenmeyen olduğunu keşfetmiştir. Booth ve karısı Catherine kendi mezheplerini kurmuşlardır. Onlar, İngiliz toplumunun en günahkâr üyeleri olarak görülen bireylere Hristiyan inancıyla ve disiplin aracılığıyla ebedi kurtuluşu vaaz etmişlerdir. Booth, Wesleyan ilkelerine öğretici olarak sadık kalmış, yanı Eski ve Yeni Ahit'in kutsal yazılarına, Üçlü doktrine, orijinal günah ve İsa'nın kefaretiyle inanmıştır. Doğu Londra Hristiyan Canlandırma Derneği adını Hristiyan Misyonu olarak değiştirdikten sonra 1878'de Kurtuluş Ordusu olarak değiştirmiştir. Aragon, a.g.e., ss. 116-117.

¹⁹⁰ Hem Krut hem de Kurtuluş Ordusu subayları, Orta Sulawesi dininin Hristiyan mesajıyla kendilerini serbest bırakacak olan büyük korkular üzerine kurulduğu konusunda anlaşmaya varmışlardır. Toraja halkı, kötü ruhlara inanır ve bu nedenle sürekli korkularla yaşamışlardır. İnsanlar tüm hastalıkların ve felaketlerin ruhların kötü gözlerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Kadınların evlerinin dışında (pirinç hasadı sırasında) konuşmasına izin verilmemiştir. Hamile bir anne dışarı çıkamaz, çünkü şeytanın doğmamış çocuktan intikam alacağından korkulmuştur. İnsanlar sürekli ölüm korkusu içindeler. Hiçbir zaman özgür değillerdir. Kitab-ı Mukaddes kendilerine açık olduğunda, özgür ve mutlu olduklarını hissetmişlerdir. Avrupalı misyonerler, yerli ruhların korkusunu, Tanrı'nın ve cehennem korkusundan daha hınzır görmüşlerdir. Aragon, a.g.e., ss. 127-128.

¹⁹¹ Orta Sulawesi'de, toplulukta dönüşüm yönündeki kararlar çoğunlukla oybirliği ile kabul edilmiş, bireysel olarak değildir. Topluluk liderleri ya da yaşlı konseyleri, dönüştürmek için kararlar almış ve takipçileri en azından prensip olarak sadakatle takip etmiştir. Aragon, a.g.e., s. 162.

¹⁹² Aragon, a.g.e., ss. 13 ve 117-118.

¹⁹³ Sömürge döneminde, zorla yüz yüze kaldıkları için birçok kişi dönüşüm sağlamamıştır. Para, boncuklar, şeker vb. ile Hristiyanlığa kolayca çekilmişler. Birçok kişi misyonerlerin yaptıklarını veya verdiklerini görmek için toplandıklarında Hristiyanlık hizmetine başlamışlar. Bu yolla Hristiyanlık insanların hayatına girmiştir. Aragon, a.g.e., s. 132.

öğrenerek daha sonra çocuklarla arkadaşlık ederek başlamışlardır. Kurtuluş Ordusu misyonerleri, Hollandalı hükümet tarafından sağlanan Avrupa giyim, beyaz şeker, boncuk, şeker, sabun, kibrit ve ilaç gibi daha önce bilinmeyen malları dağıtmışlardır.¹⁹⁴

Bir başka misyon ise, 1913'te Nusa Tenggara Timur'deki¹⁹⁵ Flores'ten gelen İlahi Sözler Topluluğudur (Societas Verbi Divini - SVD). Flores, Hollanda sömürge yönetimi tarafından SVD misyon sahasına atanmıştır. Sadece yerel halkın Hristiyanlaştırılmasını değil, aynı zamanda birincil bir eğitim sistemi, tıbbi istasyonlar, eczaneler ve model çiftliklerin kurulmasını da içeren kapsamlı faaliyetler başlatmıştır. Hollanda sömürge yönetimi, adanın tamamında bir okul sisteminin kurulması gerektiğine karar verirken, rahipler, anne-babalar Katolik inancını kabul etmeyi reddetmiş olsa da, okuldaki çocukları Hristiyanlaştırmayı¹⁹⁶ başarmışlardır. Adadaki tüm çocuklar, yabancı din konusunda eğitildikleri için sonunda yeni dinî benimsemiş olan okullara ve kiliselere katılmak zorunda kalmışlardır.¹⁹⁷

Diğer Protestan girişimi, Amerikalı Presbiteryen tarafından kurulan bir misyonerlik kuruluşu Hristiyan ve Misyonerlik İttifakı (Christian and Missionary Alliance, CAMA), 1929 yılında Doğu Kalimantan'da faaliyetlerine başlamıştır. Fakat aslında, CAMA'nın Endonezya şubesi, 1897-1927 yılları arasında Çin'de çalışmış olan R.A. Jaffray tarafından kurulmuştur. Jaffray, 1928'den beri

¹⁹⁴ Aragon, a.g.e., s. 129.

¹⁹⁵ 2000 yılında 3.823.154 nüfusa sahip olan Nusa Tenggara Timur (NTT), %87.7 ile Hristiyanların en yüksek olduğu il olmuştur. Hristiyanların çoğunluğuyla diğer üç il ise %75.5 ile Papua, %69.3 ile Kuzey Sulawesi ve %50.2 ile Maluku (Kuzey Maluku hariç) olarak görülmektedir. John Prior ve diğerleri, "Old and New Christianity in the Southeastern Islands," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 229.

¹⁹⁶ Ancak, yerli insanlar üzerinde yapılan Hristiyanlaştırma faaliyetinin sadece kültürel bir tecavüz eylemi olduğunu varsaymak yanlıştır. Aynı zamanda bir ortakyaşam mutualizmi (symbiosys mutualism) idi. Yerli şifacılar hastalık durumunda yardım edemezse, insanlar yabancı tıp ve tıbbi istasyonlardan yararlanarak tedavi için misyonerlere ve rahibelere yönelirler. Ayrıca misyonerlerin toprak erozyonuna karşı çalışmak ve yeni ürünleri ihracat malları olarak yetiştirmek gibi tarımla ilgili kararlılıkları takdir edilmiştir. Genel olarak misyonerler, kendilerini başkalarının iyiliğine fedakârlıkla taahhüt eden bireyler oldukları için hayran kendilerine bırakmışlardır. Susanne Schröter, *The Indigenization of Catholicism on Flores*, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Ethnologie, Berlin, 2010, s. 7.

¹⁹⁷ Schröter, a.g.m., "The Indigenization..." s. 6.

Endonezya'daki Makassar'da¹⁹⁸ bir ilahiyat okulunun merkezi olarak çalışmalarına başlamıştır.¹⁹⁹

b.b. Katolikliğin Misyonerlik Faaliyetleri

Protestanlığın misyonerlik faaliyetlerinin başarısının yanı sıra, Katolikler için zorluklar çıkaran VOC'nin politikaları nedeniyle Katolik topluluğu, 1656'da 11.700 sadıktan 1665'te 4.000'e (yani on yıldan az bir sürede yüzde elliden fazla) düşmüştür. Ayrıca, 1622 ile 1783 yılları arasında 190 civarında Katolik papazı Batavia kasabasını ziyaret etmiştir. Sadece birkaç kişi memnuniyetle karşılanmıştır. Birçoğu hapisaneye atılmış ya da hemen eve gönderilmiştir, çünkü resmi kurallara göre papazların, VOC bölgesine girmelerine izin verilmemiştir.²⁰⁰

Ancak, 1808'de Avrupa devriminin sonucu olarak din özgürlüğü ilan edilmiştir. Bu, Katolik papazların koloniye dönüşüyle sonuçlanmıştır. 4 Nisan 1808'de ilk olarak iki papaz Batavia'ya gelmiştir. Onlar Jacobus Nelissen ve Lambertus Prinsen idi. 1810'da sömürge yönetimi, başka iki papaz rahibin Endonezya'ya gelmesine izin vermiş, Batavia için Philippus Wedding ve Surabaya için Henricus Waanders. XIX. yüzyılın son on yıllarında ve XX. yüzyılın ilk on yıllarında Katolikler, Cava'nın bütün büyük şehirlerinde büyük kurumlar kurmayı başarmıştır. Katolik Karolus hastanesi, büyük bir Protestan hastanesiyle beraber 1910'larda inşa edilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ 1605'te Makassar, bir İslâm sultanat olmuştur. İslâm'ın kabulü, Hristiyanlığın İslâm'a kaybettiğini göstermektedir, çünkü XVI. yüzyılda Makassar'a gidecek hazır olan hiçbir misyoner yoktur. Goa'nın padişahı, Malakka'nın isteklerine cevap vermemesi nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır. Kral, bütün halkın aynı dine mensup olmasını istemişlerdir. Bu nedenle, Müslüman ve Hristiyan öğretmenler her iki din hakkında daha fazla bilgi vermeye davet edilmiştir. Nihayet kral, Johor'dan İslâm öğretmenler adaya geldikleri için İslâmîyeti seçmiş ve İslâm'a seçtikten sonra Alaudin olarak isimlendirilmiştir. Ancak, kral halkına seçme özgürlüğü bırakmıştır. Daha sonra Makassar, Katoliklere karşı yüksek derecede hoşgörü göstermiştir. Ticarete ve dinde liberal politikalar nedeniyle Makassar, XVII. yüzyılın başlarında birçok Asya ve Avrupalı tüccar için önemli bir merkez haline gelmiştir. Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in..." ss. 60-61.

¹⁹⁹ Karel Steenbrink, "Kalimantan or Indonesian Borneo," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, ss. 518-519.

²⁰⁰ Heuken SJ, a.g.m., "Catholic Converts in..." s. 66; Steenbrink, a.g.m., "The Arrival..." s. 122.

²⁰¹ Koernia Atje Soejana ve diğerleri, "Christianity in Javanese Culture and Society," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, ss. 643-645.

XX. yüzyıl boyunca, Katolik Kilisesi, geniş bölgesel Reform ve Lutheran Kiliseleri büyümeye devam etmiştir.²⁰² Protestanlığı yaygınlaştırmak sürecinde, Avrupa misyonerlerinin yanı sıra dindar Avrasyalılar ve bazı yerli dinî liderler sıklıkla rekabetçi bir biçimde hareket etmişlerdir. Öte yandan, Cizvitler Katolikliğin gelişmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1880 yılında Cizvit Johannes Palinckx, gelecekteki Katolik misyonunun ana özelliklerini, umutlarını ve gerekçelerini açıklamıştır. Yerel halkın naif masumiyetini kazanmak için misyonerleri sömürge toplumunun etkisinden uzak bir yere gönderme gereğini vurgulamıştır. Ayrıca Protestan misyonerlik tecrübesine dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Aynı anda da, Cava diline ilişkin yeterli bilgiye sahip olmayan misyonerlerin eylemlerinin başarısızlığına işaret etmiştir. Cava kırsalına gönderilen misyonerlerden gelen temel nitelikleri ısrarla vurgulamış: Cava dili hakkında derin bir bilgi, büyük bir bütçe (zorlamak yerine teklif edilmesi gereken dönüşümleri desteklemek için) ve özellikle dini konularda sınırsız bir sabır, çünkü ilk iki yıl boyunca din hakkında konuşmaktan kaçınmalıydılar.²⁰³

1896'da, ilk üç Cizvit, bir Müslüman bölgede kitlesel Hristiyanlaştırmanın nadir bir örneği olan Merkezi Cava'ya yerleşmiştir. Bunların arasında Franciscus van Lith (4 Ekim 1896'da gelmiş ve 1921 yılına kadar Cava halkının arasında 25 yılını geçirmiş) özel bir önemi hak etmiştir. Önce Semarang'da biraz Cavaca eğitimi almış ve daha sonra 1897 yılının sonunda Muntilan'a geçmiştir. Orada Xaverius Koleji'ni kurmuştur. Cava halkı için ilk Katolik yatılı okul²⁰⁴ (lise düzeyinde, öğretmenlerin eğitimi dahil) idi. Van Lith, Hollanda Doğu Hindistan'daki Katolik ve Cizvit yenilenmesinin bir sembol haline gelmiştir. Onun liderliğinde Muntilan, Katolik

²⁰² Poplawska, a.g.m., ss. 187-188.

²⁰³ Rémy Madinier, "The Catholic Politics of Inclusiveness: A Jesuit epic in Central Java in the Early Twentieth Century and its Memory," *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011, ss. 28-29.

²⁰⁴ Orta Cava'daki Cizvitlerin eğitim çalışmaları, dönüşüm sayıları bakımından doğrudan sonuçlar doğurmuştur. Bu okullar, bölgenin Hristiyanlaşmasında önemli bir rol oynamıştır, çünkü kayıt yaptıran öğrencilerin çoğu öğrenci çalışmalar sırasında dönüştürülmüşlerdir. Ancak sadece sayıdan daha fazla önemi olan yeni dönüştürücülerin kalitesi, Katoliklerin Endonezya'daki gelecekteki sosyal ve politik etkileri için belirleyici olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na kadar, hiçbir Katolik bölgesi gelişmiş bir eğitim sistemi geliştirmedeğinden, tüm Katolik seçkinler Muntilan'da eğitilmiştir. Daha önce kalıtsal bir ayrıcalık olan bir hükümet çalışanı olma imkânı eğitim üzerine kurulmuştur. Madinier, a.g.m., ss. 39-40.

Cava misyonunun merkezi haline gelmiş ve ‘Bethlehem of Java’ olarak anılmıştır, çünkü bütün Katolik liderler nesli burada 1905-1940 yılları arasında oluşmuştur. 1922’de Xaverius Koleji’nin mezunları yaklaşık 600 kişiye ulaşmıştır. Xaverius Koleji’nin birinci kuşağı arasında, Semarang ve Cakarta’nın piskoposu Albertus Soegijapranata²⁰⁵ (1896-1963) ve Adrianus Djajaseputra (1894-1979) vardır.²⁰⁶

Ayrıca, Katolik Kilisesi misyonerliği güçlendirmek için, XIX. yüzyıldan beri Misyonerler, birkaç yerel dilde resmi kilise doktrini, ilmi halleri, dua ve ayin kitapları ve Kitab-ı Mukaddes’teki bazı bölümler Endonezya’daki çeşitli yerlerde yayınlamaya başlamıştır. Bununla birlikte Katolik yayıncılar, ilk ve orta dereceli eğitim için gereken kitap akışıyla gelişmiştir. Kanisius, Yogyakarta’da 1918’de Katolik okullarının kuruluşu olarak başlamıştır. 1987’de bu kuruluş, Semarang Başpiskoposluğunda 87 anaokulu, 157 ilkokul, 38 ortaokul ve sekiz lise’yi yönetmiştir. 26 Ocak 1922’den beri bu kuruluş, bir yayınevi ve bir baskı bürosu da yönetmiştir. Bu tarih artık her yıl da Kanisius yayınevinin resmi kuruluşu olarak kutlanmaktadır. Kanisius birçok dua kitapları, dinî-ders kitapları vs. yayınlamıştır.²⁰⁷ Bu Katolik yayınevi, bugüne kadar hala aktif durumdadır.

Sonuç olarak, Sömürge döneminde misyonerlik faaliyetleri çok büyük bir başarı kazanmıştır. Endonezya bağımsız olduğu zaman, Hristiyanlar başlangıçta, misyonerlik faaliyet koşullarının kötüleşebileceğinden korkuyorlardı; özellikle de Hristiyanlığı yayma yasağının bulunmasından dolayı. Ancak, sömürge yönetimi sona erdikten sonra Hristiyanlığın durumu değişmemiştir. Endonezya anayasası, aslında Hristiyan misyoner toplumlar için sömürge dönemlerinden çok daha olumlu koşullar yaratmıştır. Tek tanrılı bir dünya dinine bağlılık, Endonezya devlet felsefesinde (Pancasila) ve herhangi bir Endonezya vatandaşı için zorunlu olduğu belirtilmiştir.

²⁰⁵ Albertus Soegijapranata, Katolik din adamlarının yerleştirilmesinin sembolü idi (ilk Endonezyalı piskopos idi). Orta Cava dini din adamlarından oluşan bir aileden doğmuş olan Soegijapranata, 1909’da Muntilan’daki okula girmiştir. Orada Hristiyanlığa dönüşmesi hedeflenmektedir. Bazı Müslüman çevrelerde, özellikle de Hollanda sömürge otoritesinden bağımsızlığından önce Hristiyanlık, *agama Belanda* (Hollanda’nın dini) olarak düşünülmektedir. Endonezyalı Hristiyanlar sömürge bir din ve ruhun benimsenmesi ile suçlanmışlardır. Bağımsızlıktan sonra birkaç Katolik lider, Katolik topluluğunu yeni Endonezya Cumhuriyeti’ne entegre etmek için bilinçli bir çaba göstermiştir. Soegijapranata, ulusal konulardaki sloganıyla bilinmiş: Yüzde yüz Katolik, yüzde yüz Endonezya. Madinier, a.g.m., s. 42; Poplawska, a.g.m., s. 194.

²⁰⁶ Madinier, a.g.m., s. 24; Soejana, a.g.m., ss. 696 ve 704.

²⁰⁷ Kees de Jong ve Rainy M.P. Hutabarat, “Christian Media,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 965.

Resmi olarak tanınan bu dinlerden birine (İslâm, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm ve Budizm) bağlı olmayanların muhtemelen bir ateist olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, ateizm komünizm ile eşanlamli olarak görülmüş ve komünizm, 1965'te komünist darbeye teşebbüs edildikten sonra bir numaralı toplumsal düşman haline gelmiştir. Suharto (Endonezya'nın ikinci cumhurbaşkanı) hükûmeti, 1966'da tüm Endonezyalıların tanınmış bir dinî kabul etmesi gerektiğine karar verdiği zaman, yüz binlerce komünist olduğu iddia edilen kişi Hristiyan olmaya ve kiliselere sığınmaya çalışmıştır.²⁰⁸

b.c. Endonezya'daki Kiliselerin Birlikleri

Kiliselerin inşası, Hristiyanlığın en belirgin dışavurumudur. Aynı zamanda kiliseler, misyonerlik faaliyetlerinin önemli inşaat projelerinden birisidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Hollanda kralı ve Hollanda sömürge hükümeti, *Indische Kerk* olarak adlandırılan Hollandalı Doğu Hindistan'daki Protestan Kilisesi adlı sömürge alanlarında yeni bir kilise kuruluşu başlatmıştır. Bu kilise Reform, Lutheran ve diğer Protestan geleneklerini bir araya getirmiş ve doktrinal tekdüzeliği vurgulamamış; böylece bu kilise, bir dereceye kadar ekümenik ruhun öncülerinden biri olarak anılabilmiştir.²⁰⁹

VOC'nın uluslararası bir ofisi olan Batavia, çok karışık nüfusa sahip bir sömürge bölgesidir. 3 Ocak 1621 tarihinde, Peder Adriaan Hulsebos, Reform edilen geleneğe göre ilk kez kutsal cemaate yönelmiştir. Ayrıca 21 Ocak 1621 tarihinde ilk defa toplanan kilise konseyi için de başlatıcı idi. Batavia'nın tüm Reformcu sadıkları bir kilise konseyi tarafından yönetilmiştir. Bu konsey toplantılarında VOC direktörlerinden bir temsilcisiyi kabul etmek zorunda kalmışlardır.²¹⁰

VOC kilisesinin önemli görevi, kilisenin konsey üyeleri olarak görevlerine emanet edilen fakirlerin bakımı idi. Bu faaliyetin finansmanı ağırlıklı olarak kilise

²⁰⁸ Schröter, a.g.m., "Christianity in...", s. 5; Soejana, a.g.m., s. 691.

²⁰⁹ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", s. 122; Jan S. Artonang, "The Ecumenical Movement in Indonesia with Special Attention to the National Council of Churches," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Artonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 824.

²¹⁰ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", ss. 120-121.

servisinde toplanan hediyeler ve miraslardan kaynaklanmıştır. Fakirler için bir ev, bir yetimhane ve daha sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaklaşık 750-1500 fakir insan için aylık ödenek dağıtımı yapıldı. Sadece Hollanda Reform Kilisesinin üyeleri bu hizmeti alma hakkına sahipti. Eğitim, kilisenin başlıca görevi değildi. Okullar doğrudan sömürge yönetimi tarafından denetlenmiş ve sübvansé edilmiştir. Ancak, bütün okullarda bir takım dinî yönler vardı; okuma, yazma ve temel aritmetik haricinde, Mezmurlar'ın şarkılarının öğretimi özelliklerinden biri idi. Okul öğretmenleri, Heidelberg İlmihalı ve Hollanda Reform Kiliselerinin İnanç Akideleri konusuna katılmak zorundaydılar. Bütün okul günleri ortak dua ile başlamalı ve tüm ders kitapları kilise konseyi tarafından onaylanmalıydı.²¹¹

8 Aralık 1941'de Hollanda Hint hükümetleri, Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Tam üç ay sonra, 8 Mart 1942'de sömürge ordusu Japonlara teslim olmuştur. O andan itibaren, Cava ve Sumatra Japon Ordusu (Gunseibu) tarafından, Kalimantan, Sulawesi ve Doğu Endonezya Deniz Kuvvetleri (Minseibu) tarafından yönetilmiştir. Yeni hükümdarlar mevcut tüm siyasi örgütlerin dağıldığını ve kiliseler de dahil olmak üzere kalan örgütlerin sıkı gözetim altında tutulduğunu açıklamıştır. Hollanda varlığının tüm izleri ortadan kaldırılmış; Hollanda dilinin kullanımı yasaklanmış, misyon okulları ve hastaneler de dahil olmak üzere Hollandaca mülklerine el konulmuştur. Cava haricinde Japonlar tarafından işgal edilen bütün topraklarda, misyon çalışanları da dahil olmak üzere neredeyse tüm Avrupalılar işgaldan hemen birkaç hafta sonra yakalanmıştır. O zamanda, 150 Protestan misyoner ve bakanlar arasında 50 kişi ölmüştür. Çoğunun karıları ve çocukları hayatta kalamamıştır. Katolikler arasında Avrupalıların yaşamının kaybetmesi daha da çok sayıdadır; 74 papaz, 47 vaiz ve 161 rahibe toplama kampında ölmüştür.²¹²

Endonezya bağımsızlığının ilanından bir yıl sonra ve Avrupa misyonerlerinin hapsedilmesinden sonra, 10-20 Ağustos 1946'da Cakarta'da bir misyonerlik konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta, yeni bağımsız Endonezya misyon ve misyonerlerin yeri ve görevi ile kiliselerin bir meclis veya ekümenik vücut bulma planı görüşülmüştür. Bununla ilgili, ünlü bir misyoner uzmanı olan J.C. Hoekendijk,

²¹¹ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", s. 123.

²¹² End ve Aritonang, a.g.m., ss. 179-181; Soejana, a.g.m., 658.

kiliseyi insanlık ve dünya için bütüncül bir birlik olarak gören ve İncil'in öğretilerini yayma stratejisini propagandacı olarak vurgulayan kapsamlı yaklaşımını ortaya koymuştur. *Balai Kristen*'in (Hristiyan Meclisi) kuruluşu da önerilmiştir. Bu meclisin üyeleri, Endonezya'da misyonerlik yapan yabancı kiliselerden gelenlerin yanı sıra Endonezya kiliseleri olacaktır. Bu meclise, kendi alanlarında uzman olan (inançlar bilgisi, missioloji, pedagoji, sosyal çevre ve yönetim) birkaç sekreterliğin bulunduğu bir sekretarya tarafından yönetilir. Ana merkez Batavia, çeşitli imkanlar (kütüphane, müze, köşk vb.) ile donatılmış olacaktır. Bu kapsamlı yaklaşım daha sonra Ulusal Kiliseler Konseyi (Dewan Gereja-gereja di Indonesia – DGI) ve üyeleri tarafından benimsenmiş ve günümüze kadar devam ettirilmiştir.²¹³

DGI, 1950'de kurulmuş ve 1984'ten beri adını Ulusal Kiliseler Federasyonu (Persekutuan Gereja-gereja di Indonesia - PGI) olarak değiştirmiştir. PGI, genellikle Endonezya'daki ekümenik hareketin bir 'bayrak taşıyıcı'sı olarak düşünülmüş ve en azından 1980'li yıllara kadar Protestan Kilisesinin temsilcisi olarak tanınmıştır.²¹⁴ 1950'den sonra PGI'nin yanında Endonezya Pentikost Konseyi (Dewan Pentakosta Indonesia), Endonezya Evanjelist İttifakı (Persekutuan Injili Indonesia) ve Baptist İttifakı (Persekutuan Baptis Endonezya) olmak üzere üç farklı kilise konseyi ortaya çıkmıştır.²¹⁵ 1970'lerden beri, PGI'ye birçok eleştiri yapılmıştır. Protestan kiliseleri arasında başka ekümenik organların varlığı, PGI'nin performansının ya da bu ülkedeki (Protestan) tüm kiliseleri kucaklamak ve bir araya getirmekteki başarısızlığın bir ifadesi olarak da anlaşılabilir.²¹⁶

Endonezya bölgesine ekümenik ve uluslararası renk eklenmesi, 1838'de Mandailing'e yerleşen Ukrayna'daki küçük bir Rus Mennonit topluluğu idi. 1871'de Hollandalı Mennonit misyonu, büyük bir istasyon merkezi, daha sonra iki başka istasyon, birkaç yan istasyon, iki hastane, bir yetimhane ve okullar kurmuştur. Bu cemaatler, 1931'de Batak Protestan Hristiyan Kilisesi (Huria Kristen Batak Protestan

²¹³ Aritonang, a.g.m., "The Ecumenical...", ss. 828-829.

²¹⁴ Aritonang, a.g.m., "The Ecumenical...", s. 823.

²¹⁵ End ve Aritonang, a.g.m., s. 143.

²¹⁶ Aritonang, a.g.m., "The Ecumenical...", s. 859.

- HKBP) ile birlikte Cava Komitesi tarafından kurulan cemaatlerle bir araya geldiler; ancak Mennonitler 1951'de kendi topluluklarında reform yapmışlardır.²¹⁷

Metodist Kilisesi HKBP'ye de katılmıştır. Fakat Metodist Kilisesi ile HKBP arasındaki ilişkilerde uyumsuzluk vardı. 1964'te Endonezya Metodist Kilisesi (Gereja Methodist Indonesia - GMI) özerk bir kilise haline gelmiştir. 1964'de GMI, yirmi beş yıllık boşluğun ardından çalışmalarını tekrar Cava'ya doğru genişletmiştir. Bu çalışmanın başlatıcıları, Sumatra'dan Cava'ya göç eden Metodist insanlar idi. Şu anda yaklaşık 80.000 üye, 180 papaz, 115 tedarik papazı, 300 cemaat ve 155 misyon merkezi vardır. Üyelerin yaklaşık %70'i Bataklar, %20'si Çinliler,²¹⁸ geri kalanları ise çeşitli etnik gruplardan gelmektedir. 2003 yılından beri bu kilisenin iki piskoposu vardı, biri Kuzey Sumatra Konferansı için diğeri Cava ve Güney Sumatra Konferansı içindir.²¹⁹

Diğer cemaatler ise Pentekostal'dır. Endonezya'daki Pentekostal cemaatlerin gelişine, Seattle'de, ABD'deki Green Lake'ten Bethel Tapınağı Kilisesi öncülük etmiştir. Bu kilisenin lideri W.H. Offiler, iki misyoner Cornelius Groesbeek ve Richard (Dirk) van Klaveren'i 1921'de Endonezya'ya göndermiştir. Önce Bali'ye ulaşmışlar, Luka İncil'i Bali dili'ne tercüme etmişler ve yaptıkları Pazar servisi sırasında dağıtmışlardır. Fakat daha sonra Bali'yi misyonerlik çalışmalarına kapatma politikasına göre Hollanda sömürge hükümeti tarafından Bali'den tahliye edilmiştir. Hristiyanlaştırma programı, Groesbeek'in ailesinin Kasım 1921'de Surabaya'ya taşınmasıyla birlikte Doğu Cava'daki Surabaya'ya yayılmıştır. Van Klaveren'in ailesi ise, Cakarta'ya taşınmıştır. Cava'daki Çepu'da Groesbeek, papaz J. Thiessen ve F.G van Gessel ile bir araya gelmiştir. Papaz J. Thiessen ve F.G van Gessel de daha sonra bu ülkedeki Pentekostal hareketin büyümesinde önemli roller oynamıştır.

²¹⁷ Rae, a.g.m., s. 535.

²¹⁸ Çin Hristiyanları geniş Endonezya takımadalarının her yerinde bulunur; batıdaki Müslüman Açe bölgesinde, Maluku'un karışık Müslüman-Hristiyan topluluğuna, Protestan Minahasa topluluğuna ve Katolikliğin baskın olduğu Flores'te. Endonezya'da Hristiyan toplumun çoğunluğu sadece birkaç yerde bulunmaktadır. Ancak, Hristiyanların azınlık olduğu pek çok bölgede Çinliler bu toplumun önemli bir parçasıdır. Bu aynı zamanda Endonezya'daki Hristiyanların, genel olarak Çinliler arasında ve hatta Hristiyan Çinliler arasında da daha çok zengin insanlar olmasından dolayı, ortalama Endonezyalılardan biraz daha zengin olduğu fikri güçlenmiştir. Yusak Soleiman and Karel Steenbrink, "Chinese Christian Communities in Indonesia," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 903.

²¹⁹ Rae, a.g.m., ss. 589-590.

Bu Pentekostal hareket ve cemaatler hızlıca büyümüşler ve böylece 23 Mart 1923'te Bandung'daki ofisi D.W.H Wenink van Loon başkanlığında, Hollandalı Doğu Hindistan'da Pentekostal Cemaatler Birliği'ni (*Vereeniging der Pinkster Gemeente in Nederlandsch Oost-Indie*) kurmuşlardır.²²⁰

Bu Pentekostal Cemaatler Birliği, daha sonra (1937'de) Hollandalı Doğu Hindistan'da Pentekostal Kilisesi (*de Pinkster Kerk in Nederlands Indie*) olarak değiştirilen Hollandalı sömürge hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Hollandalı Doğu Hindistan'da Pentekostal Kilisesi 1942'de Endonezya Pentekostal Kilisesi (Gereja Pantekosta di Endonezya - GPdI) olarak yeniden değiştirilmiş ve üç milyondan fazla üyeye bugüne kadar Endonezya'daki Pentekostal kiliselerinin en büyüğü olmuştur.²²¹

Kiliselerin yanı sıra, Protestanlığın öğretilerinde önemli etki veren de yayınevi ve baskı bürosudur. Endonezya'daki en büyüğü olan ise, Badan Penerbit Kristen Gunung Mulia'dır (BPK GM). 1942'den önce Endonezya'da artan milliyetçilik ile birkaç Protestan grubu daha kooperatif olmak istemiştir. Kiliselerin yayınlarını etkilemek istemişlerdir. Japon işgalinden önce, misyon örgütleri ve kiliselerinin yayınlarının çoğu Malayca, Hollandaca veya yerel dillerde idi. 1946'da, kiliselerin Endonezya dilinde yayınlarla başlaması gerektiğini düşünülmüştür. Ekim 1946'da, kiliselerin edebiyatı ve misyonerlik örgütleri için geçici bir komisyon kurulmuştur. Bu, BPK Gunung Mulia'nın başlangıcı olarak görülmüştür. Ancak, yalnızca 31 Ocak 1951'de BPK GM yasal bir kuruluş haline gelmiştir. Kuruluşun başlangıcından itibaren, Endonezya dilinde kitaplar sağlayarak, bütün Endonezya'da özellikle kilise ve Hristiyan topluluğu için topluma hizmet etmek amaçlanmıştır. Mayıs 1950'de DGI kurulduğunda BPK, DGI'nin resmi bir organı haline gelmiştir. DGI'nin ilk başkanı Prof. Dr. Todung Sutan Gunung Mulia idi. 1971'den itibaren başkanın adı BPK ile ilişkilendirilmiş ve böylece BPK Gunung Mulia olmuştur.²²² Bu Protestan yayınevi, bugüne kadar da aktiftir.

²²⁰ Jan S. Aritonang ve Karel Steenbrink, "The Spectacular Growth of The Third Stream: The Evangelicals and Pentecostals," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, ss. 879-880.

²²¹ Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., s. 880.

²²² Jong ve Hutabarat, a.g.m., ss. 967-968.

c. Hristiyanlığın Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu

Hristiyanlaştırmanın başarılı haline getirmek için, misyonerlerden bölge hakkında bilgi toplamaları, kaydetmeleri ve yerli bölgenin kültürü konusunda uzman olmaları bekleniyordu. Böyle bir uzmanlık statüsü kazanmak için, bu kültürlerin köklerini ve dallarını yok etmek değil, tanımak ve anlamaları gerekmiştir. Misyonerler, katılımcı gözlemciler olarak birçok yerel törende yer almış ve törende görevli kişilerden dinlediklerini anlatmışlardır.²²³ Yabancı kültürlerde karşılaşılan topluluk ruhu, yaşlılara saygı, ölen kişiye yapılan övgü gibi şeylere karşı açık görüşlü olmuş ve değer vermişlerdir.²²⁴

Yine de bazı Hristiyan misyonerler, yerli kültüre karşı değişen tutumlara sahip olmuşlardır. Endonezya’da gelenek, müzik, dansları reddetme ve bunları liturjiden dışlama eğilimi gösteren pek çok misyoner vardır. Bunların arasında Alman doğumlu Johannes Emde var. Emde kendisi bir Cavalı kadın ile evlenmiş ve evinde dini hizmetlere başlamıştır. Karısı da bazı yerli halkı toplamanın çok önemli bir aracıdır. Emde, batılılaştırma sürecinin bir parçası olarak Hristiyanlığa dönüşümü de düşünmüştür. Erkek ve kadın dönüştürücüler uzun saçlarını kesmek zorunda kalmış, kilisede erkekler *blangkon*’u (geleneksel bir Cava şapkası) çıkarmak zorunda kalmışlar ve artık *keris* (özgür erkeğin işareti olarak giyilen kısa kılıç) giymesine izin verilmemiştir. Dönüştürmeler ayrıca, bir Avrupa kıyafeti için geleneksel Cava elbisesinden vazgeçmek zorunda kalmışlar. *Gamelan* müziğinin yanı sıra sünnet, *slametan*’a katılma, ataların mezarlarını ziyaret etme, horoz dövüşü ve kumar oynama gibi faaliyetler kesinlikle yasaktır. O dönemde, yerli Hristiyanlar iki gruba ayrılmış: *Kristen Londo* (Hollandalı Hristiyan) ve *Kristen Jowo* (Cavalı Hristiyan). *Kristen Jowo*’da, Hristiyan katkısı, bir Cava’nın maneviyatında diğerlerinin arasında bir unsur olarak düşünülmüştür. Buna karşılık Kristen Londo, Batı kültürünün üstünlüğünü, dönüşümün vazgeçilmez unsuru haline getirerek vurgulamıştır.²²⁵

²²³ Poplawska, a.g.m., s. 188; Madinier, a.g.m., s. 26; Soejana, a.g.m., ss. 712-714.

²²⁴ Schröter, a.g.m., “The Indigenization...,” ss. 9-10.

²²⁵ Poplawska, a.g.m., ss. 188-189; Soejana, a.g.m., ss. 639-640.

1800 yılında Cava’da neredeyse yerli Hristiyan toplulukları yoktu. Cava’daki Hristiyanlığın asıl başlangıcı Avrasyalılar tarafından bazı yerel girişimlerle başlamıştır. Onlar, Hristiyanlığın Cava kültürü ile asimilasyonunda çok önemli bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, 1775’de bir Rus babadan ve asil soylulardan olan Cavalı bir anneden doğan Coenrad Laurens Coolen’dir. Coolen, Hristiyanlığın temel öğretilerini Cavaca’ya çevirmiş ve ilahileri geleneksel Cava tarzında bestelemiştir. Mezmurları yeniden yapılandırmak için Coolen, *Macapat* (geleneksel Cava şiiri) kullanmıştır. Aynı zamanda da o, İsa’nın duasını, *Wayang Kulit* kukla gösterisinde geleneksel *suluk* (*dalang*/kukla ustası tarafından söylenen şarkılar) tarzında Cavaca’ya tercüme etmiştir. 1820’lerin sonunda Coolen, Doğu Cava’daki Ngoro köyünde Cava dinî toplantılarına benzeyen Hristiyan hizmetleri alan ilk Cemaat toplumunu oluşturmuştur.²²⁶

Bir başka figür ise, Cava’nın bağımsız bir Protestan hareketi olan Kiyai Sadrach Suryapranata idi. 1835 yıllarında göreceli olarak yoksul bir ailede doğan Sadrach, pesantrenden pesantrene yolculuğuyla İslâm konusundaki bilgileri derinleşmiştir. Bu yolculuğu onu Orta Cava’da Hristiyanlarla tanıştırmış ve sonunda Hristiyan olmuş ve 1867’de vaftiz edilmiştir. Cava manevi peyzajının çeşitli kültürel ve dinî yapısına olan ustalığı, onu spiritüel bir lider olarak hızlı bir üne kavuşturmuştur. Üç dile (Malayca, Arapça, Cavaca) ve üç manevi geleneğe (İslâm, Hristiyanlık ve Cava’nın *ngelmu*) hakim olmuştur. 1874 yılında Hristiyan cemaatinin yaklaşık 2.500 takipçisi vardı. Ancak misyonerlerin Sadrach’ın faaliyetlerini yoğun bir şekilde kontrol etme istekleri büyük çapta çelişkilere yol açmıştır. Bu çelişkiler, 1891’de NZG’den bir müfettiş olan Papaz Lion-Cachet’in Cava ziyareti sırasında zirveye ulaşmıştır. Sadrach’ın topluluklarını ele geçirme niyetinden dolayı binlerce Cava Protestanı Avrupalı misyonerlerle neredeyse tüm irtibattan vazgeçmiştir. Birkaç yıl sonra, 1899’da Sadrach ve yaklaşık 7.000 takipçisi ile, XIX. yüzyıl başlarında İskoçya’da kurulan Apostolik Hristiyan Kilisesi mezhebe katılmış ve ‘Cava Havarisi’ olmuştur.²²⁷

²²⁶ Poplawska, a.g.m., s. 189; Soejana, a.g.m., ss. 640-641.

²²⁷ Madinier, a.g.m., ss. 29-30.

Kyai Sadrach ve Kyai Ngabdullah (daha sonra Kyai Tunggul Wulung olarak bilinir) ile birlikte, kilise servislerinde geleneksel *gendhing* veya *gamelan* kompozisyonlarını kullanmıştır. Ayrıca Sadrach'ın büyük başarısı, İncil'i iletmek ve XIX. yüzyılda Cava bağlamı doğrultusunda bir Hristiyan topluluğu geliştirmektir. Topluluğunda ibadet ve komünyon uygulanabilmiştir. Cava gelenekleri ve ayinleri (gebelik, doğum, evlilik ve ölümle ilgili) korunmuş ve seçici olarak Hristiyanlaştırılmış, böylece onları Cavalı Hristiyanlar için uygun bir hale getirmiştir. Sadrach, Hristiyan ibadeti için fırsat olarak *kebatinan* (Cava'nın mistisizmi) yanı sıra *slametan* geleneğini kullanmıştır. Hristiyan dualarını *slametan* törenine eklemiştir. Öte yandan, zina ve çokeşliliği kesinlikle yasaklamıştır. Hollandalı Reformcu misyonerlerinin çoğu, bağımsızlık tutumunu ve onun kervan kültürünü kabullenmesini reddetmiştir.²²⁸

Hristiyanlığın yerel kültürü ile asimilasyonun bir başka etkileyici figür ise, daha önce bahsedilen Van Lith'tir. Van Lith, Muntilan'daki kalışının ilk yıllarında çoğunlukla ekonomik yollarla Katolik köyleri kurmaya çalışarak Hristiyanlaşmaya nispeten klasik bir yaklaşım benimsemiştir. Köylerde ekonomik etki yaratmak için, pirinç tarlaları üzerinde mülkiyet devralmayı, dokuma bambu halı endüstrisi kurmayı, Avrupa makinesiyle pamuk fabrikasını başlatmayı vb. planlamıştır. Tüm bu projeleri üst üste başarısız olmuş ve Muntilan'daki ilk yedi yılı boyunca neredeyse hiç dönüşüm sağlamamıştır. Bu başarısızlıklar onu Cava toplumundaki yerini yeniden gözden geçirmeye ve mütevazı ve pragmatik yaklaşımı benimsemeye yöneltmiştir. Bu değişiklik, kendisiyle birlikte Cava'ya gelen ve Muntilan'dan yaklaşık 15 km uzaklıktaki Mendut'a yerleşen diğer Cizvit Petrus Hoevenaars'a karşı çarpıcı bir çatışma yaratmıştır.²²⁹

Van Lith, Hoevenaars'ın aksine, Hristiyanlığı önceki manevi kimliğinden mahrum bırakarak Cava'ya getirmeye çalışmamış; bunun yerine onun kimliğini inşa etmeye çalışmıştır. Van Lith'in ısrarlı olduğu ilk nokta, adanın "atalarının gelenekleri" olarak tanımladığı *adat*'e saygı duyulması gerekliliği idi. Ona göre, Hristiyanlığın başarılı bir şekilde uygulanması, yeni dönüştürücülerle onların Cava

²²⁸ Poplawska, a.g.m., s. 189.

²²⁹ Madinier, a.g.m., s. 32.

kökenlerini kesmemelidir. XIX. yüzyılın sonlarında *adat* lehine yeni Hollanda politikaları doğrultusunda van Lith, bu geleneklerin bir kısmını Hristiyan ibadetlerine entegre etmek için korumayı kabul etmiştir. Böylece, animistik-Hindu-Budist (yani İslâmî olmayan) boyutta, Cava maneviyatının kültürel bir onayını savunmuştur. Kısa bir süre sonra, Hristiyan törenleri sırasında öncülük ettiği *gamelan* müziği entegrasyonunu başlatmıştır. Bir dereceye kadar Hindu kutsallarının Hristiyan ritüeline asimilasyonu (Dewi Sri ve Meryem Ana'nın eşdeğerliği önerisi gibi) kabul edilmiştir.²³⁰

Van Lith, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cava'da bulunan bazı Protestan misyonerler tarafından gerçekleştirilen eylemler doğrultusunda Endonezya dinî mirasına karşı çok saygılı davranmıştır. Örneğin, Samuel Eliza Harthoorn, 1856-1862 yılları arasında Malang'da çalışmış ve sünnet ya da *slametan* gibi Müslüman ya da putperest uygulamalara karşı çok hoşgörülü davranmıştır. Misyonerlik çalışmaları açısından, böyle bir uygulamaya karşı muhalefet, Hristiyanlaştırmaya yönelik herhangi bir gayreti kesin olarak zayıflatabilir. Ona göre, daha etkin bir tavır ise, *slametan* davetiyelerini kabul etmek ve orada, Tanrı'nın lütfunu çağırmak için Cava dindarlığının kendine özgü doğası (onların görüşüne göre, tüm dinler iyidir)²³¹ tarafından sağlanan imkânı kullanmaktır.²³²

Van Lith'in komşu köylere yaptığı uzun süren ziyaretleri ve Cava maneviyatı konusundaki sabırlı çalışması, Cavanalılar arasında bir *guru ngelmu* (Cava'nın dinî öğretmeni) ünvanını²³³ kazandırmıştır. 1904'te, van Lith'e yardım eden Cava cemaat uzmanı Andreas Manasse, ona Cava'daki beş köy başkanı ile gelmiştir. Her iki veya üç haftada bir köylülerle birlikte Muntilan'a geleceğini söylemişlerdir. Birkaç ay sonra, ilk olarak 173 Cavalı, büyük bir Sono ağacı altında vaftiz edilmiştir. Bu mekanın seçimi, Cizvit'lerin çalışmasına izin verilen bölge dışında olmasına rağmen,

²³⁰ Madinier, a.g.m., s. 32.

²³¹ Ayrıca, geleneksel Endonezya nezaketi ve Müslüman misafirperverliği de misyonerlerin kullandıkları bir metot olarak zikredilmektedir. Daha da önemlisi, Endonezya'da Hristiyanların açtığı kaliteli hizmet vermeye başlayan özel hastaneler Hristiyanlığa geçmede de bir köprü oluşturmaktadır. Kadir Albayrak, "İslâm Dünyasında Diyalog Grupları ve Kurumları," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, s. 20.

²³² Madinier, a.g.m., s. 44.

²³³ Van Lith ve diğer çoğu cizvitler genellikle bir tür Katolik *Wali Songo* olarak sunulmaktadır. Madinier, a.g.m., s. 24.

simgesel olarak çok önemli idi. Van Lith, iki Budist anıt olan Boro-Kidul ve Borobudur arasında eski bir yol olduğunu bilir. En azından Budizm dönemine kadar (İslâm hariç) uzanan yerel bir manevî geçmişle süreklilik sağlamayı amaçlamıştır. Vaftiz sonrasında kutlanan yer, Sendangsono (kelimenin tam anlamı ise, Sono Ağacının Göleti) adı altında bölgedeki Katolikler için dinî merkez olmuştur. Bu, onun 'Cava Katolikliğinin babası' olarak tanınmasına katkıda bulunmuştur.²³⁴

Van Lith'in eylemi, Cava'da mevcut olan iki manevi geleneğin farklılaşmış bir yaklaşımına dayanmıştır. Eski animistik-Hindu-Budist temellere karşı, esneklik ve yüksek hoşgörü göstermiştir. Ancak bunu aksine İslâm ile karşı karşıya²³⁵ kalırken, daha saldırgan bir tavır benimsemiştir. Van Lith, animistik-Hindu-Budist öğeleri bölge kimliğinde derin ve köklü olan gerçek Cava kültürünün temeli olarak görmüştür. Bu mirasla savaşmak imkânsızdır ve bu nedenle onunla yaşamak daha iyidir. Muntilan'daki Van Lith'in başarısı, gelecekteki Hristiyanlaştırma başarısını da çok etki vermiştir.²³⁶

Endonezya kültürü ile asimilasyonun süresinde, kilise servislerinde tüm *gamelan* enstrümantal topluluğunu ilk defa çalıştıran Katolik Kilisesidir. İlk çabalar 1925 yılında Yogyakarta'da doğumlu ve Muntilan'da eğitim görmüş bir besteci olan Cayetanus Hardjasebrata (1905-86) tarafından gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta Cavaca Hristiyan şarkıları, *gamelan* eşliğinde olmayan ve kitlesel ritüelin dışında gerçekleştirilmiştir. 1956'da, Bishop Sugiyopranoto Roma'dan izin alındıktan sonra, ritüeldeki müzisyenler *gamelan* eşliğinde Hristiyan şarkıları yapmaya başlamıştır. Cava dışındaki benzer girişimler, 1960'lı yıllarda J. Tinggogoy tarafından Kuzey Sulawesi'de Pineleng'deki Minahasa müziği ile, 1970'lerden beri Alo Neno tarafından Timor'daki Lalian'da, 1980'lerden beri Linus Aryesam tarafından Güney Maluku'deki Saumlaki'de ve 1989'da Friets Tabunan tarafında Kuzey Sumatera'da yapılmıştır. Günümüzde, *gamelan* oldukça düzenli olarak kullanan Yogyakarta ve

²³⁴ Madinier, a.g.m., ss. 33-35.

²³⁵ Van Lith'in eski Cava dini mirasına karşı gösterdiği büyük tolerans, İslâm'ın yerini alma niyetini dikkate almadan anlaşılabilir. Bunun nedeni, böyle bir tutumun, daha tehditkar sayılan İslâm'ı atlatmanın etkili bir yolu olarak düşünmesiydi. Bu nedenle, İslâm öncesi Cava maneviyatı, Cava halkının Hristiyanlaştırılması için olası bir temel olarak sunulurken, İslâm, tam tersine, Hristiyanlıkla tamamen rekabet içinde görülmüştür. Van Lith'in dini politikası yerel ritüelleri öncelikle Cava olarak görmek ve İslâmî boyutlarını etkisiz hale getirmektir. Madinier, a.g.m., s. 36.

²³⁶ Madinier, a.g.m., s. 36.

Surakarta bölgelerinde birkaç kilise vardır, diğer kilise ise organ müzik aletini kullanmaktadır.²³⁷ Ayrıca Surakarta'daki San İniço kilisesi, geleneksel bir Cava evinin (*rumah joglo*) konfigürasyonuna sahiptir. Burada yapılan ritüel bütünüyle Cava dilinde yapılır. Rahipler ve ritüeldeki katılımcılar geleneksel Cava kıyafetleri giymektedirler.²³⁸

Bunların yanı sıra, yerli diller liturjide çokça yer almıştır. Yerel dansların uyarlanması ritüel sırasında yapılmış ve kiliselerin yapımı ve döşenmesinde cesur deneyler yapılmıştır (Alman ve Hollanda misyonerleri kutsal megalitlerden minberler yapmaya başlamışlar). Sunakların yanına ata figürlerini koymuşlar ya da ibadet yerini kutsal klan evlerine benzetmişlerdir. Flores'teki tüm topluluklarda yeni rahiplerin görevlendirilmesi, domuzların kurban edilmesi ve öldürülen hayvanların bağırsaklarına bakarak bulunulan kehanetler de dahil olmak üzere, Hristiyan ve yerel unsurları birleştiren bir ayindir.²³⁹

Asimilasyonun sürecinde, bazı durumlarda Endonezya toplulukları, Avrupa kültürünü de abzorbe etmiştir. Erken Avrupalı misyonerler, kutsal kitapları ve kendi kültürel uygulamalarını bir paket olarak sunmuşlar ve ikisi çoğunlukla Hristiyanlık olarak bilinen yeni dinin içinde ayırt edilememiştir. Bugünkü Tobaku ebeveynleri yeni doğmuş bebekler için İncil'den isimler seçiyorlar veya tanıdıkları Cava ve Avrupa adlarını benimsiyorlardır. Pek çok Orta Sulawesi Dağı insanları için Batılılar tarafından ortaya atılan davranışların tamamı Hristiyanlık olarak algılanmıştır. Batı dinî ve Batılı kültürel uygulamalar asla Hristiyanlaşmadan ayrılamazlar. Bu etnik, kültür ve dinî kimliklerin bir araya getirilmesi, İslâm'a geçişin Arap ile özdeşleştirildiği Güneydoğu Asya görüşüne paraleldir.²⁴⁰

Kültürel ve sosyal çevrelere asimilasyon ve entegrasyon, Endonezya'daki Hristiyan cemaatinin hedefidir. Hristiyanlar, toplumun ayrılmaz bir parçası olmak istemekte ve Endonezya halkı içinde kendileri yer edinmeye çalışmaktadırlar.²⁴¹ Ancak ruhlara inanç ve başlatma ritüelleri (erginliğe geçiş törenleri), Hristiyanlık

²³⁷ Poplawska, a.g.m., s. 191.

²³⁸ Poplawska, a.g.m., s. 193.

²³⁹ Schröter, a.g.m., "The İndigenization...", s. 10.

²⁴⁰ Aragon, a.g.e., s. 32.

²⁴¹ Poplawska, a.g.m., s. 195.

resmi din olarak kabul edildikten sonra da devam etmiştir. Başlangıçta, insanların kendi nedenleri olduğundan Hristiyan inancını kabul etmişler. Bazı durumlarda, misyonerlik kişiliğinden ya da misyonerlerin ilettiği mesajdan etkilenmişlerdir. Misyonerlerin bölgesel dil unsurlarına hakim olma yetenekleri, yerel halkı inanılmaz derecede etkilemiş ve bazen misyonerlere ilahi veya atalardan gelen bir güçleri olduğunu düşünmüşlerdir.²⁴²

Ludwig İ. Nommensen (1834-1918), Batak dilini bildiği ve *adat* sorularıyla ilgili tartışmalara katılabildiği için, halk ona saygı göstermiştir. Albert C. Kruyt (1869-1949), aynı nedenle ve Orta Sulawesi'deki ormanlar ve dağlarda uzun mesafelerde yürüyebilme özelliğinden dolayı onurlandırılmıştır. Papua'da birkaç misyoner, yaşadıkları köy düşman komşular tarafından saldırıya uğradığında kaçmadığı ve köyün savunmasına katıldığı için güçlü bir etki yaratmıştır.²⁴³

Fakat bütün bunlar kendi başlarına Hristiyan inancını kucaklamak için yeterli değildir. Hristiyanlığa girmeleri, kendi din, kültür ve sosyo-politik durumlarına bağlı olmuştur. Örneğin, Hristiyanlığı dinin belirli unsurlarının yerine getirilmesi olarak algılamışlardır. Rüyalarında bunu yapmaları söylendiğinden Hristiyanlığa geçiş yapmışlardır. Hristiyanlık fedakarlıklar gerektirip pahalı törenler düzenlemelerini istemediğinden dolayı, bazı insanlar atalarının dinini terkedip daha ucuz olduğu için Hristiyanlığı tercih etmişler. Bazen insanlar (Hristiyanlık ile İslâm arasında seçim yapmak zorunda olduklarını hissettikleri durumlarda), domuz eti yemeye devam etmelerine izin verdiği veya onların adetlerine daha saygılı davranıldığını düşündükleri için Hristiyanlığı tercih etmişlerdir.²⁴⁴

İnsanlar Hristiyan olmayı seçmiş olsa da, geleneksel din basitçe ortadan kalkmamıştır. Hristiyan inancının yanında yaşamaktadır. Örneğin, geleneksel melodilerin ve dansların Hristiyan komünyonu girişi ve geleneksel kültürde merkezi bir unsur olan mezar törenlerinin uyanışı buna örnek olarak verilebilir. Törene katılanlar, eski tanrılar ve ruhlar yerine Hristiyan tanrı'sına dua etmişlerdir. Ancak

²⁴² Aragon, a.g.e., s. 102.

²⁴³ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", s.110; End ve Aritonang, a.g.m., s. 148.

²⁴⁴ Steenbrink, a.g.m., "The Arrival...", s.110; End ve Aritonang, a.g.m., s. 148.

yine de, ölüleri onurlandırmak ve bir sonraki dünya hayatına hazırlanmak gibi bu konularda törenlerin anlamı değişmemiştir.²⁴⁵

İnsanlar Kitab-ı Mukaddes'i kabul etmişler, ancak kendi referanslarını kullanarak yorumlamışlardır. Genel olarak Kitab-ı Mukaddes, eski büyü ve mitolojik dünya görüşü olarak anlaşılmıştır. Tanrıya inanmak, günahkarlar üzerine Tanrı'nın merhametini ummak için değil, daha çok müminleri kötülüklerden korumak için gücüne güvenmek olarak düşünülmüştür. Aynı şekilde İsa, günah ve suçluluğa karşı değil, kötü güçlere karşı kurtarıcıdır. Aynı zamanda Hristiyanlar, Kitab-ı Mukaddes'i yeni bir adet, yani eski yasalar gibi takip edilmesi gereken bir kanun olarak anlamaya yönelmişlerdir. Halk üzerinde güçlü bir izlenim bırakan misyonerler, köyü tehlikeden kurtarmak gibi güçlü işler yapan efsanevi figürler olarak görülmüş ve hatırlanmıştır.²⁴⁶

d. Bugünkü Endonezya'daki Hristiyanların Durumu

Hristiyanlık çoğunlukla dış adalarda, yani ana ada olarak Cava dışında kurulmuştur. Flores ve açık deniz adaları bugün, Maluku, Minahasa ve Batak bölgesinin büyük bölümü Protestanlığa dönerken, nüfusunun çoğunluğunun kendilerini Katolik olarak ilan ettiği Endonezya'da Hristiyanların en uyumlu yerleşim bölgesidir.²⁴⁷ Batak etnik grubu, Protestanlık ağırlıklı olarak Endonezya'nın beşinci en büyük dini grubudur ve birkaç mezhepten oluşur. Batak Protestan Hristiyan Kilisesi (HKBP), Güneydoğu Asya'daki en büyük Hristiyan kilisesi olup ülkenin her yerinde 3.000'den fazla cemaatle yaklaşık 3.5 milyon kilise ziyaretçisi bulunmaktadır.²⁴⁸

Günümüz Endonezya'sında Hristiyanlık içerisinde en yaygın olan bölümler, mezhepsel veya itiraf ile ilgilidir. Üç ana grup ise, Roma Katolikleri, Evanjelik ve Pentekostal meclisleri ve ana akım veya klasik Protestan Kiliseleri'dir (PGI'yi

²⁴⁵ End ve Aritonang, a.g.m., s. 150.

²⁴⁶ End ve Aritonang, a.g.m., s. 151.

²⁴⁷ Schröter, a.g.m., "Christianity in...", ss. 2-3 ve 6.

²⁴⁸ Haji, a.g.m., s. 8.

oluşturan).²⁴⁹ Bugünkü Endonezya’da en azından dokuz Protestan mezhebi bulunmaktadır: Lutheran, Kalvinist, Baptist, Metodist, Pentekostal, Karizmatik, Evanjelist, Adventist ve Yehova Şahitleri’dir. Bu kilisenin her birinin aynı öğretiyi kabul eden kendi kiliseleri vardır ancak aynı zamanda her biri farklı kültürlerle ve görüşlere sahip olmak için birleşmeyi reddetmektedirler.²⁵⁰

Protestan kiliselerinin bir şemsiyesi olan Endonezya’daki Ulusal Kiliseler Federasyonu (PGI), otuz üyesi “etnik Kiliseler” olan kırk üyeye sahiptir; bu da hizmetlerinin ağırlıklı olarak yerel dillerde yapıldığı anlamına gelmektedir. Endonezya Protestanlarının iki küçük şemsiye grubu vardır: seksen iki ayrı kilise olan Endonezya Evanjelist Kiliseler Komitesi (Persekutuan Gereja-gereja dan Lembaga-lembaga Injili Indonesia – PGLI) ve Endonezya Pentekostal Kilisesi Komünyonu’dur (Persekutuan Gereja-gereja Pentakosta Indonesia – PGPI). Katolikler, Endonezya Piskoposlar Konferansı (Konferensi Waligereja Indonesia – KWI) aracılığıyla düzenlenmiştir. Hükümet, PGI ve KWI ile sıklıkla görüşür. Hristiyanlar Endonezya’da düzensiz bir şekilde dağılmıştır, ancak önemli bir kısmı Papua, Kuzey Sumatra, Kalimantan, Kuzey ve Batı Sulawesi’de bulunmaktadır.²⁵¹

DGI 1950’de kurulduğunda, katılmayı kabul eden yirmi yedi kilise örgütü veya mezhebi vardı ve ilk üyeler olmak için kayıt yapmışlardır. Bunların çoğu Protestan kilisesi idi (Metodist ve Çin kiliseleri dahil). 2005 yılında üye sayısı Endonezya’da yaklaşık 300 kilise örgütünün seksen bir kilisesiyle büyümüştür. Rakamlara bakıldığında, DGI/PGI üyesi olan kiliselerin sadece %27 kadarı kalmış, ancak üyelik açısından bu seksen bir kilise Protestanların yarısından fazlasını kapsamaktadır. DGI/PGI’nin yanında Pentekostal, Evanjelik ve Baptistler arasında başka bazı kilise birlikleri bulunmaktadır. 1989’da Cakarta’da kurulan Gereja Reformed Injili Indonesia (GRII) gibi herhangi bir birliğe veya kilise cemaate bağlı

²⁴⁹ Karel Steenbrink, “Ethnic, National, and International Loyalties of Indonesian Christians,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 109.

²⁵⁰ Irena Handono, *Kristen Terpecah Dalam Sekte-sekte*, <http://mediaumat.com/kristologi/2283-46-kristen-terpecah-dalam-sekte-sekte.html>, (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2017).

²⁵¹ Haji, a.g.m., s. 8.

olmayan bazı kiliseler de vardır.²⁵² Protestan kiliselerin yaklaşık on yedi milyon üyesinden en az altı milyonu Pentekostal'dır.²⁵³

Endonezya'daki birçok kilise, örneğin, Minahasa'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi (Gereja Masehi Injili di Minahasa – GMIM), Timor'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi (Gereja Masehi Injili di Timor – GMIT), Halmahera'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi (Gereja Masehi Injili Halmahera – GMIH), Sangihe-Talaud'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi (Gereja Masehi Injili di Sangihe-Talaud – GMIST), Bolaang Mongondow'daki Hristiyan Evanjelist Kilisesi (Gereja Masehi Injili di Bolaang Mongondow – GMIBM) ve Tanah Papua'daki GKI, "Protestan" ile aşağı yukarı eşit kabul edilen "Evanjelik" terimini kullanmaktadırlar. Bunların arasında çok fazla bir çeşitlilik olsa da, muhafazakar karakterle tanımlanan bir Hristiyanlık ya da kiliseler anlamına gelmektedir. İlk misyonerler Avrupa'dan gelmiş, ancak bunların çoğu ABD'den gelmiştir. Evanjelik kiliseleri veya mezheplerinin çoğu Endonezya Evanjelist Komisyonu (Persekutuan Injili Indonesia - PII, 1971'de kurulmuştur) adı verilen özel bir konseyde yer almıştır. Buna karşılık, Pentekostal kiliseleri çoğunlukla Endonezya Pentekostal Kilisesi Komünyonun (Persekutuan Gereja-gereja Pantekosta di Indonesia - PGPI, 2001'de kurulmuş, eskiden 1979'da kurulan Dewan Pantekosta Indonesia, DPI) birliğine mensup kişilerdir. Uluslararası düzeyde, Endonezya'da pek çok Protestan kilisesi ve misyoneri, Dünya Evanjelik Derneğinin (World Evangelical Fellowship – WEF, 1951'de kurulmuş) üyesidir. Ayrıca, Berlin'de 1966, Lozan'da 1974, Seul'da 1982 ve Amsterdam'da 2000 yılında Evanjelik Dünya Kongresi gibi birçok uluslararası etkinlikte temsil edilmiştir. Bu arada Baptistler de Evanjelik olduğunu itiraf etmiş ve Billy Graham gibi Evanjelik birliklerinin liderleri olarak tanınan birçok belirgin Baptist figür vardır. İngiltere'den gelen Baptist Misyonerlik Topluluğu (The Baptist Missionary Society – BMS), Lutheran ve Reformistlerden gelen misyoner topluluklarından önce İngiliz döneminde (1811-1816) ilk kez Endonezya'ya gelmiş ve çalışmalarda bulunmuştur. Bu nedenle, bu mezhep Endonezya'ya gelen ilk Evanjelik misyonu olarak görülmektedir. Ancak, ilk Baptist misyonerler daha önce herhangi bir Baptist cemaat kurmadığı için (ilk Baptist kiliseler sadece 1950'den

²⁵² Aritonang, a.g.m., "The Ecumenical...", s. 838; Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., s. 874.

²⁵³ Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., ss. 882-883.

sonra kurulmuştur), Baptistler yeni bir kilise veya mezhep olarak da sınıflandırılabilir.²⁵⁴

Günümüzde bir takım Baptist mezhepleri vardır, bunların arasında; Endonezya'daki Baptist Kiliseleri Federasyonu (Gabungan Gereja-gereja Baptis Indonesia – GGBI), Endonezya Baptist Misyonu tarafından kurulmuştur ve özellikle Cava ve Sumatra'da çalışmalar yürütmektedir; Endonezya'daki Evanjelist Baptistler Meclisi Kilisesi (Gereja Perhimpunan Injili Baptis Indonesia – GPBI), ABD'deki Muhafazakar Baptistler tarafından kurulmuştur ve özellikle Batı Kalimantan'da çalışmaktadır; kendi dinî okulu ve hastanesi bulunan Irian Jaya'daki (Bugünkü Papua) Baptist Kiliseleri Komünyonu (Persekutuan Gereja-gereja Baptis Irian Jaya – PGBIJ); özellikle Kuzey Sulawesi'de ve diğer bazı illerde çalışan, Kanada Baptistler ve Güney Baptist Kongresine destek veren Endonezya'daki Baptist Kiliseleri İttifakı (Kerapatan Gereja Baptis Indonesia); Cakarta'daki Baptist Hristiyan Kilisesi Sinodu (Sinode Gereja Kristen Baptist Jakarta); ve Cakarta'daki Sunter'de merkezi Bağımsız Baptist Kilisesi (Gereja Baptis Independen). Bu kiliselerin bazıları Endonezya'daki Baptistler Cemaati'nde (Persekutuan Baptis Indonesia – PBI) birleştiriyor, ancak herhangi bir konseye veya topluluğa katılmak istemeyen *Gereja Baptis Independen* de vardır. Henüz vaftiz edilmemiş çocuklar da dahil olmak üzere, bu Baptist kiliselerin toplam üye sayısı 100.000'den fazladır.²⁵⁵

Kurtuluş Ordusu (Salvation Army/Bala Keselamatan) mezhebi de, Evanjelik olduğunu iddia etmiş ve Hollanda'dan iki subayın Kaptan J.G. Brouwer ve Ensign A. van Emmerik gelmesi ile 1894'te Endonezya'da görevine başlamıştır. Endonezya'da, menşe ülkesi İngiltere'de ve tüm dünyada olduğu gibi Kurtuluş Ordusu, Evanjelik ve sosyal hizmetleri birleştirmektedir. Kurtuluş Ordusunun subayları, insani yardım çalışmalarına Purworejo'da (Merkezi Cava) ve civardaki bölgelerde başlamış ve daha sonra çalışmalarını, Batı Sulawesi'yi merkeze alarak birçok ilde genişletmiştir. Burada, Hristiyanlaştırma ve sosyal kalkınma ile birlikte eğitim ve tıbbi yardım programları geliştirmişlerdir. Batı Sulawesi'de insanları Hristiyanlaştırmak için hediyeler, tıbbi hizmetler ve eğitim konusunda yapılan çalışmalar Kurtuluş

²⁵⁴ Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., ss. 867-870.

²⁵⁵ Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., ss. 870-871.

Ordusunun önemli stratejileridir. Kurtuluş Ordusu, amacına ulaşmak için, yoksul insanları Cava'dan dış adalarda bulunan bazı tarım alanlarına taşıma göç programında da aktiftir. Ayrıca, yetimhaneleri, hastaneleri, okulları, yaşlı bakım evlerini vb. kurarak felaket, hastalık ve yoksulluk çeken kişilere yardım etmişlerdir. 1988 yılından beri Endonezya'daki Kurtuluş Ordusu, bir sosyal kurumdan ziyade bir kilise kurumuna dönüşmüş ve Endonezya'daki PGI'nın "işbirliği yapan organlarından" biri olmuştur. Şu anda, yaklaşık 3.500 subayı ve 60.000 üyesi bulunmaktadır.²⁵⁶

Palu'daki mevcut Hristiyan kilise mezhep sıralaması etkileyicidir. Palu'nun Katolik Kilisesi çoğunlukla, sömürge döneminin başlarında Portekiz etkisi altına giren Çinlilere ve Manadolarla hizmet etmektedir. Manadolar ayrıca, Kuzey Sulawesi'nin Hollanda Reform Kiliselerinden getirilen bir mezhep olan Donggala Protestan Evanjelist Kilisesi (Gereja Protestan Injil Donggala – GPID) cemaatlerinde en büyük çoğunluğu temsil edilen etnik gruptur. Pomonalar ve Moriler, Orta Sulawesi Hristiyan Kilisesi'nin (Gereja Kristen Sulawesi Tengah – GKST) temelini oluşturmaktadır. GKST 1960'larda Palu'da bir şube açmış ve böylece Poso halkı artık Manadolar egemen GPID kilisesinde ibadet etmek zorunda kalmamıştır. Endonezya Hristiyan Kilisesi (Gereja Kristen Indonesia – GKI), Güney Sulawesi'den yeni bir Protestan kilisesidir ve ana üyeleri Çinlilerdir. Palu'daki Toraja ve Batak Protestan kiliseleri, üyelerinin etnik kökenlerine göre tanımlanmaktadır.²⁵⁷

Endonezya'nın bağımsızlığından sonra, 1965'te komünist örgütlerin başarısız bir darbesinden sonra iktidara gelen ikinci başkan Suharto döneminde, İslâm karşıtı olarak izlenen yolu sürdürmektir. Suharto'nun diktatörlüğünün sonrasında 1998'de istifaya zorlanmış ve o zamandan beri ortodoks ve fundamentalist İslâm eğilimleri Endonezya'da giderek artan bir zemin kazanmıştır. İslâmcı gruplar sayısız Batılı kurumlara ve Hristiyan kiliselerine saldırmış,²⁵⁸ bu saldırıların en kanlı olayı, 202

²⁵⁶ Aritonang ve Steenbrink, a.g.m., ss. 871-872.

²⁵⁷ Aragon, a.g.e., ss. 282-283.

²⁵⁸ Hristiyanlar hala eski sömürge hükümeti ile işbirliği yapmakla suçlanıyor ve radikal Müslüman örgütlerin söylemlerinde "Batı"nın geniş bir kolu olarak tasvir ediliyorlardır. Schröter, a.g.m., "Christianity in..." s. 6.

kişinin hayatını kaybettiği iddia edilen Bali'deki Kuta'da yaşanan bombalamalardır.²⁵⁹

Eylül 1998'de, Endonezya'nın son on yıl içerisindeki en büyük ekonomik krizi sırasında, Wamena kasabası yakınlarındaki yayla Dani (Endonezya'nın bir etniği) Hristiyanları, tarihi açıdan önemli bir tuz kaynağı (air garam) olan terin yakınlarında bir camiyi yakmıştır. Birkaç ay sonra, 22 Aralık 1998'de bir grup Müslüman, Papua Yeni Gine sınırındaki Batı Papua'da büyük göçmenlik kampında bir Dani papazının evini yakmıştır. Etkinlik öncesinde, Endonezya Protestan Tapınağı Kilisesi (Gereja Kemah Injil Indonesia – GKII), İrian Jaya Protestan Kilisesi (Gereja Kristen Injili di Irian Jaya – GKI) ve Roma Katolik kiliselerinden Hristiyanlar, Batı Papua'daki Arso GKII Kilisesi'nde ekümenik Noel kutlamaları için toplanmışlardır. Birkaç Arso Müslümanın Hristiyanlığa dönüştürülmesinin sonucu olarak Müslümanlarla Hristiyanlar arasında dinî gerilimler artmıştır. Ekümenik hizmetten önce bir grup Arso Müslüman, Hristiyan ibadetçilerin girmesini engellemek için kilisenin kapısının önüne büyük bir kum ve çakıl höyüğünü bırakmıştır. Sonuçta, yine de 200-300 kişilik cemaat kiliseye girebilmiştir. Hizmetten 15 dakika önce bir grup Arso Müslüman, tamamen ahşaptan yapılmış papazın evinin etrafına benzin dökmüştür. Evi tamamen ateşe vermişlerdir. Ev yanarken topluluk bir araya gelmiş ve birçoğu öfkelenmiştir. Durum hakkında Özgür Papua Hareketi (Operasi Papua Merdeka – OPM) lideri olan Matius Wenda'ya bilgi vermiş ve birliklerini Müslüman topluluktan intikam almak için hazır hale getirmişlerdir. Ancak papaz, misilleme yerine Tanrı'nın kayıplarını arttırmasını beklemeye karar vermiştir. Wenda, papazın dileklerini onurlandırmıştır. Papaz tanrı'nın kendisine daha iyi bir ev vermesi gerektiğine inanmış, çünkü maddi imkânlarını tamamen kaybetmiştir. Batıdaki kiliselere olanlar aktarıldıktan sonra papaza bağışlar gönderilmiştir. Bu bağışlar, yeni bir çimento ev inşasının yanı sıra kıyafetler ve diğer kayıp materyallerin satın alınmasını da finanse etmiştir. Papaz, tanrı'nın dualarına cevap verdiğini hissetmiştir.²⁶⁰

²⁵⁹ Schröter, a.g.m., "Christianity in...", s. 12.

²⁶⁰ Farhadian, a.g.e., ss. 1-2.

22 Kasım 1998'de Cakarta'da, bir eğlence parkındaki Hristiyan Ambonlu güvenlik görevlileri ile Ketapang mahallesinin yerel Müslüman sakinleri arasındaki kanlı bir çatışmayı takiben, yirmi iki kilise ve beş Protestan ve Katolik okulu yağmalanarak yakılmıştır. On dört kişi ölmüş, bazıları Müslüman çetelerin ateşe verdiği binalarda yanarak ölmüş, bazıları ise bıçaklar, bambu çubukları ve metal çarpmalarıyla acımasızca öldürülmüşlerdir. Müslüman isyancılar, Kurtuluş Ordusu da dahil olmak üzere çeşitli mezheplerin Hristiyan kiliselerini hedef almıştır.²⁶¹

Ketapang olayı için açıkça misilleme yapıldığında, 30 Kasım 1998'de Batı Timor'un Hristiyan çoğunluğa sahip ilinin eyalet başkenti olan Kupang'da altı cami ve yirmi üç Müslüman evi yakıp yıkılmıştır. Binlerce kilometre uzaklıkta gerçekleşen bu karşılıklı şiddet eylemleri, basında çıkan haberlere, toplumsal gerginliklere ve olayların muhalif demografik bağlamlarına bağlıdır, yani Müslüman bir bölgede Hristiyanlara yönelik saldırılar, esas olarak Hristiyan bir bölgede Müslümanlara yapılan saldırılarla karşılık bulmuştur.²⁶²

Batı Timor olayından bir hafta sonra, bir Katolik kilisesi, Müslüman bir kaleci ve Güney Sulawesi eyaletindeki en büyük şehir olan Ujung Pandang'da yakılmıştır. Noel 1998'den sonraki günlerde, Orta Sulawesi eyaletinin en büyük Hristiyan şehri Poso'da daha fazla Müslüman-Hristiyan sokak kavgası, kundaklama ve kilise vandalizmi patlak vermiştir. Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki dinî şiddet olayları, daha sonraki aylarda ağırlıklı olarak Hristiyan Ambon, Batı Kalimantan ve Endonezya'nın diğer adalarında meydana gelmiştir.²⁶³

2005 yılında MUI, açıkça liberalizmi, laikliği ve çoğulculuğu İslâmî olmadığı gerekçesiyle kınayan fetva yayınlamıştır. Dahası, Müslümanların diğer din üyeleri ile birlikte dua etmek ve Hristiyanlar ile evlilik yapmaları yasaklanmıştır. MUI tarafından çıkarılan bu kararname sayısız küçük kilisenin kapatılmasına neden olmuştur. Endonezya yasalarına göre, dinî merkezlerin kendilerini çevreleyen mahalleler tarafından kabul edilmesi gerekiyor; aksi takdirde, bu binaları inşa etme ve bakım yapma izni verilmez. Bu nedenle, birçok Hristiyan kilisesi yarı-yasaldır,

²⁶¹ Aragon, a.g.e., s. 1.

²⁶² Aragon, a.g.e., s. 1.

²⁶³ Aragon, a.g.e., s. 2.

onlar sadece tolere edilen kurumlardır. Fetva ilan edildikten sonra, Müslümanlar bu küçük ibadet evlerine²⁶⁴ karşı harekete geçmiş ve kısa sürede düzinelerce kiliseyi kapanmaya zorlamışlardır. Hristiyan bireylere yönelik şiddet de artmıştır. Örneğin, 16 Ekim 2006'da, Orta Sulawesi Protestan Kilisesi Genel Sekreteri Rahib Irianto Kongkoli, Palu kasabasında gün ortasında vurularak öldürülmüştür.²⁶⁵

Benzer şekilde yerel yetkililer, radikal kişilerin hükümete 2008'de kilisenin iznini askıya alması için baskı yapmasından dolayı, Batı Cava'daki Bogor'da bulunan Endonezya Hristiyan Kilisesi (GKI) Yasmin'i kapatmıştır. 2010 Anayasa Mahkemesi kilisenin yeniden açılmasına karar verilse de kilise kapalı durumda kalmaya devam etmektedir.²⁶⁶ Ayrıca radikaller ve yerel Müslüman sakinleri, 2015'teki Temmuz ayında izin ihlali iddiası üzerine Yogyakarta'daki birçok kiliseyi protesto etmişlerdir. Ekim 2015'te Açe eyaletindeki Açe Singkil ilçesinde protestocular, yerel yönetimin izinsiz on kiliseyi kapatmasını talep etmiştir. Hükümetin çok yavaş davrandığını düşünen bir grup, iki kiliseye ateş açmıştır; bir kişi öldürülmüştür. Başkan Jokowi ertesi gün Twitter'de şiddetin çeşitliliğe zarar verdiğini belirterek şiddete son vermeye çağırmıştır. Hükümet bölgede ek polis ve askeri birlikler görevlendirmesine rağmen, binlerce Hristiyan sakini ilden kaçırmıştır.²⁶⁷ Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki bu dinsel çatışma, günümüz Endonezyası'nda hala büyük bir sorun olarak varlığına devam etmektedir.

C. Hinduizm ve Budizm

Endonezyalıların çoğu, Hinduizm ve Budizm arasında tam bir ayırım yapmaz. Her iki din de Hint dinî olarak kabul edilir. Hatta birçok kişi, Budizmi Hinduizm'in bir parçası olarak görür. Ayrıca Endonezya'da Hinduizm ve Budizm tarihini ve asimilasyon sürecini birbirinden ayırmak zordur, çünkü her iki din tarihi bazen birbirini tamamlamakta ve bazen de birbirini kaplamaktadırlar. Bu nedenle, bu tez

²⁶⁴ Küçük kiliseler için artan tehditlere yanıt olarak, yüzlerce hatta binlerce inananı alabilecek derecede büyük ibadethane inşa edilmektedir. Bunlardan birini, Eylül 2008'de açılan ve 8.000 kişilik bir alana sahip olan Cakarta'nın merkezinde Reformed Millennium Cathedral'dir (Ek-9). Schröter, a.g.m., "Christianity in..." s. 12.

²⁶⁵ Schröter, a.g.m., "Christianity in..." s. 12.

²⁶⁶ George, a.g.e., s. 168.

²⁶⁷ George, a.g.e., s. 168.

çalışmasında hem Hinduizm hem de Budizmi aynı bölüme koyduk. Endonezya’da Hinduizm ile Budizm tarihi ve asimilasyon sürecini tam olarak ayıramadığımız için bölümün aynı başlıklarda bilgiler verdik. Bununla birlikte, bugünkü Hinduların ve Budistlerin durumları ile ilgili bilgiler farklı başlıklarda ele aldık.

a. Endonezya’ya Hinduizm ve Budizm’in Gelişi

Hintliler Miladi ilk yıllarda Endonezya takımadalarına gelmişlerdir. II. yüzyılda Budizm, Hinduizm’i bir yüzyıl sonra takımadalara yayılmıştır.²⁶⁸ O zamandan beri Hint dinleri, özellikle Hinduizm’in Şivacılık mezhebi ve Budizm, ticaret, evlilik, eğitim, sanat, siyasi saldırganlık, dinî misyon vb. ile takımadalara girmiştir. Hint dinlerinin Endonezya’ya nasıl geldiği üzerine bazı farklı teoriler vardır:

1. Brahman Teorisi: Dinî yayılım faaliyetler. Bu teori, Hint dinlerinin Brahman kastı tarafından getirildiğini belirtmiştir. Çünkü iyi eğitim seviyesine erişebilecek Hintliler sadece mevki hiyerarşisinin en üstünde yer alan Brahmanlardır. Veda kutsal kitabını okumaya hakkı olanlar sadece Brahmanlar olmuştur. Dolayısıyla dinî doğru anlayabilen ve onu başkalarına açıklayıp yayabilen yalnızca Brahmanlardır. Brahmanların Endonezya’ya gelmelerinin Endonezya hükümdarları tarafından davet edilmelerinden kaynaklandığı²⁶⁹ ve aynı zamanda dinlerinin Endonezya’ya yayılmasını amaçladıkları için de geldikleri söylenmiştir.
2. Kşatriya Teorisi: Siyasi fethi faaliyetler. Bu teori, Hint dinlerinin Kşatriya kastı tarafından getirildiğini belirtmiştir. Bazı tarihçileri, geçmişte Hindistan’ın Endonezya’yı sömürgeleştirdiğini söylemiştir. Bazıları ise bazı Hint askerlerinin ülkesinde politik bir sorun olduğu için Endonezya’ya kaçtığını düşünmüştür.

²⁶⁸ *Religion in Indonesia*, <https://www.Indonesia-investments.com/culture/religion/item69>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

²⁶⁹ Bu Brahmanların dini ve bilimsel bilgileri, tüccarlar tarafından ilk kez Hint kültürünü duymuş olan yerel yöneticilerin statüsünün yükseltilmesinde çok yararlıdır. Colin Brown, *A short History of Indonesia : The Unlikely Nation?* Allen & Unwin, Avustralya, 2003, s. 16.

3. Vaişya Teorisi: Ticari faaliyetler. Bu teori, Hint dinlerinin Vaişya kastı tarafından getirildiğini belirtmiştir. Bazı Hint tüccarlar, yerli kadınlarla evlenmiş, yerleşmiş ve böylece yerli halka Hint kültürü ve dinini aktarmıştır.
4. Şudra Teorisi: Bu teori, Hint dinlerinin Şudra kastı tarafından getirildiğini belirtmiştir. O zaman da Hindistan'dan Endonezya kadar olmak üzere Güneydoğu Asya'ya göçler yaşanmıştır. Baskı gören halk yeni yerleşim yerleri aramıştır. Bu göç, politik, sosyal, dinî ve ekonomik gibi birçok nedenden kaynaklanmıştır. Göç edenler, diğer ülkelerde daha iyi bir hayat sürdürmeye çalışmıştır.
5. *Arus Balik* (Ters akış) Teorisi: Bu teori, Endonezya halkının rolünü vurgulamıştır. Hint dinlerinin Hindistan'a seyahat eden ve orda okuyan Endonezyalılar tarafından getirildiğini iddia etmiştir. Hindistan'da Hint kültürü ve dinî hakkında bilgi edinmiş ve Endonezya'ya döndüklerinde öğrendiklerini Endonezya'ya yaymışlardır.²⁷⁰

Hint dinlerinin büyük etkisinin bir sonucu olarak, V. ve XV. yüzyıllar arasında Kalimantan, Sumatra ve Cava'da önemli Hindu ve Buda imparatorlukları kurulmuştur. Takımadalarının son büyük imparatorluğu Majapahit,²⁷¹ Hinduizm, Budizm ve animist inançlar arasında²⁷² ilginç bir karışım göstermiştir. Fakat İslâm'ın XIII. yüzyıldan itibaren topluluklarda bir sosyo-politik güç olarak kurulmasından sonra, Hinduizm ve Budizm giderek adalardan silinmiştir. Tek istisna, İslâm

²⁷⁰ Brown, a.g.e., s.16; https://wayansumendra.files.wordpress.com/2014/08/hindu_budha.ppt, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017); M. Taufiq Rahman, "Indianization of Indonesia in an Historical Sketch," *International Journl of Nusantara Islam*, c. 1, sy. 2, UIN Sunan Gunung Djati, Bandung, 2013, s. 57; *Proses Masuk dan Berkembangnya Agama serta Kebudayaan Hindu-Budha di Indonesia*, <https://history1978.files.wordpress.com/2008/08/proses-masuk-dan-berkembangnya-agama-serta-kebudayaan-hindu.doc>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017), ss. 1-2.

²⁷¹ Majapahit'in düşüşünde yani XV. yüzyıl, Güneydoğu Asya'nın tüm Hintleşmiş bölgeler için bir düşüş dönemi idi. Bu arada Malakka, Sumatra'daki Şrivijaya'nın ticaret yolundaki egemen gücü olarak yerini almıştır. Malakka'nın kurucusu, sonunda İslâm'a dönüşen bir Hindu-Budist kral idi. Müslüman tüccarlar Nusantara'da yüzyıllarca var olmuştu, ancak bu XV. yüzyılın civarında İslâm, bin yıl önceki Hinduizm'e benzer bir evrim olan iddialı hükümdarlar için devletin şekillendirme aracı haline gelmiştir. Robert Pringle, *A short history of Bali, Indonesia's Hindu Realm*, Allen & Unwin, Avustralya, 2004, s. 62.

²⁷² Hinduizm ve Budizm Nusantara'da büyük ölçüde etkili olmasına rağmen, insanlar yerel kültürlere ibadet etmeye de devam etmişlerdir. Natasha Reichle, *Violence and Serenity: Late Buddhist Sculpture from Indonesia*, University of Hawai'i Press, ABD, 2007, ss. 21-22.

kuvvetlerinin fethinden korunan, Majapahit hükümdarlığının egemenliği altındaki, Bali adasıdır.²⁷³

1343 yılında Cava'daki Majapahit krallığı Bali'yi işgal etmiş ve bir miktar kontrol birimi kurmuştur. Majapahit'in yöneticileri daha sonra Budist din adamları Bali'ye ve diğer doğu adalarına göndermiştir. İslâm'ın gücü tüm Cava'ya yayıldıkça, Hindu-Budist rahipler ve aristokratlar Majapahit'ten Bali'ye gitmiş ve Budizm'i daha çok yaymıştır. Ancak Balililer, atalarının yalnızca Majapahit kurumlarını ve kültürünü bütün olarak kabul ettiğine inanmamışlar. Çünkü Majapahit'in devlet dini, Bali üzerinde çok az iz bırakan Mahayana Budizmi idi. XVI. yüzyılın ortalarında, Majapahit fethinden neredeyse iki yüzyıl sonra, Gelgel krallığı Batu Renggong adlı büyük bir hükümdarın altında altın çağına ulaşmıştır. Egemenliği süresince bir Hindu Brahmana din adamı ve şairi Nirartha, kralın danışmanı olarak Cava'dan gelmiştir. Şu an Bali'de Hinduizm'e hâkim olan Şivacılık din adamlığının kurucusu idi.²⁷⁴

Budizm tarihi, Güneydoğu Asya'daki Hinduizm ile yakından bağlantılıdır; böylelikle Budistlerin, özellikle de Endonezya olmak üzere Güneydoğu Asya toplumunda belirli yönlerini ayırt etmek zordur. İki din aynı ailede ve aynı anda icra edilebilmiştir. Örnek olarak ise, Şivacılık inancına sahip olan ilk Doğu Cava krallığı Sindok'un, Budist tanrı olan Lokapala'ya ibadet eden bir kızı vardır. Ayrıca, Hindistan'da bile ezoterik Budizm ve Hinduizm ayırt etmek zor olabilmektedir. Bu nedenle, Cava ve Sumatra dinini Hindu veya Budist olduğunu düşünmek yerine, tantrik bir din olarak sınıflandırmak daha iyidir. Tantrik dini pratiğinde, acil kurtuluş arayışında ritüellerin, meditasyonun ve diğer araçların kullanılmasına büyük önem verilmiştir.²⁷⁵

V. yüzyıl, Budizm'in Sumatra'ya ve Cava'ya yayılmasının uzantısı idi. Hem Cava hem de Sumatra'daki Budizm tarihine ilişkin en eski yazılı bilgiler, genelde Çinli hacıların günlüklerinden gelmiştir. Hindistan'a ulaşması veya Hindistan'dan geri dönmesi için deniz yolunu kullanan bu hacılar, uygun koşulların yola devam

²⁷³ Pringle, a.g.e., ss. 59 ve 64-65; *Hinduism in Indonesia*, <https://www.Indonesia-investments.com/culture/religion/hinduism/item250>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

²⁷⁴ Pringle, a.g.e., ss. 60 ve 64-65; *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.

²⁷⁵ Reichle, a.g.e., ss. 6-7; Aurora Roxas-Lim, "Buddhism in Early Southeast Asia: A Contribution to the Study of Culture Change," *Asian Studies 11*, sy. 1, Nisan 1973. ss. 6 ve 19.

edilmesini beklerken Endonezya takımadalarında konaklamıştır. 414 yılında, Faxian (Fahsien, Fa-hien) Cava'da ya da Sumatra'da beş ay geçirmiş ve Budizm'in orayı etkilediğini keşfetmiştir. VII. yüzyılın sonlarında başka bir Çinli hacı Yijing (I Ching, I Tsing), Hindistan'a gitmeden önce Sanskritçe okumak için Şrivijaya ve Jambi'de yarım sene geçirmiştir. Hindistan'dan döndüğünde, bir kez daha Şrivijaya'da kalmış ve toplanan metinleri çevirip kendi anılarını yazmıştır. 689 yılında kısa bir süre için Çin'e döndükten sonra Şrivijaya'ya geri dönmüş ve orada altı yıl daha kalmıştır.²⁷⁶

Yijing'e göre, birkaç Mahayana mezhebi mevcutken, Sumatra adalarındaki Budizm ağırlıklı olarak Theravada²⁷⁷ mezhebi idi. Faxian ve Yijing'in ziyaretleri arasında Endonezya'da gerçekleşen Budizm'in gelişimi, Kaşmirli Gunavarman²⁷⁸ gibi Hint keşişlerin çabalarına atfedilebilir. Gunavarman, Çin'e devam etmeden önce Sri Lanka'dan Cava'ya gitmiştir. Güney Hindistan'daki Kancipuram'ın Dharmapala adlı bir diğer ünlü keşişin de, VII. yüzyılın başlarında Budizm'i yaymak için Sumatra'ya gittiği düşünülmüştür. Vajrabodhi ve öğrencisi Amoghavajra, Çin'e seyahat etmeden önce Şrivijaya'da kalan diğer ünlü Hint keşişleri idi. VIII. yüzyılın başında Şrivijaya'yı ziyaret ettikleri düşünülmüştür. Çin ve Japonya'ya ezoterik Budizm'in yayılmasına vesile olmuşlardır. Üstelik Şrivijaya'daki Budist topluluğu, Hint keşişi Atişa'nın (Dipamkaraşrijnana) ünlü usta Dharmakirti ile çalışmak için oraya gitmiştir, yani XI. yüzyılın başlarında hala güçlü bir durumda idi.²⁷⁹

Sumatra'daki Budizm izleri, Lampung, Palembang, Jambi, Batı Sumatra, Kuzey Sumatra ve Padang Lawas'da bulunan heykeller ile kanıtlanmış olmaktadır. Palembang'da Bukit Seguntang Tepesi'nde bir Buda heykeli bulunmuştur. Bu

²⁷⁶ Reichle, a.g.e., s. 15; Roxas-Lim, a.g.k., ss. 9-10.

²⁷⁷ Orta Cava'da Theravada Budizm'ine ait çok az kanıt vardır. 778 tarihli Kalasan tapınağı Târâ'ya ithaf edilmiştir. Orta Cava döneminde Hindu ve Budist tapınaklar yan yana inşa edilmiş ve hem işbirliğinin hem de rekabet ortamının atmosferini yansıtmıştır. Ardıl hükümdarların farklı dinleri desteklemesi ya da tek bir hükümdarın hem Budist hem de Hindu anıtlarının inşasına destek vermesi mümkündür. Reichle, a.g.e., s. 21.

²⁷⁸ Keşmirli bir bilgin Gunavarman (420-424), Endonezya'da Cava kralının danışmanlığını yapmıştır. Cava'nın kraliçesi, Gunavarman'ı bir rüyada görmüş ve dolayısıyla Cava'ya geldiğinde hemen onu tanımış ve hemen ardından Cava'nın kraliçesi Hinduizm'e geçmiştir. Bu arada Cava'nın kralı, düşmanlarına karşı yürütmeyi planladığı bir savaş için Gunavarman'dan tavsiye istemiştir. Gunavarman'ın tavsiyesi üzerine kral savaşı kazanmıştır. Bu, Gunavarman'ın prestijinin yükselmesine ve onun dinine pek çok geçişin sağlanmasına yol açmıştır. Roxas-Lim, a.g.k., s. 9.

²⁷⁹ Reichle, a.g.e., ss. 16 ve 19.

heykel, yerel olarak bulunmayan granitten yapılmıştır. Tarih olarak, III. veya V. yüzyılda olduğu tahmin edilmektedir. Sumatra’da, 682 yılında bulunan en eski yazıt, Palembang (Güney Sumatra) yakınlarındaki Kedukan Bukit’ten gelmektedir. Kedukan Bukit yazıtları, 682’de Malayu’ya saldırıda Şrivijaya’nın kazanılmasını veya başka bir deyişle, Şrivijaya’nın kurulmasını anmak için yazılmıştır.²⁸⁰

Cava’da, etkileyici Borobudur tapınağı (Ek-10),²⁸¹ Şailendra hanedanı tarafından Orta Cava’da inşa edilmiştir. Ayrıca bu hanedan, XV. yüzyılda, Büyük Hindu-Budist Majapahit imparatorluğu takımadalarının büyük bir bölümünü yönetmiştir.²⁸² Şailendra, Singasari ve Majapahit hanedanları, İslâm’ın gücünün yayılmasından önce Hindu ve Budistlerin sanat ve edebiyatının geliştiği altın çağ olarak kabul edilmiştir. Orta Cava’da bulunan Budist tapınaklarının zenginliğinin aksine, Doğu Cava’da kesinlikle Budist olarak tanımlanabilen sadece birkaç önemli yapı vardır: Jago Tapınağı, Sumberawan Tapınağı, Jabung Tapınağı, Dadi Tapınağı, Boyolangu Tapınağı (Gayatri) ve Sanggrahan Tapınağı (Cungkup). Birkaç eser (Singasari Tapınağı ve Jawi Tapınağı), Hindu ve Budist mimari öğelerin bir karışımına sahip tapınak örneği olarak kabul edilmiştir. Tapınakların kare tabanı birçok Hindu tapınağıninkine benzerken, Budist *stupa* ile taçlandırılmıştır. Bu tapınaklar, o zamandaki hem Hindu hem de Budistlerin varlığını göstermektedir.²⁸³

Joko Dolok (Ek-14) olarak bilinen XIII. yüzyıl heykeli, Surabaya’daki küçük bir belediye parkında bulunmaktadır. Bu heykel, bir rahibe benzemektedir. Joko Dolok heykeli, rahibe benzeyen ilk Cava heykeli değildir. IX. yüzyılda Orta Cava’da birçok rahib/rahibe figürü oyulmuştur. Belki de en güzel örnek Plaosan Tapınağından gelmektedir. Bu heykel, meditasyon yapar şekilde oyulmuştur. Ayrıca, Endonezya Milli Müzesindeki Aşkın bilgelik Budist tanrısı Prajnāpāramitā’nın heykeli (Ek-

²⁸⁰ Timbul Haryono, *Traces of Buddhism in Sumatra: an Archaeological Perspective*, Gadjah Mada Üniversitesi Arkeoloji Departmanı, http://en.unesco.org/silkroad/sites/silkroad/files/knowledge-bank-article/traces_of_buddhism_in_sumatra_an_archaeological_perspective.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017), ss. 1 ve 4.

²⁸¹ VIII. ve IX. yüzyılların arasında inşa edilen çok sayıda Budist anıtı ve tapınağı, Şailendra hükümdarı tarafından güçlü bir devlet desteği verilmesinin kanıtıdır. Borobudur tapınağı inşaatı o zamandaki mimari yaratıcılığın altın dönemi olmuştur. Borobudur’un karmaşık yapısı ve ikonografisi, Orta Cava’daki Budizm uygulamaları hakkında zengin bilgiler sağlamıştır. Borobudur Tapınağı Bileşikleri, dünyanın en büyük Budist anıtlarından biridir. Reichle, a.g.e., s. 22; *Borobudur Temple Compounds*, <http://whc.unesco.org/en/list/592>, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2017).

²⁸² Reichle, a.g.e., s. 21; *Religion in Indonesia*, a.g.k.,

²⁸³ Reichle, a.g.e., ss. 9, 43 ve 85; Rahman, a.g.m., s. 57.

16),²⁸⁴ Cava'nın en büyük taş heykeli olarak adlandırılmıştır. Doğu Cava'daki Budist döneminde Prajnāpāramitā'nın birkaç imgesinin keşfedilmesi, o zamandaki tanrıçanın önemini göstermektedir. Adi Buda'nın eşi Prajnāpāramitā, evrenin annesi olarak görülmektedir.²⁸⁵

XIII. yüzyıldan itibaren İslâm, adalara aralıksız girmeye başlamış ve Sumatra'daki Hinduler ve Budistler, Müslümanlara karşı direnememiştir. Cava'daki Hint dinleri, aristokrasi üzerindeki gücünü kaybetmiş ve kırsal alanlarda yerini almıştır. Hollandalılar Cava'ya hakim olduklarında, Hinduizm ve Budizm neredeyse tamamen yaşayan bir din olma özelliğini kaybetmiştir.²⁸⁶

b. Hinduizm ve Budizm'in Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu (Endonezya'da Hintleşme)

'Çoklukta birlik' anlamına gelen *Bhinneka Tunggal Ika* ve Visnu'nun aracı olan Kartal (Garuda), Endonezya Cumhuriyeti'nin ulusal sloganı ve sembolüdür (Ek-4). Her ikisi de eski bir Cava şiir kitabı olan *Kakawin Sutasoma*'dan alınmıştır. XIV. yüzyılda, Cava'daki Majapahit'in krallığının altın çağında, önde gelen Hindu-Cava şairlerinden biri olan Mpu Tantular tarafından yazılmıştır. Budistler ve Hindu Şivacılık takipçileri arasında karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü desteklemiştir.²⁸⁷

Rwāneka dhātu winuwus wara Buddha Wiswa;

Bhinneki rakwa ring apan kena parwanosen;

²⁸⁴ Singasari Prajnāpāramitā, Endonezya'da bilinen en eski heykellerden biridir. Ancak heykel imajını tanımlamaları istendiğinde, birçok Endonezyalı, aşkın bilgeliği simgeleyen Budist tanrıçası olan Prajnāpāramitā'nın yerine, Singasari kraliçesi Ken Dedes olduğunu cevap verir. Ken Dedes, Singasari hanedanının ilk kraliçesidir ve sonraki iki yüzyılda Singasari ve Majapahit hükümdarlığının ana ataerkilidir. Ken Dedes, bir Mahayana Rahibinin kızı idi. Ken Dedes'in yanısıra, Majapahit hanedanının kraliçesi olan Rajapatni (Singasari hanedanının son kralı olan Kertanagara'nın kızı ve Majapahit hanedanının ilk kralı olan Kertarajasa Jayawardhana'nın karısı) de Prajnāpāramitā heykeli ile ilişkilendirilmiştir. Reichle, a.g.e., ss. 69-70.

²⁸⁵ Reichle, a.g.e., ss. 23, 26 ve 51-52.

²⁸⁶ Haji, a.g.m., s. 8; Iem Brown, "The revival of Buddhism in Modern Indonesia," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 45.

²⁸⁷ Martin Ramstedt, Introduction: Negotiating Identities – Indonesian 'Hindus' between Local, National, and Global Interests," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 1.

Mangkang Jinatwa kalawan Śiwatatwa tunggal;

Bhinneka tunggal ika tan hana dharma mangrwa.

Buda ve Şiva'nın iki farklı madde (varlık) olduğu söylenir;

Gerçekten farklılardır, ancak onları esas itibariyle farklı olarak görmek imkansızdır;

Buda'nın özü (gerçekliği) ve Şiva'nın özü (gerçekliği) Bir'dir;

(Evrenin farklı biçimleri) gerçekten farklıdır, ancak aynı anda Bir'dir, çünkü Gerçek, bölünemezdir.²⁸⁸

Endonezya'nın bu ulusal sloganı ve logosu, Hint kültürü ve dininin Endonezya'yı büyük ölçüde nasıl etkilediğini göstermektedir. Endonezya tarihinde Hintleşme, bir gerçektir. Hintleşme, Hindu ya da Budist kültürler, Puranalar mitolojisi ve Darmastra'nın gözetimi ile karakterize edilen Hint kraliyetinde kurulan organize bir kültürün genişlemesidir.²⁸⁹ Hinduizm ve Budizm'in gelişinden önce adaların yerli halkı, animizm biçimlerini uygulamıştır. Fakat Hinduizm, ilk yüzyılda Çin'den Hindistan'a uzanan bir ticaret ağıyla takımadaların batı kısmına geldiğinde, yerel yöneticiler bu yeni dinî, güçleri için bir aracı olarak görmüştür, çünkü kendilerini Hindu tanrısı olarak gösterebilmiş ve böylece statülerini yükseltebilmişlerdir. Animizm ve dinamizm gibi orijinal inanışlara, Hint kültürü özgürce nüfuz etmiş ve çeşitli senkretizmler²⁹⁰ meydana gelmiştir. Ruh ve ataya tapınma fikri, Hinduizm ve Budizm pratiklerinde bulunmaktadır.²⁹¹

Hintleşme, yerli dinî inançlara dahil oldukları ve adapte edildiklerinden dolayı büyük ölçüde başarılı olmuştur. Geleneksel *wayang* gösterileri ve *gamelan* orkestraları, mistik uygulamalar ve Hindu mitolojisi ile güçlü bağlar geliştirmiştir. Borobudur da, birçok stupasına ve Budist tapınak iddiasına rağmen, yarım kabartma

²⁸⁸ Staquf, a.g.m., s. 19.

²⁸⁹ Rahman, a.g.m., s. 58.

²⁹⁰ Endonezya dinlerinde senkretizm fikrini öne süren ilk araştırmacılardan biri, Hollandalı akademisyen H. Kern'in 1888 tarihli bir makalesi idi. Kern, bölgenin dininden Hindu ve Budist inançların karışımı olarak bahsetmiştir. Ayrıca Willem Stutterheim, yerel dinlerin sihirli ayinlere önem verdiğini ve Hint dinlerinin Endonezya toplumlarına adapte ettiğini de vurgulamıştır. Bu konuyu büyük ölçüde ele alan bir sonraki bilim adamı, Budizm ve Hinduizm'in iki kardeş olduğunu düşünen W. Rassers idi. Rassers, Endonezya'daki bu iki dinin uyarlanması, yabancı fikirleri yerli ataların efsaneleriyle birleştirmenin bir yoludur. Hariyati Soebadio ise, Hinduizm'in ve Budizm'in aynı nihai hedefe ulaşan iki yol olduğunu öne sürmüştür. Reichle, a.g.e., ss. 38-39.

²⁹¹ *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.

ve süslemesinde atalara ibadet ve animizm konusunda büyük bir endişe göstermektedir. Egemenliği süresince Hint Dinleri, yalnızca vaizler ve hükümdarlar tarafından kapsanan seçkin bir kült idi. Çoğu insan Hinduizm ve Budizm'in felsefi ve teolojik boyutunu iyice anlayamamıştır. Sadece estetik boyutuyla ilgilenmişlerdir.²⁹²

Hinduizm önceden var olan değişken animist geleneklerin üzerine bir katman olarak yerleştirilmiştir ve bu nedenle Hinduizm'in sonuçtaki çıktıları çeşitli bölgelerde farklılık göstermektedir. Bali'de, adadaki farklı bölgelerde uygulanan Hinduizm çeşitleri vardır. Cava'da Hinduizm, ataya ibadet edilmesi ve doğayı yöneten güçlere tapınma (Tarımın ilahi tanrıçası Devi Şri, Güney Okyanusu'nun ilahi kraliçesi Nyi Loro Kidul vs.) ile karıştırılmaktadır. Ayrıca bazı bölgelerde, özellikle Doğu ve Orta Cava'da, Hinduizm İslâmî geleneklerle harmanlanmaktadır.²⁹³ Orta Maluku'da bazı gruplar, geleneksel animistik inanç sistemini yasallaştırmak için 'Hindu' kavramını kullanmaktadır.²⁹⁴ Cava'da ve diğer Güneydoğu Asya bölgelerinde olduğu gibi krallar, belirli tanrılarla ilişkilendirilmiş ve ölümlerinden sonra tanrı olarak onlara tapılmıştır. Atalarla tanımlanan yerel tanrılar, yeni Hint tarzı ünvanlarla süslenmektedir. Hindu ve Budist rahiplerin yanısıra köy şamanları olan yerel rahipler de vardır.²⁹⁵

Dinî alanda, hem Mahayana Budizmi hem de Hinduizm (özellikle Şivacılık ve Vişnuculuk), Hintleşme zamanında Endonezya toplumunda hâkim olan manevi uygulamalar olarak düşünülmüştür. Ayrıca, modern Hindu Bali ilahiyatında Buda, Şiva'nın kardeşi olarak görülmektedir.²⁹⁶ Bali'deki Hinduizm, Hindistan'da uygulanan Hinduizm'den oldukça farklıdır,²⁹⁷ çünkü Hinduizm Bali'ye gelmeden

²⁹² Rahman, a.g.m., ss. 60-61.

²⁹³ *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.

²⁹⁴ Tanja Hohe and Bert Remijsen, "Peacemaker for Religious Conflicts? The Value of *Pela* Relationships in Ambon," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 126.

²⁹⁵ Pringle, a.g.e., s. 57.

²⁹⁶ Rahman, a.g.m., s. 60.

²⁹⁷ Endonezya'daki Hinduizm, özellikle Bali'de, *Nyepi* denilen kutsal bir güne sahiptir. Bu, genellikle Endonezya'daki Hindular veya daha doğrusu Balililerin Yeni Yılı olarak düşünülür ve her yıl bu kutsal günü kutlamadan önce, kötü ruhlardan temizlenmesi gerekir. Bali'deki Hindu halkının bu *Nyepi* geleneği, Hindistan'da Hindu halkı tarafından sunulmaz. *Nyepi*'den önceki gece yapılan bir kutlamada, *Ogoh-ogoh* (Ek-18), büyük kartonpiyer canavarları Bali sokaklarında yürüyüşe çıkarılır ve sonunda ateşe atılır. Canavarların rolü, Yeni Yıl'a hazırlık aşamasında kötü ruhların temizlenmesini temsil etmektir. *Nyepi* gününde, Bali kapanır; kanunen hiç kimse işe gitmez, turistlerin otellerinin dışına çıkmasına izin verilmez ve hatta havalimanı bile kapanır. *Nyepi*, 1983 yılına kadar yasal olarak

önce Cava'da bazı değişiklikler geçirmiştir. Bu değişimin önemli bir özelliği, Hinduizm (özellikle Şivacılık) ve Budizm arasındaki birliğidir. Yine de Bali'deki Hinduizm'in, teolojik temelleri Hint felsefesinden kaynaklanırken yerli inançlar ritüellerin karakterini oluşturur. Bali Hindularının önemli bir inancı doğanın unsurlarının ruh tarafından etkilenmesidir. Bu nedenle, tarımsal ürünlerden yapılan adaklar (sesajen), tanrılara değil, bu ruha sunulmaktadır. Agung Dağı'nın (Bali'nin en yüksek dağı) tanrıların ve ataların evi olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle bu dağ "ana dağ" olarak anılır ve Bali halkı için oldukça kutsaldır. Balililerin Hinduizm'inin ana sembolü Svastika'dır (Güneş tekerleği). Bu Svastika simgesi, aynı zamanda Hint dinlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır ve "Şakti" ya da güçlenmenin kutsal kuvvetini uyandırdığı düşünülmektedir.²⁹⁸

Bali kültürü hem Hinduizm'in hem de Budizm'in varyantlarında ortaya çıkan ezoterik uygulamaların tantrik sistemini sunmaktadır. Bu, Airlangga'nın²⁹⁹ annesi X. yüzyılın sonlarında Bali Kralı Udayana ile evlenmiş olan Cava Prensesi Mahendradatta'nın hikayesinde görülür. Efsaneye göre Mahendradatta, kocasının başka bir eş almaması için sözünü tutmadığında kocasına karşı savaşmıştır. Yenilmiş ve sürgün edilmiş olan Mahendradatta, ormana kaçmıştır. Ormandaki Mahendradatta, şeytani, kan damlayan *Rangda*'nın "dul" veya "cadı" anlamındaki prototipi olmuştur. Bali Geleneksel *Barong* dansında (Ek-18) *Rangda*, günümüze kadar hala turistler de dahil olmak üzere binlerce çocuk ve yetişkini korkutmaktadır.³⁰⁰

Sulawesi'deki bazı yerlerde, Bali'deki Hindu'nun güçlü etkisiyle yerel konseptlerin, Balililerin Hindu teolojisi ve ibadetlerinin kutsal inançları ve düşünceleri ile açık bir şekilde harmanlanması görülür:

tanınmamıştır. Pringle, a.g.e., s. 209; *Proses Masuk dan Berkembangnya Agama serta Kebudayaan Hindu-Budha di Indonesia*, a.g.k., ss. 3-4.

²⁹⁸ *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.; I Ketut Widnya, "Pemujaan Śiva-Buddha Dalam Masyarakat Hindu di Bali - The Worship of Shiva-Buddha in the Balinese Hindu Community," *Journal of Religious Culture, Journal für Religionskultur*, Institut für Wissenschaftliche Irenik Goethe-Universität Frankfurt am Main, sy. 107, Almanya, 2008.

²⁹⁹ Airlangga, Bali kral Udayana ve Cava prensesi Mahendradatta'nın oğlu idi. XI. yüzyılın başlarında Airlangga, Cava'nın kralı olmuş ve en küçük kardeşi ise Bali'nin kralı olmuştur. Airlangga, doğaüstü kartal (Garuda) kuşuna binen bir Vishnu olarak tasvir edilmiştir (Ek-15). Pringle, a.g.e., s. 48.

³⁰⁰ Pringle, a.g.e., ss. 58-59.

- Tanrı olan *Devata*'nın (Sanghyang Vidhi Vasa)³⁰¹ varlığına inanç;
- Ataların (atman) varlığına inanç;
- Tabu ya da *Pemali*'nin varlığına inanç (Karmaphala);
- *Akera* veya *lino tanda lako*'nun (moksa) varlığına inanç;
- Günah'a (Mabusung) inanç.³⁰²

Sulawesi'nin aksine, Cava'ya getirilen yeni Hindu kavramları ve kurumları kültürel çatışmalar ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Bali Hindular, tapınağın Bali'deki *pura*'da (Ek-12) olduğu gibi ön sunum sunağı ile açık havada olması konusunda ısrar etmektedir. Buna zıt olarak Cava'daki Ngadegan Hindular, tapınağın Cava'daki cami ya da aziz (Wali Songo vs.) tapınağı modelinde yer alması konusunda ısrar etmektedir. Cavalılar ayrıca, Hindu erkeklerinin tapınağı ziyaret ederken beyaz bir başörtüsü ve ceket giymeleri gerektiği gibi Balililerin dinî kıyafet talimatlarını da kabul etmemektedirler. Ngadegan Hindular, bunların Hinduizm'den değil, Bali geleneklerinden olduğunu ısrarla savunmaktadırlar. Cava'nın geleneksel siyah ceketleri ve *blankon* (Ek-22) ya da renkli *batik* türbanlarını giymesine izin verilmesi gerektiğine karşı koymaktadırlar. Sonunda Balililer, takımlar ve tapınak organizasyonu gibi bu konularda birçok istisnaya yer vermektedirler. Hinduizm'in Bali kültürü ile aynı olmadığını ve Cavalı ve diğer Balili olmayan Hinduların kendi elbiselerini, ibadetlerini ve adaklarını kullanmalarına izin verilmesinin önemli olduğunu belirtmektedirler.³⁰³

Ancak, Hindu olarak sınıflandırılan her Endonezyalının tam ve asıl bir Hindu olmadığı bir gerçektir. Hükümet kanunlarına göre, sadece altı dünya dinî, ülkede resmi din olarak tanınmaktadır. Bütün Endonezya vatandaşları, en azından kimlik belgelerinde, bu altı dinden birini kendi dinî olarak seçmekle yükümlüdür. Animist düşünceyi hala uygulayan Endonezyalılar için bu ciddi bir sorundur. Çünkü

³⁰¹ *Dewata* veya *Sanghyang Vidhi Vasa*'nın altında toplanan farklı tanrılar, evren içinde farklı görev ya da işlevler uygulayarak Trimurti (Brahma, Vişnu, Şiva) formunda bir Tanrı'nın üçlü yönü altında sınıflandırılabilir. Martin Ramstedt, "The Hinduization of Local Traditions in South Sulawesi," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 216.

³⁰² Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization..." s. 216.

³⁰³ Robert W. Hefner, "Hindu Reform in an Islamizing Java: Pluralism and Peril," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 103; Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization..." s. 218.

animizm, Endonezya hükümeti tarafından sağlanan bir seçenek değildir. Dolayısıyla bu topluluklar, Hinduizm'i din olarak seçmişlerdir. Çünkü diğer dinlere kıyasla Hinduizm, animist unsurları³⁰⁴ dahil etmek için daha esneklerdir. Örnek olarak çeşitli animist topluluklarında, Sulawesi'de Toraja, Sumatra'da Karo-Batak ve Kalimantan'da Dayak Kaharingan söylenebilir.³⁰⁵

Yerli Dayak orman halkının atalara tapma dinî olan Kaharingan, onlarca yerli inanç gibi resmi olarak mevcut değildir. Dayak insanlarından biri, “Ben okuldayken Katoliktım,” demiş. “Bizim için, birisi okula devam etmek isterse başka bir dine dönüşmek zorundadır,” diye söylemiş. Bir zamanlar kafa avcıları ve geçilemeyen uzaklığıyla ünlü dünyanın bir köşesinde, modern dünyaya ve Endonezya devletinin kuralları ile karşı karşıya gelmek için yeni bir din geliştirilmektedir. Aslında bu, kültürel hayatta kalmak bir çabadır. Dayak halkı, “Hindular bize yardım etti, bizim şemsiyemiz gibi oldular” demiştir. En azından kağıt üzerindeki verilere göre Tumbang Saan köyündeki Dayak insanların çoğu, Hinduizm'in takipçisidir. Bu Hindu Kaharingan, Orta Kalimantan'daki Dayaklar için bir dindir. Başka hiçbir ilde yoktur. Hükümet kuralları, resmi dinin kutsal bir kitaba sahip olmasını gerektirir. Bu nedenle Kalimantan'daki Dayak liderleri, *Panaturan* adı verilen onların kendi kutsal kitabını oluşturmuşlardır. Dinî ritüeller, Balai Basarah olarak adlandırılan ibadet salonlarında veya tarlalarda düzenlenmektedir. Ancak, Hindu tanrısı veya karma gibi kavramları tanımlayabilen Dayak halkı azdır. Burada, Hinduizm'in sembolü olarak tanınabilecek hiçbir şey görülmez. Svastikalar yoktur. Bu köyde hiçbir Hindu töreni yapılmaz.³⁰⁶

³⁰⁴ Hindular ve Budistler, Yüce bir Tanrının (Sanghyang Vidhi Vasa ya da Adibuddha) ibadetine bağlı kaldığı sürece, ruhlarla ilgili geleneksel inanca karşı daha hoşgörülü davranmaktadırlar. Böylece Hinduizm ve Budizm, ulusal toplum içinde etnik bir kimliğin devamı için gerekli olan bazı geleneksel öğelerin korunmasına izin vermektedir. Silvia Vignato, “Old Gods for the New World: The Ritual Struggle of the Tamil and the Karo within Hinduism in North Sumatra,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, ss. 244-245.

³⁰⁵ *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.

³⁰⁶ Aubrey Belford, *Borneo Tribe Practices Its Own Kind of Hinduism*, New York Times, 25 Eylül 2011, <http://www.nytimes.com/2011/09/26/world/asia/borneo-tribe-practices-its-own-kind-of-hinduism.html?pagewanted=all>, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2017).

c. Bugünkü Endonezya'daki Hinduların Durumu

Hinduizm, Endonezya'nın üçüncü büyük dinidir. Endonezya nüfusunun %1.69'u yani yaklaşık dört milyon kişi Hinduizm inancına bağlıdır. Hinduların çoğunluğu, Hindu kültürü ile ünlü olan Bali adasında yaşamaktadır. Doğu Cava, Orta, Güney ve Güneydoğu Sulawesi, Orta Kalimantan ve Güney Sumatra'da da (Lampung) çok sayıda Hindular bulunmaktadır.³⁰⁷

Endonezya toplumunun İslâmlaşmasına paralel olarak, Endonezya'daki Hindu toplumu içindeki çeşitli hizipler de radikalleşmeye başlamıştır. Bugün, Endonezya'da Hinduizm'in iki önemli gruba ayrıldığını söyleyebiliriz: Birisi Hint Hinduizmiyle yakın ilişki kurmaya çalışmaktadır; diğeri ise, yerel geleneklere ve uygulamalara vurgu yapılmasını savunmaktadır.³⁰⁸

c.a. Endonezya'nın Yerel Hinduizmi (Hindu Bali) veya Hindistan'dan Gelen Hinduizmi

Bali adası,³⁰⁹ Hindu-Cava uygarlığının “yaşayan müzesi” olarak görülür. Çünkü Bali, İslâm'ın gelişiyle Cava'dan uzaklaşan Hindu mirasının tek mirasçısıdır. XIV. yüzyılda Hinduizm, Majapahit'ten gelen Cava'yı fethedenler tarafından Bali'ye getirilmiştir. Majapahit XV. yüzyılın sonunda İslâm'a dönüştüğünde, yeni inancın kabul edilmesini reddeden Cava soyluları Bali'ye kaçmıştır. Orada, Hindu-Cava uygarlığını beslemiştir.³¹⁰

Bali'de din, törenlere katılımın bir köy, bir akrabalık grubu ve bir tapınak ağı üyeliği anlamına gelen alışılmış bir zorunluluktur. Buna göre Balililer, uygun davranışlara (orthopraxy) doğru inançtan (orthodoxy) daha fazla önem vermektedir.

³⁰⁷ Haji, a.g.m., s. 8; *Hinduism in Indonesia*, a.g.k.

³⁰⁸ Ramstedt, a.g.m., “Introduction: Negotiating...,” s. 21.

³⁰⁹ Bali nüfusunun %87'sinden fazlası Bali etniğidir ve 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarında Hindu olarak kategorize edilmiştir. Denpasar ve Singaraja kent merkezlerinde ve Bali'nin batı tarafında yoğunlaşan azınlık Müslümanlar (% 9.7), Protestanlar (% 1), Katolikler (% 0.8) ve Budistler (% 0.5) vardır. Budistlerin ve bazı Hristiyanların çoğunluğu Endonezya kanunlarına göre tanınmış bir resmi dini seçme baskısı altında olan Çinlilerdir. Pringle, a.g.e., s. 9.

³¹⁰ Michel Picard, “From *Agama Hindu Bali* to *Agama Hindu* and Back: Toward a Relocalization of the Balinese Religion?” *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011, s. 118.

Yani inanılması gereken bir şey olmaktan ziyade, Bali dininde yapılması gereken bir şey vurgulamaktadır. Bali aydınlarının hedefi dinlerinin İslâm ve Hristiyanlıkla aynı seviyede olmasını sağlamak ve böylece onların inançlarından uzak durmaktır.³¹¹

Ülkenin 1945 Anayasası, Endonezya vatandaşlarının dinlerini doğrulama ve uygulama özgürlüğünü garanti altına alırken, Müslümanlar tarafından kontrol edilen Din İşleri Bakanlığı, bir dinin tanınması için aşağıdaki koşulları şart koşturur: Tek tanrılı olması;³¹² Takipçilerinin kanuni bir sisteme sahip olması; Bir Kutsal Kitap ve bir peygambere sahip olması; Uluslararası bir tanınmışlığa sahip olması; ve cemaatin tek bir etnik grupla sınırlı olmamasıdır.³¹³

Bu önkoşullara göre Balililer, uygun bir dinin (religion, *agama*) yerine sadece inançlara (beliefs, *kepercayaan*) sahiptir. Bu inançlar sadece Bali adasıyla sınırlı değil, aynı zamanda adanın tamamı için tutarlı ve birleşik bir topluluk dahi oluşturulmamıştır. Sonuç olarak, hala geleneksel dinlerini icra eden diğer etnik azınlıklar gibi Balililer, henüz din sahibi olmayan kalıntı kategorisinde (people who do not yet have a religion, *orang yang belum beragama*), ilkel gerilik ve dar görüşlülük ile ilişkili bir etiketle sınıflandırılmıştır. Onun için Balililer, Müslüman ya da Hristiyan inancının dönüştürme hedefi haline gelmek istemezse, Din (religion, *agama*) statüsünü kazanmak için dinlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır.³¹⁴

Çözülmesi gereken ilk sorun, Balililerin dinlerinin adının konulması idi. 1952 yılında, Bali diniyle ilgili bir anlaşmaya varmak için adadaki ana dinî kuruluşların temsilcileri ile bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantının sonunda, Bali dinine resmi olarak Hindu Bali Dinî (Agama Hindu Bali) adı verilmiştir. ‘Agama’ sözcüğünü

³¹¹ Picard, a.g.m., “From *Agama Hindu...*,” ss. 120-121.

³¹² Endonezya’nın 1945’te bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, yeni devletin dini temel sorunu, İslâm liderlerinin milliyetçilere karşı çıkarak hızla başa gelmesidir. Müslümanlar, Endonezya halkının ezici çoğunluğunu temsil ettiklerini düşünerek İslâmî bir devlet kurmak istemiştir. Karşıtları ise, böyle bir kararın Hristiyanları ve diğer dini azınlıkları yabancılaştıracağından endişe ederken, din ve devlet meselelerin ayrı tutulacağı laik bir devlet kurmayı savunmuşlardır. Bu çatışma Endonezya devletinin İslâm’ı resmi bir din haline getirmeden Yüce Allah inancını Pancasila’nın ilk noktası olarak koyması uzlaşmayı sağlamıştır. Michel Picard, “What’s in a Name? Agama Hindu Bali in the Making,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 56.

³¹³ Picard, a.g.m., “What’s in a Name...,” s. 56.

³¹⁴ Picard, a.g.m., “What’s in a Name...,” ss. 56-57.

kabul ettikten sonra Balililer, dinlerini basitçe ‘Agama Bali’ (Bali Dinî)³¹⁵ olarak belirtmeye başlamışlardır. Ancak bazı Balililerin İslâm’a veya Hristiyanlığa geçişinden sonra, Hindu Bali dinini İslâm Bali ya da Hristiyan Bali’den ayırt etmek için Hindu Bali adı verilmiştir. Agama Hindu Bali’nin yüce tanrılarının daha fazla ismi olmasına rağmen, Endonezya anayasasının Tek Tanrı’sını (Tuhan Yang Maha Esa) eşdeğeri olarak *Sang Hyang Vidhi Vasa* adı kullanılmaktadır. Balililerinin tüm farklı tanrılarının, *Sanghyang Vidhi Vasa*’nın farklı yönleri olduğu söylenmektedir.³¹⁶

Hindu Bali’nin Yüce Tanrı konusundaki sorunu halledilmiştir. Ancak, kutsal kitapları³¹⁷ üzerinde anlaşmak konusunda daha fazla sıkıntı yaşamışlardır. Nihayetinde Mahabharata ve Veda, onların kutsal kitapları olarak kabul edilmiştir. Peygamberleri için, Bagavan Biasa’yı – Veda ve Mahabharata’nın efsanevi derleyicisi – seçme girişimlerinden sonra Bali reformcular, Hindu Bali’nin bir peygamberi bulunmadığı ya da bir peygamber bulunma ihtiyacı olmadığını düşünmüşlerdir. Uzun bir mücadeleden sonra, 5 Eylül 1958’de Din İşleri Bakanlığı’nda bir Hindu Bali bölümü kurulmuştur. 1 Ocak 1959’da Agama Hindu Bali, Endonezya hükümeti tarafından resmen tanınmıştır. 23 Şubat 1959’da Bali’nin ana dinî kuruluşlarının (Parisada Dharma Hindu Bali, PDHB) temsilcileri, Hindu Bali cemaatinin tüm dinî faaliyetlerini koordine etmekle görevlendirilmiştir. Yani Eyalet hükümetinin desteğiyle Parisada, bir teolojik kanonu (Panca Çradha) derlemekten, Hindu ilmihali yayınlamaktan, dini ayinleri standartlaştırmaktan, din adamlığı resmileştirmekten ve insanlara dini talimat vermekten sorumludur. Kısacası

³¹⁵ Agama Bali’nin yanı sıra, Bali dinleri için şu isimler de sıklıkla kullanılır: Tirta, Siwa, Buda, Siwa-Buda, Trimurti, Hindu Bali, Bali Hindu, Hindu. Agama Tirta, *pedanda* tarafından hazırlanan, çoğu dini tören için gerekli olan kutsal suyu ifade eder. Agama Şiva-Buda, XIII. yüzyılda Doğu Cava’da Şaivism ve Budizm’in Tantrik kaynaşmasına daha fazla dikkat çeker. Agama Trimurti ise, Brahma, vişnu ve Şiva’nın Hindu üçlüsünü ifade eder. Picard, a.g.m., “From *Agama Hindu...*,” s. 139.

³¹⁶ Ramstedt, a.g.m., “Introduction: Negotiating...,” ss. 11-12; Schröter, a.g.e., “Christianity in...,” s. 5.

³¹⁷ Aslında, 1937’de Bali Darma Laksana liderleri, Balililere bir Kutsal Kitabı derlemek için bir komisyon kurmuşlardır. Maalesef, üç yıl içinde bu Kutsal Kitabı derleme komisyonu başarısız olmuştur. Bunun nedeni ise, Bali’de din, kültürden ayrılamamış ve kültür, bir krallıktan diğerine ve bir köyden diğerine farklılık gösterir. Bu nedenle, komisyon üyeleri adanın tamamı için geçerli olan dini kanun üzerinde anlaşamamışlardır. Picard, a.g.m., “From *Agama Hindu...*,” s. 123.

Parisada, Balililere nelere inanacaklarından ve dinlerini nasıl uygulayacaklarından da sorumludur.³¹⁸

1960 yıllarının başında, kendi adalarının dışındaki Bali topluluklarının artan varlığında, Parisada'nın etkisini Endonezya'daki diğer bölgelere yayma olanağı sağlanmıştır. Bu durumda Parisada liderleri – çoğunlukla Hindistan'da eğitim görenler ve Cakarta'da yaşayanlar, Bali dininin uygun ismini kullanma konusunu dikkate almışlardır. Dinlerinin İslâm'a ve Hristiyanlığa karşı Endonezya'daki konumunu güçlendirmek ve daha kapsamlı bir Hinduizm amacıyla, Hindu Bali'nin seçkin etnik kökenlerini bırakmayı savunmuşlardır. Parisada'nın sadece Bali halkıyla sınırlı olmadığını dikkate alarak, 1964'teki ilk kongresinde (mahasabha) Parisada Dharma Hindu Bali, adını Parisada Hindu Dharma'yla (PHD) değiştirmiştir. Endonezya'nın her ilinde bir şube açtıktan sonra, 1986 yılı 5. kongresinde PHD, Parisada Hindu Dharma Indonesia (PHDI) olmuştur. Bu kongrede de, ilk kez Bali kökenli olmayan bir Hindu, Yönetim Kurulunda görevlendirilmiştir. 1996 yılında Cava'daki Surakarta bölgesinde düzenlenen 7. kongrede, Parisada'nın Merkezini (PHDI Pusat) Cakarta'ya taşımak için bir karar alınmıştır. Böylece Bali'de, yalnızca PHDI Bali ilçesi vardır.³¹⁹

1991 yılında Balililer, Cakarta'da bir Endonezya Hindu Aydınlarının Forumu (Forum Cendekiawan Hindu Indonesia, FCHI) kurmuşlardır. 1993 yılında, fikirlerini Endonezya Hindu toplumunda yaygınlaştırmak için, Aditya (1995'de Raditya olmuş) dergisini yayımlamışlardır. Agama Hindu'ya zararlı olan çeşitli önyargılarla mücadele etmek için kendilerini anlatmaktadırlar. Bu önyargılar şunlardır: Hindular putperesttir; Hindular kastlara bölünmüştür; Hinduizm İslâm ya da Hristiyanlık gibi vahye dayanan bir din değildir; Hinduizm yalnızca Bali halkına ait bir dindir.³²⁰

Aynı zamanda günümüz Bali reformcular, Bali ile Hindistan arasındaki temaslarını yenileyerek³²¹ kendi ayinlerinin kaynağı olarak sundukları Hinduizm'e

³¹⁸ Picard, a.g.m., "From Agama Hindu...", ss. 124-126.

³¹⁹ Picard, a.g.m., "From Agama Hindu...", ss. 126-128.

³²⁰ Picard, a.g.m., "From Agama Hindu...", s. 129.

³²¹ Hindistan ve Endonezya arasındaki ilişkiler geçmişe, Kutai, Şivijaya, Mataram, Kediri, Singasari ve Majapahit'in Hint devletlerine kadar uzanır. Hint tüccarları, sanatçıları ve rahipleri ya fethederek barışçıl ticaretle ya da yerel güçlerin daveti üzerine takımadalarına yerleşmiştir. Sumatra'daki Şivijaya ve Orta Cava'daki Sailendra krallığı gibi yerel Hint devletlerinden bazıları, Hindistan'ın

geri dönüşleri için Bali halkına emir vermektedirler. Bu siyasi lobicilik ve dinî reformizmin, Bali dininin sonunda Hinduizm'in meşru bir kolu³²² olarak tanınması nedeniyle etkili olduğunu kanıtlamaktır. 1990'lı yılların başında, hem Endonezya'daki hem de Hindistan'daki Hindular birbirleriyle yeniden bir ilişki kurmaya başlayınca, Endonezya'daki Hindular, vejetaryenlik veya *Agnihotra* adı verilen canlandırılmış bir Vedik ateş ritüeli gibi Hindistan'ın kavramlarını ve uygulamalarını giderek almaktadırlar. Benzer şekilde, Hindistan'daki kutsal mekanlara yapılan haclar,³²³ Bali veya Cava'daki geleneksel sitelere yapılan haclardan daha önemli hale gelmektedir.³²⁴

Modern Endonezya'da Hinduizm'in gelişimi bağlamında Bali, tüm Endonezya Hindu topluluğu için ortak coğrafi, kültürel ve dinî referans noktası olarak görev yapmaktadır. Balililer, Endonezya'daki bütün Hindu toplumunun düşünce ve tutumlarını etkilemekte büyük bir rol oynamaktadır. Bali'deki Hinduizm'in zenginliği ve benzersizliği, Hindistan'daki birçok Hindu bilgisi ve topluluğunu Bali'ye gelme konusunda cezbetmektedir. Modern Hint Hinduizm'ini Bali halkına tanıtan Narendra Dev Pandit Şastri, yirmi üç yaşındayken 1950'de Hindistan'dan Bali'ye gelmiştir. Pandit Şastri, Hindistan ve diğer ülkelerde Hindu

kuzeybatısında ünlü Nalanda Üniversitesi'nde eğitim almak üzere birçok kişi de göndermiştir. Yadav Somvir, "Cultural and Religious Interaction between Modern India and Indonesia," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, ss. 255-256.

³²² Aslında Bali dini, Hindistan'da değil, Majapahit'te (Cava) doğmuştur. Bu nedenle Balililerin, Majapahit'in düşüşünden sonra Cava'da İslâm'ın yayılmasından kaçtıklarında atalarına verdikleri dine sadık kalmak hususunda sorumlulardır. Ancak, atalarından kalan Hinduizm ile ilgili, özellikle adanın dışında eğitim gören genç Balililerinin problemi vardır. Bazıları okul arkadaşları tarafından "putperest" veya "animist" olarak damgalanmaktan korktuğu için İslâm ya da Hristiyanlığa geçmişlerdir. Bu nedenle, animist olarak düşünülmemek için, Hint Hinduizm'inin bir parçası olmak en güvenli yoldur. Picard, a.g.m., "From *Agama Hindu...*," s. 122.

³²³ Endonezya Hindularının Hindistan'a *tirtha yatra* veya kutsal hacları ilk önce I Made Titib'in inisiyatifıyla 1990'ın sonlarında başlamıştır. Haridwar'daki Gurukul Kangri Üniversitesi'ndeki Vedalar üzerine doktora derecesini aldıktan sonra Titib, Endonezya'ya geri dönmüş ve bu kutsal haclar fikri Endonezya Hindu topluluğuna tanıtılmıştır. İlk *tirtha yatra* programı yapan seyahat şirketi, Denpasar'daki Krishna Tours'tur. Yirmi bir Bali hacı, Hindistan'daki Haridwar, Rişikeş, Gangotri, Mathura ve Kurukşetra gibi kutsal yerleri ziyaret etmiştir. Bu haç programı başarılı olmuş ve Endonezya Hinduların arasında daha çok popüler olmuştur. 1993 ve 1999 yılları arasında yaklaşık 6.000 Endonezyalı, çoğu Balililer, *tirtha yatra* yapmak için Hindistan'a gitmişlerdir. Günümüzde Balililer, atalarının tarihi hakkında daha fazla bilgi edinmek ve yaşayan aziz olduğuna inanılan meşhur guruları karşılamak için *tirtha yatra*'nın çok önemli olduğunu düşünmektedir. Bu eğilim, Endonezya Müslümanların Mekke'ye yıllık haccına benzer bir şekil haline gelmektedir. Günümüzde, Hindistan'a *tirtha yatra* yılda iki kez düzenlenmektedir. Somvir, a.g.m., ss. 261-262.

³²⁴ Ramstedt, a.g.m., "Introduction: Negotiating...", s. 21; Picard, a.g.m., "What's in a Name...", s. 57.

dininin tanıtımı için milyonlarca Hint rupisi bağışlayan Birla Misyonu tarafından finanse edilmiştir. Bugün Bali'deki dinî atmosfer 1950'lerin başlarındaki atmosferden çok farklıdır. O zamanlarda Balililerin çoğu, hala dinlerini Tirta dinî veya Şiva-Buda dinî olarak belirtiyor idi. Pandit Şastri'nin sayesinde Balililer, ilk kez modern Hint Hinduizm'i hakkında tam bilgiler edinmiştir. Balilileri esas olarak Hindu olduklarına ikna etmiştir.³²⁵

Ayrıca, ilk kez Gayatri Mantra'yı Balililere tanıtan da Pandit Şastri'dir. Bu Gayatri Mantra aslında, Balililere öğretilen ilk Vedik mantra idi. Daha sonra, Pandit Şastri de *Tantra Purana* ve *Stotra*'dan başka mantralar toplamıştır. Bu koleksiyona, Endonezya'nın tüm Hindularını birleştiren başarılı bir araç olan *Puja Tri Sandya* (Üç Günlük Duanın Kutlanması) adını vermiştir. Günümüzde *Puja Tri Sandya*, Bali'deki birçok Hindu halkı tarafından günde üç kez bireysel bir dua olarak icra edilmektedir. Hindistan'da Vişva Hindu Parişad kurulduğunda, Pandit Şastri ve I Gusti Sugriwa, Bali dinî liderlerine benzer bir organizasyon kavramını tanıtmıştır. 1959'da önerilen organizasyon kurulmuştur. Bu organizasyon, yukarıdaki bahsedildiği, Parisada Dharma Hindu Bali'dir (şimdi PHDI). Sonunda Balili bir kadınla evlenen ve artık Endonezya vatandaşı olan Pandit Şastri, Hinduizm ve Bali kültürüne ilişkin birçok kitabın yazarı olmasının yanı sıra, Dwijendra Üniversitesi ve Saraswati Üniversitesi gibi Bali'deki eğitim kurumlarının kurulmasında aktif bir şekilde yer almıştır.³²⁶

Bali, Endonezya'daki Hinduizm'in önemli bir merkez olmasına rağmen, günümüzde Hinduizm, sadece Balililerde değil, aynı zamanda Endonezya'nın diğer etnik gruplarında³²⁷ (Cava'daki³²⁸ Cava ve Tengger etnikleri, Sumatra'daki Karo

³²⁵ I Gusti Ngurah Bagus, "Transformation: The Emergence of Conflicts Amidst Differences and Demands, *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 85; Somvir, a.g.m., s. 258.

³²⁶ Somvir, a.g.m., s. 259.

³²⁷ Endonezya'nın bu etnik gruplarının yanı sıra Hindistan'dan gelen Hindu Tamilleri ve Sindhis etnikleri de vardır. Hindu Tamillerinin ebeveynleri veya büyük ebeveynleri XIX. yüzyılın sonlarında Kuzey Sumatra'da yeni açılan fidanlıkların emekçileri olarak Endonezya'ya göç etmiştir. Sindhi etnikler ise, çoğu Hindistan'ın bölünmesi sırasında vatanlarını kaybettikten sonra 1950'lerden itibaren Endonezya'ya göç etmiştir. Hefner, a.g.m., ss. 93-94

³²⁸ Endonezya nüfusunun yarısından fazlası ve modern-öncesi Hindu mirasıyla Cava, Hindu kampanyasında anahtar olarak görülür. Basitçe ifade etmek gerekirse Balililer, Hinduizm'in ulusal olarak önem kazanması için kendini etnik Cava arasında yeniden kurmak zorunda kaldığını hissetmektedir. Hefner, a.g.m., s. 93.

Batak etniği, Kalimandan'daki Ngaju ve Dayak etnikleri ve Sulawesi'deki³²⁹ Toraja etnikleri) da vardır. Hindu Balililer'in *Sang Hyang Vidhi Vasa* gibi Torajalar, Yüce Tanrı'ya benzeyen *Deata*'ya inanırlar. Aynı şekilde, Bali'dekilerle aynı adakları – su (air), tütsü veya aromatik yapraklar (dupa), ateş (api), çiçekler (bunga), yapraklar (daun) ve hayvanlar (binatang) – sunarak O'na taparlar. Balililer gibi, onlar da *deva yajnya* (tanrılar için ritüeller), *pitra yajnya* (atalar için ritüeller), *resi yajnya* (rahipler için kutsama ritüelleri), *manusia yajnya* (yaşam döngüsü ayinleri) ve *bhuta yajnya* (şeytanları yatıştırmak için yapılan ayinler) gibi ritüellere sahiplerdir. Ayrıca, Balililer gibi belirli ağaçlara ve taşlara da hürmet ederler. Balililer, Brahmana, Kşatria, Vaişya ve Şudra gibi Hindistan sistemine benzeyen bir kasta sistemi ile adlandırılırken, Toraja toplumu altın kazıklar (tanaq bulawan), demir kazıklar (tanaq basi), ahşap kazıklar (tanaq karurung) ve kamış kazıklar (tanaq kua-kua) olarak adlandırılır.³³⁰

Ancak, Hinduizm Güney Sulawesi'de mevcut olmasına rağmen, genellikle yoksulların mezhebi olarak kabul edilir. Çoğu zaman insanlar, modern Endonezya toplumuna yükselme fırsatı bulmak için Hristiyanlığa geçme eğilimindedir. Bu durum genellikle Hindular iş aradıklarında veya çocuklarını ortaokula göndermek istediklerinde olmaktadır. Hristiyan Torajalar yerel yönetimdeki bütün safları tekelleştirdiği için,³³¹ günümüzde hiç bir Hindu'nun yerel yönetim dairelerinde küçük bir pozisyona bile atanma şansı yoktur. Bu, aynı zamanda resmi okullarda Hindu din öğretmeni olarak eğitim almış çok az kişi için de geçerlidir. Toraja'da bir

³²⁹ Güney Sulawesi'de, Sa'dan-Toraja, Mamasa-Toraja, To Wani To Lotang, Aluk To Dolo, Ada' Mappurondo ve Luwu bölgesindeki Bali'den oldukça büyük bir göçmen topluluğun arasında bazı Hindular vardır. Suharto'nun cumhurbaşkanı olarak istifa etmesinden sonra, Endonezya toplumunun İslâmlaşma ve Hristiyanlar toplumunda Hindular üzerinde ayrımcılık faaliyeti daha sık hale gelmiştir. Hristiyanlığa zorla dönüştürülme son zamanlarda hastanelerde, okullarda ve diğer işyerlerinde artmıştır. Örneğin, bazı hastanelerde tedaviye başvuran Aluk To Dolo Hindular, Hristiyanlığa geçmedikleri sürece tedavi edilmemektedir. Hindu olarak vefat eden yaşlı insanların diledikleri gibi geleneksel Aluk To Dolo cenaze törenini alamadığı da sıklıkla olur. Bunun yerine, Hristiyan çocukları ve akrabaları onları Hristiyan usulüne göre gömmüştür. Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization...", ss. 185-186 ve 213-223.

³³⁰ Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization...", ss. 196 ve 208.

³³¹ Benzer şekilde, Hristiyan Torajalar da turizm endüstrisi de dahil olmak üzere ekonomik sektöre hakimdir. Ancak, kültürlerinin pazarlanmasından (*tongkonan* tarzı evler, canlı cenaze alanları, yüksek seviyedeki Toraja'nın ölüm ritüellerinde manda öldürülmesi veya el sanatları gibi turistler için egzotik olanları) kazançlı olan Hindular değildir. Kazançlı olanlar ise, yerel otellerin çoğuna sahip olan, seyahat acentelerinin sahibi olan ve ekonomik endüstrilere hakim olan Hristiyan Torajalar ve hatta Bugisler ve Çinliler'dir. Hindular sadece turistik nesnelere sahiptir. Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization...", s. 213.

ilkokul veya ortaokulda genellikle öğretmenlik yapamazlar. Toraja'nın uzak yerindeki bir ilkokulda yalnızca bir Hindu Dharma öğretmeni vardır, adı Karel Kambu Katik'tir. Ailesi Hristiyanlığa dönüşmüş olsa da, Kambu Katik tekrar Hinduizm'e dönmüştür. 1970'lerde Ujung Pandang'daki Bali tarzı tapınağı, Pura Girinatha'da resmi bir Hindu eğitimi aldıktan sonra, sonunda ailesinin çok etkili olduğu köyünün ilkokulunda bir iş bulmuştur. Ancak, öğretme pozisyonu Hinduizm'in öğretmeni olarak değil, genel öğretmen olarak Hinduizm'i da içinde bulunduran her türlü konuyu öğretmek şeklindedir. Genellikle Toraja'daki bir ortaokula girme fırsatı bulan Hindu çocuklar, din konusunda zorunlu derslere girme sorunuyla karşı karşıya kalırlar. İlkokula giderken ebeveynlerin nitelikli bir öğretmenin eksikliği durumunda çocuklarına din öğretmeleri hususunda izin verilir. Ancak, bu ayrıcalık çocukları ortaokula girdikten sonra onlardan alınır. Bundan sonra devlet, modern Endonezya vatandaşlarından çocuk yetiştirme görevini tamamen devralır. Orta öğretim okullarında Hindu Dharma öğretmenlerinin eksikliğinden dolayı, Hindu kökenli öğrenciler genellikle Hristiyan derslerine katılmak zorunda kalır ve din değiştirmeleri için muazzam bir baskı görürler.³³²

c.b. Eğitimde Hinduizm

Endonezya'daki Müslümanlar için, Hindistan'daki Hindular için eğitimin aksine, çocuklar ve ergenler için Bali'de veya Endonezya'nın herhangi bir yerinde ilk ve orta dereceli okulların dışında resmi bir Hindu eğitimi alacak yatılı okullar (ashram) yoktur. Bunun yerinde çocuklar ve ergenler, dinî semboller, ayinler ve dua etmenin yollarını öğrenen Balililerin günlük hayatında yaptıkları çok sayıda dinî ritüeller ve törenlere katılarak geleneksel ve resmi olmayan bir Hindu eğitimi alırlar.³³³

Ritüeller ve törenlerin yanı sıra, Hinduizm'i öğrenmek için resmi olmayan eğitim için başka araçlar da kullanılmaktadır:

³³² Ramstedt, a.g.m., "The Hinduization...", ss. 212-213.

³³³ Ngurah Nala, "The Development of Hindu Education in Bali," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 77.

1. *Mahabharata* ve *Ramayana*'nın Eski Cava versiyonları olan *Parva* ve *Kakawin Ramayana* hikayelerine dayanan *Wayang Kulit* gösterileridir. Bu hikayelerin içeriği, *tatva* (felsefe) ve *dharma* (etik, ahlaki görev) özelliklerini kapsar ve farklı oyundaki karakterlerin (kahramanlar, iblis kralları vs.) alegorik davranışları, deneyimleri ve maceralarıyla izleyicilere sunulur.
2. *Tembang* veya *kidung*, yani *tatva* ve *dharma*'nın özelliklerini de içeren geleneksel Eski Cava şiiridir.
3. Hindulara özgü kozmoloji ilkelerine göre yapılan ve düzenlenen *Babanten* veya adaklardır. Böylece, çoğunlukla adakların hazırlanmasında sorumlu olan kızlar ve kadınlar, *babanten* yapmanın geleneksel kurallarını izleyerek kozmoloji ilkelerini içselleştirmişlerdir.
4. Klasik destanlardaki bölümleri sergilerken veya tasvir ederken geleneksel dans, resim ve heykeller kullanılır. Heykeller ve dinî tablolar Bali'nin çeşitli yerlerine yerleştirilerek insanlara Tanrı'nın barışı ve güvenliği hatırlatılır.
5. *Satua* yani çocuklara yatmadan önce anlatılan halk masallarıdır. Bu masallar, onlara Bali kültürü ve geleneği tarafından desteklenen ahlaki normları öğretir.³³⁴

Bu resmi olmayan dinî eğitimin biçimlerinin halen kullanımda olması gerçeğine rağmen, batı ve modern yaşam tarzının giderek yaygınlaşması geleneksel resmi olmayan Hindu eğitimini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Günümüzde gençler, *wayang* veya geleneksel dans gösterilerinin yerine televizyon programları veya filmleri izlemeyi tercih etmektedirler. Aynı şekilde modern şarkıyı geleneksel *tembang* ya da *kidung*'dan da daha çok tercih etme eğilimindedirler. Dahası, ebeveynler birçok işle uğraştığı için, halk masallarının anlatılması son yıllarda neredeyse tamamen ortadan kaybolmaktadır. Bununla beraber birçok kişi, adaklarını satın almanın kendilerinin hazırlamasında daha kolay ve pratik olduğunu düşünmektedir. Ayrıca geleneksel danslar, resimler ve oymalar yalnızca gerçekten sanat sever olan birkaç kişi tarafından değer verilir. PHDI, başarılı bir resmi olmayan Hindu eğitiminin, değişen veya kaybolan şartlarını fark ederek hem resmi hem de resmi olmayan Hindu eğitimini geliştirmek ve çeşitlendirmek için fazladan bir çaba

³³⁴ Nala, a.g.m., s. 78.

göstermeye karar vermiştir. Çünkü Hindu eğitiminin bu olumsuz koşulları devam ederse, Hinduların kendi dinleri hakkında hiçbir şey bilmeyeceğini ve bu nedenle de materyalizm veya Hristiyanlık ve İslâm gibi diğer dinlerin misyonerlik faaliyetlerine kolayca gireceklerinden korkmuşlardır.³³⁵

Geliştirme gayretlerinden biri doğrudan Hint Vedaları'ndan dinî talimatları kullanmaktır. Bu şekilde insanların dinî öğretiler hakkındaki bilgilerinin yorum ve sapmalarla engellenemeyeceği veya gizlemeyeceği umulmaktadır. Doğruca kutsal kitaplardan bu tür bir dinî talimatı sağlamak için kutsal kitapların çevirileri hazır bulunmalı idi. Ayrıca kutsal edebiyatın içeriği modern bir şekilde yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, bu çağ ile ilgisiz sayılan çeşitli efsaneler yeni baskılardan çıkarılmıştır. Örneğin, ay tutulması konusunda ünlü bir efsane olan, Devi Ratih'in (ay) Sang Bhuta Kala Rau (sadece başı olan ve ceset olmayan bir iblis) tarafından nasıl yendiği ile ilgilidir. Sang Bhuta Kala Rau, Devi Ratih onu reddettiği için çok kızmıştır. Devi Ratih'i takip etmiş ve sonunda onu yemiştir. Fakat, Sang Bhuta Kala Rau'nun vücudu olmadığı için, Devi Ratih bir süre kaybolduktan sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Okullarda bilim alanında yetişen gençler için, bu efsaneyi ay tutulmasının bir açıklaması olarak kabul etmek elbette imkansızdır. Üstelik, radyo ve televizyonda dinî programların yayınlanması ve basılı medyada dinî konuların (dharma tula) tartışılması, Bali hükümeti, Hindu İşleri Müdürlüğü, PHDI ya da özel bağışçılar tarafından da finanse edilmektedir. Bu çabalar, Bali'deki Hinduların *sraddha* ve *bhakti*'sini arttırmış ve böylece onlara dinî görevlerini yerine getirerek hayatlarında refah, güvenlik ve barış geliştirmeleri konusunda yardımcı olmaktadır.³³⁶

Sulinggih ya da Hindu rahipleri, Hinduizm kültürünün koruması ve öğretilmesinde büyük rol oynamaktadır. Ancak, *Sulinggih* resmi olmayan eğitim çeşidi olan dinî törenleri yönetmede en önemli fonksiyon olmasına rağmen, neredeyse onlar için bile resmi eğitim çok fazla değildir. Bu, esasen *Sulinggih*'in manevi gücünün kaynağının yerel Hindu geleneğine bağlı olduğu esasına dayanır. Endonezya'daki Hindu rahipleri iki kategoriye ayrılabilir: *eka jati* (bir kez doğanlar)

³³⁵ Nala, a.g.m., ss. 78-79.

³³⁶ Nala, a.g.m., s. 79.

ve *dwi jati* (iki kez doğanlar), ikincisi birincisinden daha yüksek statüdedir. *Eka jati* rütbesi rahiplerine genelde *pinandita* denir; yerel bir ünvanı Bali'de *pemangku* veya Cava'da *vasi* olarak adlandırılmaktadır. Onlar ruhsal eğitimlerini kendi gelenekleri tarafından öngörülen yollara göre kazanırlar. Öte yandan *dwi jati* rütbesi rahipleri, PHDI, hükümet ve özel paydaşların sponsorluğunda otuz günlük bir kursa katılmak zorundadırlar. Genellikle *pandita* olarak adlandırılan *dwi jati* kategorisinde olmak için, bir adayın kendisini çırak olarak kabul eden deneyimli bir *dwi jati* rahibi (Bali'de *nabe* olarak denir) bulması gerekmektedir. Adayın manevi eğitiminin yanı sıra din eğitimi süresi, *nabe*'sinin kabiliyetlerine ilişkin görüşüne bağlıdır. Öğretmenin öğrencisine yeterince güvenmesi durumunda, yeni *dwi jati* statüsünde olduğu gösteren bir başlangıç töreni düzenlenerek *padiksaan* törenine girmesi için onu çıraklık eğitiminden azad eder. Bu töreni gerçekleştirebilmek için, il PHDI ofisinin iznine ihtiyaç duyulmaktadır. PHDI'nın onaylaması çok önemlidir çünkü bir *pandita*'nın *swadharma* (görevleri), düğünler, ölüm törenleri ve benzeri gibi önemli ritüellerin icrasını içerir. Bir *sulinggih*'in ana görevi, *loka pala sraya*'yı (Loka: dünya, pala: diğer insanlar. Sraya: destek veya yardım) düzenlemek, yani din alanında insanlara hizmet vermektir. Bali'de, *loka pala sraya* geleneksel olarak şunları içerir:

1. *Dewasa*'ya karar vermek, yani dinî bir törenle uğraşmak için uğurlu olduğu düşünülen bir günün belirlenmesi ya da insanlar için şanssızlığa sebep olacak uğursuz bir günde dinî tören gerçekleştirmesini yasaklamak anlamına gelir;
2. Bir törenin çok titizce (utama), orta ölçekte (madya) veya çok basit (nista) bir şekilde uygulanması gerekip gerekmediğini belirlemek;
3. *Tirtha* veya kutsal su hazırlamak ve bunu isteyen insanlara sunmak.³³⁷

Ancak, modern zamanlarda, insanlar *loka pala sraya*'nın kapsamının genişletilmesini talep ederler. *Sulinggih*'in yalnızca dinî törenleri yapmakla kalmayıp aynı zamanda *tatva* (teoloji, felsefe), *tirtha*'nın, tapınakların (pura, kahyangan) ve diğer kutsal mekanların anlamı ve işlevleri, *babanten*, etik, vs. konular dahil olmak üzere *dharma wacana* ya da dinî dersleri vermek gibi diğer hizmetleri de sağlamasını isterler. Bu talepleri karşılamak amacıyla, *pinandita* olma arzusu duyan adaylar için

³³⁷ Nala, a.g.m., ss. 80-81.

resmi kurslar sunulmuştur. 1985'ten beri bu kurslar, PHDI genel müdürlüğünce yıllık olarak düzenlenmektedir.³³⁸

1950'den sonra, resmi din dersleri ilkokullardan üniversitelere kadar uzanan tüm eğitim kurumlarında tanıtılmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim okullarında, bu dersler her dönemin her haftasında iki ders saatinde oluşur. Üniversitelerde din dersleri sadece bir dönem öğretilir. Endonezya'daki Hinduizm'in resmi temsilcileri, nitelikli öğretmenler olmadan resmi din eğitimini geliştirme amaçlı planların uygulanmasının zor olduğunun farkında idi. Din eğitiminin, yalnızca geleneksel ya da resmi olmayan manevi eğitim yollarına bırakılırsa, Hindu cemaatinin diğer dinî cemaatlerin, özellikle de Müslüman ve Hristiyan toplulukların gelişimine yetişmesi zor olacaktır. Bu nedenle, Hinduizm bir din olarak tanındıktan sonra Denpasar'da Hindu dininin resmi olarak okutulması için bir lise kurulmuştur. Bu liseye, Agama Hindu Öğretmenleri için Eğitim (Pendidikan Guru Agama Hindu, PGAH) denmiştir. Öğrenciler ortaokullardan mezun olduktan sonra Hindu dinini öğrenmek için üç yıl boyunca orada eğitim almışlardır. PGAH'dan mezun olduktan sonra, ilkokullarda ve ortaokullarda haftada iki saat ders veren Hindu din öğretmenleri olmuşlardır. Bazen, o zamanlar bu tür okullar nispeten nadir bulunduğu için, liselerde de din dersleri vermişlerdir. Denpasar'da ve Bali'deki diğer şehirlerde sayıları artmakta olan liselerin ihtiyaçlarını karşılama maksadıyla 1990 Denpasar'da özel bir Hindu koleji kurulmuştur. Bu kolej, Hindu Din Öğretmenliği Akademisi (Akademi Pendidikan Guru Agama Hindu, APGAH) olarak adlandırılmış ve 1993 yılında hükümet tarafından tanınmıştır.³³⁹

1962'de Udayana diye bir devlet üniversitesi kurulmuştur. Daha sonra Hindu Din Enstitüsü (Institut Hindu Dharma, IHD) 1964 yılında kurulmuştur. 19 Mayıs 1993 tarihinde Endonezya Hinduizm Üniversitesi (Universitas Hindu Indonesia, UNHI) olarak adını değiştiren üniversitenin müfredatı sadece din araştırmasını değil, aynı zamanda ekonomi, biyoloji ve inşaat mühendisliğini de içermektedir. Mezunlar, Endonezya'nın her yerindeki çeşitli kurumlara konuşlandırılacak Hindu din öğretmenleri ve öğretim görevlileri olarak eğitilmelerinin yanı sıra Din İşleri

³³⁸ Nala, a.g.m., s. 81.

³³⁹ Nala, a.g.m., s. 81.

Bakanlığı, Bali Hükümeti ve Endonezya Silahlı Kuvvetleri (Angkatan Bersenjata Republik Indonesia, ABRI) gibi Devlet kurumlarında memur olmaya veya turizm endüstrisi gibi Hindu dininin önemli olduğu özel sektörlerde hizmet etmeye hazırlanmaktadırlar.³⁴⁰

Ayrıca, kitaplar, dergiler ve Hindular için okuma materyalleri hem özel hem de resmi yayıncıları tarafından giderek artan sayıda yayımlanmaktadır. 1978’de PHDI, Bali’de günlük bir Hindu gazetesi olan *Karya Bhakti*’nin yayımlandı. Ancak *Karya Bhakti*, kısa bir süre sonra haftalık bir gazete olarak yayımlanmaya başlamıştır. Bundan başka PHDI, 1983’ten beri *Warta Hindu Dharma* adlı bir dergi de yayımlamaktadır. Ayda iki kez yayımlanan bu dergi, ağırlıklı olarak Bali izleyicilerine hitap eder. *Karya Bhakti* ve *Warta Hindu Dharma*’nın içeriği ağırlıklı olarak Bali’deki din, gelenek ve kültür hakkında bilgiler içererek, bazı makaleler Endonezya’daki diğer bölgelerdeki Hinduizm ile ilgili konulara da değinmektedir. Bu yayıncılık faaliyetlerini desteklemek için *Mabakti* adlı bir basın şirketi kurulmuştur. PHDI, *Mabakti*’nin yanı sıra, Denpasar’da PT Upada Sastra adlı bir yayınevi de açmıştır. Hint yayınlarının çevirileri de dahil olmak üzere Hindu dinî ve kültürü hakkında kitaplar ve kitapçıklar yayımlamada çok aktif durumdadırlar.³⁴¹

c.c. Sai Baba Hareketi

Sai Baba hareketi 1981’de Bali’de de görülmeye başlanmıştır. Onun temel mesajı ise, sadece bir din, aşkın dinidir; sadece bir kast, insanlıktır; sadece bir dil, kalbin dilidir. Esas olarak ruhu Hindu iken Sai Baba, sevgi, merhamet ve bireysel manevi gelişme doktrini vaaz eden evrensel bir teolojidir. Evrenselciliğinin bir sonucu olarak, Sai Baba hareketinin bir üyesi olmak için din değiştirmek gerekmez. Baba, hareketin üyelerine kendi dinlerine bağlı kalmalarını önerir.³⁴²

Şri Satya Sai Baba 1926 yılında Hindistan’ın Andhra Pradesh kentindeki Puttapparthi köyünde doğmuştur. Adanmışlık şarkıları söylemekten ve arkadaşları için

³⁴⁰ Nala, a.g.m., s. 82.

³⁴¹ Nala, a.g.m., ss. 82-83.

³⁴² Bagus, a.g.m., s. 87; Leo Howe, “Hinduism, Identity, and Social Conflict: The Sai Baba Movement in Bali,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 267.

tatlılar ve diğer ürünler üretmekten hoşlanıyordu. Yaşlandıkça Şri Satya Sai Baba, Maharashtra'daki Şirdi köyünde yaşayan ve Satya Sai Baba'nın iddia ettiği Krisna'nın ilk reenkarnasyonu olan XIX. yüzyıl azizi Şirdi Sai Baba'nın yeniden doğuşunu ilan etmiştir. *Bhagavad Gita*, Sai Baba hareketinin en önemli kutsal kitabıdır. Satya Sai Baba'nın dramatik mucizeleri çok sayıda takipçi çekmeye başlamıştır. 1950'de Puttaparthi'de bir hastane, konferans salonu ve *ashram*'ı (yatılı okul) ziyaret eden binlerce Hindistanlı ve uluslararası adanmış kişi için konaklamaları dahil olmak üzere bir *ashram* inşa etmiştir. 1963'te büyük bir kalabalığın önünde kendisini somut biçimde olan Şiva ve Sakti ilan etmiştir. Ayrıca, o, Hindu panteonunun tüm tanrı ve tanrıçaları ve tüm dinlerin tanrıları olduğunu kabul etmiştir. Takipçileri ona *Bhagavan*, yani Tanrı derler. Baba'nın çoğu Hindistanlı olan üyeleri zengin, eğitilmiş ve kentsel orta sınıftan gelmektedir. Birçoğu kültürel açıdan kökten olmayan ve geleneklerinden uzak olanlardır. Baba, onların kayıp geleneklerinin modern dünyadaki yerleri ile bağlantılı bir kimlik sağlamaktadır. Endonezya'da ilk Sai Baba merkezi açıldığında hem hayranlık hem de düşmanlık uyandırmıştır. Endonezya halkının bazıları Sai Baba'yı Hinduizm'in bir parçası olarak onaylarken, bazıları ise öğretilerinin tehlikeli bir şekilde komünizme yakın olduğunu görmüştür. Ancak yavaş yavaş Sai Baba hareketi, bazı güçlü arkadaşlar edinmiş ve benzer ancak çok daha küçük ve daha radikal olan Hare Krishna hareketinin aksine yasaklanmamıştır.³⁴³

Sai Baba'nın Endonezya'nın birçok bölgesinde ve Bali'nin tüm ana şehirlerinde merkezleri vardır. Bali'nin başkenti Denpasar'da, Baba'ya olan bağlılık, *Tegeh Kuri* adında büyük bir tapınakta gerçekleşir. Bali tapınaklarının tam aksine, Sai Baba merkezleri üyelik kayıtlarına sahip değildir, adanmışlar uygun gördükleri şekilde katılmaktadırlar. Giderler tamamen gönüllü olarak ve genellikle zengin üyeler tarafından karşılanır. Sai Baba'nın merkezlerinde, Baba'nın öğretilerinin açıklandığı dinî eğitimde ücretsiz dersler sunulmaktadır. Sai Baba hizmetleri Bali tapınak törenlerinden çarpıcı bir şekilde farklıdır. Bali tapınakları için zorunlu olan özel geleneksel kıyafet neredeyse hiç giyilmez; adanmışlar, erkekler ve kadınlar, beyaz bir gömlek ve pantolon giyerler. Bazı çiçekler ve tütüsünün yanı sıra, Sai

³⁴³ Bagus, a.g.m., s. 87; Howe, a.g.m., ss. 268-269.

Baba'nın hizmetlerinde hiçbir adak sunulmaz. Rahipler görev yapmaz çünkü Baba tek gurudur ve tüm adanmışlar doğrudan Baba'ya yaklaşırlar. Sai Baba, ritüeller ile Hindu felsefesi (tatva) ve etiğinin arasında denge kurmayı önermektedir. Ayrıca Sai Baba, *bhakti* ya da kişisel bağlılığa dayanan mistik öğretilere de çok önem vermektedir. Sai Baba'nın aktif üyeleri yaklaşık 5.000 kişidir. Birçok adanmış için, üyelikle ilgili en önemli şey Baba ile olan ilişkileri, kendi manevi gelişim ve mutlulukları ve dünyada iyilik yapma arzusudur.³⁴⁴

d. Bugünkü Endonezya'daki Budistlerin Durumu

XV. yüzyılın başlarında İslâm, gücünü Nusantara'nın neredeyse her alanında yaymaya başlamıştır. O zamandan itibaren Budizm, Bali gibi bazı ilçeler hariç, Endonezya adalarının çoğunda kaybolmuştur. Yüzyıllar boyunca görünmez halde olduktan sonra Budizm, XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir kez daha kendisini yaşayan bir din olarak canlandırmıştır. Bu canlanma belki de nicelik açısından çok büyük olmamasına rağmen, çok farklı etnik kökenden gelen insanların (Çinliler, Hindistanlılar, Avrupalılar ve Cavalılar)³⁴⁵ ilgisini çekmiştir. Takımadalar'daki bu etniklerin üyeleri, Budist canlanmaya önemli katkılar sağlamıştır.³⁴⁶

Endonezya'da Budizm'in canlanması aslında XIX. yüzyılın sonlarında sömürge yönetimi altında başlamıştır. Sömürge yetkilileri açısından Budizm, İslâm'ın aksine bir azınlık dinî idi ve bu nedenle sömürge yönetimini devam ettirmek için herhangi bir tehdit oluşturmadığı düşünülmüştür. Dolayısıyla sömürgeciler, Budizm'i dikkate almamış, canlanması ve büyümesini önlemek için önemli engeller koymamışlardır.³⁴⁷ Endonezya'da Budizm'in canlanmasına yol açan Endonezya vatandaşlarıdır. Bhikhu Ashin Jinarakkhita Mahasthavira, Budizm'in yeniden canlanmasına katkıda bulunan birçok Endonezyalı kişiden biridir. Ashin

³⁴⁴ Bagus, a.g.m., s. 87; Howe, a.g.m., ss. 269-270.

³⁴⁵ Endonezya bağımsızlığından sonra, Endonezya'daki Budist toplumunun etnik bileşimi değişmeye başlamıştır. Hollandalılar ve Avrasyalılar ortadan kaybolmuş ve yerli Endonezyalılar, Çin kökenli Budistler, önceye göre daha belirgin ve önemli rol oynamaya başlamışlardır. Yine de Budist topluluğu, içinde çok etnikli, fakat bağımsızlık öncesinde olduğundan daha azdır. Brown, a.g.m., ss. 52-53.

³⁴⁶ Brown, a.g.m., ss. 45 ve 51.

³⁴⁷ Brown, a.g.m. s. 47.

Jinarakkhita, günümüzde ilk Endonezyalı Bhikhu, ülkedeki ilk Bhikhu Sangha'nın kurucusu ve çağdaş Endonezya Budizm'inin sembolik kişisidir.³⁴⁸

Ashin Jinarakkhita, 23 Ocak 1923'te Bogor'da³⁴⁹ doğmuştur. Adı Tee Boan An'dır ve o da bir *Peranakan* Çinli (Çin ve endonezya karışımı) idi. Çocukluğunda geleneksel Çin tarzında Taoizm ve Konfüçyanizm ile senkretik Budizm'e alışkın olmuştur. Ailesiyle birlikte Çin tapınaklarını ziyaret etmeye ve çeşitli Budalar ve Çin Tanrılarına mum ve tütsü çubukları ile dua etmeye alışmıştır. Tee Boan An, de Technische Hoogeschool de Bandung'da (bugünkü Institut Teknologi Bandung) bir öğrenciyken, Budizm topluluğunun Theosophical Society'nin üyesi olmuştur. İlk önce Budizm'i okumak amacıyla değil et yemediği için vejetaryan arkadaşlar edinmek istediğinde topluluğa katılmıştır. Daha sonra Hollanda'daki Groningen'de fizik ve kimya okumuştur. 1951'de Tee Boan An, Endonezya'ya geri dönmüş ve Cakarta'da bir lisede fizik öğretmeni olmuştur. Theosophical Society'nde yine de aktif olan ve Budizm'i canlandıran Tee Boan An, Genç Teozofiler Derneği'nin (Perhimpunan Pemuda Theosofi Indonesia) başkan yardımcılığına seçilmiştir. 1952'de Sam Kauw Dernekleri Federasyonu (Gabungan Sam Kauw Indonesia - GSKI) organizasyonunda büyük rol almış ve GSKI'nin ilk başkanlığına seçilmiştir. 22 Mayıs 1953'te 3.000'den fazla kişinin katıldığı Vaisak (Buda'nın doğumunun, aydınlanmasının ve Parinirvana'nın anısına) töreni Theosophical Society ve GSKI tarafından Borobudur tapınağında gerçekleştirilmiştir. 23 Temmuz 1953'te, Cakarta'daki Vihara Kong Hoa Sie'deki Çinli Bhikhu Pen Ching'in altında adını Ti Chen rahibi verilen Tee Boan An, Chan Budizm'in Lin Chi mezhebinde bir

³⁴⁸ Bunki Kimura, "Present Situation of Indonesian Buddhism: In Memory of Bhikkhu Ashin Jinarakkhita Mahastha Vira," *Nagoya Studies in Indian Culture and Buddhism: Sambhâsâ*, sy. 23, Nagoya Üniversitesi, 2003, http://ir.nul.nagoya-u.ac.jp/jspui/bitstream/2237/19241/1/4_SAMBHASA-23.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017), s.53.

³⁴⁹ 1920'li ve 1930'lu yıllarda Bogor, Endonezya'daki Budizm'inin canlanmasının merkezi yerlerindedir. Theosophical Society'nin önemli bir şubesi ve aynı zamanda Cava Budist Derneği (Java Buddhist Association) adlı başka bir grubu vardır. 1934'te Sri Lanka'dan Bhikhu Narada Thera Theosophical Society'in daveti üzerine Cava'ya gelmiş ve Bogor'u ziyaret etmiştir. Bogor ayrıca, Endonezya'nın bağımsızlığından önce bir Çinli Peranakan ve Budizm'i canlandıran bir lider olan Kwee Tek Hoay'ın doğduğu ilçesi idi. Kwee Tek Hoay Budizm ve Doğu Felsefesi üzerine çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Üstelik, Çinli Peranaka'nın manevi desteği olarak üç din (Budizm, Taoizm ve Konfüçyanizm) birleştirmek ve uygulamak amacıyla, Sam Kauw Hwe adlı bir birlik kurmuştur. Kimura, a.g.k., ss. 55-56.

Samanera (Budist bağlamında acemi bir erkek manastır) olarak görevlendirilmiştir.³⁵⁰

Aralık 1953'te Ti Chen, Budizm'i okumak için Burma'ya gitmiştir. Orada, 23 Ocak 1954'te bir Theravada bikhu olarak görevlendirilmiştir. Bütün Budistlere karşı tarafsız olması için GSKI'nın başkanlığından istifa etmiş ve kendisini Budizm üzerine ders vermek ve meditasyon öğretmek için Cava ve Sumatra'yı yolculuklar yapmıştır. 1955 yılında Ashin Jinarakkhita, bir Budizm örgütü, Endonezya Upasaka ve Upasika Kardeşliği (Persaudaraan Upasaka Upasika Indonesia – PUUI) kurmuştur. 1956'da Ashin Jinarakkhita, misyonerlik çalışmalarının merkezini Bandung'tan (Bogor'un yakınında) Semarang'a Budistlerin bu alanda talepleri üzerine taşınmıştır. Taşandıktan sonra Semarang, yıllarca Endonezya Budizm'inin merkezi olmuştur. Şubat 1957'de, Semarang'da Endonezya Budist Örgütü (Perhimpunan Buddhis Indonesia – Perbuddhi) adlı başka bir Budizm örgütü kurmuş ve şerefli başkan olarak GSKI konferansına katılmıştır. Bu iki örgütün şubeleri Cakarta, Bandung, Cirebon, Surabaya, Semarang ve Makassar'da dahil olmak üzere Endonezya'nın büyük şehirlerinde kurulmuştur. 1957 yılın sonunda, Ashin Jinarakkhita ve takipçilerinin, Semarang'ın banliyölerinde Vihara Buda Gaya adlı bir tapınak vardır. Ayrıca Şubat 1958'de tamamlanan ve Budist takvimin 2500. yıldönümü anısına, Vihara 2500 olarak adlandırılan, başka bir tapınak da vardır.³⁵¹

Mayıs 1959'da Ashin Jinarakkhita, Sri Lanka'dan Narada Mahatera ve altı Bhikhu, Burma'dan Mahasi Sayadaw Mahatera, Tayland'dan üç Bhikhu ve Kamboçya'dan iki Bhikhu Endonezya'ya davet etmiştir. Ayın 21'inde Ashin Jinarakkhita'nın da aralarında bulunduğu bu on dört Theravada Bhikhu, çağdaş Endonezya'da ilk Bhikhu Sangha olan Sangha Sutji Indonesia'yı (1963'de Maha Sangha Indonesia ve 1974'de Sangha Agung Indonesia olmuştur) oluşturmak için, Vihara 2500'de toplanmışlardır. Aynı günün öğleden sonrasında tüm Bikhular, Ashin Jinarakkhita tarafından önerilen ve hem PUUI hem de Perbuddhi tarafından düzenlenen uluslararası Vaisak törenine katılmak için Borobudur tapınağına gitmişlerdir. Törende, Ashin Jinarakkhita'nın tüm Budistlerin mezhepler ayrımı

³⁵⁰ Kimura, a.g.k., ss. 55-56.

³⁵¹ Brown, a.g.m., s. 52; Kimura, a.g.k., ss. 56-57.

yapılmadan kardeş olduğuna inanması nedeniyle Japonya'dan da bir Mahayana Bhikhu da davet edilmiştir. Ayrıca, Sri Lanka, Burma, Tayland, Hindistan ve Türkiye gibi yabancı ülkelerin büyükelçilerinin yanı sıra ulusal hükümet ve ordu temsilcileri de mevcuttur. Bu tören 50 ila 60 bin kişinin katıldığı kaydedilmiştir. Bu muhteşem olaylar, Budizm'i yaygınlaştırılmasında büyük bir gelişme olarak görülmektedir. Bu olaylar hakkında gazete ve dergilerdeki makaleler, Endonezya'daki Budistlerin varlığını ülkeye bildirmiştir. Ayrıca, Budizm'in İslâm ve Hristiyan gibi bir dünya dinî olduğu gerçeğini de yayılmış ve dolayısıyla birçok insan Budizm'i kabul etmiştir. Haziran 1959'da, görkemli Vaisak töreninden sonra, Endonezya bhikhulerinin ilk buyurma töreni Endonezya toprağında gerçekleşmiştir. Başta Güney ve Güneydoğu Asya Budizm ülkelerinden gelen on dört bhikhu, Cava ve Bali'nin çeşitli yerlerinde buyurma töreni uygulamak için davet edilmiştir. Rahib olarak görevlendirilenler Bhikhu Jinaputta, Bhikhu Jinapiya ve Samanera Jinananda idi.³⁵²

1954'te Burma'dan döndükten sonra hem Theravada hem de Mahayana rahibi olan Ashin Jinarakkhita, Theravada, Mahayana ve Vajrayana'nın tümünü içeren kapsamlı bir Budizm kurmayı tasarlamıştır. Budizm'in her geleneğin üstün noktası olduğunu söylemiştir. Çünkü hepsi Buda'nın öğretilerini takip eder ve Budizm doktrinleri arasında herhangi bir ayırım yapılmayacağını düşünür. Böylece, Budizm'in tüm mezheplerinin düşüncelerini veya uygulamalarını dışlamamış ve vaazlarını halka tarafsız bir şekilde talep ettikleri doğrultuda göre vermiştir. Sonuçta, takipçileri düşüncesini "Buddhayana" olarak adlandırmaya başlamıştır. Bu terim, takipçi birliğinin Endonezya Buddhayana Meclisi (Majelis Buddhayana Indonesia - MBI) olarak adlandırılmıştır. Bu isim 1979'dan beri resmi olarak kullanılmaktadır.³⁵³

Ashin Jinarakkhita Budizmi yaymayı ve devlete kök salmayı başarmıştır. Endonezya'daki Budistlerin inançları konusunda bir zemine sahip oldukları gerçektir: Bazıları, senkretistik Çin Budizm'ine alışmışlardır; bazıları hâlâ mistik eski Cava Budizm'ine inanmışlardır ve bazıları Budizm'in çağdaş misyonlerine yönelmi ve yeni bir Budizm'e dönüştürülmüşlerdir. Ashin Jinarakkhita, belirli bir

³⁵² Brown, a.g.m., s. 52; Kimura, a.g.k., ss. 58-59.

³⁵³ Kimura, a.g.k., s. 59.

mezhebe önem verseydi, tüm Budistleri bir araya getirme ve Budizm'i sadece azınlık oldukları bir Cumhuriyet'te canlandırmada başarısız olabilirdi. Ashin Jinarakkhita, "Bu Endonezya Budizm'i, sadece belirli bir mezhebin doktrini ve uygulamasını kabul etmekle sınırlı kalmaya gerek yok" demiştir.³⁵⁴

Buddhayana'nın düşüncesinden dolayı, Sangha Agung Indonesia'nın bazı özellikleri vardır. Bu Sangha, her rahibin kendi tercihinine göre ait olduğu Theravada, Mahayana ve Vajrayana'nın alt-Sanghaları'na sahiptir. Rahipler Budist kıyafetler giyer ve kendi mezheplerinin geleneksel tarzında ritüeller ve uygulamalar yapar. Farklı alt-Sanghaların rahipleri, aynı Vihara'da kalırlar ve beraberce misyonerlik çalışmalarını yaparlar. Alt-Sanghalar arasında herhangi bir bariyer ya da sürtüşme yoktur ve tüm alt-Sanghalar bu Sangha'da eşit seviyeler bulunmaktadır. Ayrıca, bazı rahipler Güneydoğu Asya ülkelerine Theravada, bazıları Çin'e Mahayana, bazıları Tibet'e Vajrayana'ya öğrenmek için gitmektedirler.³⁵⁵

Buddhayana doktrininin en belirgin özelliği Adi Buda kavramıdır. Bu, Budistlerin Endonezya Cumhuriyeti'nin beş temel ilkesine (Pancasila) uyduğunu ispatlamak amacıyla Ashin Jinarakkhita tarafından ortaya atılmıştır. 30 Eylül 1965'te komünistler tarafından sahnelendiği söylenen darbe girişimi sonrasında hükümet komünizmi yasaklamış ve ateistler, Tanrı'ya inanmayan bir komünist olarak düşünülmüştür. Sonuç olarak, tüm Endonezya vatandaşları, "Yüce Tanrı'ya İnancı" bulunan tanınmış dinlerden birinin takipçisi olmakla yükümlüdür. Ashin Jinarakkhita, Endonezya Budizm'inin asla ateist olmadığını beyan etmiştir. Budizm Tanrısının, İslâm ve Hristiyanlığın Tanrısı'nın aksine, dünyanın yaratıcısı olmadığını vurgulamıştır. Adi Buda, tezahürü Sakyamuni (Gautama Buddha) tarafından öğretilen *Dharma-kiiya* (Dharma'nın vücudu) Buda ve birincil Buda'nın enerjisinin sembolüdür.³⁵⁶

Adi Buda kavramı, Buddhayana'nın tüm Budizm doktrinlerini birleştiren bir sembolü olarak önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, Endonezya'daki bazı Budistler de, Adi Buda kavramını kabul etmemektedir. Bazı rahipler, özellikle yabancı

³⁵⁴ Kimura, a.g.k., s. 60.

³⁵⁵ Kimura, a.g.k., s. 60.

³⁵⁶ Kimura, a.g.k., ss. 63-64.

ülkelerde Theravada öğrenim görenler, Adi Buda kavramı Theravada doktrini ile çeliştiği için onu reddetmektedir. Theravada için “Yüce Tanrı inancı’nın” (Ketuhanan Yang Maha Esa) Mutlak ve koşulsuz olan “Nibbiina” (harfi harfine, Sönmüş, yani Nirvana) olduğunu açıklamaktadırlar. Bugünlerde, Buddhayana’nın liderleri 1979’da Endonezya’daki Budistler Kongresinde görüş birliğine vardktan sonra, aşırılık gerçeği ve biçimsiz olan Adi Buda, Theravada’nın “Nibbiina” ile aynı kavram olduğunu anlatmaktadır. Endonezya’daki tüm Budizm mezhepleri, özünde bir ve aynı olan farklı isimlerle “Yüce Tanrı’ya (Tuhan Yang Maha Esa)” işaret etmektedirler.³⁵⁷

Ancak, bazı Theravada Bhikhu sonunda Ashin Jinarakkhita liderliğindeki Sangha’dan istifa etmiş ve 1976’da Sangha Theravada Indonesia adlı yeni bir Sangha kurmuştur. Öte yandan, Sangha Mahayana Indonesia adlı üçüncü Sangha da, önce Ashin Jinarakkhita tarafından görevlendirilmiş ve 1978’de Hong Kong’da Mahayana tarzında tekrar görevlendirilen Bhikhu Dharmasagarro tarafından kurulmuştur. Bu Sangha, Ashin Jinarakkhita’nın öğretilerini tanımayan Çin kökenli insanlar tarafından desteklenmektedir. Onlar, tanrı olarak *Tathagata*’ya (gerçek yolunda aydınlanmış ve kusursuz bilgeliğe erişmiş, Buda’nın on isminden biridir) inançlarını ilan eder, gerçek Mahayana tarzını takip etmeyi hedeflemektedirler.³⁵⁸

Böylelikle, Endonezya’daki Bhikhu Sangha üç bölüme ayrılmıştır ve bunların arasında Sangha Agung Indonesia en büyük bölümüdür. Bu vesile ile, ülkedeki Budhizm’i takip edenler yedi gruba ayrılmış: Buddhayana, Theravada, Mahayana, Eski Cava Budizm’i takip eden Kasogatan, Maitreya, *Sokagakkai* diye de bilinen yeni bir Japon mezhebi olan Nichiren ve daha önce GSKI olarak tanınan Tridharma’dır. Bu üç Bhikhu Sanghası ve yedi Budist kardeşliği, Mayıs 1979’da Cumhuriyet’teki Budistler arasındaki çatışmaları çözmek için, hükümetin önderine itaat ederek Endonezya Budist Konseyi’ni (Perwalian Umat Buddha Indonesia, WALUBI) organize etmek adına bir araya gelmişlerdir. Ancak, daha sonra Sangha Agung Indonesia da dahil olmak üzere bazı önemli üyeler WALUBI’den geri çekilmiştir. 1998’de bu üç Sangha tekrardan Endonezya’da Büyük Sanghalar

³⁵⁷ Kimura, a.g.k., ss. 64-65.

³⁵⁸ Kimura, a.g.k., s. 65.

Konferansı (Konferensi Agung Sangha Indonesia, KASI) kurmak için bir araya gelmiş ve Ashin Jinarakkhita KASI tarafından Endonezya'daki Budizm'in canlandırılmasının önderi Bhikhu unvanıyla onurlandırılmıştır. O zamandan beri Endonezya'daki üç Bhikhu Sangha'nın uyumlu ve barış içinde birarada kalması sağlanmıştır.³⁵⁹

Ashin Jinarakkhita, Budizm'in değerli noktasının, esnekliğinde olduğunu söylemiştir. Bu, Budizmin diğer din mensuplarına “herhangi bir zorlama” yapmadığı ve Budistlerin bir başkasının inancına ve uygulamasına müdahale etmemesi gerektiği anlamına gelir. Başka bir deyişle, Budizm'i takip eden insanlar hem kendi hem de diğer insanların özerkliklerine saygı göstermelidir. Ancak Ashin Jinarakkhita, Endonezya'daki Budizm'in durumu ve Budistlerin uygulamalarından memnun olmadığını belirtmiştir. Uygulamalar olmadan yalnızca Buda'nın öğretilmesinin, anlaşılmasının önemi ve anlamı olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca en önemli şeyin “Hakikat” ve “Sevgi” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, tüm insanlar bu iki şey için istek veya *bodhicitta*'ya sahip olmalı ve Buda'nın öğretilerini günlük hayatlarında uygulamalıdır.³⁶⁰

Budizm canlanmasının uzun yolculuğu ile Yeni Düzen (Orde Baru) hükümetinin göreve başlamasından sonra (1967), Budizm ilk kez Hinduizm ve Budizm Rehberliği Genel Müdürlüğü (Direktorat Jenderal Bimbingan Masyarakat Hindu dan Budha – Dirjen Bimas) tarafından Endonezya Hükümetinin Din Bölümünde, resmen temsil edilmiştir. Sonuç olarak Budizm, Endonezya'nın Büyük Millet Meclisinde (Majelis Permusyawaratan Rakyat, MPR) temsil edilmiş,³⁶¹ Vaisak günü ulusal bir tatil haline gelmiş ve Vaisak törenini, üst düzey devlet görevlileri ile birlikte yıllık olarak Borobudur'da kutlamaya izin verilmiştir.³⁶²

³⁵⁹ Kimura, a.g.k., s. 66.

³⁶⁰ Kimura, a.g.k., ss. 70-71.

³⁶¹ Politik konular ve ideolojik alanlarda Budizm çoğunluk İslâm'ın gücüne kıyasla fazla katkıda bulunmaz. Yine de bazı Budist figürler, merkezi veya yerel yasama organlarında, önde gelen kabinede (başkan Megawati döneminde Kwik Kian Gie) ve diğer küçük yerel siyasi liderler bakanında parlamento üyeleri olarak seçilir. Edi Ramawijaya Putra, *Buddhism in Indonesia: The Current Issues of Development of Buddhism and Modern Muslim*, <http://www.undv.org/vesak2012/iabudoc/02EdiFINAL.pdf>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017), s.7.

³⁶² Brown, a.g.m., s. 53.

Ancak, Theravada ülkeleri Seylan, Burma, Tayland, Kamboçya veya Vietnam, Çin ve Japonya gibi Mahayana ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Endonezya'daki Budizm çok eksiktir. Budistler çoğunlukla Çinli ve daha az sayıda Endonezyalılarından oluşan çok küçük bir azınlık oluşturmaktadır. Budistler sadece Endonezya nüfusunun %0.72'si veya 1.7 milyon civarını kapsamaktadır. Endonezya'daki Budist cemaatlerin çoğu Cakarta, Riau, Bangka Belitung, Kuzey Sumatra ve Batı Kalimantan'da yaşamaktadır. Endonezya Budistlerin çoğunluğu aslında Taoizm ve Çin halk dinini uygulayan Çin kökenli kişilerdir. Ancak Endonezya hükümeti bunları din olarak tanımadığı için bu Çin kökenli olanlar, Budist olarak sınıflandırılmaktadır. Budizm örgütleri, üyeliklerini genişletme ile pek ilgilenmemektedirler. Budizm sonuçta misyonerlik faaliyeti olmayan bir dindir ve bu nedenle üyelerini daha büyük takipçi kitlelerini çekmeye teşvik etmez. Yine de, Budistlerin sayı bakımından çok küçük olmasına rağmen, günümüz Endonezyası'nda Budizm, yaşayan bir din olduğu ve Endonezya'nın dinî sahnesinin bir parçası olarak tekrar ortaya çıktığı açıkça görülmektedir.³⁶³

D. Konfüçyanizm

a. Endonezya'ya Konfüçyanizm'in Gelişi

Temelleri Çin'de atılan Konfüçyanizm, ilk olarak şuan Endonezya'yı oluşturan Nusantara topraklarında Çinli tüccar ve göçmenler tarafından tanıtılmıştır. Çinlilerin (bazen Tionghoa da denir), M.Ö. III. yüzyılda adalara geldiği tahmin edilmektedir.³⁶⁴ Başlangıçta Güneydoğu Asya'nın bazı kıyı bölgelerine ticaret için gelen Çin'li tüccarlar buralarda kısa süreliğine kalmışlardır. Ayrıca, 1619 yılında Endonezya'daki Hollanda Doğu Hindistan'ının genel valisi olan Jan Pieterszoon Coen başkanlığında Hollandalıların Jayakarta'nın kontrolünü alıp şehrin ismini

³⁶³ Brown, a.g.m., s. 53; Haji, a.g.m., s. 8; *Religion in Indonesia*, a.g.k.; Roxas-Lim, a.g.k., s. 23.

³⁶⁴ Heriyanto Yang, "The History and Legal Position of Confucianism in Postindependence Indonesia," *Marburg Journal of Religion*, c. 10, sy. 1, Yogyakarta, Ağustos 2005, s. 1; *Confucian Religion In Indonesia- 印尼孔教*, <https://confucianweekly.com/2017/03/09/confucian-religion-in-Indonesia-%E5%8D%B0%E5%B0%BC%E5%AD%94%E6%95%99/>, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

Batavia olarak değiştirmesinden çok zaman önce, Endonezya’da Çinli etnik kökenliler, Banten ve Cava dışındaki diğer bazı bölgelere yerleşmişlerdir.³⁶⁵

Coen Batavia’yı mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Hollanda Doğu Hint Adalarındaki en büyük ticaret şehri haline getirmek istemiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi amacıyla, özellikle 350 civarında Çinlinin şehre girebilmesi ve ticaret yapılması için ikamet izni verilmiştir. Daha sonra, Batavia şehrine Çinli göçmenlerin gelişi giderek artmıştır. 1629’da Batavia’da yaklaşık 2.000 Çinli varmış. Bu sayı 1725 yılında 10.000’e yükselmeye devam etmiş ve hatta XIX. yüzyılın ortalarında çok daha hızlı bir şekilde artmıştır.³⁶⁶

Aslında, bundan çok önce, yani 1407 yılının civarında, Batı Kalimantan’ın Sambas bölgesinde bir Çinli topluluğu varmış. O zamanda, İmparator Cheng Tsu’nun (Ming’in IV. imparatoru) emriyle Amiral Cheng Ho, Endonezya’ya, yaklaşık yedi sefer yapmıştır. Bu seferlerden birinin sonucu olarak, astlarının birçoğu Batı Kalimantan’a yerleşip yerli halkla beraber yaşamaya başlamıştır.³⁶⁷

Endonezya’ya gelen Çinli etnik kökenlerin sayısının giderek artmasının aşağıdaki faktörlerden etkilendiğini söyleyebiliriz:

1. Hollanda Doğu Hint Adalarındaki ekonomik kalkınma.
2. Çin’in iç sorunları: XIX. yüzyılın sonunda Çin’de, sel, kuraklık, salgın hastalıkları gibi doğal felaketlerin etkisi ve nüfus patlamadan dolayı problemler yaşamıştır. Bu durum, yoksulluk, ayaklanmalar, toplumsal huzursuzluk ve Çin’in ekonomik yapısı düşüşe geçmiştir. Çin’in elverişsiz iç koşullarından etkilenen birçok Çinlinin kendi topraklarından ayrılmalarına ve özellikle insan kaynakları yetersizliğinden ve ekonomik beklentileri ve doğal kaynakların daha fazla olduğundan dolayı Güneydoğu Asya ülkelerine gitmelerine ve bu alanlarda yaşamalarına neden olmuştur.
3. Siyasi nedenler: Birçok Çin milliyetçilerin, Ming hanedanının (1368-1644) yönetimi Qing hanedanının (1644-1911) yönetimi ile yönetim değişikliğinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Qing hanedanı Çin halkına özgürlük

³⁶⁵ A. Dahana, “Kegiatan Awal Masyarakat Tionghoa di Indonesia,” *Wacana*, c.2, sy.1, Nisan 2000, s. 55.

³⁶⁶ Dahana, a.g.m., s. 55.

³⁶⁷ Sulaiman, a.g.m., s. 52.

vermemiştir. Dahası, birçok konuda Batı müdahalesinin nedeniyle, Qing Hanedanı yabancı ulusların Çin egemenliği olarak da görülmüştür. Bu nedenle, o devletin hükümetine karşı çıkan birçok Çinli halk kendi ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır.³⁶⁸

Endonezya'ya gelen Çinliler ağırlıklı olarak Hokkian, Teochiu, Kanton, Hakka ve Hainan kabilelerinden ve Guangdong, Fujien ve Guangxi gibi güney vilayetlerinden gelmiştir. Onlar, dinî ve kültürel inançlarını sürdürme eğilimindedirler. Aralarında az sayıda İslâm kabul edenler var olmasına rağmen Konfüçyanizm, Budizm ve Taoculuğun öğretileri artık onların kültürü ve hayat tarzlarıyla bir bütünlük olarak görülebilmektedir.³⁶⁹ Konfüçyanizmin bu ilk dönemlerde, daha ziyade bireysel bazda ve ahlaki davranış kuralları olarak benimsendiği görülür.³⁷⁰

Endonezya'daki gelişme sürecinin başında Konfüçyanizm öğretileri, sadece çeşitli kabilelerden gelen Çin kökenli ailelerde uygulanmıştır. O sırada bir etnik grup ile diğerleri arasında tekdüzelik yansıtılmamıştır. İbadetlerle ilgili kurallar nesilden nesile aktarılmıştır.³⁷¹ O zamanda, Konfüçyanizm Endonezya'daki çeşitli bölgelere yayılmış, hatta Malakka Yarımadası, Banten, Sriwijaya (Palembang), Cirebon, Demak, Tuban, Makassar, Ternate ve Batı Kalimantan'a kadar uzanmıştır.³⁷²

Endonezya'da Konfüçyanizm, eski dinlerden biri olarak görülmektedir. Makassar'daki *Thian Ho Kiong* tapınağı (1688), Manado'daki *Ban Hing Kiong* tapınağı (1819) ve Surabaya'daki *Boen Thiang Soe* – şimdi *Boen Bio* (1883) tapınağı gibi tapınaklarla yüzyıllar boyunca sürmektedir. Bundan ziyade, Batavia'da 1729'da Konfüçyanizm ile ilgili olarak İnancı Parlayan Eğitim Bahçesi anlamına gelen *Ming*

³⁶⁸ Dahana, a.g.m., ss. 55-56.

³⁶⁹ Dahana, a.g.m., s. 56.

³⁷⁰ Yang, a.g.m., s. 1; *Religion in Indonesia*, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Religion_in_Indonesia, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

³⁷¹ Gunadi ve diğerleri, *Pendidikan Agama Khonghucu dan Budi Pekerti SMP Kelas VII*, Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan, Cakarta, 2014, s. 21.

³⁷² *Masuknya Agama Konghucu di Indonesia*, <http://thesis.binus.ac.id/doc/Bab3/2007-1-00149-MD%20Bab%203.pdf>, (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016), s.1.

Cheng Shu Yuan adlı eğitim veren okul/medrese gibi bir eğitim merkezi kurulmuştur.³⁷³

b. Konfüçyanizm'in Endonezya Kültürü ile Asimilasyonu ve Endonezya'daki Yasalarında Konumu

Endonezya'nın geniş bölgelerine gelen Çinliler, yukarıdaki bahsettiği gibi, takımadaların farklı bölgelerine yayılmışlardır. Çinli tüccarlar Cava'ya bireysel veya küçük gruplar olarak gelmiştir. Bu Çinliler, yerel insanlar ve kültürlerle oldukça iyi bütünleşmiş ve günlük hayatında çokları Çince konuşmamışlardır. Borneo, Batı Kalimantan ve Sumatra'nın doğu kıyılarına gelen Çinliler ise, fidanlıklar veya madenlerde çalışmak için toplu olarak göç etmişlerdir. Bu bölgelerdeki Çinliler, kendi dillerini ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir.³⁷⁴

Endonezyalıların çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Çin halkının çoğunluğunun domuz yemelerinden dolayı, domuz yemeyi yasaklayan Müslümanlarla uyumlu bir şekilde yaşayabilmeleri kolay değildir. Çinli Müslümanların var olmasına rağmen onların sayısı çok azdır.³⁷⁵ Yine de, yaşam tarzını ve kültürel farklılıkları ayarlamak, Endonezya'daki Çinlilerin ve özellikle Konfüçyüsçülerin kabul edilmesi ve yerel halkla uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi için yapmış olduğu zorluklarının küçük bir parçasıdır. Bunun dışında, Çinlilerin Endonezya'daki kamu ve devlet hayatında karşılaşacağı daha büyük engeller vardır: Siyasi kurallar ve Devlet Yönetimi.

b.a. Endonezya'nın Konfüçyanizm'i Resmen Tanımalarının Ardından Değişen Durumu

³⁷³ Sabar Sukarno, *Dampak Perkembangan Agama Khonghucu Pasca Reformasi (Studi Kasus Pindah Agama Umat Buddha di Tangerang)*, STABN Sriwijaya, Banten, 2014, s. 17; Gunadi, a.g.e., s. 22; *Masuknya Agama Konghucu di Indonesia*, a.g.k., s. 3.

³⁷⁴ Amy L. Freedman, *Political Participation and Ethnic Minorities: Chinese Overseas in Malaysia, Indonesia, and the United States*, Routledge, New York, 2000, s. 97; Sulaiman, "Agama Khonghucu: Sejarah, Ajaran, dan Keorganisasiannya di Pontianak Kalimantan Barat," *Jurnal Analisa*, c. 16, sy. 01, ss. 50-63.

³⁷⁵ Dahana, a.g.m., s. 58.

Konfüçyanizm, Endonezya'daki resmi dinlerin kabulünde belirsiz ve değişen bir yerde olmuştur. Endonezya'nın ilk cumhurbaşkanı olan Sukarno'nun yönetiminde (1945 – 1967), Konfüçyanizm resmi devlet dinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Endonezya'yı otuz bir yıldan fazla yöneten ikinci cumhurbaşkanı Suharto (1967 – 1988) ise, Konfüçyanizm'i resmi bir din olarak reddetmiştir. Suharto'nun düşüşünden beri Konfüçyanizm, Endonezya'nın resmi dinlerinden biri olarak tekrardan tanınmaktadır.

Konfüçyanizm M.Ö. III. yüzyılda Endonezya'ya gelmişse de, Endonezya'nın dinî hayatındaki onun uzun ve değişen tarihi ise 1965 yılında başlatmıştır. O zamanda Sukarno, dinlerine küfretme ve dinlerin suistimalı önlenmesinde 1/PNPS/1965 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Ek-3) yayınlanmıştır. Bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre, Endonezya'da altı resmi din olduğunu belirtmiştir: İslâm, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm. Ayrıca, bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine altı tane resmi din olarak da kabul edilen 1969 yılında 5. sayılı Endonezya'nın Yasası tarafından desteklenmektedir.³⁷⁶

1967'de Suharto, Endonezya'nın ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur. Suharto'nun iktidara gelmesinden sonraki ilk yıllarda, yeni rejim Konfüçyanizm'i memnuniyetle karşılamıştır. Ancak, siyasi destek kazanmak için ve özellikle Çin tarafından desteklendiği iddia edilen 30 Eylül 1965'teki başarısız Komünist Parti darbesinden sonra Suharto, kendisi ve rejimi bir Çin karşıtı politika³⁷⁷ uygulamıştır. Çabucak, Konfüçyanizm da dahil olmak üzere Çin inancının ifadesini, Çin dilini, gelenek ve kültürünü, Çin kutlamalarını ve şenliklerini halka açık olarak

³⁷⁶ Yang, a.g.m., s. 2; Rio Bembo Setiawan, *Refleksi Sejarah Agama Konghucu di Indonesia*, <http://www.meandconfucius.com/2010/10/refleksi-sejarah-agama-khongucu-di.html>, (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016); Religion in Indonesia, a.g.k.

³⁷⁷ Suharto rejimi, Çin'den gelen tüm ifadeleri kısıtlamaya yönelik çabalarla, yerli Endonezyalılar ile etnik Çinliler arasındaki çatışmaların önlenmesi de amaçlanmıştır. Hükümet, Çin geleneğini, Endonezya'daki farklı etnik kökleri tek bir ulusal etnik gruba bağlamanın önlenmesi olarak değerlendirmiştir. Etnik Çinli Endonezya'nın yerli olmayan ve bu nedenle orijinal Endonezyalı olmak istemişse kültürel kimliğini terk etmek zorunda kalmışlardır. Soeharto rejimi, Çinlileri yerli hale getirebilmek için adını değiştiren yönetmelik, Çin festivallerini kutlama ve halka açık yerlerde Çin gelenekleri uygulamak için bir kısıtlama ve Çin kuruluşları ve okulların ortadan kaldırılması da dahil olmak üzere bir takım yasala getirmiştir. Ayrıca, Soeharto'nun Yeni Düzeni, Endonezya'daki Çin toplumunun Çin'deki milliyetçilik hareketle olan bağlantısından şüphelenmiştir. Tim Lindsey ve Helen Pausacker, *Chinese Indonesians: Remembering, Distorting, Forgetting*, Institute of Southeast Asiang Studies, Singapur, 2005, s. 81.

uygulamasını yasaklayan hatta Çinlilerin adlarını değiştirme zorunluluğunu getiren 14/1967 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini yayınlamıştır.³⁷⁸

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini takiben, 18 Kasım 1978’de İçişleri Bakanlığı, Konfüçyanizm hariç sadece beş dinin devlet dinleri olarak kabul edildiğini belirterek 477/74054/BA.01.2/4683/95 sayılı direktifini yayınlamıştır. Üstelik, 27 Ocak 1979’da, cumhurbaşkanı ile kabine üyeleri arasındaki resmi bir toplantıda, Konfüçyanizm’in bir din olmadığı teyit edilmiştir. İçişleri Bakanlığı, 77/2535/POUND sayılı bir diğer direktif 25 Temmuz 1990’da tekrar Endonezya’da sadece beş din olduğunu doğrulamak üzere yayınlamıştır.³⁷⁹

Konfüçyanizm hükümet tarafından bir din olarak tanınmadığından, kendi vatandaşlıklarını sürdürebilmek için birçok Konfüçyüsçü Budist olmaya³⁸⁰ zorlanmış, ya da en azından kendilerinin Budist olduklarını ilan etmeye mecbur edilmişlerdir. Uzun yıllar boyunca, bir ikamet belgesi (KTP) için başvururken başvuru formunda “Din” ibaresi yazan yere “Konfüçyanizm” girdiyse, kimlik kartın üzerinde “Budizm” olarak görülmüştür. Bir çift evliliğini Konfüçyüs’ün evliliği olarak kaydetmek isterse, Budist bir evlilik olarak kayıt altına alınacak veya diğer resmi dinden birini seçebilecek,³⁸¹ aksi halde evlilik devlet tarafından tanınmayacaktır. İlköğretimden üniversiteye kadar Sivil Toplum Eğitiminde bile öğrencilere Endonezya’da sadece beş resmi din olduğunu öğretilmiştir. 5/1969 sayılı

³⁷⁸ Lindsey, a.g.e., s. 81; Yang, a.g.m., s. 2; *Religion in Indonesia*, a.g.k.; *Masuknya Agama Konghucu di Indonesia*, a.g.k., s. 23.

³⁷⁹ Yang, a.g.m., ss. 3-4; Setiawan, a.g.k.; *Religion in Indonesia*, a.g.k.

³⁸⁰ Suharto rejimi açısından Budizm, Konfüçyanizmden daha Endonezyalı idi. Ne de olsa, Endonezya iki büyük Budist imparatorluğun (Sailendra ve Şrivijaya) yerini tutmuştur. Lindsey, a.g.e., s. 83.

³⁸¹ Ancak, 1990’ların ortalarında bazı genç Konfüçyanist devlet makamlarına itiraz etmeye başlamıştır. Budi Wijaya (Po Bing Bo) ve Lany Guito (Gwie Ay Lan) 23 Temmuz 1995 tarihinde Surabaya’daki Boen Bio tapınağında evlenmiş ve 1 Ağustos 1995’te Evlilik Kayıtlı Olmak için Sicil Dairesine gitmişlerdir. Fakat, Endonezya devleti artık Konfüçyanizm’i tanımadığı için Sicil Dairesi Budy-Lany evliliğini kaydetmeyi reddetmiştir. Sicil Dairesi, evliliklerini Budist olarak kaydetmeyi teklif etmiştir. Budi ve Lany dinlerini değiştirmeyi reddetmiş ve Konfüçyan evliliğini kaydetmeyi reddettiği için Sicil Dairesi başkanına dava açmışlar. Mahkeme davası birkaç ay sürmüş ve hem Çinli hem de Çinli olmayan toplulukların dikkatini çekmiştir. Bu davadaki karar, hem Çinlilerin dini hayatı hem de Endonezya’daki temel insan haklarını etkileyecektir. Din İşleri Başkanlığı artık Konfüçyanizm’i tanımadığı için, bir devlet kurumu olan Sicil Dairesi mevcut düzenlemeyi izlemelidir. Budi-Lany yasal savaşı kaybetmiş ve evlilikleri Soeharto’nun düşüşüne kadar yasadışı kalmıştır. Bu karar hem Çinli hem de yerli topluluklar tarafından iyi karşılanmamıştır. Bazı Müslüman aydınları hükümeti temel insan haklarını ve dini özgürlüğü ihlal ettiği için eleştirmişlerdir. Soeharto rejiminin çöküşünden sonra, Budy-Lany, bazı “ekstra tahvilat” harcamak suretiyle evliliklerini Konfüçyanizm evlilikleri olarak başarıyla kaydeden diğer birçok Konfüçyanist çiftten tanıdığını açığa vurmuştur. Lindsey, a.g.e., ss. 81-82; Yang, a.g.m., s. 5.

Endonezya'nın Yasası ve 1/PNPS/1965 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, okul öğrencileri, hatta üniversite öğrencileri tarafından bile bilinmemiş, çünkü Yasa ve Cumhurbaşkanlığı Kararname Sivil Toplum Eğitimin ders kitaplarında tamamen kaldırılmıştır.³⁸²

Sonuç olarak, Yeni Düzen (Suharto dönemi) Endonezya devletinde doğrudan Çinlilere etki eden bazı özel politikalar şunlardır:

1. Pancasila'nın Yüce Tanrı'ya olan inancına dayanarak Endonezya devleti, beş dünya dinini resmen tanımıştır. Tüm Endonezyalılar bu dinlerden biriyle kendini tanımlamalıdır. Böylece Çinliler, bu dinî gruplardan birinin üyesi olarak sınıflandırmayı kabul etmelidir. Bu dinlerin beşi de devlet tarafından resmi olarak tanınırken, İslâm şüphesiz baskın bir güçtür.
2. Ulusal birliği sağlamanın başlıca yollarından biri eğitimidir. Endonezce (Bahasa Indonesia), okulda öğretim dili olarak uygulanmaktadır. Bu politikaların en çarpıcı etkisi, Çince kullanan okulların yıkılması olmuştur.
3. Endonezya'daki yabancı eşlerde göçmen kısıtlamalarıdır: Bu kural, Çinlilerin Endonezya'daki Çinliyle ya da Çinli olmayan bir Endonezyalıyla evlenmek zorunda kalmışlardır. Ancak Çinlilerin Endonezyalıyla evlenebilse de, hala sorunlardan kaçınılmazdır. Endonezya'daki Müslüman kadınların Müslüman erkeklerin dışında evlenmeleri yasaktır. Aynı zamanda Çinli kadınla evlenen erkekler için dini ve sosyal yasaları konusu vardır. Yani Müslümanlar, Çin yemek kültüründe önemli bir yemek olan domuz eti yemez.³⁸³

Suharto'nun Yeni Düzen dönemi, Endonezya'daki Çinliler için zor bir dönemdir. Suharto rejimi tarafından yasalaştırılan tüm bu adaletsizliklerin asıl sorunu, Konfüçyanizm'e bir din olarak bakılması gerekip gerekmediği sorusunun altında yatmış ve bu bağlamda bir çok kanunda çelişkiler bulunmuştur. Endonezya devlet ideolojisi olan Pancasila'nın yanı sıra Endonezya Yasasınının 29. maddesi din özgürlüğü şartını getirmektedir. Bunlar, Suharto tarafından yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan direktiften

³⁸² Yang, a.g.m., ss. 3-4; *Religion in Indonesia*, a.g.k.

³⁸³ Freedman, a.g.e., ss. 114-115.

daha yüksek bir kanundur. Açıkçası, Endonezya'da Konfüçyanizm'in yasal konumu ile ilgili sorun, kanun üzerinde değil, kanunun uygulanması üzerine kuruludur.³⁸⁴

Endonezya'da Çinlilerin karşılaştığı bu zor dönemlerde, Konfüçyanizm ve Konfüçyüsçülerin haklarının tanınması için savunuculuk yapanların önde gelen isimleri Müslüman liderlerdir. Bu Müslüman liderlerin arasında, Endonezya demokrasisinin simgesi ve Endonezya'daki en büyük İslâm örgütünü (Nahdlatul Ulama) temsil eden KH. Abdurrahman Wahid (genellikle de Gus Dur olarak bilinir) idi. Gus Dur, devletin dinleri tanıma ve tanımama konumunda olmaması gerektiğini belirtmiştir. Konfüçyanizm'in bir din olup olmadığı sorusunun takipçisine bırakılması ve böylece devletin müdahalesinin bulunmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bir inanç, takipçilerine göre bir dinse, bu bir dindir.³⁸⁵

1998'de, Reformasyon Çağının başlangıcını işaretleyen Suharto devrildiğinde, Konfüçyanizm hızlıca yeniden ortaya çıkmıştır. Habibie başkanlığı dönemin sırasında (Mayıs 1998 – Ekim 1999), Din İşleri Bakanlığı, Konfüçyanizm'in bir din olarak tekrar kabul edildiğini sözlü bir biçimde dile getirmiştir. Ancak, Konfüçyanizm ve Çin geleneklerini kısıtlayan ve yasaklayan eski kanunlar ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini resmen kaldırılmamıştır. 1999 yılında Abdurrahman Wahid,³⁸⁶ Endonezya'nın dördüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir. 6/2000 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Gus Dur, Çin inançları ve geleneksel uygulamaların açıkça kutlanmasını yasaklayan 14/1967 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini kaldırmıştır. Ayrıca o, hükümetinin Konfüçyanizm'i bir din olarak kabul ettiğini de ilan etmiştir. Bundan sonra, 31 Mart 2000'de İçişleri Bakanlığı, 1978'deki 477/74054/BA.01.2/4683/95 sayılı sadece beş dinin kabul edildiğini belirtilen direktifi kaldırmıştır. 2002'de Endonezya'nın beşinci olan Başkanı Megawati Sukarnoputri (Sukarno'nun kızı), Imlek veya Çin Yeni Yılı'nı ulusal bir tatil olduğunu ilan etmiştir. 2006 yılında, Endonezya'da Konfüçyanizm de dahil

³⁸⁴ Yang, a.g.m., ss. 1 ve 6-7.

³⁸⁵ Lindsey, a.g.e., s. 82; Yang, a.g.m., s. 6.

³⁸⁶ Gus Dur, Çinli etnik kökenleri dindarlık ruhlarını tam bir özgürlük ve barış bir şekilde ifade edebilmeleri konusunda büyük rolü nedeniyle Çinlilerin/Tionghoa'nın Babası ünvanını almıştır. Imam S. Arizal, *Imlek, Gus Dur, dan Spirit Multikulturalisme*, <http://agama.kompasiana.com/2011/02/05/opini-imlek-gus-dur-dan-spirit-multikulturalisme/>, (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016), s.2.

olmak üzere altı tane resmi din bulunduğunu belirten Din İşleri Başkanlığı'nın direktifinde, Konfüçyanizm tekrardan resmi bir din olarak kabul edilmiştir. Son olarak ise, Endonezya Cumhuriyeti, Konfüçyanizm derslerinin Endonezya örgün eğitim sisteminde öğretilmesine izin veren 55/2007 hükümet kararnamesini yayınlamıştır. O zamandan beri Konfüçyüsçüler ve Konfüçyüsçü olmayan Çinliler ifade özgürlüğünden ve yerel Endonezyalılarla aynı idari haklara sahip olmuşlardır. Böylece, Konfüçyüsçü bir hizmete göre evlilik yapmalarına³⁸⁷ ve dinlerini kimlik kartlarında Konfüçyanizm olarak nitelendirmelerine izin verilir.³⁸⁸

b.b. Endonezya'daki Konfüçyüsçü Kuruluşlar ve Çinlilerin Birliği

XIX. yüzyılın sonunda Endonezya'da gurbette olan Çin toplulukları halen birleşmemişlerdir. Bölge farklılığı, dil ve kültürel farklılıklar halen çok etkili olmuştur. Bu durum, onların Endonezya'daki çeşitli bölgelere yayılmaları ile daha da kötüleşmiş. Bu ulusal kimlik krizi, eğitilmiş Konfüçyüsçü toplumların Çinli etnik kökenlerin ve özellikle Konfüçyüsçülerin birliğini devam ettirmek için odak noktası haline gelmiştir. Ayrıca, Çin'deki ekonomik, siyasi ve sosyal bunalımın bir sonucu olarak, Endonezya da dahil olmak üzere Çin dışındaki Çin topluluklarında, Çinlilerin dayanışma duyguları büyümeye başlamıştır. Bu durum, Batavia'daki eğitilmiş Çinli toplumlarının dikkatini de çekmiştir.³⁸⁹

Gurbette olan Çinli toplumunun kendi kültürünü daha iyi anlamasının bir ihtiyaç olduğunu farketmişlerdir. Yerel Endonezyalıları ile gurbette olan Çinliler arasındaki kültürel bağları, Çin toplumunda gerçek Çin kültürü ve geleneğinden giderek uzaklaşan karışık bir kültürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, saf olan Çin kültürünü canlandırılması gerekir. Bu durum, Hollanda Doğu Hint

³⁸⁷ 2006 Mart ayında, Konfüçyanizm resmi olarak tanınmaya başlandıktan sonra, 60 yaşındaki Handeyjanto Sosilo ve 50 yaşındaki Mary, evliliklerini Orta Cava'nın Tegal'daki Tek Hay Kiong tapınağında kutlamıştır. Çift başka bir dini geleneğe evlenmeyi reddederek tanınmayan evlilik durumunda 24 yıldır birlikte yaşıyordu. Bu arada, şimdi yirmili yaşlarında iki çocuğu vardır. Ancak, kimlik kartlarında, Mary Katolik olarak ve Handeyjanto Protestan olarak kaydedilmiştir. Helen Pausacker, *The Sixth Religion*, <http://www.insideIndonesia.org/the-sixth-religion>, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

³⁸⁸ Lindsey, a.g.e., s. 88; Sukarno, a.g.e., ss. 20-21; Yang, a.g.m., s. 6; Pausacker, a.g.k.; *Religion in Indonesia*, a.g.k.

³⁸⁹ Dahana, a.g.m., ss. 57 ve 62-63.

Adasındaki bütün Çinli topluluğun güçlü bir toplum olarak birleşmek arzusu doğurur. O zamandan itibaren, Endonezya'da Çinlilerin dayanışması büyümeye ve gelişmeye başlamıştır. O zamandan beri de, Konfüçyanizm, Çin tarihi, Çin kültürü vb. konuları hakkındaki bilgilere artan ilgi görülebilir.³⁹⁰

Endonezya'daki Konfüçyanizm ilk zamanlarda bireysel inanç ve uygulama olarak yayılmaya başlasa da, 1900'lü yılların başında, iyi düzenlenmiş bir toplumsal hareket haline getirilmeye çalışılmıştır. Çin kültür milliyetçiliğinin yeniden canlanmasının bir göstergesi olan *Tiong Hoa Hwee Koan* (THHK) örgütü Endonezya'daki Batavia'da kurulmuştur. THHK'nın kuruluşu 3 Haziran 1900'te Batavia'nın Valisi tarafından resmen onaylanmıştır. THHK, Endonezya'daki Çinleri birleştirmeyi ve Konfüçyanizm'i teşvik etmeyi amaçlamıştır. Örgütün ana kaygıları, Konfüçyanizm geleneğine göre düşün ve cenaze uygulamalarının geliştirilmesi, Konfüçyüsçü düşüncelerin yayınlar yoluyla yayılması ve Çin okullarının kurulmasıdır. Eğitim kurumlarını kurarak, THHK'nın temel amacı, Konfüçyanizm ilkelerine dayanan Hollanda Doğu Hint Adalarındaki Çinli topluluğu teşvik etmek ve birleştirmektir. THHK'nın açmış olduğu okulların kuruluşu, Endonezya'nın diğer şehirlerdeki Çin merkezli okulların yükselişine ilham kaynağı olmuştur. Bu Çin okullarının mezunlarına Çin bursu verilir ve Çin'de eğitimlerini devam edebilirlerdir. 1919'a gelindiğinde Endonezya'daki Çin okuluna göre modellenen modern bir müfredat ve eğitim ortamında Mandarin'i kullanan yaklaşık 250 THHK okulu varmış.³⁹¹

Daha sonra 1923 yılında Yogyakarta'daki düzenlenen bir kongrede, Bandung'da merkezli olan Endonezya Khung Chiao Hui Birliği (Perserikatan Khung Chiao Hui Indonesia - PKCHI) kurulmuştur. 1961'de PKCHI, Konfüçyanizm'i bir din olarak ilan etmiştir. Bu dönemde de, Tanrı olarak T'ien ve Nabi (peygamber) olarak Konfüçyüs olduğunu bütün Endonezya'daki Konfüçyanizm'de resmen kullanmıştır. PKCHI daha sonra Endonezya Konfüçyüs Dinî Federasyonu (Gabungan Perhimpunan Agama Khonghucu se-Indonesia - GAPAKSI) olarak değiştirilmiş ve 1967'den beri, Endonezya'da Konfüçyüs Dinî Yüksek Konseyi

³⁹⁰ Dahana, a.g.m., ss. 63-64.

³⁹¹ Xinzhong Yao, *The Encyclopedia of Confucianism*. c. 2. Routledge, New York, 2003, s. 146; Freedman, a.g.e., s. 98; Yang, a.g.m., s. 1; Dahana, a.g.m., ss. 63-65.

(Majelis Tinggi Agama Khonghucu Indonesia - MATAKIN) olarak yeniden adlandırılmıştır. Aynı yıl, Endonezya'daki Konfüçyüsçünün kutsal kitabı olarak, Dört Kitap (si-shu) kullanmayı kabul etmiştir.³⁹² Bu dönemde ayrıca, Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm'i teşvik etmeyi hedefleyen *Sam Kauw Hwee* (Üç Dinlerin Birliği) adlı bir Çin dinî birliği Mayıs 1934'te *Kwee Tek Hoay* tarafından kurulmuştur. *Sam Kauw Hwee*, Çin halkının Hristiyanlaşmasını engellemek amacıyla hedef almıştır. Çünkü bir din değişikliği (Hristiyan olmak) Çin kültürün unsurlarının reddedilmesi olarak düşünülmüştür. Ancak, bu *Sam Kauw Hwee* daha sonra Tri Darma olarak bilinir ve Budistler tarafından egemenlik kurulu. Birçok Konfüçyüsçü, Konfüçyanizm yasaklığında Tri Dharma Budizm alanlarında yer almışlardır.³⁹³

Konfüçyanizm organizasyonları iki gruba ayrılabilir:

1. Tri Dharma'da birleşen kuruluşlar (Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm);
2. Endonezya Konfüçyüs Dinî Yüksek Konseyi'nde (Majelis Tinggi Agama Khonghucu Indonesia - MATAKIN) birleşen kuruluşlar ve Endonezya Konfüçyüs Dinî Yüksek Konseyi Bölge Komiserliği (Komisariat Daerah - KOMDA MATAKIN), Endonezya Konfüçyüs Dinî Konseyi (Majelis Agama Khonghucu Indonesia - MAKIN), Endonezya Konfüçyüs Gençliği (Pemuda Agama Khonghucu Indonesia - PAKIN), Endonezya Konfüçyüs Kadınları (Wanita Agama Khonghucu Indonesia - WAKIN), Endonezya Konfüçyüs Mabet Hizmeti Birliği (Kebaktian Agama Khonghucu Indonesia - KAKIN) gibi onun altında birleşen kuruluşlar.³⁹⁴

Konfüçyüs topluluğunun merkezi düzeyde yönlendirme sorumlulukları MATAKIN tarafından gerçekleştirilirken, yerel düzeyde ise, MATAKIN'in gözetim ve onayı ile MAKIN, KAKIN ve diğer Konfüçyüsçü cemaatlerin sorumluluğundadır.³⁹⁵

Konfüçyüs dininin hızlı gelişimi ve Çinlilerin artan dayanışma gücü, Suharto hükümeti tarafından o zamanda Çin karşıtı politikaların belirlemesinin nedenlerinden

³⁹² Lindsey, a.g.e., ss. 79-80; *Religion in Indonesia*, a.g.k.; Yang, a.g.m., ss. 2 ve 5.

³⁹³ Lindsey, a.g.e., s. 79; Sukarno, a.g.e., ss. 20 ve 23-25.

³⁹⁴ Sulaiman, a.g.m., s. 61.

³⁹⁵ Sukarno, a.g.e., s. 18.

biridir. Ancak, yine de, Endonezya hükümetinin ve toplumun “hoşgörüsünü” gösteren birkaç ilginç olgu vardı:

1. Endonezya Konfüçyüs Dinî Yüksek Konseyi (Majelis Tinggi Agama Khonghucu Indonesia - MATAKIN), “Konfüçyanizm” yerine “Konfüçyüs Dinî” (Agama Khonghucu) sözcüğüyle “din” (agama) kelimesini korurken, Suharto’nun otuz bir yıllık egemenliği boyunca hayatta kalmayı başarmıştır. Hiçbir zaman ne yasaklanmış ne de adını “din” kelimesini bir başka adla değiştirmiştir. Ancak, o günlerde güzelce hareket edememiştir. Özel durumlarda bazı basit ritüelleri ve kutlamaları gerçekleştirmekten, hayır faaliyetleri yürütmekten ve bazı iç yayınlar ve genelge yayınlamaktan, bu Çin organizasyonu, nispeten az varoluş belirtisi göstermiştir. Üye sayısı bile azdır. Konfüçyüsçüler azınlıkta bir azınlık, yani Çin azınlığının içinde bir Konfüçyüsçü azınlık idi. Konfüçyüs Dinî Yüksek Konseyi’ne ek olarak, Endonezya’daki birkaç ana şehirde Yerel Konseyler de bulunmaktaydı.
2. Yeni Düzen döneminde Konfüçyüs tapınaklar, ayakta kalabilmiş ve uygulamalarını devam ettirebilmiştir. Ancak, bazı ayarlamalar ve uzlaşmalar yaparak kendilerini Budist tapınaklar içinde, kimliğini gizlemiştir. Suharto döneminden önce, Konfüçyüs tapınakları kelenteng³⁹⁶ ya da litang ve Budist tapınakları vihara olarak adlandırılmıştır. Daha sonra, ayakta kalabilmek için kelenteng, Konfüçyüs’ün yanı sıra Buddha ve diğer Budist kutsallığının heykellerini içinde barındıran viharalar haline gelmiştir.

³⁹⁶ İlk başta kelenteng (Miao) atalara bir onur mekânı (kül evi) idi. Eskiden, her klan, ataları şerefleştirmek için özel bir kül evi hazırlamıştır. Zaman geçtikçe, bu kül evi, çeşitli klanlar ve kabileler tarafından tanrılar/tanrıçalar için bir ibadet evine dönüşüp kullanılmıştır. Şimdi ise, kelenteng’in içinde hâlâ akrabalar/klan/kabile tarafından saygı gören ataların külleri için ayrılmış bir oda bulunabilir. Kelenteng, Tanrı’yı yüceltmek için genellikle sadece ibadetin yapıldığı bir yer olarak tanımlanır. Bir mabet hizmeti olsa bile, genellikle ibadetin faaliyetine müdahale etmemek için ayrı bir odaya yerleştirilir. Konfüçyanizm ibadet yerinin yanı sıra, kelentengler de genellikle Budizm ve Taoculuk dini ibadeti için de kullanılan bir yerdir. Litang ise, ibadethane dışında, düzenli olarak mabet hizmeti veren bir yerdir (genellikle her Pazar veya Çin takviminin 1. ve 15. günü). Burada, Konfüçyüsçüler ruhban sınıfı Konfüçyüs din adamlarından manevi bir kutsama (vaaz) alırlar. *Li* terbiye demek, *Tang* yer demektir. Böylece, litang terbiye alma için bir yer olarak yorumlanabilir. Kelenteng’in adını vihara/manastıra çevirerek, Konfüçyüsçüler tapınağın Budistlere ait olma eğiliminde olduğunu düşünülür. Konfüçyüsçüler, kelenteng’in Konfüçyanizm’e ait olması gerektiğini iddia etmiştir. Kelenteng en azından Budistler, Konfüçyüsçüler ve Taocuların ibadet yeri olarak asıl işlevine geri dönmesini istemiştir. Sukarno, a.g.e., ss. 26, 34-34 ve 40.

3. Majelis Tri Dharma Indonesia olarak bilinen *Sam Kawu Hwee* (SKH), Suharto Dönemi'nde de varlığını sürdürebilmiştir.
4. Din dersi, Endonezya'daki herhangi bir alanında okuyan her öğrenci için zorunlu bir konudur (2-4 kredidir). Bu zorunluk, ülke çapında tüm üniversiteler için geçerlidir. Her öğrenci, üniversite tarafından sunulan din derslerinden bir tanesini seçmelidir. Çoğu üniversite yalnızca beş dinî sunarken, birkaç üniversite de altı dinî (Konfüçyanizm dahil) sunmuştur. Bunların bazıları, ülkenin en eski ve en büyük devlet üniversitesi olan Yogyakarta'daki Gadjah Mada Üniversitesi (Universitas Gadjah Mada) idi.³⁹⁷

c. Bugünkü Endonezya'daki Konfüçyüsçülerin Durumu

Çoğu Konfüçyüsçüler, Çinliler olarak tanımlanır. Endonezya'da Çinliler, Suharto rejiminde isyanlar, gösteriler ve şiddet hedefleri olarak gösterilmiş bu nedenden dolayı muzdarip olmuşlardır. Etnik Çin'e yapılan saldırıların çoğu İslâm örgütleri tarafından ya da İslâm adına gerçekleştirilmiştir. 1967'den sonra birçok Çinli, komünist şüphelerine karşı kendini sağlama olarak iş veya sermayeye daha kolay erişebilmek için Hristiyanlığa geçmiştir. Günümüzde, Endonezya nüfusunun yalnızca %3'ünü oluşturmasına rağmen, bu Çin azınlığı ülkenin ekonomisi üzerinde ezici bir etkiye sahiptir. Endonezya'daki Çinlilerin çoğunluğu orta ve üst sınıftır. Çinliler, ülke ekonomisinin %70'inden fazlasını, çoğunlukla ticaret ve mal dağıtımında kontrol etmektedir. Bu Çinlilerin gücü, Endonezya'daki Konfüçyanizm'in gücünü etkilemiştir. Ayrıca, Çin ile ikili ilişkilerin artması da Konfüçyanizm'in statüsünü geliştirmiştir. Endonezya'daki Çinliler ilişkilerde önemli bir kültürel ve ticari köprü rolü oynadığını gördükleri için, siyasi olarak bu Çinliler, Endonezya kurumlarına daha fazla temsil ve katılım hakları sağlamıştır.³⁹⁸

Endonezya'daki Çinliler, *peranakan* ve *totok* olarak ikiye ayrılır. *Peranakan* Çinlileri, nesiller boyu Endonezya'da yaşayan ve kısmen asimile olmuş daha eski yerleşimcilerdir; Endonezce konuşur, birçoğu Endonezya adlarını alır ve bir kısmı

³⁹⁷ Yang, a.g.m., ss. 4-5.

³⁹⁸ Freedman, a.g.e., ss. 44, 65 ve 106; *Religion in Indonesia*, a.g.k.; *Confucian Religion in Indonesia*-*印尼孔教*, <https://confucianweekly.com/2017/03/09/confucian-religion-in-Indonesia-%E5%8D%B0%E5%B0%BC%E5%AD%94%E6%95%99/>, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

Müslüman olur. *Peranakan* kelimesi, karma mirasa ve kültüre işaret eder. Bazı *peranakan*'nın pribumi anneleri veya babaları olabilir. *Totok* Çinliler ise, Çin dili, inancı, elbise ve gelenek kullanımını koruyan yeni gelen Çinlilerdir. Başlangıçta, Endonezya'ya gelen Çinlilerin çoğu erkeklerdi, çünkü eşleri veya aileleri Çin'de terk etmişlerdir. Daha sonra yerli kadınlarla evlenmişler ve *peranakan* Çin gruplarında Çin kültürü ve yerel kültür karışımı ortaya çıkmıştır. İletişim ve ulaşım kolaylaştığında XX. yüzyılın başlangıcında birçok Çinliler aileleri ile birlikte Endonezya'ya gelmişlerdir. Dolayısıyla, Endonezya'da, Çinliler kendi kültürel değerlerini korurken, Endonezya toplumunda tam anlamıyla ayrıcalıklı gruplar olmuşlardır. Ayrıca kendi toplulukları arasında da evlilik yaparlar. *Totok* Tionghoa topluluğu *peranakan* Çinlilere Çinli olarak kıyasla daha fazla farkındalığa sahiplerdir.³⁹⁹

Daha önce belirtildiği gibi Konfüçyanizm, Endonezya devletinin tanınmasında yükselip alçalan bir tarihe sahiptir. Sukarno'nun başkanlığında Konfüçyanizm, devlet dinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Suharto hükümeti tarafından din olarak tanınmayan Konfüçyanizm, *Reformasi* Çağında yeniden devletin resmi dinlerinden biri olarak kabul edilir. Endonezya'daki *Reformasi* döneminde pek çok yeni hükümet politikası Konfüçyüsçülerin ve Çinli etnik kökenlerin çıkarlarını barındırmaktadır. Endonezya'da Konfüçyanizm'in canlandırılması, Çinli etnik kökenlerin lehine olumlu bir etki yaratmış, çünkü sadece dinî özgürlük hakkına kavuşmakla kalmamış aynı zamanda gerçek kültürlerini ifade etme özgürlüğünü de geri kazanmışlar. Konfüçyüsçüler ibadetlerini, karışık izin işlemleri olmaksızın ve baskı veya rahatsızlık olmaksızın özgürce yerine getirebilirler. Aynı zamanda, Çin toplumunun özgün gelenekleri ise Endonezya'nın her yerinde özgürce yapılabilir.⁴⁰⁰

Öte yandan, Konfüçyanizm'in gelişiminin Budizm üzerine de etkileri bulunmaktadır, yani daha önce Budizm'e dönüşen bir çok Konfüçyüscü, Konfüçyanizm'e geri dönmüşler. İbadet yerindeki uyuşmazlıklar da bazı yerlerde meydana gelmiştir. Esas olarak Budist, Konfüçyanizm ve Taocu Çinli etnik

³⁹⁹ Freedman, a.g.e., ss. 26 ve 99-100; Dahana, a.g.m., s. 57.

⁴⁰⁰ Sulaiman, a.g.m., s. 58; Arizal, a.g.m., ss. 1 ve 4; Sukarno, a.g.e., ss. 6 ve 39.

kökenlerin ibadet yeri olan ve Yeni Düzen çağında manastır tarafından korunan tapınaklar, sonradan Budist ile Konfüçyanizm otoriteleri arasında tartışmalı bir yer haline gelmiştir. Fakat, çoğu Çinli için, resmi dinleri ne olursa olsun, kesintisiz bir şekilde devam eden geleneklerini sürdürebilmeleri onlar için gerekli olan en önemli unsurdur. Yani geleneğin dinden daha önemli olduğu söylenebilir. Bu yüzden devlet hükümetinin Konfüçyanizm'in tanınmasında bir değişiklik olduğu zaman, Çin Dinlerine bağlı insanların yaşamları üzerinde bu kararların pek etkisi olduğu söylenemez. İnsanlar arasındaki ilişkiler her halukarda uyumludur. Onlara göre, en önemli şey, geleneği yerine getirme özgürlüğüne sahip olmak ve onların benimsediği dinî de uygulayabilmektir.⁴⁰¹

Budizm'e benzer bir şekilde, dünyanın pek çok yerinde bulunan Konfüçyanizm, bir din olmaktan çok geleneksel bir inanç ya da bir hayat felsefesi olarak görülür. Endonezya'da Konfüçyanizm, din kriterleri yerine getirdiği için din olarak⁴⁰² kabul edilir. Konfüçyüsçüler, T'ien olarak bir Tanrı'ya inanır, Konfüçyüs denilen bir peygamber vardır, Si-shu (Dört Kitap) ve Wu King (Beş Kitap) adı verilen kendi kutsal kitabı sahiptir ve ayrıca kendi dinî hizmetleri de vardır; Konfüçyüsçüler, Si-shu'nun bir sunak üzerine yerleştirilerek bir rahibin (haksu) veya bir diakosun (bunsu) vaazları dinlenip bir tür ilahi kitabından şarkı söyleyerek dinî törenlerde bir araya gelirler. Bu Konfüçyanizm ölçütleri diğer ülkelerde tamamen aynı olmayabilir. Çünkü bunlar Endonezya hükümetinin kurallarının bir sonucudur. Bu değişiklikler, Din İşleri Bakanlığı tarafından bir din olarak kabul edilmek için Hinduizm, Budizm ve diğer yerli inançlarda meydana gelen değişikliklerle benzer.⁴⁰³

Endonezya'da Konfüçyanizm, bir felsefe, kültür ve din olarak işlev ve konuma sahiptir. Bir felsefe olarak Konfüçyanizm, eleştirilip analiz edilme özgürlüğüne ve mantık yasalarına dayanan olası yeni yorumlara açıktır. Bir felsefe sistemi olarak Konfüçyanizm, ahlak alanını, davranış kuralları ve taraftarları için genel rehberlik olarak vurgulamaktadır. Bir kültür olarak Konfüçyanizm, Çin kültürünün çoğu kısmına çeşitlilik katan Konfüçyüs dininin gelişimiyle görülebilir.

⁴⁰¹ Sukarno, a.g.e., ss. 7 ve 41.

⁴⁰² Din olarak görülen Konfüçyanizm, Endonezya da dahil olmak üzere Kore, Japon, Taivan, Hong Kong ve Çin'de bulunur. Sukarno, a.g.e., s. 16.

⁴⁰³ Pausacker, a.g.k.,

Konfüçyanizm, genellikle Çin kültürünün temelini oluşturur ve bu kültür daha sonra adetler, gelenekler, ritüeller ve gündelik hayatın kuralları içinde kendini gösterir. Din olarak Konfüçyanizm, Si-shu merkezi kitabı ve Wu King altta yatan kitap olarak ilan etmişler. Onlar Tanrı olarak T'ien'a, bir peygamber olarak Könfüçyüs'e iman etmişler ve Tanrı'ya, peygamberlere, atalara ya da diğer insanlara ibadet ettikleri sırada ibadetlere ilişkin kurallara ve usullere sahiplerdir.⁴⁰⁴

Endonezya'daki Konfüçyanizm, takipçilerine yalnızca T'ien (Yüce Tanrı), ebeveynler, yaşlılar ve liderlere nasıl adanacağını öğretmekle kalmayıp aynı zamanda T'ien, Peygamberi, Azizleri, ataları ve diğerlerine ibadet etme kurallarını da öğretir. İbadet açısından bakıldığında, Endonezya'daki Konfüçyüs halkı üç gruba ayrılmıştır: Kelentengde ibadet yapan kişiler, bu kişiler genelde geleneği, atalarından miras kalan geleneklere uygun olarak yerine getiren geleneksel insanlardır; Tri Dharma manastırında ibadet yapan insanlar, yani Konfüçyüs öğretilerini Tri Dharma Budizminin bir parçası olarak yürüten insanlardır; ve litang'ta ibadet eden saf Könfüçyüscü halklardan meydana gelir.⁴⁰⁵

Endonezya'da Konfüçyüs dinin standartlaştırılması için birkaç gözlenleme sürecinden geçtikten sonra, 1975'te Konfüçyanizm standartlaştırmanın ana hatları şöyle belirlenebilir:

1. Tüm Konfüçyüsçüler, tapınak veya litang denilen Konfüçyüs halkının ibadet yerinde ibadet yapmaları.
2. Konfüçyüs dinî töreninde liderlik üç bölüme ayrılmıştır, yani:
 - *Haksu*: Evli bir erkek veya kadın, otuz yaşını tamamlamış, ve Konfüçyanizm hakkında derin bilgiye sahip, *Bunsu* veya *Kauwsing* olarak tecrübeli olan kişiler *Haksu* olabilir. Kadınlar için önce kocasından veya ailesinden onay almaları gerekir.
 - *Bunsu* (dinî öğreticisi): Yirmi bir yaşına gelmiş erkek veya kadın, Konfüçyanizm hakkında derin bilgiye sahip veya Konfüçyanizm öğretilerine katılmış kişiler *Bunsu* olabilir.

⁴⁰⁴ Gunadi, a.g.e., s. 21.

⁴⁰⁵ Sukarno, a.g.e., s. 34.

- *Kauwsing* (dinî misyonerlik): On üç yaşına girmiş erkek veya kadın *Kauwsing* olarak görev alabilir.
3. Dört Kitap ve Beş Klasik, Konfüçyanizm'in dinî kutsal yazıları olarak belirlenmesi.
 4. İbadetten sonra 'Shan Cai' ('amin'e eşdeğer) demesi.⁴⁰⁶



⁴⁰⁶ *Masuknya Agama Konghucu di Indonesia*, a.g.k., ss. 11-12.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDONEZYA'DAKİ GAYRİ RESMÎ DİNLER

Endonezya hükümeti şu anda yalnızca altı resmi dinî tanır: İslâm, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm. Bununla birlikte, Endonezya diğer dinlerin de evidir. 29. maddede belirtilen Endonezya Anayasasına göre, Endonezya vatandaşları, dinleri veya inançları ne olursa olsun ibadet özgürlüğüne sahiptir. Buna göre, anayasa, bu altı din dışındaki tüm dinleri de kapsadığına işaret eder. Tüm Endonezya vatandaşlarının yanı sıra, tanınmayan grup üyeleri aynı zamanda bir ibadet yerine sahip olma, evlilik ve doğum kaydı yapma ve KTP edinme hakkına sahiptir.⁴⁰⁷

Bu bölümde, Endonezya'da resmi olmayan dinlerin bazılarını (Bahâilik, Sihizm, Yahudilik) sunacağız. Endonezya'da bu bölümde ele alınacak üç gayri resmi dinin dışında Caynizm, Zerdüşçülük, Şintoizm, Taoizm gibi dinler de vardır. Ancak mensuplarının sayısı çok az ve genellikle resmi kayda girmediğinden biz de bunları sadece ismen zikretmekle yetineceğiz. Endonezya'daki nüfus sayımında altı resmi dinî dışında tüm gayrî resmi dinleri “Diğer” olarak sınıflandırılır.

A. Bahâilik

a. Endonezya'ya Bahâiliğin Gelişi

Bahâilik Endonezya'ya önce Fars ve Türkiye'den gelen iki tüccar, yani Cemal Efendi ve Mustafa Rumi aracılığı ile girmiştir. İki tüccar, Hindistan, Burma (Myanmar), Singapur ve Endonezya gibi Asya Kıtasındaki çeşitli ülkelere gitmiştir. 1878 yılında ikisi de Batavya'ya gelmiş ve daha sonra Surabaya ve Bali'yi ziyaret etmiştir. Cava adasında kalmalarından birkaç yıl sonra, 1885 yılında, Sulawesi Adası'na yönelmişlerdir. Yol boyunca, ziyaret ettikleri bölgelerde üst düzey

⁴⁰⁷ Jeremy Menchik, “Politics, Plurality and Inter-Group Relations in Indonesia: Strengthening Tolerance in Indonesia,” *RSIS Commentary*, sy. 294, 5 Aralık 2016, s. 2; Haji, a.g.m., s. 6; “Indonesia 2014 International Religious Freedom Report,” a.g.m., s. 3.

yetkililer ve topluluklar tarafından hep memnuniyetle karşılanmışlardır. Sulawesi adasında Makassar, Pare-pare ve Bone'yi ziyaret etmişlerdir.⁴⁰⁸

Bone kralı, Cemal Efendi ve Mustafa Rumi'ye bölgenin ilkelerini ve temellerini açıklayan esasları ve Arapça öğretmeye yönelik kitapları yazmalarını istemiştir. Bu, Bahâî Dininin evrensel öğretilerine dayanan bir kitap yazmaları için iyi bir fırsat olmuştur. Sonuç olarak, Bone Kralı ve Kraliçesi de Bahâî Dinî'ni kabul etmiş ve onun Sulawesi adasına yayılması için söz vermişlerdir.⁴⁰⁹

Yıllar sonra Şubat 1954 tarihinde İran'dan tıp doktoru olan Muhâdjir Rahmatullah, Sumatera'nın Mentawai Adalarının en büyük ve en kuzeyindeki bölgede olan Muara Siberut'a gelmiştir. Yerel sağlık bakımı ile ilgili faaliyetlerini sürdürürken, Bahâîlik öğretilerini de yaygınlaştırmıştır. Birkaç yıl içinde, Bahâîliğe dönmeleri için binlerce kişiye ilham vermiştir. Doğu Cava ve Tapanuli'den bir takım öğretmenler onun dinî misyonunda ona yardım etmiştir. Bahâîlerin sayısı arttıkça, Rahmatullah, izole insanların köylerini Bahâî Merkezi ve Bahâî Mezarlığı da içeren yeni yerlere taşımalarına yardımcı olmuştur. Mentawai yerlileri tarafından Baha'ullah'ın tamamen kabullenilmesinin en önemli göstergesi büyük olasılıkla atalarının defin ritüellerinden vezgeçme arzuları idi. Çünkü onların dini geleneklerine göre ölenin cesedi parçalanana kadar açıkta bırakılır ve kafatası evine asılmıştır. Bahâîli olduktan sonra, ölülerini Bahâî kanunlarına göre gömmüşler.⁴¹⁰

Rahmatullah'ın adalarda yaptığı dört yıllık çalışmada Bahâîlerin sayısı dört binden fazla olmuş, üç Yerel Ruhani Meclis ve Bahâîliğin okulları kurulmuş, bir Bahâî'inin vakıf toprağı satın alınmış ve bir Bahâî broşürü Mentawai dilinde tercüme edilmiş ve basılmıştır. Bütün bunlar büyük bir sıkıntı ile sağlanmış. Bazen ormanlarda günlerce yürümek gerekmiş, bazen derin nehirlerin sülüklü ve çamurlu sularına dalmak zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte, Rahmatullah'ın o sırada

⁴⁰⁸ Nuhriyon M. Nuh, *Eksistensi Agama Baha'i di Beberapa Daerah di Indonesia: Studi Kasus di Pati (Jateng), Banyuwangi/Malang (Jatim), Palopo (Sulsel) dan Bandung (Jabar)*, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama, Cakarta, 2014, ss. 2 ve 9; *Baha'i Diakui tapi Tidak Resmi*, <http://www.tribunnews.com/nasional/2014/11/12/bahai-diakui-tapi-tidak-resmi>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

⁴⁰⁹ Nuh, a.g.e., s. 10.

⁴¹⁰ Gerard A. Persoon, "Religion and Ethnic Identity of the Mentawaians on Siberut (West Sumatra)," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004, s. 149; "In Memoriam," *Bahá'í World*, c. 18, Baha'i World Centre, Haifa, 1986, s. 654.

Hristiyan misyonerlerle samimi ilişkileri olmasına rağmen, binlerce kişinin Bahâî'liğe dönüşmesi diğer din adamları arasında kıskançlık ve hayal kırıklığına neden olmuştur. Rahmatullah 1958 yılında Mentawai'yı terk etmek zorunda kalmıştır.⁴¹¹

Yerli Endonezyalılarından da Bahâîliğin yayılmasına katkıda bulunanlar olmuştur. Örneğin, Orta Cava'da, Bahâî dinî, 1959 yılında Rembang'da İran'dan Dr. Khamsih ile tanışan bir ilkokul öğretmeni olan Sutiono tarafından yayılmıştır. Tanışma esnasında Sutiono, Bahâî dinî ile ilgili birçok broşür ve kitap almış, uzun ve yoğun bir ders döneminden sonra da 1970 yılında Bahâî olduğunu açıklamıştır.⁴¹²

1970 yılında Hasan Sadikin Hastanesinde görev yapan İran'lı Doktor Samandari'nin aracılığıyla Bahâîlik Bandung'a girmiştir. Samandari'ye ek olarak, 1980 yılında Bandung'a gelen Doktor Jae Hoon da Bahâî dininin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Temel olarak, Bahâî'yi Bandung'a yayma süreci kasıtlı olarak değil, dolaylı olarak doktorların toplulukla etkileşimi yoluyla yapılmıştır.⁴¹³

Bahâîlik şu anda hükümet tarafından tanınan resmi dinlerden biri değilse de, Endonezya'daki tarihçesinde Bahâîlik, insani ve dinî misyonlarında başarılar elde etmiştir. Bahâî misyonerlerinin bu kadar başarılı olmasının nedenlerinden biri, yerli halkın yaşam biçimini benimsemelerinden dolayıdır. Ayrıca Bahâî öğretmenlerinin birçoğu aynı zamanda yerli kızlarla evlenmiş ve yerel topluma tamamen entegre olmuşlardır. Aynı zamanda Bahâî öğretmenleri yerli putperestlerin yaşam biçimlerini önemli ölçüde değiştirmeye zorlamamışlar; ne domuz yetiştirmeyi yasaklamışlar ne de her türlü geleneksel törenle ilgili faaliyetlerini engellemek istemişlerdir. Ayrıca Mentawai'de erkeklerin uzun saç olmaları veya bedenlerin dövme yaptırılmaları vs. gibi geleneksel kültürlere de itiraz etmemişlerdir.⁴¹⁴

b. Bugünkü Endonezya'daki Bahâîlerin Durumu

⁴¹¹ Persoon, a.g.m., ss. 149-150; "În Memoriam," a.g.m., ss. 654-655.

⁴¹² Nuh, a.g.e., s. 11.

⁴¹³ Nuh, a.g.e., s. 12.

⁴¹⁴ Persoon, a.g.m., s. 149.

Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno'nun 15 Ağustos 1962'de yayınlan 264/1962 nolu kararnamesiyle Bahâilik yasaklanmıştır⁴¹⁵. Bu kararnamede Bahâi “Endonezya'nın karakterine uygun değildir ve devrimin tamamlanmasını veya Endonezya'nın sosyalizmi ideallerine aykırıdır” sebebiyle yasaklanmıştır. Ancak, 1990'ların sonlarında Bahâililer faaliyetlerini tekrar göstermeye başlamıştır. Bu, bazı Endonezyalı Müslümanlar arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Üstelik, İsrail merkezli bir örgüt olarak, grubun Yahudi Siyonistlerle bağlantılı olduğu düşünülmektedirler.⁴¹⁶

Endonezya Cumhurbaşkanı Abdurrahman Wahid'in başkanlığı döneminde, Bahâi yasağıyla ilgili No.264/1962 Yılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, No.69/2000 Yılı Kararname ile feshedilmiştir. Dikkate alınacak hususlar ise: (a) Bir Sosyal Organizasyon ve Dinî Bir Örgüt kurulması, tüm Endonezya vatandaşlarının temel hakkıdır; (b) No.264/1962 Yılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde atıfta bulunan örgütlere karşı yasağın artık demokrasi ilkelerine uymamaktadır.⁴¹⁷

Ancak, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No.264/1962'nin kaldırılmasından sonra⁴¹⁸ da Bahâilere yapılan negatif ayrımcılık devam etmektedir. Din İşleri Bakanı Lukman Hakim'in 2014 yılında Bahâi inancının anayasada korunan bir din olarak tanınması yönündeki açıklamasına rağmen hükümet resmi politikayı değiştirmemektedir. Hala Bahâi takipçileri, resmi nikahların devlet tarafından tanınmasını sağlayamamakta,⁴¹⁹ eğitim imkânları sınırlandırılmakta ve nüfus

⁴¹⁵ Baha'ilik resmen yasak bir mezhep olarak ilan edildiğinden, Endonezya'nın diğer bölgelerinde Baha'i taraftarlarının birçoğu gibi binlerce Mentawei halkı, yeni bir din seçmeyi zorlanmışlardır. Ancak çoğu, Batı Sumatra bölgesindeki Padang'da aylarca hapisaneye yatmak zorunda kaldıklarında bile, başka bir dine dönüşmeyi reddetmişlerdir. Öğretmenler veya köy muhtarları olarak resmi görevde bulunanların işinden çıkarılmıştır. Günümüzde tüccar, çiftçi veya tekne işletmecisi olarak yaşamaktadırlar. Özellikle Mongan Poula köyünde hala birbirine bağlı bir grup Baha'i mensupları vardır. Ancak resmen, Endonezya yönetiminin daha üst düzeylerinde sorunlardan kaçınmak için artık ayrı bir dini grup olarak tanınmamaktadırlar. Persoon, a.g.m., ss. 149-150.

⁴¹⁶ Nuh, a.g.e., s. 2.

⁴¹⁷ Nuh, a.g.e., s. 3.

⁴¹⁸ Baha'i din yasağı'nın Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 69 sayılı/2000 yılı ile kaldırılmış olmasına rağmen Baha'i mensuplarına yönelik sivil haklar hizmetleri sunmada hükümetin tutumunda pek bir değişiklik olmamıştır. Ancak en azından koruma altındalar ve artık dini faaliyetlerini yerine getirmekten endişe etmiyor ve korkmuyorlardır. Nuh, a.g.e., s. 19.

⁴¹⁹ Genel olarak, Baha'i mensubunun evliliğinin kaydedilmesi için, yerel hükümet yetkilileri, Turizm, Kültür ve Spor Bakanlığı'na bir inanç akımı olarak kayıt yaptırmalarını tavsiye etmektedir. Ancak Baha'iler, öneriyi reddediyor çünkü Baha'iliğin Endonezya'daki diğer dinleri gibi bir din olduğunu düşünürler. Nuh, a.g.e., s. 18.

cüzdanlarında kendi inançlarından başka bir inancı yazmaları gerekmektedir. Ancak son zamanlarda bazı Bahâîlerin kimlik kartlarında din alanının boş bırakılmasına⁴²⁰ izin verilmektedir. Ayrıca teoride Bahâîlerin kendi inançlarına göre din eğitimi almalarına izin verilmesine rağmen pratikte bu bazı okullarda gerçekleşmemiş ve öğrencilerin altı resmi dinin birini tercih etmeleri istenmiştir. Aynı zamanda Baha'î mensupları, okulların genellikle çocuklarına din eğitiminde kendilerini vakit geçirmelerine izin verdiklerini, ancak velilerin çocuklarına resmi din eğitimi aldıklarını gösteren belgeleri imzalamaları gerektiği belirtildi.⁴²¹

Endonezya'nın gelişmesinde, sivil haklarla ilgili konuların dışında, Bahâî mensupları kendi dinlerinin 2013 yılında MUI tarafından sapık bir din olduğunu iddia eden bir fetvanın çıkmasıyla birlikte birçok zorluklara da karşı karşıya kalmışlardır. Bahâî ya da Babiyyah olarak da adlandırılan din, sapık bir din akımı olarak lanse edildi, çünkü İslâm'ın, Yahudiliğin, Hristiyanlığın, Budizm'in, Zerdüşîliğin ve benzeri dinlerin öğretilerini bir araya getirmiştir. Karışık bir din olan Bahâîliğin, dinlerin farklılıklarını reddederek dinin birliği ilkesini (vahdatul adyan) savunduğu düşünülmektedir. Bahâîliğin sapık bir din olduğunu iddia eden fetva, İslâm Ümmeti Forumu (Forum Umat Islam - FUI) ve İnanç Koruyucuları (Pagar Akidah - Garda) gibi İslâmî örgütler tarafından da desteklenmektedir.⁴²²

Aslında, Bahâîlik ve devletin resmi olarak tanınması arasındaki ilişkiden bağımsız olarak, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu toplumsal ortamda, Bahâî mensupları toplumla iyi bir etkileşime girebilirler. Buna örnek olarak Orta Cava'daki Cebolek köyü verilebilir. Yerli halk ve hükümet yetkilileri, bu köydeki olan Bahâîlerin inanç farklılıklarından çok fazla endişe duymamaktadırlar. Ayrıca, Ramazan bayramında da, Bahâî mensupları bayramlaşma geleneğini sürdürmekte ve birbirlerinin evlerini ziyaret etmektedirler.⁴²³

⁴²⁰ Baha'î mensupları için, nüfus cüzdanındaki dini alanına boş olarak bırakılmış olsa da (- işareti koyuyor), ana notalarında Baha'îler, İnanç Akımı'na gruplandırılmıştır. Nuh, a.g.e., s. 20.

⁴²¹ George, a.g.e., s. 169; "Indonesia 2016 International Religious Freedom Report," a.g.m., s. 14.

⁴²² Nuh, a.g.e., ss. 2 ve 24.

⁴²³ Nuh, a.g.e., s. 21.

Ancak bazı insanlar, Bahâîlerin diğer dini mensupları Bahâî dinine yönlendirme ihtimali olduğu endişeleri, sıklıkla toplumda gerginlik yaratmaktadır.⁴²⁴ Ayrıca, mezarlık için toprak meselesi konusu da genellikle çatışmalara neden olur. Örneğin, 2010 yılında Cebolek köyündeki Bahâî mensupları, ölen bir Bahâî dininin mensubu umumi mezarlığa gömülmesini talep etmişlerdir. Fakat insanlar bunu reddetmiştir çünkü mezarlık Müslümanlara ait bir vakıf alanıdır. Sonuç olarak, Bahâî mensupları ve yerli halkı arasında bir gerginlik yaşanmıştır. Çözüm olarak, köyün muhtarı gayrî-müslimlerin mezarlığı için denizin yakınındaki araziye vermiş. İlk başta Bahâî, yeri çok uzak ve ulaşılması zor olduğu için bu teklifi reddetmişler, ancak sonrasında kabul etmişlerdir.⁴²⁵

Bahâîlik, resmi olarak hükümet tarafından kabul edilen dinlerinden biri olmasa da ve Endonezya'daki Bahâî mensupların sayısı ne kadar az olsa da, Endonezya Cumhuriyetinin bir parçası olarak görülmelidir. Din İşleri Bakanı Lukman Hakim Saifuddin'e göre, Bahâî mensupları Semarang, Banyuwangi, Medan, Surabaya, Palopo, Bandung, Malang, Bali, Cakarta ve Kalimantan gibi Endonezya'nın değişik bölgelerine yayılmaktadır. Bin kişiyi aşan Bahâî mensuplarının toplam sayısı ile birlikte, Endonezya'daki Bahâî toplumunun en üst kuruluşu olan Endonezya Bahâî Ulusal Ruhani Konseyinin (Majelis Rohani Nasional Bahâî Indonesia) yetkilileri de bulunmaktadır.⁴²⁶

B. Sihizm

a. Endonezya'ya Sihizm'in Gelişi

Sih mensupları, Sumatra adası'ndaki Açe bölgesini geçerek 1880'lerin başında Endonezya'ya ilk kez gelmişlerdir. Çoğu tüccar olan bu insanların yerleşmek için en fazla tercih ettikleri yer Sumatra'nın en büyük kenti olan Medan olmuştur. Bunlar genellikle mandıracılık yapmaktadırlar. Sonradan İngiliz sömürge yönetimi

⁴²⁴ Nuh, a.g.e., s. 23.

⁴²⁵ Nuh, a.g.e., s. 22.

⁴²⁶ Nuh, a.g.e., ss. 11-12; *Baha'i Diakui tapi Tidak Resmi*, a.g.k.; Muhammad Hafil, *Setelah Diakui Agama, Baha'i Ucapkan Terima Kasih ke Menteri Agama*, m.republika.co.id/berita/nasional/umum/14/08/08/n9ytl1-setelah-diakui-agama-bahai-ucapkan-terima-kasih-ke-menteri-agama, (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2017).

tarafından Endonezya'ya getirilen ordunun bir parçası olarak, bir başka Sih grubu da ülkeye gelmiştir. Bu birliklerin bir kısmı, Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesini bastırmaya çalışan Hollandalılara silah temin etmek için Endonezya'ya gönderilmiştir. Fakat Sih askerleri Hollandalıların Endonezyalı yerli halka baskı yaptığını görünce pek çoğu saf değiştirmiş, Hollanda gemilerini devralmış ve yerli halkın özgürlük mücadelesine katılmışlardır.⁴²⁷

Sihlerin Endonezya'ya esas büyük yerleşimi 1920'de olmuştur. Medan şehrine yerleşen Sihler burada daha sonra Gurdwara (Sih tapınağı) ve Shalva Okulu gibi çeşitli işyeri ve kamu tesisleri inşa etmişlerdir. Fakat dinsel yaşamlarını desteklemek için çeşitli tesisler kurmalarına rağmen, ekonomik koşullar nedeniyle Sih mensuplarının Medan'daki nüfusu azalmıştır. Bazıları, daha umut verici ekonomik potansiyele sahip olduğu düşünülen Cava adası'ndaki büyük şehirlere taşınmayı tercih etmişlerdir.⁴²⁸

Cava adasında, en eski Sih yerleşimi Tanjung Priok'ta gelişmiştir. Sonrasında, Tanjung Priok Limanı'ndaki göçmenlerden başlayarak, Sih mensupları Batavya ve Surabaya'ya⁴²⁹ yayılmaya başlamıştır. Ayrıca İngiliz firmaları birçok Sih'i güvenlikçi ve bekçi olarak getirmiştir. 1925 yılına gelindiğinde, Sih mensupların sayısı artmış ve Tanjung Priok ve Batavya'da neredeyse seksen Sih ailesi yerleşmiştir. Batavya'da erkekler gece bekçi, gündüz ise ödünç veren olarak çalışmışlardır. Birçoğu, günlük hayatta taksi olarak kullanılan yerli Endonezyalıların kiraladığı, at arabalarını evlerinde bulundurmıştır.⁴³⁰

Bekçiliğin yanı sıra pek çok Sih mensubu, aynı zamanda Sih mensuplarının dükkânlarında çalışmak üzere tezgâhtar ve satış elemanı olarak gelmiştir.

⁴²⁷ Putri Fitria, *The Sikhs of Sumatra, Indonesia*, http://sikhchic.com/travel/the_sikhs_of_sumatra_indonesia, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017); Chaan Pardesi, "Kaum Sikh di Indonesia," <http://www.sikhnet.com/news/sikh-Indonesia-kuam-sikh-Indonesia-part-1>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

⁴²⁸ *Orang-orang Sikh di Indonesia*, <https://kumparan.com/ardhana-pragota/orang-orang-sikh-di-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

⁴²⁹ Çoğu Sih mensupları, Kuzey Sumatra'ya Kuzey Pencap'tan gelirken, Batavya'ya gelenler çoğunlukla Doğu Pencap'tan gelmişlerdir. Aynı zamanda Sumatra'ya göç eden Sih mensupların çoğunun aileleri onlara katıldı ve orada Penang veya Andaman adaları'ndan geçerek gelmişlerdir. Tanjung Priok ve Surabaya'ya göç eden Sihler ise, çoğunlukla erkeklerden oluşan işçiler olup Singapur'dan geçerek oraya gittiler. Pardesi, a.g.k.

⁴³⁰ *Orang-orang Sikh di Indonesia*, a.g.k. ve Pardesi, a.g.k.

Hollandalılar'ın spor aletleri ihtiyaç duyduğundan dolayı, Batavya ve Surabaya'da şubeler kurmak için Rose & Co, Bir & Co gibi şirketlerin önü açılmıştır. Bu spor şirketleri, Sih ailelerinin, Batavya ve Surabaya'ya gelmelerinde önemli bir rol oynamıştır.⁴³¹

İşçiler daha sonra Batavya'nın diğer bölgelerine göç edip kendi şirketlerini kurmuşlar. 1950'li yıllara gelindiğinde, beş Sih spor şirketi ünlü olmuştur (Bir & Co., Rose & Co., Rattan Sports, Sporting House ve Seth & Co.). Bu şirketler, Pencap'taki genç Sih mensuplarını kullanmaya devam etmişler. Bu şirketlerin çoğu büyümüştür. Şimdi Endonezya'da bazıları ana ve bazıları ise bölgesel şirketler haline gelmiştir.⁴³²

Ancak, Japon işgali ve II. Dünya Savaşı sonrası Batavya'daki Sih mensupların durumlarında sıkıntılar oluşmaya başlamıştır. Savaştan önce, din faaliyetlerini Sindhi topluluğu (Hindistan'ın etniklerinden birisi) ile birlikte sürdürerek kendi işlerini kurabilmiş ve zengin olmuşlardır. Sih mensupları, Japon hükümeti nezdinde gelişerek Japon donanması için sözleşme imzalamışlar, fakat Japon yönetiminin sona ermesi, Sih topluluğunda yeni korkular oluşmasına sebep olmuştur. Birçoğu başka yerlere geçmiş ya da güvenlik nedeniyle ülkesine dönmüştür. Batı Cava'da, intikam eylemlerinin bir parçası olarak 25 Hintlinin yanı sıra Sih mensupları da öldürülmüştür. Çoğu Sih ailesi, İngiliz Hint Ordusu'nun Hollanda topluluğu için güvenli bölgeler oluşturduğu Pasar Baru (Yeni Pazar) bölgesine taşınmıştır.⁴³³

Endonezyanın bağımsızlığından sonra Hollanda topluluğu Pasar Baru'ı terk ederken Sih mensupları ve Sindhis topluluğu, mallarının çoğunu ucuza satın almıştır. Dükkanlar ve evler satın alınmıştır. Sonuç olarak Pasar Baru bölgesi Sindhi dükkanları ve Sih spor dükkanları bölgede artış gösterdiği için o bölgeye "Küçük Hindistan" da denilir. Dahası, 1956 yılında Pasar Baru bölgesinde Gurdwara Tapınağı'nın kurulmasıyla birlikte, Sih topluluğu büyümeye ve tekrar canlamaya

⁴³¹ Pardesi, a.g.k.

⁴³² Pardesi, a.g.k.

⁴³³ Pardesi, a.g.k.; *Orang-orang Sikh di Indonesia*, a.g.k.

başlamıştır. 1965 yılına gelindiğinde, Sih topluluğu da Cakarta'da iyi bir şekilde kurulmuş ve çoğu Endonezya vatandaşlığı için başvuruda bulunmuşlardır.⁴³⁴

b. Bugünkü Endonezya'daki Sihlerin Durumu

Sihizm Endonezya'da resmen tanınmadığından Sihlerin nüfus cüzdanlarında Hindu ibaresi vardır. Ama menkul kıymetlerinde Hindu-Sih olarak listelenmektedirler.⁴³⁵

Sih yerleşimciler, en fazla Kuzey Sumatra'da, özellikle Medan bölgesi çevresinde bulunur. Buradaki Sihler gerek aile yaşantıları gerekse hayvancılık ve mandıracılık işleriyle uğraşmaları bakımından Pencap'taki kırsal hayatlarını devam ettirirler. Aralarından kimileri de tüccar ve iş adamı olmuşlardır. Bugün Kuzey Sumatra'da 15.000'den fazla Sih vardır. Cakarta'da ve Endonezya'nın geri kalanında 5.000 kişi⁴³⁶ daha bulunmaktadır. Sumatra'da toplam dokuz Gurdwara vardır. Cakarta'da ise, iki Gurdwara⁴³⁷ vardır.⁴³⁸

Yerli olmayan insanlar olarak, Sih mensupları Pencap'tan gelmiş olsa da artık Endonezya'ya katkıda bulunan Endonezya vatandaşları olmuşlardır. Endonezya vatandaşı olan Sih mensupları sadece ticaret ve hayvancılık alanlarıyla uğraşmakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli alanlarda ülkenin ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Bunların arasında Gurnam Singh (sporcu) ve Harbrinderjit Singh Dillon (siyasetçi) gibi kişiler vardır.⁴³⁹

⁴³⁴ Pardesi, a.g.k.; *Orang-orang Sikh di Indonesia*, a.g.k.

⁴³⁵ Pardesi, a.g.k.

⁴³⁶ Ancak, Sih mensupları Endonezya'daki Hindu dininin bir parçası olarak görüldükleri için gerçek Sih mensupların sayısı yanlış beyan edilebilmektedir. Pardesi, a.g.k.

⁴³⁷ Cakarta Tanjung Priok'taki Gurdwara, 1925 yılında liman bölgesindeki Sih topluluğu tarafından inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde (Pasar Baru) 1955 yılında başka bir Gurdwara da inşa edilmiştir. Burada dini kutlamalar her gün sabah saat 6'dan 9'a kadar yapılmaktadır. Baisakhi kutlamaları ve Guru Gobind Singh Avtar gurpurab'ı veya festivali gibi diğer işlevleri için kullanılır. Ziyaretçiler için uygun konaklama imkanı bulunmaktadır. *Gurudwaras in Indonesia*, <https://www.allaboutsikhs.com/world-gurudwaras/gurudwaras-in-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

⁴³⁸ Fitria, a.g.k.; *Indonesia*, <https://www.state.gov/documents/organization/134449.pdf>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017), s.2.

⁴³⁹ *Orang-orang Sikh di Indonesia*, a.g.k.

C. Yahudilik

a. Endonezya'ya Yahudiliğin Gelişi

Endonezya'ya Yahudiliğin değil ama Yahudilerin gelişinden söz edebiliriz. Onların gelişleri muhtelif sebeplere dayanır. Mesela Yahudi nefreti ve düşmanlığının sonucu olarak yerlerinden edilen bazı Avrupalı ve Iraklı Yahudiler Endonezya'daki adalara sığınmışlardır. Bu topluluklar, gelen tüccarlar ve yerli toplum arasında katip ve temsilci olarak hareket etmişler. Zorunlu göçlerin dışında özgür arzu ve iradeleriyle Endonezya'ya yerleşen Yahudi gruplar da olmuştur. Bunlar XVII. yüzyılda baharat ticareti için Endonezya takımadalarına gelen Hollandalı Yahudi⁴⁴⁰ tüccarlardır. Endonezya'ya gelen Yahudiler, çoğunluk Bağdat, Aşkenazim ve Sefarad Yahudileridir.⁴⁴¹

Hint adalarındaki Yahudilerin tam nüfus sayımı 1921'de Siyonist başışçı İsrail Cohen tarafından gerçekleştirilmiştir. O zamanda Batavya ve Surabaya'da yaklaşık 2.000 Yahudi dağılmıştır. Yahudilerin hala bir sinagogu olmamasına ve devlet desteğinden yoksun olmalarına rağmen bu topluluk aktiftir. Ancak, Hollandalı Yahudiler aynı zamanda asimile olma eşiğindedirler. Bazı Yahudiler yerli bir kadınla evlenmiş ve sosyal haklarından mahrum kalmışlardır. Bağdat Yahudileri Surabaya'da, devlet tarafından uygun fiyata satılan bir arazide mezarlık bile kurmuşlardır. Semarang'da, Hollandalı, Avusturyalı, Rusyalı, Romanyalı ve Bağdatlı cemaat mensuplarından oluşan bir Hint Adaları Yahudi Topluluğu vardı.⁴⁴²

İsrail Cohen'in Yahudi Seyahatçi Dergisi'nin (1925) yayınlanmasından bir yıl sonra ilk resmi Yahudi süreli yayın Hint Adalarında yayımlanmıştır. Erets Israel (Het Joods Land), S.I. van Creveld tarafından Batı Sumatra'daki Padang şehrinde yayınlanmıştır. Filistin başış toplama grubu Keren Hajesod'un Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki sekreterliğinin resmi organı idi. Dergi her İbrani ayının birinde

⁴⁴⁰ O tarihlerde de, Jacob Halevy Saphir Kudüs'ten bir haham elçisi olarak gönderilmiş ve 1861'de Endonezya takımadalarına gelmiştir. Ayala Klemperer-Markman, *The Jewish Community of Indonesia*, (tr.) Julie Ann Levy, <https://www.bh.org.il/jewish-community-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017); *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, <https://www.opendemocracy.net/transformation/john-duckham/judaism-returns-to-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017); *Religion in Indonesia*, a.g.k.

⁴⁴¹ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

⁴⁴² Jeffrey Hadler, "Translations of Antisemitism: Jews, the Chinese, and Violence in Colonial and Post-Colonial Indonesia," *Indonesia and the Malay World*, c. 32, sy. 94, Kasım 2004, s. 299.

yayınlanmıştır. 9 Eylül 1926 tarihli ilk yayınında (1 Tischri 5687), derginin Siyonist düşünceyi savunacağı ve Hint adalarındaki Yahudilere özgürce dağıtılacağı gururla duyurulmuştur.⁴⁴³

Padang'da başarılı olan Van Creveld yönünü Surabaya'ya çevirmiş, Erets Israel'in Hint Adalarında Yahudiliğin gelişeceğine inanmıştır. Mart 1928'de Batavya, Surabaya, Bandung, Semarang, Malang, Yogyakarta, Medan ve Padang'da Keren Hajesod bürolar kurulmuştur. 1920'lerin sonunda hem *Nederlands Indie Zionistenbond* hem de *Vereening van Joodsche Belangen*⁴⁴⁴ kurulmuş ve Yahudileri resmi olarak görünür bir sömürge kategorisi haline getirmiştir. Ekim 1928'de van Creveld, çalışmaları Bandung'a taşıdığına, Erets Israel, Yahudi bayramı gibi yerel özellikleri ve Siyonist propagandaları daha az yayınlamaya başlamıştır. Dergi 13 yıl yayını sürdürmüş ve son olarak 8 Mayıs 1939 tarihli yayını Van Creveld'un Hint Adaları'ndan ayrılması işaret edilmiştir. Erets Israel'in kapatılmasıyla beraber, Yahudi topluluğunun erişilebilir tarihi kayıttan kaybolmuştur.⁴⁴⁵

Ayrıca, Japonların Mart 1942'de Endonezya'ya girmesi, Yahudi topluluğunu daha da tarihten kaybolmuştur. Japonların Nazilerden daha kötü olduğu söylenmiştir. Kurtulmak için, Aşkenazim ve Sefarad'ın çoğu Malay dünyasından ayrılmıştır. Surabaya ve Batavya'daki Avrasya Yahudilerinin birçoğu dinlerini Katolikliğe dönüştürmüş veya Kaliforniya'ya kaçarak Endonezya-Yahudi kimliğini korumaya devam etmişlerdir. Endonezya'da kalan Yahudiler ise Surabaya'daki merkez hapishaneye gönderilmiştir. Orada, tüm uluslardan gelen Yahudiler (Iraklı, Almanyalı, Polonyalı ve Hollandalı) bir araya getirilmiştir.⁴⁴⁶

15 Ağustos 1945 tarihinde II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Japonlar koşulsuz teslim olmuşlardır. Hapishanedeki Yahudi tutukluları, Batı Cava'daki Bandung yakınlarında Cimahi'deki bir koruma kampına gönderilmiştir. Hollanda tekrar Batavya ve Surabaya'yı işgal ettikten sonra, hapsedilen Yahudiler Endonezya'daki evlerine dönmüşlerdir. Fakat, Hint adalarındaki Yahudilerinin

⁴⁴³ Hadler, a.g.m., ss. 299-300.

⁴⁴⁴ Hollanda Doğu Hint Adaların'daki Yahudi Çıkarları Derneği (Vereeniging var Joodsche Belangen) 16 Temmuz 1927'de kurulmuştur. Bu dernek, Hollanda Doğu Hint Adaların'daki Yahudi çıkarların korunmasını amaçlıyordu. Hadler, a.g.m., s. 300.

⁴⁴⁵ Hadler, a.g.m., ss. 299-300.

⁴⁴⁶ Hadler, a.g.m., s. 293 ve 303; *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

Nazi'den korktuğundan ve 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti kurulduğundan dolayı, Avrupa Yahudileri, kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Sonunda, savaştan sonra Endonezya'yı terk eden Yahudiler Endonezya'ya geri dönmemişlerdir.⁴⁴⁷

Hollandalı Yahudilerinin çoğunluğu Japon işgalinin sona ermesiyle Endonezya'yı terk etse de, Hollandalı Yahudi askerleri Endonezya milliyetçileriyle savaşmak ve Siyonistleri desteklemek için bir araya gelmişler. 22 Mart 1953 tarihinde Yahudi Çıkarları Derneği (Vereening van Joodsche Belangen)'in yerine geçen yeni bir Siyonist Kuruluşu kurulmuştur. Sukarno hükümetine gönderilen Endonezya dilinde bir mektupta Endonezya Yahudi Cemaati'ni (Jewish Community of Indonesia) temsil eden sekiz Yahudi, Endonezya devletine Yahudi ilişkileri için gayri resmi danışmanı olarak hizmet vermeyi teklif etmiştir. Dünya Yahudi Kongresi (the World Jewish Congress - WJC) bu örgütlerle temas halinde idi. Savaştan sonra WJC, Yahudi topluluğunu araştırmış ve Batavya'da 750 kişi, Surabaya'da 500 kişi, Bandung'da 250 kişi ve Endonezya takımadaları arasında yaklaşık yüz kişi daha dağıntık halde bulunmuştur. 1957'den ve Sukarno'nun ulusallaştırma politikalarının yürürlüğe girmesinden sonra, WJC, Cakarta'da kalan sadece otuz aile bulunabilmiştir.⁴⁴⁸

b. Bugünkü Endonezya'daki Yahudilerin Durumu

Sömürge ve siyasi, Endonezya'daki Yahudilerin duruma çok etkilidir. Yeni Düzen döneminde (Suharto Dönemi) bile, Endonezya'daki Yahudiler, Yahudi/İsrail olmanın getirebileceği önyargısız ve bürokratik zorluklarla yüzleşmek yerine birbirlerini Hristiyan olduklarını ilan etmeye teşvik etmişler. Dolayısıyla, Yahudilik resmen tanınmış dinler arasında olmadığından, Yahudilerin ibadet özgürlüğü, Din İşleri Bakanlığı'ndaki Hristiyan bürosu tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca, nüfus sayımına bakılırsa Endonezya'da Yahudi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Yahudiliğin Endonezya'da resmen kabul edilmeyişinden dolayı nüfus

⁴⁴⁷ Hadler, a.g.m., ss. 303-304.

⁴⁴⁸ Hadler, a.g.m., s. 306.

cüzdanlarındaki din hanesine boş bırakmayı seçebilirlerse de, Yahudilerin dikkat çekmekten sakınmak için Hristiyan yazdırmış olmalarıdır.⁴⁴⁹

Anayasaya göre, Yahudilik de dahil olmak üzere tüm dinler için ibadet özgürlüğü garanti edilmektedir. Fakat uygulamada, Yahudiler inançları hakkında açık sözlü olamazlar. İslâm'ın daha muhafazakâr biçimleri popüler hale geldiğinde ve İsrail'in Filistinlilere karşı yaptığı eylemin tepkisiyle bazı Yahudiler, kendilerine yönelik tepkilerin korkusundan inançlarını gizlemek zorunda kaldılar. Endonezya'daki pek çok küçük Yahudi topluluğu, bir sinagog veya yerleşik bir haham olmadan yaşamakta ve dinî hizmetlerini evde yürütmektedirler.⁴⁵⁰

Endonezya, Surabaya'da (Doğu Cava) ve Manado'da (Kuzey Sulawesi) iki sinagog bulunduruyordu. Surabaya'daki Beith Shalom sinagogu XIX. yüzyılda Hollandalı Yahudileri tarafından Endonezya'nın Hollanda kolonisi olduğu zamanda inşa edilmiştir. Ancak, küçük sinagog 2009 yılında Gazze Savaşı'ndaki (Dökme Kurşun Harekatı/Operation Cast Lead) İsrail'in eylemlerine bir tepki olarak radikal gruplar tarafından kapatılmıştır. Ve nihayet 2013 yılında Surabaya şehrindeki ülkenin tek sinagogu yıkılmıştır. Ancak, Surabaya Miras Topluluğu yıkımı protesto etmek istemiştir. Surabaya Şehir Meclisi, binayı bir miras alanı olarak kaydetme sürecindeydi. Binanın korunması gerekirdi.⁴⁵¹

Surabaya'daki durumundan farklı olarak, Endonezya takımadalarının uzak bir köşesinde olan Manado bölgesinin Minahasa şehrinde bulunan Tondano köyünde, dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesinde artan hoşgörüsüzlüğüne rağmen kabul gördüğü küçük bir Yahudi topluluğuna ait sade bir sinagog durur. Shaar Hashamayim (İbranice: Cennet Kapısı) sinagogu yaklaşık yirmi kişiden oluşan bir Yahudi cemaatine hizmet eder ve son on yıldır faaliyetini sürdürür. Surabaya'daki Beith

⁴⁴⁹ Hadler, a.g.m., ss. 291-292 ve 294; *Indonesia*, a.g.m., s. 12; *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-4450146/In-Muslim-Indonesia-tiny-Jewish-community-lives-on.html>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017); *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

⁴⁵⁰ *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.; *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

⁴⁵¹ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.; *Indonesia's Last Synagogue, an Intended Heritage Site, Destroyed*, <https://www.timesofisrael.com/Indonesias-last-synagogue-an-intended-heritage-site-destroyed/>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017); *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.

Shalom sinagogunun yıkılmasıyla birlikte, Shaar Hashamayim sinagogu Endonezya’da açık olan tek sinagogtur.⁴⁵²

Manado bölgesinin Minahasa şehrinde olan Shaar Hashamayim sinagogunun yanında yirmi metre boyunda bir menora vardır (Ek–19). Buradaki Yahudiler bunun dünyanın en büyük menorası olduğuna inanmaktadırlar. Yapımı 2009’da tamamlanan bu eser aslında biraz da turistik amaçlıdır. Çünkü buraya bir saat uzaklıktaki diğer bir turistik merkezde elli metre yüksekliğinde bir İsa heykeli bulunmaktadır (Ek–19).⁴⁵³

Çoğunluğun Hristiyan olduğu Tondano bölgesinde, Shaar Hashamayim sinagogu birkaç kiliseye ve çeşitli dinlerden gelen insanların evlerine çok yakındır. Burada, ülkenin diğer bölgelerinden farklı olarak, Yahudi topluluğu inançlarını açıkça uygulamak için kendisini güvende⁴⁵⁴ hissetmektedirler. Yahudi halkı alışveriş merkezinde veya herhangi bir yerde bir sorun olmadan kippayı bile (Yahudi takkesi) takabilmektedirler.⁴⁵⁵

Bu günlerde ayrıca, Endonezya’daki Yahudi topluluğu tekrardan canlanmaya başlamıştır. Bazı insanlar Yahudi atalarının olduğunu keşfederek Yahudiliğe geri dönmüştür. Bazıları bir haham aracılığıyla Yahudiliğe geçmişlerdir. Endonezya’da ünlü bir haham olan Tovia Singer vardır. Kendisini Cakarta merkezli ve İsrail ve Amerika’da başlayan “Outreach Judaism” adlı bir organizasyon yönetmektedir. Haham Tovia’nın İsrail’de bir radyo programı vardır ve din konusunda iyi bilinen bir öğretim görevlisidir. İsa ile Evanjelist Hristiyan inancının Yahudilik ile olan ilişkisi hakkındaki görüşlerini tüm dünyadaki tartışmalarda da ifade eder.⁴⁵⁶

Tovia Singer Cakarta’da Torat Chaim adlı bir Yahudi Merkezi oluşturmuştur. Merkez, 2015 yılının ortalarında Din İşleri Bakanı tarafından resmen tanınmıştır.

⁴⁵² Zakir Hussain, *Indonesia’s Only Synagogue Struggles to Find Wider Acceptance*, <http://www.worldjewishcongress.org/en/news/Indonesia-s-only-synagogue-struggles-to-find-wider-acceptance>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017); *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.

⁴⁵³ Hussain, a.g.k.

⁴⁵⁴ Shaar Hashamayim sinagogunu yöneten Ortodoks bir Yahudi olan Yaakov Baruch, Cakarta’nın önemli bir alışveriş merkezinde hamile eşiyile birlikte yürürken ölümle tehdit edildiğini açıkladı. *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.

⁴⁵⁵ *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.

⁴⁵⁶ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

Torat Chaim, Outreach Judaism çerçevesinde yürütölen bir program olup kilisede çok sayıda kayıp Yahudi kökenli çocukları bulmayı ve İsrail'in Y-HV-'sine geri getirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁵⁷

Birleşik Endonezya Yahudi Topluluğu'na (the United Indonesian Jewish Community - UIJC) göre ölkede yaklaşık 200 Yahudi⁴⁵⁸ vardır. Çoğunun ticaret yapmak için Asya'dan gelen Avrupalı ve Iraklı tüccarların torunları olduğuna inanılmaktadır. Çoğunluk Bağdat, Aşkenazim ve Sefarad Yahudileri olan Yahudi toplulukları öncelikli olarak Cakarta, Surabaya ve Manado'da yaşamaktadırlar.⁴⁵⁹ Bunlar sayılarının azlığı ve dini hayatlarının gizliliğinden dolayı dikkat çekmemişler, dolayısıyla diğer azınlıklara uygulanan ciddi saldırılardan etkilenmemişlerdir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.

⁴⁵⁸ Endonezya'daki Yahudiler kendine kapanan bir azınlık topluluğudur. Sömürgecilik döneminden beri sömürgeci olan Hollandalı Yahudileri, yalnızca Doğu Avrupa, Ermeni, Bağdat ve hatta Çinli Yahudilerden oluşan Yahudilerle etkileşim kuracaklarmış. Hadler, a.g.m., s. 293.

⁴⁵⁹ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia*, a.g.k.; "Indonesia 2014 International Religious Freedom Report," a.g.m., s. 2; "Indonesia 2016 International Religious Freedom Report," a.g.m., s. 17.

⁴⁶⁰ *In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On*, a.g.k.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDONEZYA'DAKİ İNANÇLAR

A. Ateizm

Halk dilinde “din” terimi “inanç” teriminden daha sık kullanılır. “Din” terimi genellikle İslâm, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve Yahudilik gibi dünya dinlerini ifade eder. Ancak, sosyal bilimlerde, din teriminin anlaşılması kolay değildir. Terim, kapsayıcı (inclusive) veya dışlayıcı (exclusive) şekilde kullanılır. Kapsayıcı bir tanım üzerinde, “din” sadece teistik sistemleri değil, aynı zamanda ateizm, agnostiklik, rasyonalizm veya skeptisizm gibi çeşitli teistik-dışı inançları da ifade eder. Dışlayıcı tanım üzerinde ise, “din,” sadece doktrini olan, toplumsal olarak organize edilen ve üyeler ya da toplumun bazı kesimleri tarafından gerçekleştirilen ritüelleri içeren teistik sistemlerle ilgilidir. Bundan dolayı, paylaşılmazlığından ve tutarlı bir doktrin ve ritüeller setine dahil edilmezliğinden, bireysel fikirler veya düşünceler din olarak değerlendirilmez (bu tür düşünceler dinsel olabilir ancak mutlaka bir din olarak teşkil edilmez). Bahâî'lik, Budizm, Hristiyanlık, Hinduizm, İslâm, Caynizm, Yahudilik ve Sihizm dışlayıcı tanımlara dayanarak dinler olarak değerlendirir; agnostiklik, ateizm, rasyonalizm ve skeptisizm ise değerlendirilmez. Günümüzde, “din” terimi, dışlayıcı tanım üzerinde yaygın olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶¹

Ateizm, kapsayıcı bir tanım üzerinde din olarak görülse bile, ancak bazıları tarafından inanç olarak kabul ediliyor. Ve Endonezya'da ateizm, din olarak tanınmadığı için biz bunu inançlar kısmında yazdık.

Ateizm, Allahın varlığını inkar eden veya teizmin zıddını savunan doktrindir. Ateizm, karşı çıktığı tanrı kavramlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Meselâ, kişisel bir Tanrıyı inkar eden fakat bununla birlikte orijinal bir enerjiyi kabul eden birisi, bu enerjiye kişisel vasıflar atfeden birine göre Ateisttir; Aşkın fikrini kabul etmeyen birisi için de böyle bir kimse, teist sayılmaktadır. Gayrî muşahhas bir prensibi kabul eden dinlerde, bazılarına göre Ateist sayılmaktadır. Diğer Ateizm şekilleri ise, kutsalın bütün izlerini silmeye yönelmiş olup, hiçbir zaman tam olarak bilinmeyen ve

⁴⁶¹ Arifin, a.g.e., s. 17.

değişen bir dünyada ilişkiler bütünü, devlet, tarih ve akıl gibi açıklayıcı ve axiolojik bir prensibi mutlak olarak kurmaya çalışmaktadır.⁴⁶²

Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkede ateist olmak kolay değildir. Endonezya, din çeşitliliği konusunda, yani daha açık fikirli olma yönünde bir itibara sahip, ancak ateistler hala damgalanmaktadır.⁴⁶³ Sekülerizm, Plüralizm ve Liberalizm gibi, Ateizm tartışmalı bir terimdir ve genelde Endonezyalılar birisinin ateist olduğu beyanında kaşlarını çatmaktadırlar.⁴⁶⁴

1966 yılında, anti-komünist bir önlem olarak, Endonezya Hükûmeti, ateizmi yasaklamaya ve din eğitimi zorunlu hale getirme kararı almıştır.⁴⁶⁵ Ateizm teknik olarak Endonezya’da yasadışı olmasa da, din mensubiyeti bir kuraldır. Devlet felsefesindeki *Pancasila*’da din kutsal olarak kabul edilmiştir. Din, Endonezya kimliğinin bir parçasıdır ve Endonezya vatandaşları için çok önemlidir.⁴⁶⁶

Aslında ateistler özellikle kentsel alanlarda çok sayıdadır. Ateistlerin sayısı açıkça bilinmiyor ancak Endonezya’daki Ateistler grubuna göre 500’den fazla üyeye sahip olduklarını açıklamaktadır.⁴⁶⁷ Ancak, Endonezya’da toplumun büyük kesimleri ve devlet, toplumda Ateizmi kabul etmediği için, çoğunlukla görünmezler. Tanrıya inanmadıklarını beyan eden insanlar, toplumsal uyum için yıkıcı olarak algılanırlar. Bu nedenle ateistlerin çoğu kimlik beyanı konusunda halk arasında sessizdir.⁴⁶⁸

Dahası, Endonezya ulusal kimlik cüzdanını almak için başvurulduğunda din mensubiyeti alanının doldurulması zorunludur. Din mensubiyeti kategorisinde verilen boş alana “mevcut değil” (tidak ada) diye doldurarak herhangi bir dine bağlılık göstermemek yasal olarak mümkün olsa da, çok az insan bu seçeneği gerçekten kullanmaktadır. Pek çok bürokrat buna mecbur etmeyi reddetmektedir. İnsanların okulda, üniversitede veya işyerinde kayıt yaptırırken ayrımcılık yapıma

⁴⁶² Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 1. Başkı, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2005, s. 58

⁴⁶³ *Indonesian Secularists and Atheists Live under the Shadow of Stigma*, <http://theconversation.com/Indonesian-secularists-and-atheists-live-under-the-shadow-of-stigma-82697>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

⁴⁶⁴ Saskia Schäfer, “Forming ‘Forbidden’ Identities Online: Atheism in Indonesia,” *ASEAS – Austrian Journal of South-East Asian Studies*, c. 9, sy. 2, 2016, s. 254.

⁴⁶⁵ Donald J. Porter, *Managing Politics and Islam in Indonesia*, RoutledgeCurzon, New York, 2002, s. 62.

⁴⁶⁶ Schäfer, a.g.m., s. 264.

⁴⁶⁷ “Indonesia 2014 International Religious Freedom Report,” a.g.m., s. 2.

⁴⁶⁸ *Indonesian Secularists and Atheists Live under the Shadow of Stigma*, a.g.k.

tehlikesini dikkate alması gerekmektedir. Birçok ateist, inançsız oldukları bilinirse tepkilerden korktuklarını Söylemektedirler.⁴⁶⁹

Ancak, bugünlerde Endonezya’da, bir takım Endonezyalı ateist eylemci, ateist kimliği meşru bir hale getirmek için çabalamaktadır. Yavaş yavaş seslerini yükseltmeye ve çevrimiçi platformlar vasıtasıyla kamuya açık söylemlere başlamışlardır.⁴⁷⁰ Endonezyalı ateistlerin çevrimiçi aktivizmi, olumsuz ve din karşıtı imaja karşı koyma ve ateizmi kamuoyunda olumlu bir şekilde sunma amaçlıdır. Bugünlerde Endonezya’da ateizmin halka yayılmasına karşı verilen agresif iklim göz önüne alındığında, çevrimiçi forumlar ve sohbet grupları, ateist ifadeleri mümkün kılan tek umut verici alanıdır (İlgili bir grup ateistin halka kendi yaşamları ve dinî olmayan görüşleri hakkında bilgilendirmek ve eğitmek için çalıştığı bir alandır).⁴⁷¹

Çevrimiçi ateizm aktivizmi, geniş kampanyasıyla, belki de dinle ilgili şüpheciliğini özgürce ifade etme hakkı için en önemli cepheyi oluşturur. Ateist gruplar, görüşlerini kamuoyuna duyurabilmek için çevrimiçi forumlarını, tartışma konularını ve sitelerini sistematik ve düzenli olarak sürdürmektedirler. Endonezyalı Ateistler (Indonesian Atheists) eylemci grubu 2008 yılında kurulmuştur. Kendi logosuyla dekore edilmiş kendi blogu vardır. Ayrıca popüler bir Facebook grubuna sahiptir ve YouTube ve Twitter’de de etkindir. Kurucusu, Almanya ve ABD’deki Endonezyalı bir gurbetçi olan Karl Karnadi’dir. Endonezyalı Ateistler Grubu, kurulmasından sekiz yıl sonra, 1.700 üyeye ulaşmıştır.⁴⁷²

Bir başka grup, Facebook fan sayfasında yaklaşık 500 beğeniyle Endonezyalı Ateist Topluluğudur (The Indonesian Atheist Community). Birçoğu gerçek isimleriyle gruba girerken bazıları güvenlik nedeniyle veya ailelerinin tepki göstermesinden korkarak kimliğini korumak için takma adla ikinci bir hesap oluşturur. Facebook’ta bir başka popüler grup Endonezya Ateist ebeveynleri’dir (Indonesian Atheist Parents), Ateist ebeveynlikle ilgili sorulara ayrılmıştır. Bu, yaklaşık 400 üyesi bulunan kapalı bir gruptur. Çocuklu ateistler, dindarlık eğitimi ile dindarlığın norm olduğu bir toplumda inançsız çocuk yetiştirme sorunlarını

⁴⁶⁹ Schäfer, a.g.m., s. 258.

⁴⁷⁰ Schäfer, a.g.m., s. 254.

⁴⁷¹ Schäfer, a.g.m., s. 255.

⁴⁷² Schäfer, a.g.m., ss. 260-261.

tartışır. Bu gruplar çoğunlukla ateistler ve inanmayanların deneyimlerinin paylaşıldığı forumlar olarak işlev görürler.⁴⁷³

Bu çevrimiçi forumlara ek olarak, ateist gruplar düzenli çevrimdışı toplantılar düzenler.⁴⁷⁴ Bunlar çoğunlukla daha az eylemci bir karaktere sahipler ve akşam yemeği veya film izleme gibi faaliyetler çerçevesinde inanmayan diğer insanlarla eğlenmek için bir fırsat alabilirler ve bir süre kendileri olabilecekleri ve dindar insanlar gibi veya kendiliğinden ayrı özelliğe sahip insanlar gibi davranmamaları için toplanırlar. Bu genel çevrimdışı toplantılardan küçük eylemci gruplar ortaya çıkıyor ve WhatsApp ve LINE gibi anında mesajlaşma sistemleri yoluyla iletişimlerini çevrimiçi sürdürler.⁴⁷⁵

Sürekli olarak fiziksel şiddeti tehdidi, ateist kampanyanın başarılı olmak için çevrimiçi olarak devam etmesinin nedenlerinden biridir. Bir diğer ilginç nedeni ise, ateistlerin sadece Endonezya'yı terk ettikten ve yurtdışında yaşadktan sonra açık sözlü olduklarıdır. Endonezya diasporası üyeleri, Endonezya'da yaşayacakları saldırılardan korkmalarını gerek olmaksızın yüzlerini ve adlarını kamuya açık olarak göstererek anavatandaki ateist eylemciyi desteklemektedirler.⁴⁷⁶

Yukarıda bahsedilen çevrimiçi grupların yanı sıra ayrıca Facebook ve Twitter'da da aktif olan Siz Sorun Ateist Yanıt Verir (Anda Bertanya Ateis Menjawab) adlı bir çevrimiçi forum bulunmaktadır. Bu forum 2011 yılında başladı ve Endonezyalı toplumdaki ateistin olumsuz imajını kırma umuduyla ateizmle ilgili müzakereler düzenlenmesini amaçlamaktadır. 55.000'den fazla kullanıcı tarafından beğenilen Facebook sayfalarında ateizm ile ilgili bilgi paylaşıyorlar. Aynı zamanda, Müslümanların bayramları, Hristiyan Noelleri veya Çin Yeni Yılları gibi önemli dinî bayramlarda düzenli olarak tebrik göndermektedirler. Forum açık olduğu için, birçok Endonezyalı Ateist üyesi, mürtedi düşündüklerine saldıran militan İslâmcıları rahatsız edecek yorumlara göndermek için takma ad kullanırlar.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Schäfer, a.g.m., ss. 260-261.

⁴⁷⁴ Sara Schonhardt, *For Indonesian Atheists, a Community of Support Amid Constant Fear*, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2013/04/27/world/asia/26iht-Indonesia26.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2017).

⁴⁷⁵ Schäfer, a.g.m., s. 261.

⁴⁷⁶ Schäfer, a.g.m., s. 261.

⁴⁷⁷ Schäfer, a.g.m., s. 261; Schonhardt, a.g.k.

Siz Sorun Atesist Yanıt Verir'den sorumlu bir yönetici, ölüm tehditleri aldığımı ve sıklıkla grubun dağılmasını isteyen mesajlar aldığımı söyledi. Artık Facebook'ta takma ad kullanmaktadırlar. Militan İslâmcılar, sapkın olduklarını düşündükleri diğer Müslümanlara (Şia köylerindeki ve Ahmediye tarikatındaki baskınları göz önüne alındığında) şiddetle saldırdığı düşünüldüğünde, ateistler kendi başlarına daha kötü şeyler gelebileceğini bilirler. Bu nedenle, kimliğinin gizli kalmasının daha iyi olduğunu düşünmektedirler.⁴⁷⁸

Aslında, birçok ateist eylemci inançlıları ateizme dönüştürmek istemediklerini ve sadece dini kimliği olmayanları kabul ettiklerini iddia etmektedirler. Yine de, kabul ve misyon niyetleri arasındaki çizgi net değildir: Bir inancın daha fazla kabul görmesi ve görünürlüğü, uygulamalara dair dolaşan ayrıntılar ve tartışma imkânı ve hepsinin toplumsal baskı nedeniyle kişiliklerinin bir bölümünü gizleyenler için cezbetme potansiyeline sahiptir. Ateistlere göre, ateistlerin çoğu, tacizden kaçınmak ve güvenli kalabilmek için dine karşı eleştirel tavrını gizlemektedir.⁴⁷⁹

B. Ruh veya Doğaüstü Güce İnançlar

Endonezya toplumu çok çoğulcu bir dinsel geleneğe sahiptir. Kurumsallaşmış dinin yanı sıra, aynı zamanda ruh veya doğaüstü gücüne inananlar, yani belli gruplardaki insanlar ya da köylerdeki yerel inançlar da kurumsallaşmıştır. Atalarından miras olarak kalan gelenekleri ve öğretim sistemleri ile ruh veya doğaüstü gücüne inanışlar ve yerel inançlar, Endonezya devletinin kurulmasından ve buradaki dinlerin gelişinden çok önce bile Nusantara takımadalarında yaşayan bir olgudur.⁴⁸⁰

Endonezya bölgesinin geleneksel yönetimi ile kapalı köy yaşamı, birkaç kapalı topluluğun sakinlerini düzenleyen bir sosyal güç ve sözlü bir hukuk olarak

⁴⁷⁸ Schonhardt, a.g.k.

⁴⁷⁹ Schäfer, a.g.m., ss. 256-257.

⁴⁸⁰ Nuhriyon M. Nuh, "Dinamika Perkembangan Keagamaan Komunitas Dayak Hindu Budha Bumi Segandu di Indramayu Jawa Barat," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. 109.

görülmüyor. Nesillerin uygulamalarına dayanılarak toplumsal göstergeler, dışarıdan gelen etkileri kabul ve reddetme olarak görülmüş ve sıralama sırasında herhangi bir dış etkinin kabul edilme derecesi ve hangi koşullara uyulacağına karar verilmiştir. Hinduizm ve Budizm daha önce bunu yapmıştı ve İslâm, yerleştirilen koşullarına göre farklı yerlerde kabul edildi. Ruh veya doğaüstü gücüne inançlar çoğu Endonezyalı halkların akıllarına girerek ve bölgede faaliyet gösteren bütün resmi dinlerin bilinçli veya bilinçsiz olarak kendilerine adapte olması için baskın bir güç olarak görülebilir.⁴⁸¹

Endonezya şu anda en büyük Müslüman nüfusa sahip ve altı resmi dine sahip olsa da, yerel toplum içinde nesilden nesile aktarılmış olan ruh veya doğaüstü gücüne inançlar ve geleneksel inançlar da devam etmektedir. Bu ruha inancı ve yerel inançlar, yaşamın, adetlerin, geleneklerin ve kültürlerin farklı geçmişlerine sahip bölgelerde ortaya çıktığından ve geliştiğinden dolayı, bu inançlar da birbirinden ayrı özellikler gösterir. Başka bir deyişle, bir bölgede yerel bir inanç, diğer bölgelerde var olan yerel inançlarla aynı olmayacaktır. Yerel inancın bazı benzerlikler, manevi bir ifade ve bir inanç pratik biçimi olarak ortaya çıkabilir, ancak her yerel inanç, kendine has özelliklerini ve niteliklerini açığa çıkaracaktır. Yerel inanç olarak adlandırılmalarının sebebi, bu inançlar yalnızca kabile veya yerel topluluk tarafından benimsendiği içindir.⁴⁸²

Yerel inancın her alanında yerellik ve manevilik olmak üzere iki temel ve esas unsur vardır; Mekân ve Maneviyat (spiritualitas dan lokalitas). Mekân maneviyatı etkiler. Maneviyat, mekân/yöreye renk katacaktır. Her ikisi de birbirini etkiler. Maneviyat yerel inanç ilkesinden doğar ve yansır. Bu, belirli bir bölgedeki bir kabilenin sahip olduğu yerel inançların ilkesine veya öğretisine göre manevi ifade ve ritüel uygulamaları geliştirir. Maneviyat ve dinsel uygulama pratiğini ifade etmekte elbette maneviyat ve ritüel öğelerle birleşen ve bütünleştiren yerellik unsurları (adetler, gelenekler, alışkanlıklar ve yerel kültür sanatları) dahildir. Bütün bunlar belirli bir kabile ya da toplumun inanç dünyasının alanına entegre bir sosyokültürel-

⁴⁸¹ Saleh, a.g.e., s. xiii.

⁴⁸² Faisal Ismail, "Prolog," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. xiv; Arbi Mulya Sirait ve diğerleri, "Posisi Dan Reposisi Kepercayaan Lokal Di Indonesia," *Kuriositas*, c. 1, sy. 8, Haziran 2015, s. 26.

manevi-ritüel yapı oluşturur. Bu yapıda, güven alanı, örf, adet, gelenek, sanat ve kültür alanlarından ayrılamaz ve bunlarla içiçedir.⁴⁸³

Nusantara takımadalarında, ruh veya doğaüstü güce olan inancın birkaç biçimi vardır. Sumatra, Kalimantan, Sulawesi, Sumba, Papua ve çoğunlukla Cava'da tahmin edilen 20 milyon insan, Yerel İnançlar (Kepercayaan Lokal) veya İnanç Akımı (Aliran Kepercayaan)⁴⁸⁴ olarak adlandırılan çeşitli ruh veya doğaüstü güce inanç sistemlerini uygularlar. Endonezya takımadaları boyunca yaklaşık 400 farklı ruh veya doğaüstü güce yani *Aliran Kepercayaan*'a inanan topluluk vardır. Çoğu insan inançlarını, devlet tarafından kabul gören dinlerden biriyle birleştirirler.⁴⁸⁵ Ruh veya doğaüstü güce olan inanışlar ve bunlara dayanarak *Aliran Kepercayaan* şöylece sıralamak mümkündür:

a. Animizm

Animizm kelimesi, geniş anlamda bir “hayat güç” veya “ruh”a inanmayı belirten bir inançlar bütünüdür.⁴⁸⁶ Kısacası, animizm terimi, dinin kökeniyle ilgili bir teoriyi ifade eder. Bu teori artık sertçe reddedilmektedir. Bazıları hala yerli halkların dinî inançlarına ve uygulamalarına atıfta bulunmak için animizm kelimesini kullanıyor. Ancak, Animizm'in ifade ettiği inanç ve uygulamalar çok çeşitlidir. Bunun sonucu olarak, animistlerin inandıkları ve yapacakları şey, olay/vaka bazında belirlenmelidir.⁴⁸⁷

Animizm insan ruhunun gelişimini vurgular. Eğer ölüme ve yaşama, uyuma ve uyanma, güçlü ve zayıf olma, hareketli ve hareketsiz olma özelliklerine sahip

⁴⁸³ Ismail, a.g.m., s. xv.

⁴⁸⁴ Hükümet, *Aliran Kepercayaan*'in uygulamasına dinler yerine kültürel tezahürler olarak izin verir. *Aliran Kepercayaan* grupları il veya bölge düzeyinde Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na kaydolabilir. Ancak, inanç akımları için, “inanç” (kepercayaan) kelimesini içeren 29. maddesi, devletin inanç akışını tanıması olarak görülüyor; yani, inanç akımı resmi din ile eşdeğerdir. Ahsanul Khalikin, “Dinamika Paham Towani Tolotang di Kabupaten Sidrap Sulawesi Selatan,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. 208; “Indonesia 2014 International Religious Freedom Report,” a.g.m., s. 3.

⁴⁸⁵ “Indonesia 2014 International Religious Freedom Report,” a.g.m., s. 2.

⁴⁸⁶ Aydın, a.g.e., s. 30.

⁴⁸⁷ Robert S. Ellwood, Gregory D. Alles, *The Encyclopedia of World Religions, Revised Edition*, Facts On File, Inc., New York, 2007, s. 20.

insan ruhlarının var olduğuna inanılırsa, ağaçlar, hayvanlar, deniz, ateş, güneş, ay ve diğer materyallerin tıpkı insan gibi bir ruha sahip olduklarına inanılmaktadır. Çünkü her materyal insana kıyasladığında benzer niteliktedir. Örneğin, ateşin sıcaklığıyla bir şey öldürme veya ortadan kaldırma gücünün var olması gibi, insanda ellerinin gücü ile hayvanları öldürme kabiliyetine de sahiptir. Buna bakarak ateşin bir ruhunun varlığına da düşünülmüştür. Primitif insanlar için, ateşe tapmak ateşin kendisinin varlığına saygı duyma sürecidir.⁴⁸⁸

Animizm ya da ruha inancı, Endonezya toplumunun kültürüne sıkıca bağlı olmuştur. Nusantara'daki dünya dinlerinin altın çağında bile, bu animistik inanç, hafif bir biçimde ayakta kalmış ve bu dinler üzerinde önemli derecede etkili olmuştur. Bu dönemde başlayan mistik uygulamalar ve Hindu mitolojisi ile güçlü bağlar kuran geleneksel insan ve kukla gösterileri, geleneksel orkestra ve Kuda Lumping dansı, Cava değerlerini yansıtmaya devam etmektedir. Yogyakarta yakınlarındaki büyük tapınak ve mimari özellikleri ile açıkça Budizm sanat eseri olarak tanımlanan Borobudur, alt kademelerinde atalarına ibadet ve animistik inanç ve uygulamalarını ilgilendirir.⁴⁸⁹ Bunların dışında, animizm inancına dayanarak Endonezya'daki yerel inançlar da vardır, bazılarını şöyle söyleyebiliriz:

a.a. Batı Sumatra'daki Mentawei Kabilesinin İnancı

Mentawei kabilesi, Sumatra adasının batı kıyısındaki Mentawei Adaları'nda bulunmaktadır. Mentawei Adaları, 6.700 km²'lik bir alanı kaplayan kırk adadan oluşmaktadır. Mentawei kabilesi doğrudan doğadan yaşıyor. Yaşayacakları ve çalışmaya devam edecekleri bir yere sahip değiller, bunun yerine ormanda dolaşıyorlar ve ticaret yapmak için meyve topluyorlar. Tekneler yapmak, avlanmak

⁴⁸⁸ Kang Mas Muksi, *Animisme dan Dinamisme*, <http://zonadiskusi.blogspot.com.tr/2009/09/animisme-dan-dinamisme.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁴⁸⁹ Federspiel, a.g.e., s. 3.

ve balık tutmak için kullanılan silahları yapmak onların tutkularıdır ve bu alanda oldukça yeteneklidirler. Tarım, aralarında yaygın olmayan bir işidir.⁴⁹⁰

Mentawei kabilesi, doğal ruhlara inanan animistler grubuna dahildir. Her şeyin bir ruha sahip olduğuna inanıyorlar. Animizm inancı törenlerde ve ibadetle gösterilir. Çok yapılan *Punen* ve *Lia*⁴⁹¹ olarak adlandırılan Mentawei halkının özel bir geleneği haline gelir. Mentawei halkının yürüttüğü tören ve ibadetinin amacı, temel olarak toplumlar arası ilişkileri güçlendirmek ve ataların öğretilerini sürdürmektir. Fakat bunun yanında, sağlıklı ve uzun ömürlü bir hayat kazanmayı da hedeflerler. Mentawei halkı açısından, atalarının gelenekleri mutlak ve sorunsuzca kabul edilmelidir. Bunun nedeni, geleneğin, zaman zaman savunulan ve sosyal hayatta kök salmış kutsal bir miras olmasıdır. Miras olan gelenek, Mentawei halkı için hem kişisel hem de aileler ve kabile için hayat standardı haline gelir.⁴⁹²

Mentawei Adaları'nda ibadet için özel bir mekan yoktur. Tüm törenler Uma'da yapılır. Uma, uzatılmış ve birkaç ahşap direk üzerine kurulu Mentawei topluluğunun geleneksel bir binasıdır. İçinde toplantı odası ve bazı kabinler vardır. Uma ayrıca ortak bir konut, bir miras eşyası saklama yeri, adaklar için kutsal bir mekânın yanı sıra hayvan iskeletleri rezervuarı için de bir ana ev olarak işlev görür.⁴⁹³

a.b. Suku Anak Dalam Toplumun İnancı

Suku Anak Dalam (SAD) topluluğu, yaklaşık 13.000 kişilik bir nüfusa sahip, Jambi Eyaletinde yaşayan izole bir grubun parçasıdır. İzole edilmiş, ayrılmış, ekonomi, eğitim, sağlık, sosyal, politik ve dinî açıdan geride kalarak hayatlarını

⁴⁹⁰ Andriani ve Nurhasanah, "Pengaruh Wujud Kebudayaan Suku di Indonesia Terhadap Lay Out dalam Rumah Tinggal: Studi Kasus Penerapan Wujud Budaya Suku Mentawai di Rumah Adat Uma," *Jurnal Dimensi Seni Rupa dan Desain*, c. 9, sy. 2, Eylül 2012, s. 1.

⁴⁹¹ *Punen* büyük bir parti veya bir halk partisidir. *Kerei* (büyülü bir şaman) yardımıyla *Punen*, tüm faaliyetlerden ve program düzenlemelerinden tamamen sorumlu olan *Rimata* (Genel Şef) tarafından yönetiliyor. *Punen*'in uygulanması, *Rimata*'nın seçimi esnasında, kutsal hayvan kurbanlığı yapıldığında, köyde veba hastalığı olduğunda ya da köyde cinayet isabet edildiğinde yapılmaktadır. *Lia* ise, kısa süreli bir küçük parti veya aile partisidir. *Lia*, hasta insanlar, doğumlar, evlilikler olduğunda, tekneler yapıldığında, ailede evlatlık edinildiğinde ve *Lalep*'in (Uma'da evliliği meşru kabul edilen evli bir çiftin evi) yapıldığı sırada yapılmaktadır. Andriani, a.g.m., s. 9.

⁴⁹² Andriani, a.g.m., ss. 2 ve 7.

⁴⁹³ Andriani, a.g.m., ss. 12 ve 25.

sürdürmektedirler. SAD, hayatta gördüğü her hareketin kuralları, yasakları ve onlar için iyilik değerlerine sahip olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle, antik insanlar ve ataları tarafından öğretilen kurallara ve alışkanlıklara her zaman itaatlidirler.⁴⁹⁴

SAD, kendi topluluk gruplarıyla gruplar halinde yaşar ve gruplarından bazıları da ormanda yaşayanlar vardır. SAD kabilesi, bir tür animistik inancına inanmaktadırlar. Evrende insanoğlunu koruyan birçok ruh türleri vardır. Onlara göre kurtulmak istersek, orman, nehir ve toprak gibi doğa unsurlarını yok etmeden ruhlara saygı göstermeliyiz. Doğal zenginlik, aşırı olmadan yaşamı sürdürebilmek için bir geçim kaynağı olarak kullanılabilir.⁴⁹⁵

Buna ek olarak, Suku Anak Dalam arasında yerleşik olarak yaşayanlar da var, ancak orman terk edilemedi, çünkü orman onlar için hala çok önemlidir. Diğer köylülerle yerleşip birleşenler de vardır. Yerleşik hayatını tercih eden SAD, bir dine mensuplardır. Müslüman, Hristiyan ve bazıları soran kişiye göre hangi dine olduklarını iddia edenler de var. Örneğin, onların diniyle ilgili bir Müslüman sorarsa, İslâm dinî olarak cevap verilecek ve birine bir Hristiyan sorarsa bir Hristiyan olarak cevap verecek, vb.⁴⁹⁶

b. Atalara Tapınma

Endonezya toplumunda, özellikle Cava'da, ataların ruhuna saygı, onlara ibadet etme şeklini doğurmuş. Bu alışkanlık, kalıtsal bir miras haline gelmiş ve bu da sonunda toplumca benimsenmiş geleneksel hukuka ve kültürel sistemlere dönüşmüştür. Ataların ruhu, yaşayan ailenin Koruyucu Tanrısı olarak kabul edilir. *Slametan* gibi törenler, ataların ruhuna bir saygı biçimidir. *Wayang* ve *gamelan* gibi

⁴⁹⁴ Reslawati, "Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Suku Anak Dalam di Kecamatan Mestong Muara Bungo Provinsi Jambi (Kajian Hak-hak Sipil dan Relasi Sosial)," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, ss. 62 ve 75.

⁴⁹⁵ Reslawati, a.g.m., s. 76.

⁴⁹⁶ Reslawati, a.g.m., s. 76.

toplumun geleneksel sanatları genellikle ataların ruhunu veya doğüstü gücü getirmek için dinî ayin törenleri aracı olarak kullanılır.⁴⁹⁷

Endonezya toplumunda, ata ruhunun, belirli bir azizin veya veli mezarın özel olarak düşünülmesi hala çok yaygındır. Bir kişi ya da bir grubun bir şeyleri olduğunda veya birşeye ihtiyacı olduğunda, kutsallaştırılmış bir mezara gideceklerdir. Ayrıca, kim yemin etmek istiyorsa, mezar ziyaretinde iki rekaat sünnet namazı kılıyor. Bunun amacı atalarının ruhu veya kutsallaştırılmış mezarın aracılığıyla Allah'tan bir şey istemektir.⁴⁹⁸

Endonezya'daki ata ruhlarına inanç sistemi, insanların avlanarak yiyecek bulması zamanından beri var olmuştur. O zamanda insan toplulukları, ölüleri mağaralarda veya kapalı mekanlara gömlerek saygı göstermektedirler.⁴⁹⁹ Bugün bile, ataların ruhunu veya ölenlerin ruhunu onurlandırmak için yapılan birçok törenleri vardır. Bunlardan biri, özellikle cemaat tarafından ön plana çıkan kişiler için yapılan defin işlemidir. Ölen kişi genellikle saksılar, mücevherat vs. gibi çeşitli günlük öğelerle donatılarak gömülmektedir. Asıl amacı, ölülerin ruhlarını ataların ruhlarının veya kökenlerin bulunması yolunda kaybolmamasıdır.⁵⁰⁰

Ataların ruhları için özel saygı gösterme, Megalitik olarak adlandırılan çeşitli biçimlerdeki büyük taş yapılar inşa edilerek de yapılmaktadır. Megalitik, ataların ruhuna ibadet/onur yeri olarak kullanılmaktadır. Megalitik, Endonezya'daki hemen hemen tüm adalarda bulunmakta olup en ünlülerinden biri, Orta Sulawesi bölgesinde Poso şehrindeki Megalitik (Ek-21) yapısıdır. Bu mezarlarda, bazen de menhirler, atasal heykeller, adak taşları, harçlar, vs. gibi ata ruhlarına ibadet tamamlayıcısı olarak diğer büyük taş binalar da bulunmaktadır.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ *Animisme dan Dinamisme dalam Budaya Jawa*, <https://alfandromeda79.wordpress.com/2015/04/10/animisme-dan-dinamisme-dalam-budaya-jawa/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁴⁹⁸ Ridwan Hasan, "Kepercayaan Animisme dan Dinamisme dalam Masyarakat Islam Aceh," *MIQOT* c. 36, sy. 2, Temmuz-Aralık 2012, ss. 294-295.

⁴⁹⁹ Suryo Sulisty, *Kepercayaan Masyarakat Prasejarah di Indonesia*, <http://55tbo.blogspot.com.tr/2011/04/kepercayaan-masyarakat-prasejarah-di.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁵⁰⁰ Novi Yanti, *Kepercayaan dari Zaman Prasejarah Sampai Zaman Kemerdekaan*, <https://rajvie.wordpress.com/2013/06/03/kepercayaan-dari-zaman-prasejarah-sampai-zaman-kemerdekaan/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁵⁰¹ Yanti, a.g.m.; Sulisty, a.g.m.

Şimdiye kadar, ataların ruhlarına olan inanç ve saygı Endonezya’da hala yaygındır. Örneğin, Doğu Nusa Tenggara’da, insanlar köyün atalar (ölülerin ruhları) tarafından korunmuş olduğuna inanıyorlar. Bilinmeyen ruhların bulunduğu yer her türlü adaklarla süslenmektedir. Kötülük ve hastalıkların her çeşidi ruhlara atfedildi, bu nedenle felâketi önlemek için insanlar, her şeyi dengede tutmak zorundadırlar.⁵⁰²

b.a. Sulawesi’deki Toraja Kabilesi’nin İnancı

Toraja kabilesi Güney Sulawesi’nin kuzey bölgesinde yaşamaktadır. Nüfusu 1.100.000 kişiye ulaşır. Toraja sözcüğü Bugis dilinde, “yüksek yerden insanlar” anlamına gelen *riaja*’dan türetilmiştir. Toraja kabilelerinin çoğunluğu Hristiyandır. Diğerleri ise *Aluk To Dolo* olarak bilinen müslümanlar ve aynı zamanda animist ve ataları saygıya dayanan bir inancın mensuplarıdır. *Aluk* din veya kural, *Todolo* da ata anlamına gelir. *Aluk Todolo*, gelişmesinde Konfüçyanizm ve Hinduizm’den etkilenmiş olan bir ruha inançtır. Bu nedenle, Endonezya Cumhuriyeti hükümeti *Aluk Todolo*’yu Hindu mezhebinde sınıflandırır.⁵⁰³

Aluk Todolo takipçilerine göre inanç ve ibadet üç bölüme ayrılmıştır, yani: Yaratıcı olarak *Puang Matua*’ya inanılması ve ibadet edilmesi; *Deata*’nın Koruyucu olarak inanılması ve ibadet edilmesi; ve *Leluhur*’un bir Müşavir olarak inanılması ve ibadet edilmesidir. *Aluk Todolo* inancı yalnızca inanç sistemini değil, sosyal hayatı, tarımsal uygulamaları ve dinî ayinlerini de düzenlemektedir. *Aluk Todolo*’nun takipçileri doğruluğu ve dürüstlüğünü sürdürürler. Ataların kurallarını uygulamada çok sağlamdırlar. Kuralların ihlali durumunda köydeki tüm tarım ürünlerinin bozulacağına ve kötü şeyler olacağına inanırlar.⁵⁰⁴

⁵⁰² Adolf Heuken SJ, “The Solor-Timor Mission Of The Dominicans, 1562–1800,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008, s. 73.

⁵⁰³ Tetaloggi, *Animisme dan Dinamisme di Indonesia dan Suku-Suku yang Masih Menganutnya*, <http://www.boombastis.com/animisme-dan-dinamisme/41629>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017); *Aluk Todolo Agama Purba Suku Toraja*, <http://toraja-culture.blogspot.com.tr/2013/11/aluk-todolo-agama-purba-suku-toraja.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

⁵⁰⁴ *Aluk Todolo agama Kepercayaan Leluhur Orang Toraja*, <http://www.torajasatu.com/2015/10/aluk-todolo-agama-kepercayaan-leluhur.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017); *Aluk Todolo, Kepercayaan Suku Toraja*, <http://sejarahri.com/aluk-todolo-kepercayaan-suku-toraja/>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Aluk Todolo inancında her Tanrı'ya ibadet ve tapma şekli kendi uygulama usulüne sahiptir. Onları ihlal eden insanlar için yaptırımlar olacaktır. *Aluk Todolo*'nun öğretilerini öğrenmek için, *To Minaa*'ya soracaklar. *To Minaa*, yeryüzünde güç sahibi olarak kabul edilen ve onun her kelimenin ve eylemin takip edilmesi ve düzgün bir şekilde uygulanması gereken bir gelenek din adamıdır. Ayrıca o, *Aluk Todolo* ritüellerinin uygulanmasında bir liderdir. *Aluk Todolo*'nun ünlü ibadet ayinleri arasında *Rambu Tuka*' veya Şükran Günü Töreni ritüelleri ve *Rambu Solo*' veya Ölüm ve Cenaze Defni Töreni ritüelleri sayılabilir.⁵⁰⁵

Toraja toplumunda cenaze töreni önemli ve pahalı bir ritüeldir (Ek-20). Bir kişi ne kadar zengin ve güçlü ise, cenazesinin tören maliyeti o kadar pahalı olur. *Aluk* dininde yalnızca asil bir aile büyük bir cenaze töreni yapma hakkına sahiptir. Flüt müziği, şarkı söyleme, şiir, ağlama ve üzüme, Toraja kabilesi tarafından üstlenilen keder ifadeleridir. Ancak, çocuk cenazeleri, yoksullar ve düşük seviyeli insanlar için bu durum geçerli değildir.⁵⁰⁶

b.b. Maluku Adalarındaki Buru Kabilesi'nin İnancı

Buru kabilesi Buru adasında ve Maluku Adaları'nın bazı bölgelerinde yaşamaktadır. Buru Adası, Maluku'daki en büyük adalardan biridir ve Banda Denizi ile Seram Denizi arasında bulunur. Bu kabilenin nüfusu yaklaşık 35.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Buru dili günlük dil olarak kullanılmaktadır. Bazıları Müslüman ve Protestanlardır. Özellikle kıyılara yerleşen gruplar genellikle İslâm'ı benimsemiştir. Bu durum, Maluku bölgesinde İslâm'ın yayılmasının merkezi haline gelen Ternate Sultanlığı'nın etkisi ile ilgilidir. Ancak, insanların çoğunlukla hâlâ nesnelere, ruhlara ve atalara tapan geleneksel inançları korumaktadır. En yüksek tanrısı *Opo Hebe Snulat* ve *Nabiat* denilen kutsal haberci veya peygamberi vardır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ *Aluk Todolo, Kepercayaan Suku Toraja*, a.g.k.; *Aluk Todolo agama Kepercayaan Leluhur Orang Toraja*, a.g.k.

⁵⁰⁶ *Sistem Religi Dan Upacara Keagamaan Suku Toraja*, <http://mr-syah.blogspot.com.tr/2016/04/sistem-religi-dan-upacara-keagamaan.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

⁵⁰⁷ *Tetalokgi*, a.g.k.; *Anggo Putra, Sejarah Suku Buru*, <http://suku-dunia.blogspot.com.tr/2015/12/sejarah-suku-buru.html>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).

Buna ek olarak, Buru yerel topluluğu, Esmangin denilen Ebedi Ruh, Doğa Ruh veya Sanane, Ölüler Ruh veya Nituro ve diğerlerin varlığına inanırlar. Bu doğaüstü güçlere olan inançları, belirli zamanlarda adakların ve törenlerin verilmesiyle gösterilir. En yaygın törenlerden biri doğum törenidir. Bu tören, bebeklerin arındırılma sürecidir ve yerel topluluğundan yeni nesil olarak doğan oğul veya kız çocukları vesileyle atalarının dikkatini çekmek için yapılır.⁵⁰⁸

c. Dinamizm (*Mana veya Jimat*)

Dinamizm, bu evrendeki bazı şeylerin doğaüstü güçler (*mana*) içerdiğini varsayan bir inançtır. Bu inanç, çoğu kez *manaizm* olarak da adlandırılır. Yani insan hayatında iyi veya kötüyü etkileyebilecek görünmeyen güçlere olan inanç olarak da bilinir. Endonezya'da, büyük bir banyan ağacının özelleştirilmesi güzel bir örnektir. Dinamizmi benimseyenler, bu ağacın diğer ağaçlardan farklı güçlere sahip olduğuna inanırlar. Bazen ağacın altına adaklar koyarlar ve ağaçtan bir şeyler isterler.⁵⁰⁹

Dinamizm, insanoğlunun kendi dışındaki kuvvet ve diğer güçlere bağımlı olduğu anlamı taşır. İnsanlar, sahip olduğu güçle yardım edebileceğini düşündüğü diğer maddelere her zaman ihtiyaç duyar. İnsan, maddenin yanında kendini huzur içinde hissediyorsa, bu maddeye ibadet etmeye başlar. Örneğin, bir adam ateşin sıcaklığının olduğunu tespit ettiğinde, en çok ateşe ibadet etmesi gerektiğini düşünür; çünkü ateş, onlara soğukta yardım eder ve bu yüzden ateş, *mana* olarak düşünülür.⁵¹⁰

Endonezya'da, bu *mana* objeleri genellikle *Jimat* veya şanslı takılar olarak bilinir. Bunlar bir hayvan şeklinde kolye, yüzük, bilezik vb. mücevherlerden oluşur ve çoğunlukla içinde bir taş vardır ve üzerine bazı Arapça kelimeler yazılır. Bu

⁵⁰⁸ *Suku Buru Maluku*, http://agamalokalpa4al2016.blogspot.com.tr/2016/05/suku-buru-maluku-a_19.html, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017); *Inspirasi Kariman, Adat Putra Putri Suci, Pulau Buru, Provinsi Maluku*, <http://inspirasikariman.blogspot.com.tr/2016/04/adat-putra-putri-suci-pulau-buru.html> (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).

⁵⁰⁹ Gembul, a.g.k.; *Animisme dan Dinamisme*, http://www.kompasiana.com/ilmisayla/animisme-dan-dinamisme_54f765c0a33311aa368b4717, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁵¹⁰ Muksi, a.g.k.

Jimat'ın içinde sahibini koruyan bir ruhun olduğuna inanıyorlar.⁵¹¹ Dinamizm uygulanan bazı Endonezya'nın yerel inancı şunu söyleyebiliriz:

c.a. Açe Toplumunda Mana

Açe, Endonezya'daki İslâm hukukunu uygulayan tek bölgedir. İslâm dinî, insanların günlük davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Açeli insanlar da dindar bir toplum olarak bilinirler. Ancak bununla birlikte, insan hayatlarının uygulanmasında, Açe toplumunda, özellikle Lhokseumawe ve Kuzey Açe bölgelerinde yaşayan köy topluluklarında ve daha özel olarak Cavalı etnik kökenlilerde gelişen, İslâm öncesi inancının bazı unsurları hâlâ devam etmektedir.⁵¹²

Şimdiye kadar Açe'deki İslâm cemaatının bazıları atalarından kalan din ve inanç öğretilerini hala uyguluyor ve inanıyorlar. Hala her eşyada ve her mekanda gizli bir güç olduğunu düşünüyorlar. Bazı cisimlerin *mana* güçleri olduğuna ve iyiliklerle karşılaşmalarına ve onları tehlikeden ve felaketten kurtarmalarına yardımcı olabileceğine inanıyorlar. Dahası, hala deniz kıyısında ibadet yapan birçok insan vardır. Bu ibadette balıkçılar, deniz muhafızlarını koruma karşılığında adaklarla ödüllendirir. Batıl inançlar, toplumun gündelik hayatında ayrılmaz bir inanç biçiminde görülmektedir.⁵¹³

c.b. Papua'daki Bauzi Kabilesi'nin İnancı

Yaklaşık 1500 nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Bauzi kabilesi, en çok izole edilmiş on dört kabileden biridir. Çünkü bu kabileler, dağlar, vadiler, bataklıklar ve geniş nehirlerle çevrili ormanın ortasında yaşamakta ve bu kabile modern uygarlığa zar zor temasta bulunabilmektedir. Bauzi kabilesinin günlük yaşamı geleneksel yolla yapılır. Çoğu hala toplanma, avlanma ve göçebe hayatıyla yaşamaktadır. Avlanma için oklar, mızraklar, palalar ve hançer bıçakları gibi çeşitli silahlar üretirler. Ana

⁵¹¹ Sandy Koh, *Shamanism in Indonesia*, <https://anthropapers.wordpress.com/2016/02/10/shamanism-in-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁵¹² Hasan, a.g.m., s. 282.

⁵¹³ Hasan, a.g.m., s. 293.

faaliyeti vahşi domuzlar ve çeşitli kuş türleri gibi orman hayvanlarını avlamak ve aynı zamanda temel beslenme olarak sagu toplamaktır.⁵¹⁴

Bauzi kabilesi elbise giymesinde hala çok gelenekselliğini korumaktadırlar. Bauzi kabilesi erkekleri hala *cawat* (peştamal) veya *koteka* (cinsel organların ucunda bir dize ile bağlanmış olan kurutulmuş bir ağacın yaprağı veya kabuğu şeklindeki cinsel organların etrafındaki bir örtü) giyerler. Burun deliklerine hayvan kemiği aksesuar olarak koyarlar. Bauzi kabilesi kadınları, ağacın yaprakları veya kabuğu giyerek çıplaklığını korumak için bellerinin etrafında bir ip ile bağlanırlar, ancak bir göğüs örtüsü kullanmazlar.⁵¹⁵

Bauzi kabilesi, yaratıcı olarak kabul edilen ve insan kaderi ve yaşamının üzerinde mutlak güç sahibi birçok tanrı varlığına tanıklık eder ve bunlara saygı duyar. Bauzi kabilesi, tanrı ve ruhların inancına ek olarak, rüzgar, yağmur, yıldırım, büyük ağaçlar, nehirler, dağlar, vadiler ve diğerleri gibi doğal unsurlardaki güçlerin varlığına inanmaktadır. Bu doğal güçler, halk tarafından adaklar sunarak ve bazı törenlerle halkı korumak için çağrılır ve ikna edilir. En sık yapılan törenlerden biri şükran ifadesi olarak bol av veya hasat aldığı zamanda yapılan törendir. Buna ek olarak, depremler veya kasırgalar gibi doğal afetlerden korunmak için sık sık törenler gerçekleştirirler.⁵¹⁶

Bugüne kadar Bauzi kabilesi hala kabilenin ve atalarının inançları olan *mana* ve doğaüstü güçlerin varlığına inanmasına karşın, Bauzi kabilesi nüfusunun yaklaşık %65'i Hristiyanlığı benimsemiştir.⁵¹⁷

d. Fetişizm

Fetiş kelimesi, Afrika'da köle ticareti yapan Portekizliler tarafından kullanılan “perili ve büyülü eşya” anlamına gelen Feitiço kelimesinden gelmektedir. Fetiş, tabiat üstü güçlerin veya Tanrıların himayesi ve toplama yerleri demektir. Yani

⁵¹⁴ Tetalokgi, a.g.k.; *Suku Bauzi, Papua*, <http://protomalayans.blogspot.com.tr/2012/11/suku-bauzi-papua.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

⁵¹⁵ *Suku Bauzi, Papua*, a.g.k.

⁵¹⁶ *Kepercayaan Agama Suku di Tanah Papua*, <http://tabloidjubi.com/16/2015/10/30/kepercayaan-agama-suku-suku-di-tanah-papua/>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

⁵¹⁷ Tetalokgi, a.g.k.; *Suku Bauzi, Papua*, a.g.k.

Fetiş, içinde gezici Tanrıların ve ruhların barındığı düşünülen eşyalardır. Tanrılar ve ruhlar çoğu defa eşyalarla bütünleşmişlerdir. Ayrıca, kozmik büyü gücü içeren veya bunlarla odaklanan nesnelere olarak da görülebilir. Fetişler, topraktan veya ağaçtan yapılmış heykeller, hayvan kuyrukları, pençeler, saçlar, tırnaklar, tüyler olabilmektedirler. Elde ettiği birçok kültürü ve bunların istihdam edildiği kullanım alanlarını gösteren tüm şekil ve boyutlarda gelir.⁵¹⁸ Endonezya’da Fetiş eşyaları kullananların bazılarını şöyle belirtebiliriz:

d.a. Cava Toplumunda Fetişler

Endonezya’da ve özellikle de Cavalıların arasında Fetiş eşyaları, genelde yadigarı (*pusaka*)⁵¹⁹ ya da *keris* (Ek-23), akik yüzükleri, gamelan, vs. gibi eşyalardan olur. *Keris*, tören sırasında Cavalıların giydiği kısa kılıçlar arasında en önemli *pusakalardan* biridir. Birçok Cavalı mistiği, hırslı *keris* toplayıcıdır ve *kerisin* onlara ruhları kontrol etme ve diğer sihirli eylemleri yapma gücü vermesine inanır. Bu eşyaların bir ruha sahip olduğuna ve insanlar gibi düşünebileceğine inanılır. Aynı zamanda bu eşyaların, eşyanın sahibine ve yapımında amaçlanan kişiye bağlı olarak, iyi ve kötü etki getirebildiği düşünülüyor.⁵²⁰

Fetişistler fetiş olan eşyaların kişiyi felaketlerden, hastalıklardan, silahların etkisinden, kötü ruhlardan koruduğuna inanırlar. Nitekim Fetiş eşyalarının gücü, sadece bireysel bazda değil toplumsal alan için de geçerlidir. Örneğin, toprakları gübrelemek, salgın hastalıklarını ortadan kaldırmak, felaketi reddetmek gibi etkileri olabilir.⁵²¹

⁵¹⁸ Aydın, a.g.e., ss. 231-232; J. Gordon Melton, *The Encyclopedia of Religious Phenomena*, Visible Ink Press, USA, 2008, s. 5.

⁵¹⁹ *Pusaka* (büyülü yadigarlar) geçmişin gücünün korunması için başlıca araçtır. *Pusaka*, yaşayan insanlar tarafından üretilebilecek güçten daha büyük bir güç gerektiren büyü hareketleri gerçekleştirmek için kullanılabilir. Mark Woodward, *Java, Indonesia and Islam*, Springer, Londra, 2011, s. 80.

⁵²⁰ Woodward, a.g.e., “*Java, Indonesia...*,” s. 80.

⁵²¹ *Animisme dan Dinamisme dalam Budaya Jawa*, a.g.k.

d.b. Sumatra'daki Batak Kabilesinde Parmalim İnancı (Ugamo Malim)

Parmalim, Kuzey Sumatra'daki Batak'ın, Tanrı (Debata Mulajadi Nabolon) tarafından özellikle Batak kabilesi için teslim edildiğine inanılan bir etnik dindir. Debata Mulajadi Nabolon, evrenin yaratıcısı, sahibi ve yöneticisidir. Buna inananlar kendilerini Tanrı'nın peygamberlerinden biri olduğuna inandıkları Kral Sisingamangaraja XII'nin takipçileri olarak adlandırmaktadırlar.⁵²²

Parmalim'in ibadet yeri ise, *Bale Pasogit*'tir. Burası onlar tarafından kutsal ve mukaddes bir mekan olarak görülür. *Bale Pasogit* dört ana bina, yani *Bale Partonggoan* (ibadet salonu), *Bale Parpitaan* (kutsal salon), *Bale Pangaminan* (toplantı salonu) ve *Bale Parhobasan*'dan (mutfak işleri salonu) oluşur. *Ugamo Malim*'in sahip olduğu kutsal kitabı *Pustaka Habonaron*'dur. Bu kutsal kitap, iffet ilkelerini yerine getirmede insanoğlu için bir modeldir. Ayrıca tanrı, tabiat, davranış ve diğer insanlarla ilişki kurmada bir düzenleyici de görev yapar.⁵²³

Batak topluluğunun tanrı ve peygamber inancına sahip olduğu söylenebilir. Ancak, aynı zamanda birçok muska veya fetiş nesneye sahip olduklarına da inanılmaktadır. *Simbora*, kurşunla yapılmış Batak kabilesinin asıl fetiş eşyasıdır. Buna ek olarak, aynı zamanda genellikle kaplan ve ayı gibi hayvan dişlerinden yapılmış bir muskaya da sahiplerdir. Dahası, tüfek kurşununu etkisiz hale getiren özel bir işlevi olan Sarang Bodil veya Sarang Tima denilen ve manda kemiklerinden yapılan bir muskaya sahip olmalarıyla da ünlülerdir.⁵²⁴

Batak halkı, İslâm'ın ve Hristiyanlığın Batak'a gelmesinden önce tüm Bataklıların bu dinî benimsemiş olduğuna inanıyorlar. Fakat XIX. yüzyılda Hristiyanlığın ve İslâm'ın girmesi ile birlikte bu dinin takipçileri hızlı bir şekilde

⁵²² Wakhid Sugiyarto ve Asnawati, "Dinamika Kepercayaan Parmalim di Kabupaten Samosir & Toba Samosir Sumatera Utara," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. 14.

⁵²³ Priscilla Agnes, *Ugamo Malim (Parmalim); Kepercayaan Asli Suku Batak*, <http://www.wacana.co/2013/05/ugamo-malim-parmalim-kepercayaan-asli-batak/>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017); Sugiyarto, a.g.m., s. 14.

⁵²⁴ Robby Imando, *Seberapa Hebat Mistik Bangsa Batak?* https://www.kompasiana.com/robbyimando/seberapa-hebat-mistik-bangsa-batak_550aeb338133110078b1e3d8, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

azalmıştır. Şimdiye kadar Parmalim Topluluğu birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. En büyük zorluğu ise, çevredeki dinî ve siyasi toplumsal ile ilgisidir.⁵²⁵

Parmalim'in takipçisi giderek Parmalim'in kafir olduğu düşüncesiyle, bu durumu marjinalize etmektedir. Parmalim'in, putperest olarak kabul edildiği için Tanrı'nın doğruluğunun yolu ile uyumsuz olduğu söylenir. Parmalim inananları, Tanah Karo, Tobasa, Samosir, Humbang Hasundutan, Kuzey Tapanuli, Simalungun, Asahan, Mandailing Natal, Tebing Tinggi ve Medan Şehri gibi Kuzey Sumatra eyaletinin çeşitli yerlerinde yayılmıştır. Cavadaki ise, Tangerang şehri, Cakarta ve Bekasi şehrin'de bulunuyorlar. Parmalim'in takipçileri çok fazla olmasa da, Kuzey Sumatra, Riau Adaları Eyaleti, Güney Sumatra, Lampung, Tengerang ve Cakarta'daki 42 bölgede bulunmaktadır. Parmalim inananlarının sayısı şu anda yaklaşık 22.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.⁵²⁶

e. Şamanizm

Şaman, *Chaman* kelimesi Mançu-Tunguz kökünden bir kelime olarak “bilen kişi” anlamına gelmektedir. Şaman olan kişiler, insanlarla Tanrılar arasında aracılık fonksiyonu yaparak dünyalar arasında bağ kurma vasıtasıdır. Yani şamanlar, yaşayan insanî varlıklarla, ölü ruhları arasında temas sağlamaktadırlar. Şamanların sihirsel bir gücü vardır ve ruhlar tarafından seçilmişlerdir.⁵²⁷

Endonezya'da çoğunlukla yalnızca “seçilen insanlar”ın şaman olabileceği düşünülse de, şamanizmin öğrenilebileceği (Ngilmu)⁵²⁸ düşünülmektedir. Ancak, yalnızca şaman atası olan ve şaman kökenli olanlar tarafından öğrenilebilir; çünkü sahip oldukları güçlerin kalıtsal olduğu varsayılır. Şamanizm'in güçlerinin ailenin

⁵²⁵ Sugiyarto, a.g.m., ss. 15-16.

⁵²⁶ Sugiyarto, a.g.m., ss. 15, 41 ve 44.

⁵²⁷ Aydın, a.g.e., s. 726.

⁵²⁸ *Ngilmu* Arapça terim ‘ilminden türetilmiştir. *Ngilmu* bir hocadan veya bir kitaptan öğrenilebilir, ancak aynı zamanda bir aziz, ruh veya melekten bir hediye olarak da olabilir. *Dukun*, *ngilmu* olan insanlar olarak kabul edilir. Ancak, *ngilmu*'nun sahibi olmak, kendi fiziksel ve ruhsal bedenlerini güçlendirmeyen kişiler için son derece tehlikeli olan manevi varlıklar ve güç kaynakları ile temasa geçirebilir. Ruhları toplamak için kullanılan *ngilmu* türü açık bir örnektir. *Dukun* tarafından manevî beden hastalıklarını tedavi etmek için kullanılır. Bir aceminin elinde iken bu bilgi son derece tehlikelidir çünkü kontrol edilemeyen veya ayrılmak istemeyen bir ruhu çağırması mümkündür. Bu ruh öfkelenirse, manevi veya bedensel vücudu istila edebilir ve psikolojik travma, delilik veya ölüme yol açabilir. Woodward, a.g.e., “Java, Indonesia...,” ss. 77-78.

üyelerine devredilebileceğine inanılmasının dışında, bu güçleri kazanmak için birinin bazı hazırlıklara katılmak zorundadır. Bu genellikle uzun bir meditasyon ve oruç tutmadan oluşur.⁵²⁹ Yani Endonezya'daki şamanlık, Eliade'nin ifade ettiği gibi, birtakım başka sihir ve din biçimleriyle bir arada bulunmasını denebilmektedir.⁵³⁰

Endonezya'da en az beş türü şaman vardır: büyücü, numerologist, meditatör, astrolog ve şeytan veya cin gibi doğaüstü güç yardımına dayanan Şamanizm'dir.⁵³¹ Bunlar, Endonezya'nın farklı bölgelerinde ve etniklerinde farklı ifade ile değerlendirilebilir. Örneğin, Cava'da *dukun*, *pitulung* (yardımcı), *orang pintar* (akıllı kişi); Sumatra'daki Batakların arasında *sibaso* veya *datu*; Dayakların arasında *dayung*; Borneo'de *balian* ve *wara* olarak denilmektedir.⁵³²

Birçok Endonezyalı, onları tehlikeli olduğu kadar güçlü olduklarını düşünerek şamanlardan korkuyor. Ancak birçoğunun da, şamanları çok ihtiyaçları vardır. Çünkü Endonezya'daki şaman, bütün Asya ve Kuzey Amerika'da gibi, hekim ve iyileştirici işlevi görür; hastalığa tanı koyar, hastanın kaçak canım/ruhunu arar, bulur, yakalar ve terkettiği bedene yeniden girmesini sağlar.⁵³³ Ayrıca, tedavi uygulamalarının yanı sıra şamanlar, tavsiyelerde bulunabileceğini söylendi. Örneğin, bazı insanlar şamanları bir eşya kaybettiklerinde ziyarete gelirler. Bu uygulamada, şamanın kişinin eşyası nerede kaybettiğini ve eşyanın şu anda nerede olduğunu söylemek için bir ruh çağırıyor. İnsanlar ayrıca şamanlara güç veya zenginlik kazanmak için danışmak için gelirler.⁵³⁴

Büyüklüğü ve çeşitliliği nedeniyle, Endonezya'da şamanizm hakkında genelleme yapmak zordur. Şamanizm konusunda geniş bir tanımlama yapılıyorsa, yerli dinin önemli bir bileşeni olarak kabul edilen takımadaların büyük bölümünde şamanik kozmoloji ve uygulama biçimleri bulunabilmektedir.⁵³⁵ En ünlüler ise, Doğu

⁵²⁹ Koh, a.g.k.

⁵³⁰ Mircea Eliade, *Şamanizm: İlkel Esirne Teknikleri*, (tr.) İsmet Birkan, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 23.

⁵³¹ Koh, a.g.k.

⁵³² Gregory Forth, "Indonesian Shamanism," *Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Ed. Mariko Namba Walter ve Eva Jane Neumann Fridman, ABC-CLIO, Inc. California, 2004, s. 813; Koh, a.g.k.

⁵³³ Eliade, a.g.e., s. 214.

⁵³⁴ Woodward, a.g.e., "Java, Indonesia...", ss. 71 ve 243.

⁵³⁵ Forth, a.g.m., s. 811.

Cava, Sumatra ve Bali bölgesinde'dir. Ayrıca Doğu Cava'da bir yer olan Banyuwangi, şamanizm (perdukunan) ve özellikle kara büyü uygulaması için en tanınmış bölgelerinden biridir. Diğer güçlü kara büyü merkezi Banten, Batı Cava ve ayrıca Lombok'ta çok sayıda şaman bulunur.⁵³⁶

e.a. Cava'daki Banyuwangi'de Şamanizm Uygulamalar

Cava açısından şaman, daha geniş bir *dukun* kavramını içerebilir. Genel anlamda, *dukun bayi* (geleneksel ebeler), *dukun paes* (köstümleri ve makyajlarıyla gelinlere yardım eden), *dukun tetak* (sünnetçiler) ve *dukun pijet* (masajcılar) gibi bazı özellikleriyle geleneksel doktor ya da geleneksel tedaviyle uğraşan anlamına gelir. Böylece şamanlar, kesinlikle dinî öğretiye karşı değildirler.⁵³⁷ Ancak Cava'daki Banyuwangi'de, iyileştirici tedaviler yerine kara büyü uygulayan birçok şaman vardı. Çok sayıda kara büyü uygulayıcısının varlığı nedeniyle burası, uzun süredir kara büyü'nün en güçlü merkezi olarak bilinmektedir.⁵³⁸

Bugün, kara büyü, animistik inançların ve İslâm mistisizminin bir kombinasyonudur. Banyuwangi'deki köylülere kara büyü'nün kullanılmamasını sağlamak için bir etik kuralları oluşturuldu. Köylüler üzerindeki gücünü kullanan bir şamanın, köy camisinde yemin etmesi gerekir. Ancak, eğer köylüler, yaptığı iş için hala suçlu olduğuna inanıyorlarsa, bu şaman köyden sürülecek ve sahip olduğu mülkiyeti ondan alıkonulacaktır.⁵³⁹

Ne yazık ki, Başkan Suharto yönetiminin çöküşünden sonra, Banyuwangi'de yaşayan insanlar kültürel sınırlamaları yok saydı ve kanunlar daha şiddetli uygulandı. Çöküşün bir sonucu olarak *dukun santet* (kara büyü yapan şaman) olarak şüphelenilen birçok kişi öldürüldü ve bu Ağustos 1998'den sonra oldukça arttı. Ağustos ayında cinayetlerin sayısı sadece kırk yedi olay olarak sayılırken, Eylül 1998'de bu sayı seksen'e yükseldi. Sonraki aylarda, eylül ayından ekim ayına kadar, şamanlar üzerindeki cinayet olayı zirve noktasına ulaştı ve bundan dolayı bölge bir

⁵³⁶ Koh, a.g.k.

⁵³⁷ Saleh, a.g.e., ss. 130-131; Koh, a.g.k.

⁵³⁸ Koh, a.g.k.

⁵³⁹ Koh, a.g.k.

kan gölüne çevrildi. Cinayetlerin sayısı, yalnızca Banyuwangi’de yaşayan ve şüphenilen şamanlar üzerinde 143 cinayet içeriyordu. Cinayetler ayrıca toplam 105 cinayetle Malang, Jember, Sumenep ve Pasuruan gibi komşu bölgelerinde de yer almıştır. Bu dönemde öldürülen *dukun santetleri*, köylüler tarafından kara büyü kullanabilen cadı olarak iddia edilmiştir. Çoğunlukla, katledilen bu insanın büyü kullandığına dair açık bir kanıt ya da delil olmadan bile cinayetler gerçekleştirilmiştir.⁵⁴⁰

Kara büyüün yanı sıra, Endonezya’da ak büyü uygulayan şamanları da vardır. Bu şamanlar, yaptıkları işi bir sanat olarak görürler ve insanlara yardım etmek adına tanrı tarafından kendilerine verilen bir güç olarak düşünürler. İyi şamanların çoğu, para kazanmak için kendilerini eğitmezler ve yaşamını sürdürebilmeleri için şamanlık dışında başka işleri vardır. Ak büyü uygulayan şamanlar yumuşak şifa yöntemini kullanırlar, yani dua ederek birisini iyileştirmektedirler. Yumuşak şifalar uygulayan şamanlar, en azından üç şekilde dua ederek birileri tedavi edebilirler. İlk uygulamada hastanın vücuduna dokunarak ve kişinin hastalığını analiz ederek dua ederler. İkinci uygulama, şamanın hastalığın odak noktası olarak hissettiği yere masaj yaparak dua etmekten ibarettir. Üçüncü uygulama ise, şamanın suya dua eder ve hasta daha sonra bu şifalı suyu içerek iyileşir.⁵⁴¹

Beyaz şamanlar, birilerinin iyileşme isteğini reddedemez. Çünkü güçleri Tanrı tarafından verilir ve birilerine yardım edebilmek için daima denemek zorunda kalırlar. Ve güçleri Tanrı tarafından verildiğinden dolayı, şaman insanları iyileştirmek için sahip olduğu tüm gücü kullanmasına rağmen bazı insanların iyileştirilmemesinin nedenleri de vardır. Tedavi uygulamalarına tabi ve hasta olan birinin tedavisini işe yarayıp yaramayacağına karar vermek Tanrı’nın isteğidir. Ayrıca, Tanrıya inanmayan bir hastayı tedavi etmek için, şaman tam güçlerini kullansa bile çoğunlukla hasta iyileşmeyi başaramamaktadır. Bu mesele, Tanrıya olan iman, güven ve inanca bağlıdır.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Koh, a.g.k.

⁵⁴¹ Koh, a.g.k.

⁵⁴² Koh, a.g.k.

e.b. Kalimantan'daki Dayak Kayan Kabilelerinde Şamanizm

Kalimantan Adasındaki Dayak toplumunda *belian*, Şamanizm'in ve mistik dünyanın bir kanalıdır. Bu durumda, Şamanizm, Cava toplumunda olduğu gibi, kalıtsal tıbbın bir yolu olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Dayak toplumundaki *belian* töreni hastalığın çeşitliliğine bağlı olarak birkaç çeşidi vardır. Genel olarak, Dayak topluluğu hem kişisel hem de toplumsal olarak sonuçlanabilecek fiziksel ve ruhsal boyuttaki hastalıkları tanır. Buna ek olarak, gelenek kuralların ihlal edilmesinden kaynaklanan hastalıklar ya da felaketler de vardır. Onlara göre, eğer bir kişi gelenek kuralları ihlal ederse, o zaman bir yılanın ısırılması ya da büyük bir ağaca çarpması gibi fiziki bir kazaya neden olur.⁵⁴³

Dayak Kayan inancına göre, insanın iki *beruwa* (ruhu) vardır; sol göz ve sağ gözden oluşur. Bu iki *beruwa* vücuda bağlı değildir ve istedikleri zaman vücudundan ayrılabilirler. Onların inancında, sol ve sağ gözün vücudundan ayrılması, bireyin hastalığa ya da ölmesine neden olur. Şaman veya Dayak Kayan topluluğu tarafından *dayung* olarak bilinen, hastalara şifa verilebilmesi için vücuda dolaşan *beruwa* 'yı geri yükleyebildi. Ancak bunu yapmak için *dayung*, ruhlarının yardımına ihtiyacı vardır. Dolayısıyla *belian* tören alayı, her zaman gong ve kelentangan gibi müzik aletlerinin kullanılmasıyla eşlik eder. Ayrıca tören odası ve *belian* yerininin çevresinde süs eşyaları ve adaklar da bulunur.⁵⁴⁴

Dayak Kayan topluluğun bakışında, *beruwa* 'yı yani sağ ve sol gözü vücudundan tamamen terk ettiğinde ölüme neden olur. Sol göz, yeryüzünde yaşar ve geyik, maymun, yılan ve kuş gibi Dayak Kayan tarafından yiyemeyeceği bütün hayvanların bedenlere girebildiğinde sağ göz, ruh dünyasına gider. Buna ek olarak, Dayak Kayan kabilesi, ruh dünyasına seyahat ederken sağ gözün birçok zorluklarla ve tehlikeyle karşı karşıya kalacağına da inanıyor. Bu nedenle Kayan halkının ölü cesetleri, ruh dünyasının yolculuğunda faydalı olabilecek araçlar ile donatılmaktadır.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Roedy Haryo Widjono, *Warisan Dayak, Ritual Belian*, <http://warisandayak.blogspot.com.tr/2011/12/ritual-balian.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

⁵⁴⁴ Widjono, a.g.k.

⁵⁴⁵ Widjono, a.g.k.

f. Totemizm

Totem kelimesinin Algonquince bir terim olduğu kabul edilmektedir. Totem, bir hayvan, bir bitki ve bazen de tabii bir fenomendir. Klanın hayatına, ataları bağlı bir şekilde ortaktır. Totem, bir saygı, korku ve kült konusudur. Totemizm ise, Toteme dayalı inancın adıdır. Totemizm teorisini kabul edenlere göre Totem, dinin menşeyini teşkil etmektedir. Ayrıca Totem, öldürülen babanın hatırasına yenen yemek merasiminde söz konusu olmaktadır. Totemik yemek, kutsallaşmış hayatın yenmesidir. Gerçekte kurban edilen hayvan, babanın yerine geçmektedir. Böylece, Totemik yemeği yiyenler, babaları ile bütünleşmektedirler.⁵⁴⁶

Totemizm inançlarını benimseyen bir toplumda, manda, inek, keçi, ve yılan gibi bazı hayvanların, aynı zamanda, sihir gücüne sahip ruhların simgesi olarak görüldüğü de bilinmektedir. Totem olarak hayvan veya bitki tapıyorlar ve ibadet için totem direkleri yapıyorlar.⁵⁴⁷ Ayrıca, Endonezya'nın bazı bölgelerinde de Totemizm unsurlarını içeren birçok uygulamalar da vardır:

f.a. Papua'daki Wally Kabilesinde Totemizm

Papua, çoğu Hristiyandır. Ancak Papua bölgesinde, şimdiye kadar da birçok kabileden hala atalarından devredilen totem masalları vardır. Bunlardan biri, Papua'nın Jayapura ilçesi olan Sentani köyündeki Wally klanından gelir. Wally klanının torunları, yarası eti yemeye yasaklıyorlar; çünkü masallarına göre yarasaların ataları olduğuna inanılır. Yarasaları totem ya da soy sembolleri olarak görürler ve bu nedenle de saygı gösterip korunmaktadırlar.⁵⁴⁸

f.b. Papua Vilayetindeki Asmat Kabilesinde Totemizm

Papua'daki diğer totemizm uygulanan kabilesi, Asmat kabilesidir. Batı Papua'daki Asmat kabilesi yamyam kabilesi olarak bilinen izole kabilelerden biridir.

⁵⁴⁶ Aydın, a.g.e., ss. 760-761.

⁵⁴⁷ Gembul, a.g.k.

⁵⁴⁸ *Totem(isme)* *dalam* *Sastra* *Lisan*,
[http://www.leutikaprio.com/main/media/sample/Totemisme%20Papua%20\(SD\).pdf](http://www.leutikaprio.com/main/media/sample/Totemisme%20Papua%20(SD).pdf),
 (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017), ss. 4-5.

Tarihte, Asmat kabilesi, gelenek ritüel veya düşmanlarına karşı cezalardan biri olarak insan kafasını kesen ve insan eti yiyen bir kabile olarak bilinir. Hollandanın sömürgecilik döneminde bile, Asmat kabilesinin yamyam hayatını, Hollandalılar için endişe verici şeylerden biri haline gelmiştir. Ama bugün, Asmat Kabilesi, sago üretimi ve eşsiz ve güzel el sanatları üretimiyle bilinen Endonezya kabilelerinden biridir. Ünlü olan Asmat sanatları, heykeller, maskeler, *tifa* (davul) ve mızraklar gibi ahşaptan yapılmış oymacılarıdır.⁵⁴⁹

Asmat kabilesi aynı zamanda bir *wow-ipits* (heykelin yapana denir) tarafından yapılan *Mbis* (totem) heykeli (Ek-23) yapımı geleneği ile ünlüdür. Bu gelenek, atalara saygı ifadelerinden biri olarak aile üyelerinden biri öldüğünde yapılır. *Mbis* heykeli hiyerarşiyi sembolize eden bir yapı şeklinde yapılır. En üstteki konum, atanın heykeli, sonra çocuğu ve sonuncusu olarak torunu ya da aileden yeni ölen biri yer almaktadır.⁵⁵⁰

Mbis heykelinin yapılması, onların inanç sistemlerinin bir yansımasıdır. Asmat kabilesi, atalarının heykelden geldiğine inanır. Asmat'ın yaratılış mitolojisinde, nehir boyunca yürüyen Tanrı Fumeripits'e (Yaratıcı) bir timsah saldırdı. Ama sonra hayatı bir kuş grubu tarafından kurtarıldı ve dünyada tek başına yaşıyordu. Bu nedenle, daha sonra mangrov ağaçlarından yapılmış insan heykelleri ve *tifalar* ile dolu uzun bir ev inşa etti. O gecede dans etti ve mucizevi bir şekilde heykeller insan oldu.⁵⁵¹

Bu yaratılış efsanesi şimdiye kadar hala Asmat kabilesinin yaşamını etkilemektedir. Asmat atasının mangrov ağaçlarından geldiğini açıklayan efsaneye inandığından, onlara göre mangrov ağacını kesmek, bir hayatını öldürmekle eşdeğerdir. Bu nedenle, mangrov ağacı *Mbis* heykelin ana ve temel malzemesidir.

⁵⁴⁹ *Suku Asmat: Kebudayaan, Sistem Kepercayaan, Kekerabatan, Politik, Ekonomi, Kesenian*, <http://www.nafiun.com/2013/02/suku-asmat-kebudayaan-sistem-kepercayaan-bangsa-kekerabatan.html>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

⁵⁵⁰ Christyan AS, *Patung Mbis pada Suku Asmat dalam Tradisi Folklor Indonesia*, <http://christyanas.blogspot.com.tr/2016/05/patung-mbis-pada-suku-asmat-dalam.html>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

⁵⁵¹ Christyan AS, a.g.k.; *Suku Asmat: Kebudayaan, Sistem Kepercayaan, Kekerabatan, Politik, Ekonomi, Kesenian*.

Böylece, *Mbis* heykeli aracılığıyla ölümler daha yüksek alemlerde yeniden doğacaklarına inanmaktadırlar.⁵⁵²

C. Günümüzdeki Yerel İnançları Takipçilerin Durumu

Endonezya’da yerel inançların veya topluluk geleneklerinin varlığı kaçınılmaz bir gerçektir. Kültür ve doğuştan gelen Endonezya asıl dinlerinin taraftarlarının uzun tarihi, etnik, kültürel ve dil çeşitliliğine, toplumun çeşitli teolojik manevi anlayışlarına eşlik ettiğine tanıklık eder. Endonezya, belirli bir dine dayalı bir ülke değildir, ancak bu ülkenin insanları, dine inanan ve dinî takip eden insanlardır. Bu gerçeği, hükümet tarafından resmen tanınmış altı dininin yanı sıra, yukarıdaki verdiği örnekler gibi, *Aliran Kepercayaan* veya Yerel İnançların varlığı ile desteklenmektedir.⁵⁵³

Yerel inanç, nesilden nesile bazı inançlarına sarılmak için miras olarak genoloji yolu ile büyür. Bu kavram, yerel inançları özel bir grup olarak ortaya koyuyor; yani, inançlarını topluluğun dışına yayma prensibi ve eğilimi yoktur. Endonezya’daki Yerel İnanç Topluluğu, diğer dinler ve inançlarda olduğu gibi gelgit gelişimi yaşar. Bu durum, hem kendi içinden gelen değişimleriyle hem de çevredeki gelişimin neden olduğu değişikliklerin ısrarı ile ilgilidir. Bir yandan, yerel inancına inananların kimliğini korumak için ihtiyacı vardır, ancak öte yandan, bu yerel inancın ortaya çıkışı ulusal olarak kolayca kabul edilemez.⁵⁵⁴

Uzun tarihçesinde, yerel inanç mensuplarının varlığı genellikle kendileri tarafından tanımlanamaz. Bu nedenle varlıklarının çoğu, yerel inanç perspektifinden çok farklı olan dinî bir perspektiften başkaları tarafından tanımlanır. Bu bağlamda, 1960’larda Din İşleri Bakanlığı tarafından tanımlanan din, aşağıdaki unsurların yerine getirilmesine tabidir: Yüce Tanrı’ya olan inanç, taraftarları için açık bir yasal sisteme sahip, kutsal bir kitaba ve peygamberliğe sahip olması gerekir. Bu tanımla, yerel inanç topluluklarının inandıkları ve pratik ettikleri inanç ve ritüelleri din olarak

⁵⁵² Christyan AS, a.g.k.

⁵⁵³ Ahmad Syafii Mufid, “Penutup,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. 253.

⁵⁵⁴ Sirait, a.g.m., ss. 26 ve 34.

kabul edilip edilmediği sorusuyla karşı karşıya kaldığını ve kendi dinlerini veya inançlarını yorumlamada karışıklık yaşarlar. Aynı zamanda, inandıklarının dinî/inancı veya sadece yerli bir topluluk olarak devlet tarafından tanınması konusunda da zorluk çekmektedirler.⁵⁵⁵

Yeni Düzen döneminde (Suharto başkanlığında), yerel dinî inançlar *Aliran Kepercayaan* kategorisine girmiştir. O zamanda, *Aliran Kepercayaan* teşvik ederek kendi dininin aslına dönmek üzere yönlendirilmiştir. Bu amaçla, yerel diniyle benzer öğretimi öğreten bir ana dinine (çoğunluk dinî) katılmaya yönlendiren bir politika yayınlamıştır. Kaharingan (Dayak), Aluk To Dolo (Tana Toraja) gibi çeşitli yerel dinler Hinduizm'e dahil edilir ve Konfüçyanizm Budizm'e dahil edilir. O zamandaki hükümet tarafından uygulanan baskı politikaları ile yerel dinin takipçileri, hükümet tarafından tanınan beş resmi dine katılmaya zorlandılar. Şimdiye kadar yerel dinin cemaatleri her zaman birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Kimliği ve öğretimi korumanın zorluğu yanı sıra, değişen bir sosyal durumda ayakta kalma mücadelesi ile karşı karşıya kalmışlardır.⁵⁵⁶

Modernite, yerel inanç gelişiminin iniş ve çıkışlarını etkileyen faktörlerden biridir. Yabancılar tarafından getirilen eğitim, ekonomik ve sosyal alanları idare eden teknolojik gelişmeler, yerel inançların varlığını etkileyen faktörlerden biri olabilir. Örneğin eğitim alanlarında, eğitim kurumlarından edindikleri yeni bilgiler, yerel inancın modernite kabulünde daha açık fikirli olmasını sağlar. Dış dünyayı tanımaya başlayan genç nesiller, kendi yerel inançları için kesinlikle yenilik ister. Dahası, doğal kaynakları yönetmek için ihtiyaç duyulan insan kaynakları, yerel toplulukların eğitim kurumları vasıtasıyla doğal kaynakların araştırılmasını veya kullanılmasını destekleyen bilgi arayışını gerektirir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için yerel inancın varlığının anahtarı yerel inanç grubunun iç faktöründe bulunmaktadır. Bunlar ise, zorluklara nasıl tepki verdiklerini, geleneksel kalıtsal değerleri koruyup modernitenin ve yerel geleneğin etkilerini dengelemekle ilgilidir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Sugiyarto, a.g.m., ss. 11-13.

⁵⁵⁶ Ahmad Syafii Mufid, "Pendahuluan," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012, s. 3.

⁵⁵⁷ Sirait, a.g.m., s. 35.

Ayrıca, devletin altı büyük dinle sınırlı bir din varlığının tanınması, Endonezya’da din yönetiminde de çok önemli bir problem oluşturmaktadır. Ortaya çıkan sorunlardan biri ‘tanınmış’ ve ‘tanınmamış’ dinler, çoğunluk ve azınlık dinler, ilkel ve modern dinler, küresel ve yerel dinler, vs. dinler arasında bir ikiye bölünmenin doğuşudur. Tanınmış dinlerin varlığı yerel dinlerin ‘zıddı’ olmuştur. Tanınmış dinler kolaylıklara sahip olabilirken, yerel dinler genellikle orantılı dinî ifade alanlarından yoksun, ezilen, marjinalize edilmiş ve yargılanan dinler olarak konumlandırılır. Yerel dinler, tanınmış dinlerin vaazlar ve diğer bilinçlendirme hareketleri yoluyla ‘aydınlanmanın’ hedefi olarak konumlandırılır.⁵⁵⁸

Yerel inançlar, değerlerinin korunması ve taraftarlarının vatandaş olarak haklarını inkar etmemesi gerektiğine bakılarak Endonezya çoğulluğunun bir parçası olarak düşünülmüştür. Ancak, toplumun yerel inançlara yönelik paradigması hala gözden geçirilmelidir. Şimdiye kadar, yerel inançların takipçileri çoğunlukla vatandaş olarak haklarının göz ardı ettiğini, onların takip ettiği inancı azınlık inancı ya da yanlış inancı olarak görülmektedir. Örneğin, yerel inanç takipçilerinin idari işlerde veya kimlik cüzdanı (KTP) yaptırılmasında zorluklarla karşıladılar.⁵⁵⁹

Örneğin, Doğu Nusa Tenggara Eyaletindeki Sumba’da animist Marapu halkı, altı kabul edilmiş dinin birinin takipçisi olmadığı için ulusal kimlik cüzdanı elde etmede zorluk çektiğini bildirmektedir. Kabul edilmeyen dinî grupların bazı üyeleri, kabul edilmiş bir dinin üyesi olarak kendi dininden kayıt edilmesini daha kolay bulmuşlardır. Onların aldığı kimlik cüzdanların dinlerini yanlışlıkla yazılması genel bir durumdur. Örneğin, bazı animistler dinlerini İslâm, Hristiyan, Hindu vb. olarak listeleyen kimlik cüzdanları aldılar. Kimlik cüzdanı olmayan bazı vatandaşlar için iş bulmakta veya hatta okullara kayıt yaptırmada zorluk çekmektedir. Bazı sivil toplum kuruluşları ve dinî savunma grupları kimlik cüzdanındaki din alanını silmek için hükümete ısrar ettiğini devam ettiler, fakat çok ilerleme olmamıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ Zainal Abidin Bagir, Bernard Adeney-Risakotta, Hasse J., “Diskriminasi Negara terhadap Agama di Indonesia: Studi atas Persoalan Posisi Hukum Towani Tolotang Pasca Pengakuan Agama Resmi,” *Kawistara*, c. 1, sy. 2, 17 Ağustos 2011, s. 181.

⁵⁵⁹ Sirait, a.g.m., ss. 28 ve 34.

⁵⁶⁰ “Indonesia 2014 International Religious Freedom Report,” a.g.m., s. 11.

Ancak bugün, uygulaması hala mükemmel olmamasına rağmen, Endonezya Hükümeti, Nüfus İdaresi hakkında 2006'nın 23. Nolu Yasası olan yeni bir yasa yürürlüğe koymuştur. 2006'nın 23. Nolu Yasasına göre, kimlik cüzdanların düzenlenmesinde, dinleri kabul edilmemiş insanlar için dinî alanlarında yer alan bilgilerin doldurulmamasına izin verileceğini ve diğer Endonezyalılar gibi idari hizmetler alma hakkına sahip olduklarını açıklamıştır. Dinleri hakkındaki bilgileri nüfus veri tabanında kaydedilmeye devam etmektedir.⁵⁶¹

Endonezya'da Yerel İnanç takipçileri, ülkenin toplam nüfusunun % 1'ine bile ulaşmayan bir azınlık grubudur. Ancak bu küçük grup aynı zamanda büyük olan Endonezya ulusunun bir parçasıdır. Endonezya takımadalarındaki yerel inançlarının eşsizliği ve özelliği, ulus için olumlu bir değer yaratmaktadır. Örneğin sanat ve turizm alanında *Aliran Kepercayaan* veya *Yerel İnanç*'ın etkisi kendisine has bir cazibe ve değer yaratmaktadır. Müzik, dans, heykel ve diğer geleneksel sanatı, ruh, atasal ruhlar ve diğer doğaüstü güçlere inanma ritüellerinin bir tezahürüdür.⁵⁶² Yerel İnanç, değerleri korunması gereken Endonezya takımadalarının kültürel varlığı, kültürel mirası ve ulusun zenginliğidir.

⁵⁶¹ Mufid, a.g.e., s. 208.

⁵⁶² Sunarto, "Shamanisme: Fenomena Religius dalam Seni Pertunjukan Nusantara," *Harmonia*, c. 13, sy. 2, Aralık 2013, s. 168.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOKLUKTA DİNİ ÇOĞULCULUK

A. Dinî Çoğulculuğa Kısa Bir Bakış

Esas olarak, dinî çoğulculuğun kökenleri Avrupa’da XVIII. yüzyılla dayanmaktadır. Zamanın aydınlanmış Avrupalı düşünürleri, mezhepsel savaşların olabildiğince engellenmesine neden olan dinî toleranssızlığına tepki göstermiştir. Dinî toleranssızlığın sonuçlarına şahid olan XVIII. yüzyıl Avrupa Hristiyanları, dinî prensiplerin içine yerleşerek Avrupa’daki barış ve ilerlemeyi tehlikeye sokan ideolojiden endişe etmeye başlamışlardır. Böylece dinî çoğulculuk kavramı görülmeye başlanmıştır.⁵⁶³

Dinî çoğulculuğun en ünlü savunucusu, İngiltere’de doğan bir filozof ve Hristiyan bir teolog olan John Hick’tir (1922-2012). Hick’e göre, dünya dinleri arasında esas ve temel farklılıklar yoktur. Bütün dinî gelenekler haklı olarak kabul edilir, çünkü bunlar aslında aynı En Üstün Gerçek’e karşı farklı insan tepkileridir. Onun plüralist hipotezi, her dinin kendi tarzında İlahi’nin otantik bir vahyini temsil ettiğini iddia eder ve bu nedenle hiçbir din, *gerçeğin ve kurtuluşun eşsizliğini* iddia etme hakkına sahip değildir; çünkü dinlerin hepsi kurtuluşa götürebilir.⁵⁶⁴

Dinî plüralizm kavramını savunurken, Hick, Rumi’nin bir fili tarif eden kör adamlarının masalını kullanır. Üstün gerçekliğin görselleştirilmesinde, fili tarif eden kör adamların pozisyonunda olmamız gerektiğini söylemiştir. Üstün gerçeğimiz çeşitli dinlerin yapıları ile sınırlıdır. Diğer bir deyişle, fil hortumu, bacak ya da kulağı kullanarak, filin kavramsallaştırılması için yeterliydi. Rumi, masalı üstün gerçekliğin bilinmesindeki sınırlamaları göstermek için kullanırken, Hick ise, dinî çoğulculuğu,

⁵⁶³ Hasnain Walji, “Foreword,” Ayatullah Murtadha Mutahhari, *Islam and Religious Pluralism*, (tr.) Sayyid Sulayman Ali Hasan, World Federation of Khoja Shia Ithna-Asheri Muslim Communities, United Kingdom, 2006, s. i.

⁵⁶⁴ Sayyid Muhammad Rizvi, “Introduction,” Ayatullah Murtadha Mutahhari, *Islam and Religious Pluralism*, (tr.) Sayyid Sulayman Ali Hasan, World Federation of Khoja Shia Ithna-Asheri Muslim Communities, United Kingdom, 2006, s. viii; Thoha, a.g.m., s. 112.

dünyanın pek çok inancının üstün gerçekliğe ulaşmak için uzlaşabilir farklılıklara sahip olduğunu öne sürerek anlatır.⁵⁶⁵

Dinî Çoğulculuğu tanımlamanın birçok yolu vardır. Eğer bir din kendi başına kurtuluş yolunu oluşturduğunu düşünür ve diğer dinin kurtuluş yolu olmazsa, dışlayıcı (exclusivist) olarak tanımlanmaktadır. Eğer bir din yalnız kurtuluş yolunu devam ettirdiğini düşünmeye devam ederse, ancak başka bir dinin de yalnız başına olduğu gibi değil, yolun bir parçası haline geldiğini kabul ederse, o zaman Kapsayıcı (inclusivist) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, eğer bir din ya da gelenek, diğer tüm din/geleneğin kurtuluş için geçerli yolları devam ettirdiğini düşünürse, buda çoğulcu (pluralist) olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶⁶

Bununla birlikte, İslâm bağlamında plüralizm kavramını tartışırken, terimi açıkça tanımlamak önemlidir. Burada plüralizm iki farklı anlamda kullanılabilir. Birincisi, sosyolojik anlamda “sosyal plüralizm,” çok inançlı veya çok kültürlü bir mozaikten oluşan bir topluluk anlamına gelir. İkincisi, teolojik anlamda, “dinî plüralizm,” tüm dinlerin eşit derecede doğru ve geçerli olduğu düşünülen bir kavramdır.⁵⁶⁷

Teolojik görüşlerin toplumsal tutumlara veya eylemlere tercüme edilmesi gerekli değildir. Yani, teolojik açıdan münhasır görüş, sosyal olarak hoşgörüsüz tutumlardan veya hatta diğerlerine yönelik şiddet eylemlerinden farklıdır.⁵⁶⁸ Toplumsal plüralizm söz konusu olduğu sürece İslâm, farklı din ve kültürlerden insanlar arasında barış içinde birlikte yaşama ve karşılıklı hoşgörü arayışı içindedir.⁵⁶⁹

Kısaca, Tanrı’ya teslim olmanın tek geçerli yol olarak İslâm’a inanmak, otomatik ve muhakkak olarak tüm gayrî-Müslimlerin cehenneme gideceği düşüncesine yol açmaz. Dolayısıyla bir Müslüman, gayrî-Müslimlerin İslâm dışı

⁵⁶⁵ Walji, a.g.m., s. ii.

⁵⁶⁶ Akhmad Siddiq, “Islamic Pluralism in Indonesia: Comparing Fundamentalist and Liberalist View,” *Teosofi: Jurnal Tasawuf dan Pemikiran Islam*, c. 1, sy. 1 Haziran 2011, s. 132.

⁵⁶⁷ Rizvi, a.g.m., s. vi.

⁵⁶⁸ Zainal Abidin Bagir & Suhadi Cholil, “The State of Religious Pluralism in Indonesia,” *Pluralism Mapping Study*, c.1, Centre for Religious & Cross-Cultural Studies (Gadjah Mada Graduate School), Yogyakarta, 2008, ss. 7-8.

⁵⁶⁹ Rizvi, a.g.m., s. vi.

etkisine direnmek zorundadır, ancak bu, dünyada gayrî-Müslimlere onun nazik, merhametli ve adil olmasını engellemez.⁵⁷⁰ İslâm'da dinî çoğulculuk, kendi dininin yalnızca gerçek bir din olduğunu düşünürken, diğer dinlere karşı saygıyı ve hoşgörüyü de sürdürür veya en azından diğer dinlerin yaşama hakkına saygı göstermeye yönelik tutarsız görüşleri koruyan bir çoğulculuktur.⁵⁷¹

a. Dini Çoğulculuğu Destekleyenler

Ancak İslâm Pergamberi başkalarını onurlandırmayı ve başkaları ile uyum içinde olmayı öğretmiştir. Ve bu uyumun çoğulculuk değerlerinden biri olduğu bilinmektedir. Üstelik, Kuran âyetleri, dinî çoğulculuk da dahil olmak üzere çoğulculuğun İslâm'da “desteklendiğini” iddia etmektedir. İşte çoğulculuk fikrini güçlendirmek için kullanılan bazı ayetler:

- Bakara Sûresi, 256. ayet: Dinde zorlama yoktur.....⁵⁷²
- Mâide Sûresi, 48. ayet: Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.⁵⁷³
- Kâfirûn Sûresi, 1-6. ayet: De ki: “Ey Kafirler!”. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime edecek değilsiniz. Sizin diniz size, benim dinim de banadır.⁵⁷⁴
- Bakara Sûresi, 62. ayet: “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden 17 (her bir grubun kendi şeriatın da) “Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat

⁵⁷⁰ Rizvi, a.g.m., s. xix.

⁵⁷¹ Haidar Bağır, “Religious-Linked Violence and Terrorism,” *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014, ss. 239-240.

⁵⁷² Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (Hazırlayanlar), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 12. Başkı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, s. 51.

⁵⁷³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 126

⁵⁷⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 703

vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir).⁵⁷⁵

- Nahl Sûresi, 97. ayet: “Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”⁵⁷⁶

Bu Kur’ân ayetlerinden Medine’de Hz. Muhammed’in tarihinden dinî çoğulculuk öğretisi bulabiliriz; orada insanlar -Müslümanlar, Museviler ve Najran’ın küçük Hristiyan topluluğu- çok kültürlülük ve plüralizm içinde yaşıyorlardı. Medine’de Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki sosyal etkileşim, dinî çoğulculun asıl gerçeğidir. Hz.Muhammed Yahudileri dinlerini dönüştürmek için zorlamaz. İnsanlara inandığı inançlara inanmalarına ve inançlarına dayanarak Tanrı’ya ibadet etmelerine izin verir.⁵⁷⁷

b. Dinî Çoğulculuğa Karşı Çıkanlar

İslâm’da Çoğulculuk karşıtları (çoğunlukla köktendinci Müslüman) çoğulculuk kavramını reddetmek için en azından beş nedeni sıralamaktadırlar:

1. Çoğulculuk, materyalizm ve laiklik üzerine kurulmuştur;
2. Gerçeğin göreceli olduğu fikri;
3. İnsanlara bütün dinlerin doğru olduğuna dair görüş birliğini zorla getiren çoğulculuk;
4. Çoğulculuk bulanık kimliğini; ve
5. Çoğulculuk kılık değiştirmiş bir hakimiyettir.⁵⁷⁸

Ayrıca karşı çıkanlar, teolojik plüralizmi ve plüralizm söyleminin özgünlüğünü sorgulayarak meşrulaştırmayı reddetmektedir. Çoğulcuları Batı düşüncesinden etkilenme ve İslâm’ı yok etmeyi amaçlayan Batılı ajanslardan fon alma sorumluluğunu üstlenmektedirler. Çoğulculuk karşıtları, liberalizm ve sekülerizmin gibi, çoğulculuğun İslâm cemaatinin sağlamlığı veya birliği için bir

⁵⁷⁵ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, ss. 12-13.

⁵⁷⁶ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 297; Siddiq, a.g.m., ss. 135-136 ve 140.

⁵⁷⁷ Siddiq, a.g.m., ss. 134-135.

⁵⁷⁸ Bağır, a.g.m., “The State of Religious Pluralism...,” s. 12.

tehdit olduğuna ve Hristiyanlığın yanı sıra İslâm'da (yani *da'wah* olarak adlandırılan) misyonun önemini inkar ettiğine işaret etmektedir. Bu muhalefet, dinî çoğulculuğu bir doktrin vaazı olarak bütün dinlerin aynı olduğunu, birinin dinî istediği zaman değiştirebileceğini ve bu nedenle tüm dinî doğruların göreceli olduğu anlayışından yola çıkmaktadır. Yine de, çoğulluğun bir zorunluluk olduğunu anlıyorlar ve tolerans, çoğulluğun üstesinden gelmek için 'yeterli' bir tutumdur. Plüralizme karşı çıkarılanların arasında "Tolerans Evet, Çoğulculuk Hayır" ve "Çoğulluk Evet, Çoğulculuk Hayır" gibi popüler sloganları vardır.⁵⁷⁹

Çoğullukla fundamentalist Müslümanlardan oluşan çoğulculuğa karşı çıkanlar, Kuran'da üç ayetle dinî çoğulculuğa karşı görüşlerini savunuyorlar. Bunlar şunlardır:

- Âl-i Imrân Sûresi, 19. ayet: "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir."⁵⁸⁰
- Âl-i Imrân Sûresi, 85. ayet: "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."⁵⁸¹
- Mâide Sûresi, 3. ayet: "... Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim..."⁵⁸²

Bununla birlikte, özellikle de pro ve kontra arasındaki İslâmî görüş açısından çoğulculuğa bakmanın farklı yolları aslında Kur'an'ın yorumsal farklılıklarından gelmektedir. İkisi de görüşlerini savunmak ve onları hakikat olarak ifade etmek için Kuran ayetlerini kullanmaktadırlar. Çoğulculuk bir gerçektir. Bununla birlikte, dinî çoğulculuğun artı ve eksileri arasındaki farkın kendisi bir tür çoğulculuktur.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Bağır, a.g.m., "The State of Religious Pluralism...", s. 12.

⁵⁸⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 61.

⁵⁸¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 70.

⁵⁸² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 117; Siddiq, a.g.m., s. 138.

⁵⁸³ Siddiq, a.g.m., s. 140.

B. Endonezya’da Dinî Çoğulculuk

Endonezya’da dinî çoğulculuk söylemi Endonezya bağımsızlık döneminin başlangıcına⁵⁸⁴ kadar izlenebilmiştir. Endonezya, siyasi bir varlık olarak doğan Bağımsızlık Bildirgesi’ni 17 Ağustos 1945’de ilan etmiştir. Ülkenin *Pancasila* adlı, ulusal bir ideolojiye dayanan, anayasal devlet olarak ortaya çıkmış ve bunun içinde Endonezya’da dinî çoğulculuk söyleminin izleri görülmektedir.⁵⁸⁵

Endonezya Cumhuriyeti kurucularından, özellikle de ilk cumhurbaşkanı Sukarno, ulusal kimlik bağlamında çoğunluk dininin diğer dinî ve kültürel azınlıklara farklılaştırmaması veya ayrıcalıklandırmamasının gerekli olduğuna inanmış ve resmi olarak çok dinliliği savunan ve milli ideolojisi destekleyen *Pancasila*’yı oluşturmuştur. Endonezya’nın çoğulcu toplumunda Sukarno, gayrî-Müslim azınlık topluluklarını ulusun eşit üyeleri olarak⁵⁸⁶ korumaya ve barındırmaya kararlıydı. Kısaca Endonezya, çoğulcu ulus inşasının kurumsal temellerine geldiğinde oldukça iyi bir başlangıç yapmıştır.⁵⁸⁷

Farklı bir seviyede, Endonezya’da çoğulculuğun (özellikle de teolojik dışı çoğulculuk) söylemi, *Pancasila* ve *bhinneka tunggal ika* (Çoklukta birlik) ideolojisinden destek almaktadır. Çoğulculuk, Endonezya kültürünün kendisinde,

⁵⁸⁴ Aslında, geçmişte bile Nusantara Adası bu çoğulculuk için ilginç bir örnek sunmuştur. En görkemli iki tapınak kompleksi Cava’daki Budistlerin Borobudur tapınağı ve Hinduların Prambanan (Ek-11) tapınağıdır. Her ikisi de VIII. ile IX. yüzyıllarda inşa edilmiş ve mesafesi sadece 50 km uzaklıktadır. Hindu anıtlarının Budistlerle yakın bir yerde bulunması (veya tam tersi), iki din arasında barış içinde bir arada bulunmanın dengeli bir şekilde sağlandığını göstermektedir. Anthony Reid, “Religious Pluralism as an Asian Tradition,” *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014, s. 52.

⁵⁸⁵ Thoha, a.g.m., s. 112.

⁵⁸⁶ Endonezya’nın bağımsızlığından bu yana Endonezya’nın gelecek dönemi için Endonezya İslâmî bir devlet mi yoksa laik bir demokratik devlet mi olması gerektiği konusundaki düşünceler ve tartışmalar kitlesel medyada açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir yandan laik milliyetçi grubu (laik Müslümanlardan, milliyetçilerden ve gayrî-Müslimlerden oluşur) laik devleti tercih etmiş ve Sukarno tarafından temsil edilmiştir. Endonezya’nın çok dinli ve çok kültürlü toplulukları içeren çoğulcu bir ülke olduğunu görmüştür. Sonuç olarak, İslâmî *şeriatına* dayalı Endonezya devletinin kurulması, çok sayıdaki Endonezyalı dini toplumun sahip olduğu çoğulcu ilkesini görmezden gelmek demektir. Öte yandan, İslâm devletini savunan İslâmcı milliyetçi grubu, M. Natsir tarafından temsil edilmiş ve Endonezya, müslüman nüfusun çoğunluğu oldukları için Endonezya müslümanlara ait olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla, İslâm devletini kurma veya en azından ülkede İslâmî *şeriatı* uygulamak içi hakkına sahiptir. Thoha, a.g.m., s. 114.

⁵⁸⁷ Kikue Hamayotsu, “Democracy and Religious Pluralism in Southeast Asia: Indonesia and Malaysia Compared,” *Key Issues in Religion and World Affairs*, Institute on Culture, Religion and World Affairs, ABD, 2015, s. 3.

kendi çeşitliliğiyle ortaya çıktığı kabul edilir ve bu nedenle dışarıdan ithal edilmiş bir kavram olarak görülmez. *Pancasila* hakkındaki tartışmalar, çoğulculuk gibi, çeşitliliğe yönelik tutumlara ve devletin tarafsız duruşuyla belirli dinleri ötesine geçme tutumlarına odaklanmaktadır.⁵⁸⁸

Ayrıca, Endonezya’da dinî plüralizmin savunması ve halkın onaylaması, Uluslararası İslâm ve Plüralizm Merkezi (International Center for Islam and Pluralism - ICIP), Liberal İslâm Ağı (Jaringan Islam Liberal – JIL), Sosyal ve İslâm Araştırmaları Kurumu (Lembaga Kajian Islam dan Sosial-LKiS), Wahid Enstitüsü (The Wahid Institute), vb. gibi sivil toplum kuruluşları tarafından da yapılır.⁵⁸⁹ Modernist Müslüman entelektüeller olarak adlandırılan, Nurcholish Madjid, Ahmad Wahib, Djohan Effendi, H.A., Mukri Ali ve Abdurrahman Wahid gibi birkaç kişi tarafından aralıksız çabalar sarf edilir. Suharto rejimi *Pancasila*’yı tek bir ideolojik temel (*azas tunggal*) olarak tanıtmayı ve zorla uygulama politikasını başlattıktan sonra, Nurcholish Madjid, kendisine göre İslâm’da bulunan *Endonezya dinî çoğulculuk* teorisini⁵⁹⁰ geliştirmiştir. Böylece, *Pancasila* Endonezya’da dinî toleransı ve çoğulculuğun gelişimi için sağlam bir temel haline gelir.⁵⁹¹

Başka bir deyişle, Endonezya’da dinî çoğulculuk söylemi aslında Endonezya’nın doğuşu ile birlikte doğdu, hatta daha erken de olabilir. Tabii ki, açıkça telaffuz edilen söylemin özellikleri tam bilinmemektedir. Sukarno bile, tüm dinlerin eşit derecede doğru olduğuna açık bir şekilde değinmedi. Fakat bir şey son derece açıktır ki, Endonezya çoğullarla dolu bir ülkedir, bu nedenle çoğulculuk kaçınılmaz bir şeydir.⁵⁹²

a. Dinî Çoğulculuk ve Din Özgürlüğü

⁵⁸⁸ Bagir, a.g.m., “The State of Religious Pluralism...,” ss. 11-12.

⁵⁸⁹ Thoha, a.g.m., s. 122.

⁵⁹⁰ Yani, Kuran’da Âli Imrân süresi: 64. ayetinde, Allah, Peygamber Efendimiz (SAV), Müslümanlarla Ehl-i Kitap (*ahl al-kitāb*) arasında *kalimah sawā*’yı (ortak bir terim) arayıp bulmasını emretmektedir. Nurcholish Madjid, Endonezyalı Müslümanları, *Pancasila*’yı Endonezya bağlamı için *kalimah sawā* olarak düşünmeye çağırır. Thoha, a.g.m., s. 121.

⁵⁹¹ Thoha, a.g.m., s. 121.

⁵⁹² Thoha, a.g.m., s. 115.

17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlık ilanından bir gün sonra Endonezya, Endonezya Bağımsızlık için Hazırlık Çalışmaları Soruşturma Komisyonu (Badan Penyelidik Usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia - BPUPKI) tarafından formüle edilen yeni Anayasası'nı *Endonezya Cumhuriyetinin 1945 Anayasası* (Undang-Undang Dasar Negara Republik Indonesia Tahun 1945) kabul edilmiştir. Tam olarak 37 maddeyi kapsar ve insan haklarına ilişkin konuları ele alan 5 madde, yani 27, 28, 29, 30 ve 31. maddeleri de kapsar. 29. madde özellikle din özgürlüğünün tanınması öngörülmüştür. 29. maddede anayasa şunu muhafaza etmektedir: 1). Devlet, Yüce Tanrı'ya inanmaya dayanır. 2). Devlet, herkese kendi dinini benimseme ve bu dine ve inanca göre ibadet etme özgürlüğünü garanti eder.⁵⁹³

Din özgürlüğü, din seçme özgürlüğü veya hangi dinine uyacağına karar verme özgürlüğü ve din ve inanç tercihinine göre ibadet özgürlüğü kapsar. Din özgürlüğü aslında, herhangi bir dini seçmeme, Tanrı'ya inanmama ya da ateist bir inanca veya inanç sahibi olmama özgürlüğünü de içerir. Ancak, Endonezya'daki pek çok bilginler ateizmi din veya tanrı'ya karşı söylem biçiminde değil, bilimsel söylem biçiminde kabul etmektedir. Aksi takdirde Pancasila'da bulunan ilk prensibi "Yüce Tanrı'ya İnancı" olan devlet ideolojisine aykırı olur.⁵⁹⁴

O yüzden, açıkça din özgürlüğün temelini oluşturan 1945 Anayasası 29. maddesinin 2. fıkrası mutlaka dinin ve takipçilerin düzenlenmesinde referans olarak kullanılamaz. Bu anayasa genellikle diğer anayasaların yorumları ile kaplanmıştır. Örneğin, 1/PNPS/1965 sayılı Dinlerin Kötüye Kullanılmasının ve/veya Dine Hakaret Edilmesinin Önlenmesine Dair Kanun⁵⁹⁵ vardır. Bu anayasa Endonezya'da İslâm, Katoliklik, Protestanlık, Budizm, Hinduizm ve Konfüçyanizm dinlerinin içermekle birlikte, diğer dinlerin yasaklanmadığını da belirtmektedir. Ne yazık ki, 1/PNPS/1965 sayılı Anayasa, uygulama aşamasında, genellikle inançlarını yerine

⁵⁹³ Arifin, a.g.e., ss. 50-51.

⁵⁹⁴ Arifin, a.g.e., ss. 21-22; *The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia*, a.g.k.

⁵⁹⁵ Din özgürlüğü genellikle sınırlayan başka bir kanun 23/2006 sayılı Kanunu'dur. Bu kanuna göre, bir bireyin artık dinini altı resmi dinlerden biri olarak kaydettirmesi gerekli değildir. Yeni Kanun uyarınca bir kişinin dinini henüz bir din olarak tanınmıyorsa, "hala hizmete dahil edilmeli ve nüfus veri tabanına kaydedilmelidir." Uygulamada, kimlik cüzdanları tanınmayan bir dini gruba mensup kişilere verilmeye eğilimli değil ve eğer din sütunu boş bırakılırsa kimlik cüzdanının sahibi ateist olmakla suçlanabilir. Din özgürlüğü ile ilgili olarak Endonezya vatandaşlarının haklarına aykırı olmasına rağmen, ateistlerin Endonezya'da yerleri yoktur. Arifin, a.g.e., s. 32.

getirme konusunda din veya inanç akımının takipçilerinin özgürlüğünü kısıtlandırılmıştır.⁵⁹⁶

Sadece altı dinî tanıyan devlet politikasıyla birlikte, yalnızca bu dinlerin hem merkezi hem de bölgesel düzeyde Din İşleri Başkanlığı'nda temsilciliği vardır. Dahası, Din İşleri Başkanlığına ek olarak resmi dinlerin her birini temsil eden örgütler, yani Endonezya Ulema Konseyi (MUI), Endonezya Kiliselerin Birliği (PGI), Endonezya Piskoposlar Konferansı (Konferensi Waligereja Indonesia - KWI), Endonezya Parisada Hindu Dharma (PHDI), Endonezya Budist Topluluğunun Temsilciliği (WALUBI) ve Endonezya Konfüçyüs Dinî Yüksek Kurulu (MATAKIN) bulunmaktadır.

Bu temsilci örgütler, maalesef devletin belirli dinlere karşı partizanlığını kanıtlamaktadır. Altı dine sınırlı desteğin varlığı, devletin benimsediği çoğulculuğun sınırlarını teyit eder. Çoğulluk yalnızca resmi dinler tarafından anlaşılır ve yerel dinlerin ve diğer resmi olmayan dinlerin varlığını dışlar. Kabul edilmiş dinler, ibadet ve törenler gibi dinî uygulamalar yoluyla öğretileri ifade etme alanına sahiptir. Bu dinlerin ayrıca, öğretilerin devam ettirilmesini ve yaygınlaştırılmasını destekleyen geniş bir organizasyon yapısına sahiptir.⁵⁹⁷

Endonezya, insan haklarını, din ve inanç özgürlüğünü koruyan açık bir hukuki çerçeveye sahiptir, ancak gerçekte devlet, çoğu kez dinî özgürlüğün ve diğer insan haklarının ihlal edilmesinin başışlaması gibi durumlarda görülmektedir. Din özgürlüğü ya da inanç özgürlüğünün gerçekleşmesi için devletin adil bir yaklaşım benimsemesi ve tüm dinleri inananlara karşı adil davranması gerekir.⁵⁹⁸ Endonezya Anayasası din özgürlüğünü güvence altına alırken, yasal koruma sadece altı resmi din için sağlanmaktadır. Resmi dinlerinden birinin uygulamalarına hakaret veya müdahale eden ülkenin dine hakaret yasalarını ihlal etmiş olup beş yıllık hapis cezasına çarptırılabilir.⁵⁹⁹

Din özgürlüğün ihlal etme ve dine hakaret yasasının uygulamasının bir örneği Şubat 2012'de Alexander Aan'a olmuştur. Kendisi Batı Sumatra'da, Tanrı'nın var

⁵⁹⁶ Arifin, a.g.e., s. 31; Bagir, a.g.m., "Diskriminasi Negara..." s. 186.

⁵⁹⁷ Bagir, a.g.m., "Diskriminasi Negara..." s. 181.

⁵⁹⁸ Arifin, a.g.e., s. 95.

⁵⁹⁹ Schonhardt, a.g.k.

olmadığı yönünde açıklama yapması ve ateizme adanmış bir Facebook sayfasında Hz. Muhammed'in karikatürlerini paylaşmak ile suçlanan devlet memurudur. Alexander, dinî nefreti teşvik etmeyi amaçlayan bilgileri yayması nedeniyle iki buçuk yıl ceza almıştır.⁶⁰⁰ Endonezya ateist bir ülke olmayıp Tanrı'ya inanan bir ülkedir, ve bu yüzden bir dine sahip olmama özgürlüğüne yönelik kampanyalar Endonezya'da sağlanamaz ve yapılamaz.⁶⁰¹

Ayrıca, Aralık 2016'da, Cakarta Valisi olan Basuki Tjahaja Purnama ("Ahok" olarak bilindir), 50 yılı aşkın bir sürede Cakarta'nın ilk Çinli Hristiyan valisi, Eylül ayında yaptığı bir kampanya konuşması sırasında seçmenlerden oluşan bir kalabalığa siyasi kazanç için Kuran ayetlerini kullanmasının yanlış olduğunu söylemiş ve Kuran'a hakaret nedeniyle suçlanmıştır. Konuşma, polisin soruşturma için şikayette bulunan FPI, MUI ve diğer Müslüman grupları tarafından eleştirilmiştir. FPI ve diğer gruplar tarafından Ahok'un dine hakaret nedeniyle tutuklama çağrısında bulunması için Cakarta'daki protestoya 4 Kasım'da yaklaşık 100.000 ile 150.000 kişi katılmıştır. Protesto 100'ü aşkın kişinin yaralanmasına sebep olan gösterilerle sonuçlanmıştır. 16 Kasım'da yetkililer resmi olarak Ahok'un sanık olmasına karar vermiştir. 2 Aralık'ta, 200.000 ile 450.000 arasında kişi, valiye karşı ikinci bir protesto düzenlemek Cakarta'da toplanmıştır. Ahok özür dilemiş ancak Kuran'a hakaret etme niyetinin olmadığını ve yorumları İslâm'a değil, siyasi muhaliflerine yönelttiğini söyleyerek dine hakaret ettiğini inkâr etmiştir.⁶⁰²

b. Dinî Çoğulculuk ve Dinler Adına Şiddetler

Endonezya'da birçok farklı din, inanç ve kültür olduğu için çatışmalara neden olabilecek pekçok şey vardır. Gruplararası çatışmalar sıklıkla dinî biçimlerde ve renklerde gerçekleşir veya doğrudan dinî konular içerir. Farklı İslâm grupları arasındaki çatışmalar, farklı din grupları arasındaki çatışmalardan daha yaygındır. Birçok kişi soruna barışçıl ve insancıl bir çözüm sağlamak için "dinî çoğulculuk"

⁶⁰⁰ Schonhardt, a.g.k.

⁶⁰¹ Schäfer, a.g.m., s. 258.

⁶⁰² "Indonesia 2016 International Religious Freedom Report," a.g.m., s. 10.

kavramını ve teorisini önermektedir. Ancak, birkaç kişi çoğulculuğu olumlu bir şekilde görmez.⁶⁰³

Özellikle de Endonezya'da, plüralizm kavramı, resmi bir ülke olarak Endonezya'nın doğumundan bu yana varolsa da, plüralizm, liberalizm ve laikliği yasaklayan 2005 MUI fetvasının çıkartılmasından sonra dinî plüralizm üzerine söylemler cilalanmış hale geliyordu. Bu fetva, gruplar arasında özellikle ortaya çıkan, din temelli çatışma ve şiddet olaylarına katkıda bulunan birçok etkenden biri olmuştur.⁶⁰⁴

Ayrıca, çağdaş Endonezya'da, Malezya gibi Müslüman devletler yada İspanya gibi Katolik devletlerdeki gibi, belirli bir din ulusal bir din olarak kabul edilmemekte, devletin müdahalesinde özgür olmamakla birlikte vatandaşların bir dünya dinine sahip olması ve hükümetin oluşturduğu altı resmi din arasından seçim yapması beklenmektedir. Sonuç olarak, yüzlerce farklı manevi geleneği olan yüzlerce farklı etnik gruptan oluşan bir ulus, hükümet ve halk lehine karşı yarışan dinî gruplar arasındaki çatışmalara ve devlet düzenlemelerine uymaktan endişe ediyor. Bu bağlamda, din temelli şiddet olaylarının çoğu azınlık gruplarca yürütülür.⁶⁰⁵

2012 yılında Cakarta merkezli bir araştırma organizasyonu olan Setara Enstitüsü, dinî azınlıklara yönelik 264 saldırıyı belgelemiştir. Şiddeti devam ettirenler, büyük ölçüde dinsel saflığa taviz vermeyen militan İslâmcılardır. Anayasa uyarınca, her vatandaş hangi dinî inancına sahip olursa olsun, ev dışında yapılan dinî faaliyetler, devlet tarafından, toplumsal düzeninin korunması için kontrol edilmelidir. Devletin, azınlıkların haklarını savunmasının yanı sıra, kamu oturumunda dinsel yaşamı yönetme yetkisi ve yükümlülüğü vardır.⁶⁰⁶

Suharto hükümeti, dinî çatışmalarla uğraşmasında en sistematik ve başarılı kurum olarak görülür. En azından, büyük ölçüde ve herhangi bir yolla, bu çatışmaların patlamasını kontrol altına alıp durdurmak için yönetilmiştir.⁶⁰⁷ 1997

⁶⁰³ Woodward, a.g.e., "*Java, Indonesia...*," s. 6; Thoha, a.g.m., s. 111.

⁶⁰⁴ Siddiq, a.g.m., s. 134.

⁶⁰⁵ Aragon, a.g.e., ss. 5-6.

⁶⁰⁶ Schonhardt, a.g.k., s.

⁶⁰⁷ Thoha, a.g.m., s. 111.

sonuna kadar Suharto rejimi zamanında, Endonezya barışçıl bir ülke görünümündedir. Uluslararası alana neredeyse hiç kötü haber bildirilmemiştir (bu bile, gerçek durumun sorunsuz olduğuna dair bir garanti vermez). Suharto'nun otoriter rejimi toplumda istikrar yaratmak için toplumdaki her hareketi sıkı sıkıya kontrol etmiştir.⁶⁰⁸

Suharto ayrıca, dinlerarası çatışmanın ve İslâm'ın bir yerel muhalefet kaynağı haline gelmesinin potansiyeli (politik-ideolojik hedefleri olan bir İslâm devleti dahil olmak üzere) ülkenin istikrarını bozmayacağını veya gelişimi zayıflatmayacağını kesinleştirmek için uğraşmıştır.⁶⁰⁹ Dinin siyasi rolünü kısıtlamış ve İslâmcı düşünceleri savunan Müslüman liderler, hapse atılmış veya komşu ülkelerde sürgün hayatını sürdürmüştür.

Ancak, Mayıs 1998 olaylarını takiben, hükümetlerin siyasi sistemin demokratikleşmesini öncelikli hedefi haline getiren yeni bir “reform” dönemi başlatılmıştır (Era Reformasi). Medyadaki mevcut yasakları kaldırmışlar ve daha fazla ifade özgürlüğüne izin vermişler.⁶¹⁰ Suharto'nun otoriter rejiminin çöküşü, dinî plüralizm söyleminin yeni bölümünde de önemli rol oynadı. Bu durum askeri rejimin kontrolü ve gücünü kaybettiği anda, özellikle azınlık gruplara yönelik, kanlı şiddet ve hareketlerin artmasına neden olmuştur.⁶¹¹

Suharto rejiminin çöküşünden bu yana, rapor edilen bilgilere göre din içi ve dinlerarası çatışma durumlarında bir artış olmuştur. Hem radikal hem de ılımlı dinî gruplar, elde edilen özgürlükleri taraftarlarına ulaştırmak ve siyasi faaliyetlerde bulunmak için kullanmışlardır.⁶¹² Dinî çatışmalar, Endonezya'nın doğusunda olan Maluku ve Poso'da olduğu gibi, ülkenin farklı yerlerinde geniş ölçüde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle “reform” döneminde, Endonezya'daki farklı toplum düzeyler ve çevrelerinde, dinî çoğulculuk söylemi, eskiye oranla çok daha fazla dikkat ve takdirinde kazanmaktadır.⁶¹³

⁶⁰⁸ Pertiwi, a.g.m., ss. 17-18.

⁶⁰⁹ Porter, a.g.e., s. 66.

⁶¹⁰ Arifin, a.g.e., s. 11.

⁶¹¹ Thoha, a.g.m., s. 120.

⁶¹² Arifin, a.g.e., s. 9.

⁶¹³ Thoha, a.g.m., s. 111.

Din içi ve dinlerarası gerginlikler, reform döneminde ve özellikle plüralizm, liberalizm ve laiklik konusundaki MUI fetvasının ortaya çıkışından sonra daha sık olmuştur. Din içi ve dinlerarası gerginlik çoğunlukla İslâmî gruplar çevresinde (birinci bölümde belirtildiği gibi) gerçekleşmiş olsa da, bu kutuplaşma Hristiyan çevrelerde de gerçekleşmiştir. Bireysel evanjelik grupları diğer Hristiyanlarla ve Müslümanlarla olan iletişimi reddeder. Batı Papua eyaleti Manokwari’de olduğu gibi Hristiyan nüfusu çoğunlukta olan yerlerde “İncil Kanunu”nu getirme planları ortaya çıkmıştır. Bu kanun, diğer ilçelerin yerel Şeriat’ı kanunlarından esinlenerek taklit etmiştir. Bu, alkol ve fahişeliğin yasaklanması, giyimin ve ibadetin düzenlenmesi, belirli dinî sembollerin gösterilmesinin yasaklanması ve diğer herhangi bir dinin ibadethanelerini kilise yakınında inşa edilmesinin yasaklanmasını amaçlamıştır.⁶¹⁴

Yine de, farklı dinler, inançlar ve kültürler arasındaki sorunlarıyla ilgili zor şartlar altında iken, bugün Endonezya hükümeti Endonezya koşullarını ve durumunu daha iyi hale getirmeye çalışır. Örneğin, 2015 yılında Cumhurbaşkanı Joko Widodo, Din İşleri Bakanı Lukman Hakim Saifuddin ve diğer hükümet yetkilileri düzenli olarak dine dayalı şiddete karşı çıkmak adına, Endonezya için çeşitlilik içinde daha barışçıl bir ülke olma çağrısında bulunmuştur.⁶¹⁵

C. Dinî Çoğulculuk ve Dinî Diyalog

1970’lerde Suharto rejimi, dinî birlikleri, resmi olarak tanınan Endonezya’nın beş ana dininin çıkarlarını kanalize etmek için ulusal zirve organları görevlendirilmiştir. Bunlar, MUI, PGI, KWI, PHDI ve WALUBI’dır.⁶¹⁶ Bu örgütler, devlet ile dinî cemaatler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve arabuluculuk yapmak için resmi bir araç olarak kullanılır.⁶¹⁷

1980’de rejim, bu beş meclisin Dinlerarası İstişare Forumu (Wadah Musyawarah Antarumat Beragama - WMAB) adı verilen tek bir foruma taşınmasını sağlamıştır. WMAB, büyük ölçüde dinî cemaatler arasında bir diyalog forumu olarak

⁶¹⁴ Arifin, a.g.e., ss. 12-13.

⁶¹⁵ George, a.g.e., s. 167.

⁶¹⁶ Thoha, a.g.m., ss. 118-119; Porter, a.g.e., s. 61.

⁶¹⁷ Porter, a.g.e., s. 62.

ve bu vasıtaıyla rejimin resmi politikasını beş dinin seçilmiş temsilcilerine iletebileceği bir amaç olarak tasarlanmıştır.⁶¹⁸ WMAB, aynı zamanda gergin zamanlara aracılık etmek ve dinî taraftarların davranışlarını yönlendirmek üzere kurulmuş; böylece bir dinî cemaati başka birine rahatsızlık vermeyecek (propaganda veya iftira niteliğindeki açıklamalarıyla)⁶¹⁹ ve toplumsal istikrarsızlığa neden olmayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu politikanın ana hedefleri, devlet yönetimi altında çeşitli dinî yaşantıların yeniden yönlendirilmesine ve idare edilmesine yönelik bir girişimdi; böylece din-sosyal uyum ve düzeni bozulmayacaktı.⁶²⁰

Hükümet yetkilileri, çoğunluk dinlerinin ana organlarını kontrol etmenin yanı sıra, din-sosyal uyum ile uyumlu olarak, inançlara karşı anlayış geliştirmek, din eğitimi desteklemek ve yerel yetkililere dinî düzenlemeler hakkında bilgi vermek için çaba göstermişler.⁶²¹ Resmi eğitimde, örneğin, 1978 yılında, Eğitim ve Kültür Bakanı Daoed Joesoef, Pancasila Moral Eğitimi (Pendidikan Moral Pancasila - PMP) dersi, birincil, ikincil ve üçüncül ulusal eğitimin her düzeydeki müfredata yerleştirmiştir.⁶²²

Ancak, Suharto rejimini çöküşünden sonra ve 2005 MUI'nin plüralizm üzerine fetva çıkarıldıktan bu yana, hükümetin dinlerin ana örgütleri üzerindeki güçlü tutumu azalmıştır. Ancak yine de, hükümetin dışında, dinî diyalog üzerinde çalışan birçok sivil toplum kuruluşu da vardır. Bu örgütlerin çoğunun hükümetten destek almakta veya en azından devlet tarafından tanınmaktadır. Endonezya'da çok farklı dinler ve inançlar olduğu için Dinler/İnançlar Arası Diyalog Kurumlarına ihtiyaç duymuştur. Ülkede sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler farklı inanç sahiplerinin temsilcilerini bir araya getirmede önemli bir rol oynamakta ve “dinler arası diyalog” yerine “inançlar arası diyalog” kavramını tercih etmektedirler. Bu Dinler/İnançlar Arası Diyalog Kurumlarının en önemlileri şunlardır;

⁶¹⁸ Porter, a.g.e., s. 61.

⁶¹⁹ Kasım 1967'den beri hükümet, dinlerin misyonerlik faaliyetlerinin nesnesi olarak diğer evrensel dinlerin takipçilerini almayacaklarını beyan etmesini önerdi; Hristiyan misyonerlik faaliyetleri ve Müslüman dinî vaazı yalnızca kendi dininin takipçilerinin inancının derinleştirilmesine yönlendirilmelidir. Farhadian, a.g.e., s. 73; Porter, a.g.e., s. 65.

⁶²⁰ Thoha, a.g.m., s. 119.

⁶²¹ George, a.g.e., s. 167.

⁶²² Thoha, a.g.m., s. 118.

- 1) “Endonezya İnançlar Arası Diyalog Enstitüsü,” (Institute for Inter-Faith Dialogue in Indonesia- INTERFIDEI). Yogyakarta şehrindeki INTERFIDEI 20 Aralık 1991 yılında Endonezya’da kurulan inançlar arası diyalog kuruluşudur. Kurucusu ise meşhur bir Hristiyan olan Th. Sumartana’dır. Enstitünün misyonunu şu şekilde özetlemek mümkündür. 1. Diyalog yoluyla çoğulcu dinî düşünceyi teşvik ve geliştirme, 2. Dinler arası işbirliğini teşvik, 3. Toplumun karşı karşıya kaldığı insanî sorunları dinî dönüşüm yoluyla çözüme ulaştırmak. Enstitünün çalışmaları, sadece devletin tanıdığı resmi inançlar olan İslâm, Hristiyan, Katoliklik, Hinduizm ve Budizm ile sınırlı olmayan enstitü Endonezya toplumundaki diğer her türlü dinî ifade ve tecrübeyle, yani Konfüçyanizm, kabile dinleri ve geleneksel inançlarla ilgili araştırmalar da yapmaktadır.⁶²³
- 2) “Dinler Arası Diyalog Topluluğu,” (Masyarakat Dialog Antar Agama-MADIA). 1998 yılında kurulmuş olan Dinler Arası Diyalog Topluluğu Endonezya’daki sosyal, ekonomik, kültürel sorunlarla mücadele etmek için dinin yüce değerlerinden istifade etme düşüncesiyle tesis edilmiştir. Etnik ve dinsel çatışmaları engellemek, çoğulculuğu teşvik etmek ve ayrıca dinin politikaya alet edilmesini önlemek de topluluğun hedefleri arasındadır.⁶²⁴
- 3) Cakarta’da bulunan “Endonezya Din ve Barış Komisyonu” (Indonesian Committee on Religion and Peace).⁶²⁵ Bu, 1970 yılından beri barış için çalışan çok dinli bir koalisyondur ve dünyanın her yanına yayılmaktadır. Barışı inşa etmek için savaşı durdurmanın, yoksulluğu sona erdirmek ve dünyayı korumanın gerekliliğini savunurlar.⁶²⁶
- 4) Endonezya Dinî Araştırmalar Konsorsiyumu (The Indonesian Consortium for Religious Studies - ICRS). Yogyakarta’daki Hristiyan (Duta Wacana Hristiyan Üniversitesi), İslâm (UIN Sunan Kalijaga) ve Laik (Gadjah Mada) akademik kurumları içeren gelişmiş bir akademik işbirliği türüdür. Proje, hem

⁶²³ Kadir Albayrak, “İslam Dünyasında Diyalog Grupları ve Kurumları,” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, ss. 19-20.

⁶²⁴ Albayrak, a.g.m., ss. 19-20.

⁶²⁵ Albayrak, a.g.m., ss. 19-20.

⁶²⁶ *Religions for Peace – History*, <https://rfp.org/about/history/>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

dinî çalışmalarda istihdam edilen hem de teolojik yaklaşımları⁶²⁷ bağdaştıran ve bunları barındıran dinlerarası çalışmaların metodolojilerini desteklemektedir.⁶²⁸

Endonezya'nın, etnik ve dinî heterojenliği yüksek bir toplum olduğu bilinmektedir. Endonezyaki dinleri, tüm biçimlerde, toplumsal ve politik söylemde merkezi bir rol oynamaktadır. Dinî çeşitlilik önemli bir gerçektir. Endonezya, dinî çeşitliliği ile karakterize edileceği ve kalacağı gerçeğini değiştirmez. Dinî çeşitlilikteki çoğulculuk söyleminin temel kaygısı, “dinî cemaatler arasındaki uyum” ya da “toplumsal uyum” (social cohesion) olarak adlandırabileceğimiz bir kavramdır. Dinî çoğulculuk, çoğulluk olan toplumlarda uyum ve hoşgörüyle yaşamak demektir.⁶²⁹

⁶²⁷ İslâm ile Hristiyanlık arasındaki teolojik diyalogları, ikisinin eşit derecede geçerli olup olmadığı sorusuna derinlemesine ulaşır. Genel olarak ana teolojik benzerlikler ve farklılıklar hakkında yoğun bir tartışma vardır. Bagir, a.g.m., “The State of Religious Pluralism...,” s. 11.

⁶²⁸ Rita M. Gross, “No Girls Allowed? Are the World’s Religions Inevitably Sexist?” *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014, s. 367.

⁶²⁹ Woodward, a.g.m., “State–Religion...,” s. 77; Bagir, a.g.m., “The State of Religious Pluralism...,” s. 15.

SONUÇ

Endonezya çoğulcu bir ulustur. Dünyanın en büyük Müslüman ülkesi olan bu ülke aynı zamanda, hükümetin kabul ettiği beş diğer resmi dinleri, pek çok gayrî resmi dinleri ve yüzlerce Yerel İnanç ya da Aliran Kepercayaan ev sahipliği yapar. Bütün bunlar, genelde, hoşgörü içerisinde Endonezya'da yaşamaktadır. Hangi dine ya da inanca mensup olursa olsun, bütün Endonezyalıları kanun karşısında aynı insanî haklara sahiplerdir. Endonezya anayasası, dinî çoğulculukta farklı inançlara sahip milyonlarca Endonezyalı için din ve ibadet özgürlüğünü garanti altına alınmıştır.

Endonezya'da Müslüman, Hristiyan, Hindu, Budist ve Konfüçyanistlere ait dinî bayram günleri bile, resmi tatil günleri olarak kabul edilmektedir. Miraç gecesi, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Hicrî Yılbaşı ve Peygamberin Doğum günü Müslümanlara, Yılbaşı, Hayırlı Cuma (Good Friday), Hz. İsa'nın göğe yükselmesi ve Noel Hristiyanlara, Nyepi Hindulara, Waisak Budistlere, Yeni Çin Yılbaşısı da Konfüçyanistlere ait resmi tatil günleridir. Bu, Endonezya'da her hangi dinine mensup bir vatandaşa karşı, devlet aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunu gösterir.

Bugün Endonezya'da bulunan dinlerin ve inançların çeşitliliği, uzun bir tarihsel süreci geçirdi. Endonezya'da en çok mensubu bulunan İslâm, Endonezya halkının huzurlu, hoşgörülü, yapıcı karakteri sebebiyle ve fetihten ziyade ticaret sebebiyle Endonezya takımadalarına gelmiştir. Bu şekilde İslâm'ın Endonezya'ya ilk girişinin VII. yüzyılda ticaret vasıtasıyla olduğu görülmektedir. Daha sonra İslâm mistisizmi de çok etkili olmuştur. Ticaret ve tasavvufun dışında, evlilikler, eğitim ve güzel sanatlar da Endonezya'da İslâm'ın yayılmasında etkili olan unsurlardandır.

Katoliklik, XVI. yüzyılda Portekizlilerin gelmesiyle birlikte Endonezya takımadalarına girmiştir. Portekiz ulusunun yayılmış olduğu gücü ve etkisinden dikkate alarak aynı zamanda Katolik misyonerin, özellikle İslâm dininin azınlık alanlarında, yaygınlandığını göstermiştir. Ancak, Portekizlerin bir rakibi olan Hollandalıların gelişi, Katolikliğin etkisi Protestanlığa bırakılmasından neden olmuştur. Bugüne kadar, Protestanlık, İslâm'dan sonra en çok takip edilen dindir.

İslâm, Protestanlık ve Katoliklikten sonra dördüncü ve beşinci sırada yer alan Hint Dinleri, Hinduizm ve Budizm, I. ve II. yüzyılın arasında Endonezya takımadalarına girmiştir. Hint Dinleri'nin etkisi, V - IX. yüzyıllar boyunca neredeyse tüm takımadalara ulaşmıştır. XIII. yüzyıldaki son Hindu-Budist krallığının çöküşüyle birlikte, Hint Dinleri'nin etkisinin çöküşünü de gösterilmiştir. Bugün, yalnızca Hindular'ın merkezi olarak Bali bölgesini kalmaktadır.

Çin halkının etkisi, Konfüçyanizm'i Endonezya'nın resmi dinlerinden biri olarak tanınmasıyla gösterilir. Ancak temel olarak Çinliler, M.Ö. III. yüzyıldan beri takımadalara gelmiş olsa da, Çin dininin etkisi İslâm, Hristiyan ve Hint Dinleri kadar göze çarpmamakta ve bu durum ekonomik alanlardaki etkileri ile ters orantılıdır. Çoğunluğu özel bir gruplardan oluşur, yani çoğu Çin dinine inananlar Endonezya topraklarında yaşayan Çin kökenli insanlardır.

Bu altı resmi din dışında, Endonezya da resmi olmayan dinler ve *Aliran Kepercayaan* için dinî özgürlüğü garanti eder. Yalnızca dışlayıcı tanımı anlamındaki din değil, kapsayıcı tanımını da içerir. Ateizm, Bahâîlik, Sihizm, Yahudilik ve benzeri gibi, din özgürlüğünün de tadını çıkararak pek çok resmi olmayan din grubu vardır. Buna ek olarak, teistik dinlerin takımadalara girmeden önce var olan Aliran Kepercayaan yada Yerel İnancını takip eden milyonlarca Endonezyalı bulunmaktadır.

Çoğulcu din ve inançlara sahip bir ulus olarak, dinî çoğulculuk kavramı kaçınılmaz bir şeydir. Endonezya'daki dinlerin ve inançların çoğulculuğu bir zorunluluk olarak anlaşılması gerekir. Bu bakış açısı, dinî takipçiler arasında hoşgörü ve karşılıklı saygıya yol açacaktır. Çeşitlilik içinde uyumlu bir yaşam tarzı, dinler arası, etnik ve topluluk çatışmalarını en aza indirecektir. Din ve toplum inancının, insanların mevcut farklılıklara hitap etmesinde, halkı vatandaş olarak yöneten bir kamu yönetimi sistemine sahip ülkedeki inanç farklılıkları olmak üzere insanları kontrol edebilme yeteneğine sahip olması gerekir. Yapılması gereken adımlar dinî liderler, yerel inançlar ve hükümetler arasındaki diyalog amaçlı çabalardır, çünkü bir diyalog, diğer dinlerle olan dinleme ve saygı tutumunun bir ifadesi olarak yalnızca iletişimsel bir olanak sağlayabilir. Diyalog, uyumlu bir yaşam biçimini

şekillendirmede dinî ve devlet amaçlarını belirlemek için ortak bir anlaşma oluşturacaktır.

Anlayışımızın ve bilgimizin sınırlılıklarını kabul ederek, açıkça ve alçak gönüllü olarak öğrenmeye devam etmek ve maneviyat ve Tanrı'nın merhametiyle dolu dinî öğretileri uygulamak, farklılıkları ve özgürlükleri sorumluluk içinde daha iyi değerlendirmenin iyi yollarıdır.

Takımadalarındaki nüfusun çeşitliliği, çeşitlilikte birliğin bir yansımasıdır. Herkesle ilgilenmek, herkese hizmet ve yardım etmek, Müslümanlar Allah'ın rızasını kazanmak; Hristiyanlar Tanrı'nın başkalarına olan sevgisinin tezahürünü göstermek; Hindular iyi bir karma yaratmak; Budistler darma vermesi ve insanlara bu sanal dünyanın acısından kurtulmak; Konfüçyüsçüler ya da diğer Çin bilgeliği doğal dengeyi korumak; için bilinçli bir şekilde yapar. Esasen, söz konusu faaliyette bulunma niyeti veya amacına bağlı olarak dindar ve inancına bağlı olan her insanın faaliyetinde her zaman bir ibadet boyutu vardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler:

ADENEY-RISAKOTTA, Bernard; "Introduction: Dealing with Diversity," *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014.

ALBAYRAK, Kadir; "İslâm Dünyasında Diyalog Grupları ve Kurumları," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, ss. 1-26.

ALTUNTAŞ, Halil ve Muzaffer Şahin (Hazırlayanlar), *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 12. Başkı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011.

ANDRIANI, Nurhasanah, "Pengaruh Wujud Kebudayaan Suku di Indonesia Terhadap Lay Out dalam Rumah Tinggal: Studi Kasus Penerapan Wujud Budaya Suku Mentawai di Rumah Adat Uma," *Jurnal Dimensi Seni Rupa dan Desain*, c. 9, sy. 2, Eylül 2012, ss. 211-232.

ARAGON, Lorraine Victoria; *Fields of the lord: Animism, Christian Minorities, and State Development in Indonesia*, Hawai'i Üniversitesi Press, Honolulu, 2000.

ARIFIN, Syamsul; *Attitudes to Human Rights and Freedom of Religion or Belief in Indonesia*, Penerbit Kanisius, Yogyakarta, 2010.

ARITONANG, Jan S.; "The Ecumenical Movement in Indonesia with Special Attention to the National Council of Churches," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

ARITONANG, Jan S. ve Karel Steenbrink; "The Spectacular Growth of The Third Stream: The Evangelicals and Pentecostals," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

ARITONANG, Th. van den End ve Jan S.; “1800–2005: A National Overview,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

ARNOLD, Thomas W; *The Preaching of slam*, Constable and Company Ltd, Londra, 1913.

AYDIN, Mehmet; *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 1. Başlık, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2005.

AZRA, Azyumardi; “1530–1670: A Race Between Islam and Christianity?” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

BADRUZZAMAN, Ikzan; *Peran Tasawwuf Dalam Islamisasi Indonesia*, UIN Sunan Gunung Djati, Bandung, 2008.

BAGIR, Haidar; “Religious-Linked Violence and Terrorism,” *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014.

BAGIR, Zainal Abidin ve Suhadi Cholil, “The State of Religious Pluralism in Indonesia,” *Pluralism Mapping Study*, c.1, Centre for Religious & Cross-Cultural Studies (Gadjah Mada Master Programı), Yogyakarta, 2008.

BAGIR, Zainal Abidin ve Bernard Adeney-Risakotta ve Hasse J., “Diskriminasi Negara terhadap Agama di Indonesia: Studi atas Persoalan Posisi Hukum Towani Tolotang Pasca Pengakuan Agama Resmi,” *Kawistara*, c. 1, sy. 2, 17 Ağustos 2011, ss. 103-212.

BAGUS, I Gusti Ngurah; “Transformation: The Emergence of Conflicts Amidst Differences and Demands,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

BROWN, Colin; *A short History of Indonesia : The Unlikely Nation?* Allen & Unwin, Avustralya, 2003.

BROWN, Iem; "The revival of Buddhism in Modern Indonesia," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

BRUINESSEN, Martin van; "Global and Local in Indonesian Islam," *Islam in Southeast Asia*, c. 37, sy. 2, 1999, ss. 158-175.

DAHANA, A.; "Kegiatan Awal Masyarakat Tionghoa di Indonesia," *Wacana*, c.2, sy.1, Nisan 2000, ss. 54-72.

DARMAWATI, Esti; "Aktivitas Mahasiswa Kelompok Dakwah *Tarbiyah Ikhwanul Muslimin* (Studi Tentang Konstruksi Sosial Keagamaan Pada Aktivis Dakwah Mahasiswa Universitas Airlangga)," *AntroUnairDotNet*, sy. 1, c. 2, OcaK-Şubat, 2013, ss. 189-196.

ELIADE, Mircea; *Şamanizm: İlkel Esirne Teknikleri*, (tr.) İsmet Birkan, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınlan, Ankara, 1999.

ELLWOOD, Robert S. ve Gregory D. Alles, *The Encyclopedia of World Religions, Revised Edition*, Facts On File, Inc., New York, 2007.

FARHADIAN, Charles E.; *Christianity, Islam, and Nationalism in Indonesia*. Routledge, New York, 2005.

FEALY, Greg ve John Funston, *Indonesian and Malaysian Support for the Islamic State (Final Report)*, Management Systems International Corporate Offices, USA, 6 Ocak 2016.

FEDERSPIEL, Howard M; *Islam and Ideology in the Emerging Indonesian State: The Persatuan Islam (Persis)*, Brill, Hollanda, 2001.

FORTH, Gregory; "Indonesian Shamanism," *Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Ed. Mariko Namba Walter ve Eva Jane Neumann Fridman, ABC-CLIO, Inc. California, 2004.

FOX, James J; *Currents in Contemporary Islam in Indonesia*, Cambridge Press, ABD, 2004.

FREEDMAN, Amy L.; *Political Participation and Ethnic Minorities: Chinese Overseas in Malaysia, Indonesia, and the United States*, Routledge, New York, 2000.

GALAMAS, Francisco; "Terrorism in Indonesia: An overview," *The Militant Groups of Radical Ideology and Violent Nature Series, Area: Indian Subcontinent and Southeast Asia*, sy. 04, Instituto Español de Estudios Estratégicos (IEEE), 2015.

GEERTZ, Clifford; *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonsia*, Chicago Üniversitesi Press, Londra, 1968.

GEORGE, Robert P. ve diğerleri, *Annual Report of the U.S. Commission on International Religious Freedom*, U.S. Commission on International Religious Freedom, Washington, 2016.

GÖKSOY, İsmail Hakkı; *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

GROSS, Rita M.; "No Girls Allowed? Are the World's Religions Inevitably Sexist?" *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014.

GUNADI ve diğerleri, *Pendidikan Agama Khonghucu dan Budi Pekerti SMP Kelas VII*, Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Cakarta, 2014.

HADLER, Jeffrey; "Translations of Antisemitism: Jews, the Chinese, and Violence in Colonial and Post-Colonial Indonesia," *Indonesia and the Malay World*, c. 32, sy. 94, Kasım 2004, ss. 291-313.

HAMAYOTSU, Kikue; "Democracy and Religious Pluralism in Southeast Asia: Indonesia and Malaysia Compared," *Key Issues in Religion and World Affairs*, Institute on Culture, Religion and World Affairs, ABD, 2015.

HASAN, Ridwan; "Kepercayaan Animisme dan Dinamisme dalam Masyarakat Islam Aceh," *MIQOT*, c. 36, sy. 2, Temmuz-Aralık 2012, ss. 282-298.

HEFNER, Robert W.; "Hindu Reform in an Islamizing Java: Pluralism and Peril," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

HEUKEN SJ, Adolf; "Catholic Converts in The Moluccas, Minahasa and Sangihe-Talaud, 1512–1680," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

_____, "Christianity in Pre-Colonial Indonesia," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

_____, "The Solor-Timor Mission Of The Dominicans, 1562–1800," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

HOHE, Tanja and Bert Remijsen; "Peacemaker for Religious Conflicts? The Value of *Pela* Relationships in Ambon," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

HOSEN, Nadirsyah; "Religion and the Indonesian Constitution: A Recent Debate," *Journal of Southeast Asian Studies*, c. 36, sy. 03, Ekim 2005, ss. 419-440.

HOWE, Leo; "Hinduism, Identity, and Social Conflict: The Sai Baba Movement in Bali," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

İMGA, Orçun; "Endonezya'da Siyaset: Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasî Yaşam ve Kurumlar," *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2003-2004, ss. 115-129.

"In Memoriam," *Bahá'í World*, c. 18, ss. 610-825, Baha'i World Centre, Haifa, 1986.

ISHAK, Mohd. Shuhaimi Bin Haji ve Osman Chuah Abdullah, "Islam and the Malay World: An Insight into the Assimilation of Islamic Values," *World*

Journal of Islamic History and Civilization, c. 2, sy. 2, International Islamic Üniversitesi, Malezya, 2012, ss. 58-65.

ISMAIL, Faisal; "Prolog," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

JONG, Kees de ve Rainy M.P. Hutabarat; "Christian Media," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

KHALIKIN, Ahsanul; "Dinamika Paham Towani Tolotang di Kabupaten Sidrap Sulawesi Selatan," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

KIMURA, Bunki; "Present Situation of Indonesian Buddhism: In Memory of Bhikkhu Ashin Jinarakkhita Mahastha Vira," *Nagoya Studies in Indian Culture and Buddhism: Saṃbhāṣā*, sy. 23, Nagoya Üniversitesi, 2003.

LINDSEY, Tim ve Helen Pausacker, *Chinese Indonesians: Remembering, Distorting, Forgetting*, Institute of Southeast Asiatic Studies, Singapur, 2005.

LUKENS-BULL, Ronald; *A Peaceful Jihad: Negotiating Identity and Modernity in Muslim Java*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

MADINIER, Rémy; "The Catholic Politics of Inclusiveness: A Jesuit epic in Central Java in the Early Twentieth Century and its Memory," *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011.

MELTON, J. Gordon; *The Encyclopedia of Religious Phenomena*, Visible Ink Press, ABD, 2008.

MENCHIK, Jeremy; "Politics, Plurality and Inter-Group Relations in Indonesia: Strengthening Tolerance in Indonesia," *RSIS Commentary*, sy. 294, 5 Aralık 2016.

MUFID, Ahmad Syafii; “Pendahuluan,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

_____, “Penutup,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

NALA, Nguhah; “The Development of Hindu Education in Bali,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

NUH, Nuhri M.; “Dinamika Perkembangan Keagamaan Komunitas Dayak Hindu Budha Bumi Segandu di Indramayu Jawa Barat,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

_____, *Eksistensi Agama Baha'i di Beberapa Daerah di Indonesia: Studi Kasus di Pati (Jateng), Banyuwangi/Malang (Jatim), Palopo (Sulsel) dan Bandung (Jabar)*, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama, Cakarta, 2014.

PERSOON, Gerard A.; “Religion and Ethnic Identity of the Mentawaians on Siberut (West Sumatra),” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

PICARD, Michel; “From *Agama Hindu Bali* to *Agama Hindu* and Back: Toward a Relocalization of the Balinese Religion?” *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011.

_____, “Introduction: ‘Agama’, ‘adat’, and Pancasila,” *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy, and Religious Contention in Java and Bali*, Ed. Michel Picard ve Rémy Madinier, Routledge, New York, 2011.

_____, "What's in a Name? Agama Hindu Bali in the Making," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

PIPES, Daniel; "How Billions in Oil Money Spawned a Global Terror Network," *U.S. News & World Report*, c. 135, sy. 21, 15 Aralık 2003, ss. 1-18.

POPLAWSKA, Marzanna; "Christianity and Inculturated Music in Indonesia," *Southeast Review of Asian Studies*, c. 33, 2011.

PORTER, Donald J.; *Managing Politics and Islam in Indonesia*, RoutledgeCurzon, New York, 2002.

PRUD'HOMME, Jo-Anne; *Policing Belief: The Impact of Blasphemy Laws on Human Rights*, Freedom House, ABD, 2010.

PRINGLE, Robert; *A short history of Bali, Indonesia's Hindu Realm*, Allen & Unwin, Avustralya, 2004.

PRIOR, John ve diğerleri, "Old and New Christianity in the Southeastern Islands," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

PUNERI, Salim Delmus; "Islam, Politics and Identity in West Sumatra", *Journal of Indonesian Islam*, c.7, sy.1, Surabaya, 2015, ss. 1-23.

RAE, Simon ve diğerleri, "The Sharp Contrasts of Sumatra," *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

RAHMAN, M. Taufiq; "Indianization of Indonesia in a Historical Sketch," *International Journal of Nusantara Islam*, c. 1, sy. 2, UIN Sunan Gunung Djati, Bandung, 2013, ss. 56-64.

RAMSTEDT, Martin; "Introduction: Negotiating Identities – Indonesian 'Hindus' between Local, National, and Global Interests," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

_____, "The Hinduization of Local Traditions in South Sulawesi," *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

REICHLE, Natasha; *Violence and Serenity: Late Buddhist Sculpture from Indonesia*, Hawai'i Press Üniversitesi, ABD, 2007.

REID, Anthony; "Religious Pluralism as an Asian Tradition," *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014.

RESLAWATI; "Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Suku Anak Dalam di Kecamatan Mestong Muara Bungo Provinsi Jambi (Kajian Hak-hak Sipil dan Relasi Sosial)," *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

RIZVI, Sayyid Muhammad; "Introduction," Ayatullah Murtadha Mutahhari, *Islam and Religious Pluralism*, (tr.) Sayyid Sulayman Ali Hasan, World Federation of Khoja Shia Ithna-Asheri Muslim Communities, United Kingdom, 2006.

ROXAS-LIM, Aurora; "Buddhism in Early Southeast Asia: A Contribution to the Study of Culture Change," *Asian Studies 11*, sy. 1, Nisan 1973.

SALEH, Fauzan; *Modern Trends in Islamic Theological Discourse in 20th Century Indonesia: A Critical Survey*, Brill, Boston, 2001.

SALIM, Arskal; *Challenging the Secular State: The Islamization of Law in Modern Indonesia*, Hawai'i Üniversitesi Press, ABD, 2008.

SCHÄFER, Saskia; "Forming 'Forbidden' Identities Online: Atheism in Indonesia," *ASEAS – Austrian Journal of South-East Asian Studies*, c. 9, sy. 2, 2016, ss. 253-268.

SCHRÖTER, Susanne; *Christianity in Indonesia: An Overview*, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Ethnologie, Berlin, 2010.

_____, *The Indigenization of Catholicism on Flores*, Goethe-Universität Frankfurt am Main Institut für Ethnologie, Berlin, 2010.

SIDDIQ, Akhmad; “Islamic Pluralism in Indonesia: Comparing Fundamentalist and Liberalist View,” *Teosofi: Jurnal Tasawuf dan Pemikiran Islam*, c. 1, sy. 1, Haziran 2011, ss. 131-141.

SIRAIT, Arbi Mulya ve diğerleri, “Posisi Dan Reposisi Kepercayaan Lokal Di Indonesia,” *Kuriositas*, c. 1, sy. 8, Haziran 2015, ss. 25-37.

SOEJANA, Koernia Atje ve diğerleri, “Christianity in Javanese Culture and Society,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

SOLEIMAN, Yusak and Karel Steenbrink; “Chinese Christian Communities in Indonesia,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

SOMVIR, Yadav; “Cultural and Religious Interaction between Modern India and Indonesia,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

STAQUF, Yahya Cholil; “How Islam Learned to Adapt in Nusantara,” *Strategic Review: The Indonesian Journal of Leadership, Policy and World Affairs*, c. 5, sy. 2, Nisan-Haziran 2015.

STEENBRINK, Karel; “Ethnic, National, and International Loyalties of Indonesian Christians,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

_____, “Kalimantan or Indonesian Borneo,” *Studies in Christian Mission: A History of Christianity in Indonesia*, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

_____, “The Arrival of Protestantism and The Consolidation of Christianity in The Moluccas 1605–1800,” *Studies in Christian Mission: A History of*

Christianity in Indonesia, Ed. Jan Sihar Aritonang ve Karel Steenbrink, Brill, Boston, 2008.

SUGIYARTO, Wakhid ve Asnawati; “Dinamika Kepercayaan Parmalim di Kabupaten Samosir & Toba Samosir Sumatera Utara,” *Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*, Ed. Ahmad Syafii Mufid, Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI, Cakarta, 2012.

SUKARNO, Sabar; *Dampak Perkembangan Agama Khonghucu Pasca Reformasi (Studi Kasus Pindah Agama Umat Buddha di Tangerang)*, STABN Sriwijaya, Banten, 2014.

SULAIMAN, “Agama Khonghucu: Sejarah, Ajaran, dan Keorganisasiannya di Pontianak Kalimantan Barat,” *Jurnal Analisa*, c. 16, sy. 1, Ocak-Haziran 2009, ss. 50-63.

SUNARTO, “Shamanisme: Fenomena Religius dalam Seni Pertunjukan Nusantara,” *Harmonia*, c. 13, sy. 2, Aralık 2013, ss. 168-175.

SWETT, Katrina Lantos ve diğerleri, *Annual Report of the U.S. Commission on International Religious Freedom*, U.S. Commission on International Religious Freedom, Washington, 2013.

TAYLOR, Jean Gelman; *Indonesia Peoples and Histories*, Yale University Press, New Haven, 2003.

THOHA, Anis Malik; “Discourse of Religious Pluralism in Indonesia,” *Journal of Islam in Asia*, c. 2, sy. 2, Aralık 2005, ss. 111-130.

TOMSA, Dirk; “The Jakarta Terror Attack and its Implications for Indonesian and Regional Security,” *ISEAS Perspective*, sy. 5, ISEAS – Yusof Ishak Institute, Singapur, 5 Şubat 2016.

VIGNATO, Silvia; “Old Gods for the New World: The Ritual Struggle of the Tamil and the Karo within Hinduism in North Sumatra,” *Hinduism in Modern Indonesia: A Minority Religion between Local, National, and Global Interests*, Ed. Martin Ramstedt, RoutledgeCurzon, Londra, 2004.

WAHID, Abdurrahman; *Ilusi Negara Islam: Ekspansi Gerakan Islam Transnasional di Indonesia*, The Wahid Institute, Cakarta, 2009.

WALJI, Hasnain; “Foreword,” Ayatullah Murtadha Mutahhari, *Islam and Religious Pluralism*, (tr.) Sayyid Sulayman Ali Hasan, World Federation of Khoja Shia Ithna-Asheri Muslim Communities, United Kingdom, 2006.

WIDNYA, I Ketut; “Pemujaan Śiva-Buddha Dalam Masyarakat Hindu di Bali - The Worship of Shiva-Buddha in the Balinese Hindu Community,” *Journal of Religious Culture, Journal für Religionskultur*, Institut für Wissenschaftliche Irenik Goethe-Universität Frankfurt am Main, sy. 107, Almany, 2008.

WOODWARD, Mark; *Java, Indonesia and Islam*, Springer, Londra, 2011.

_____, “State–Religion Relations in Indonesia: A Comparative Perspective,” *Dealing with Diversity: Religion, Globalization, Violence, Gender and Disaster in Indonesia*, Ed. Bernard Adeney-Risakotta, Globethics.net/Indonesian Consortium for Religious Studies, Geneva/Yogyakarta, 2014.

YANG, Heriyanto; “The History and Legal Position of Confucianism in Postindependence Indonesia,” *Marburg Journal of Religion*, c. 10, sy. 1, Yogyakarta, Ağustos 2005.

YAO, Xinzhong; *The Encyclopedia of Confucianism*. c. 2. Routledge, New York, 2003.

YURTKURAN, Adil; *Açe: Güneydoğu Asya’da Bir İslâm Beldesi*, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul, 2006.

İnternet Siteleri:

AGNES, Priscilla; *Ugamo Malim (Parmalim); Kepercayaan Asli Suku Batak*, <http://www.wacana.co/2013/05/ugamo-malim-parmalim-kepercayaan-asli-batak/>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

AHMET, Varol, M.; *İslam Coğrafyası*, http://www.davetci.com/d_ulke/isl_ulke_endonezya.htm, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

ALAM, Rudy Harisyah; *Ahmadiyah dan Perumusan Kebijakan Keagamaan di Indonesia*, <http://ahmadiyah.org/ahmadiyah-dan-perumusan-kebijakan-keagamaan-di-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017).

Aluk Todolo Agama Kepercayaan Leluhur orang Toraja, <http://www.torajasatu.com/2015/10/aluk-todolo-agama-kepercayaan-leluhur.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Aluk Todolo Agama Purba Suku Toraja, <http://toraja-culture.blogspot.com.tr/2013/11/aluk-todolo-agama-purba-suku-toraja.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Aluk Todolo, Kepercayaan Suku Toraja, <http://sejarahri.com/aluk-todolo-kepercayaan-suku-toraja/>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Animisme dan Dinamisme, http://www.kompasiana.com/ilmisayla/animisme-dan-dinamisme_54f765c0a33311aa368b4717, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

Animisme dan Dinamisme dalam Budaya Jawa, <https://alfandromeda79.wordpress.com/2015/04/10/animisme-dan-dinamisme-dalam-budaya-jawa/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

ARIZAL, Imam S.; *Imlek, Gus Dur, dan Spirit Multikulturalisme*, <http://agama.kompasiana.com/2011/02/05/opini-imlek-gus-dur-dan-spirit-multikulturalisme/>, (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016).

ARSYAD, Azhar; “The Development of Islam in Indonesia”, http://docenti2.unior.it/doc_db/doc_obj_17835_15-05-2010_4bee80cf7665d.doc, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).

AS, Christyan; *Patung Mbis pada Suku Asmat dalam Tradisi Folklor Indonesia*, <http://christyanas.blogspot.com.tr/2016/05/patung-mbis-pada-suku-asmat-dalam.html>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

Baha'i Diakui tapi Tidak Resmi,
[http://www.tribunnews.com/nasional/2014/11/12/bahai-diakui-tapi-tidak-resmi,](http://www.tribunnews.com/nasional/2014/11/12/bahai-diakui-tapi-tidak-resmi)
 (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

BELFORD, Aubrey; *Borneo Tribe Practices Its Own Kind of Hinduism*, New York Times, 25 Eylül 2011, <http://www.nytimes.com/2011/09/26/world/asia/borneo-tribe-practices-its-own-kind-of-hinduism.html?pagewanted=all>, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2017).

Borobudur Temple Compounds, <http://whc.unesco.org/en/list/592>, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2017).

Confucian Religion in Indonesia- 印尼孔教,
<https://confucianweekly.com/2017/03/09/confucian-religion-in-Indonesia-%E5%8D%B0%E5%B0%BC%E5%AD%94%E6%95%99/>, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

DABAN, Cihan; “Endonezya’nin Tarihsel Geçmişi,” *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, 2014,
http://www.usbed.org/yayinlar/endonezyanin_tarihsel_gecmisi.pdf, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2017).

Daftar Provinsi yang Paling Banyak Jumlah Penduduknya,
<http://kum.kim/topic181.html>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

Daftar Pulau-pulau di Indonesia,
<http://sektorinfo.blogspot.com.tr/2012/02/daftar-pulau-pulau-di-Indonesia-detil.html>,
 (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

Di Balik Insiden Monas 1 Juni 2008, <https://www.eramuslim.com/suara-langit/penetrasi-ideologi/di-balik-insiden-monas-1-juni-2008.htm>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi No. 1/PNPS/1965 ve Açıklaması, <https://kemenag.go.id/file/dokumen/UU1PNPS65.pdf>, (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2017).

FITRIA, Putri; *The Sikhs of Sumatra, Indonesia*, http://sikhchic.com/travel/the_sikhs_of_sumatra_Indonesia, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

GEMBUL, Satria; *Kepercayaan di Indonesia*, <https://satriagembul.wordpress.com/2014/01/16/kepercayaan-di-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

Gurudwaras in Indonesia, <https://www.allaboutsikhs.com/world-gurudwaras/gurudwaras-in-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

HAFIL, Muhammad; *Setelah Diakui Agama, Baha'i Ucapkan Terima Kasih ke Menteri Agama*, m.republika.co.id/berita/nasional/umum/14/08/08/n9ytl1-setelah-diakui-agama-bahai-ucapkan-terima-kasih-ke-menteri-agama, (Erişim Tarihi: 2 Kasim 2017).

HAJI, Muhammad; *The Shi'a Muslims of Indonesia*, The Centre for Academic Shi'a Studies. <http://www.shiaresearch.com/Doc/TheShiaMuslimsofIndonesia.pdf>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017).

HANDONO, Irena; *Kristen Terpecah dalam Sekte-sekte*, <http://mediaumat.com/kristologi/2283-46-kristen-terpecah-dalam-sekte-sekte.html>, (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2017).

HARYONO, Timbul; *Traces of Buddhism in Sumatra: An Archaeological Perspective*, Gadjah Mada Üniversitesi Arkeologi Departmanı, http://en.unesco.org/silkroad/sites/silkroad/files/knowledge-bank-article/traces_of_buddhism_in_sumatra_an_archaeological_perspective.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017).

HASYIM, Syafiq; "State and Religion: Considering Indonesian Islam as Model of Democratisation for the Muslim World," the Liberal Institute Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, Berlin, 31 Temmuz 2013, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2015/5692/pdf/State_and_Religion.PDF, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2017).

HIDAYAT, Avit; *Majelis Mujahidin Indonesia Masuk Daftar Teroris Global AS*, <https://dunia.tempo.co/read/884423/majelis-mujahidin-Indonesia-masuk-daftar-teroris-global-as>, (Erişim Tarihi: 11 Kasim 2017).

Hinduism in Indonesia, <https://www.Indonesia-investments.com/culture/religion/hinduism/item250>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia, <https://www.opendemocracy.net/transformation/john-duckham/judaism-returns-to-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

https://wayansumendra.files.wordpress.com/2014/08/hindu_budha.ppt, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

http://data.kemenag.go.id/file_dw/2013/2.1.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

http://data.kemenag.go.id/file_dw/2014/48_Kada2014_2.2.pdf, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

Religions for Peace – History, <https://rfp.org/about/history/>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

HUSSAIN, Zakir; *Indonesia's Only Synagogue Struggles to Find Wider Acceptance*, <http://www.worldjewishcongress.org/en/news/Indonesia-s-only-synagogue-struggles-to-find-wider-acceptance>, (Erişim Tarihi: 3 Kasim 2017).

HÜZMELİ, İhsan; *Endonezya – Endonezya*, http://www.seyyahamca.com/ulke_yazilari.asp?id=51, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

IMANDO, Robby; *Seberapa Hebat Mistik Bangsa Batak?* https://www.kompasiana.com/robbyimando/seberapa-hebat-mistik-bangsa-batak_550aeb338133110078b1e3d8, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

Indonesia, <https://www.state.gov/documents/organization/134449.pdf>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

Indonesia 2014 International Religious Freedom Report, United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, <https://www.state.gov/documents/organization/238510.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2016).

Indonesia 2016 International Religious Freedom Report, United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, <https://www.state.gov/documents/organization/268976.pdf>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

Indonesia's Last Synagogue, An Intended Heritage Site, Destroyed, <https://www.timesofisrael.com/Indonesias-last-synagogue-an-intended-heritage-site-destroyed/>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017).

Indonesia, Negara dengan Aliran Tarekat Terbanyak di Dunia, <http://www.nu.or.id/post/read/48760/Indonesia-negara-dengan-aliran-tarekat-terbanyak-di-dunia>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017).

In Muslim Indonesia, Tiny Jewish Community Lives On, <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-4450146/In-Muslim-Indonesia-tiny-Jewish-community-lives-on.html>, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2017).

Indonesian Secularists and Atheists Live under the Shadow of Stigma, <http://theconversation.com/Indonesian-secularists-and-atheists-live-under-the-shadow-of-stigma-82697>, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2017).

Jemaah Islamiyah (JI), <https://www.counterextremism.com/threat/jemaah-Islamiyah-ji>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

KARIMAN, Inspirasi; Adat Putra Putri Suci, Pulau Buru, Provinsi Maluku, <http://inspirasikariman.blogspot.com.tr/2016/04/adat-putra-putri-suci-pulau-buru.html>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).

Kedatangan dan Perkembangan Islam di Indonesia: Sebuah Tinjauan Historis dari abad ke-7 – 16 M, <http://dinus.ac.id/repository/docs/ajar/sejarah-kedatangan-Islam-ke-nusantara.pdf>, (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2016).

Kepercayaan Agama Suku di Tanah Papua,
<http://tabloidjubi.com/16/2015/10/30/kepercayaan-agama-suku-suku-di-tanah-papua/>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

KLEMPERER-MARKMAN, Ayala; *The Jewish Community of Indonesia*, (tr.) Julie Ann Levy, <https://www.bh.org.il/jewish-community-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 3 Kasim 2017).

KOH, Sandy; *Shamanism in Indonesia*,
<https://anthropapers.wordpress.com/2016/02/10/shamanism-in-Indonesia/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

Legenda dan Sejarah Nusantara,
<https://legendanusantara.wordpress.com/legenda-nusantara/arti-nama-Indonesia-nusantara-dan-asal-usulnya/>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2017).

Masuknya Agama Konghucu di Indonesia,
<http://thesis.binus.ac.id/doc/Bab3/2007-1-00149-MD%20Bab%203.pdf> (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016).

Majelis Mujahidin Indonesia, (Indonesian Mujahidin Council or MMI),”
<https://www.globalsecurity.org/military/world/para/mmi.htm>, (Erişim Tarihi: 11 Kasim 2017).

MUKSI, Kang Mas; *Animisme dan Dinamisme*,
<http://zonadiskusi.blogspot.com.tr/2009/09/animisme-dan-dinamisme.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

NAHROWI, Agus Hadi; *Religious Pluralism in Indonesia: Helpful and Hindering Aspects*, <http://issuelab.net/resources/3248/3248.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

Nama Indonesia Berasal dari Bahasa Latin Indus yang Berarti India dan Bahasa Yunani Nesos yang Berarti Pulau,
<http://afandikusuma.blogspot.com.tr/2011/07/nama-indonesia-berasal-dari-bahasa.html>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

Orang-orang Sikh di Indonesia, <https://kumparan.com/ardhana-pragota/orang-orang-sikh-di-Indonesia>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

ÖZEY, Ramazan; “Nüfusu En Büyük İslam Ülkesi Endonezya,” *İslâm Dünyası'ndan*, sy. 133, Mart 1997, http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yazarlar&yazar_no=540&MakaleNo=d133s048m1&AdBasHarf=&limit=0-15, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2016).

PARDESI, Chaan; *Kaum Sikh di Indonesia*, <http://www.sikhnet.com/news/sikh-Indonesia-kuam-sikh-Indonesia-part-1>, (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2017).

PAUSACKER, Helen; *The Sixth Religion*, <http://www.insideIndonesia.org/the-sixth-religion>, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

Penduduk Indonesia, <http://www.Indonesia-investments.com/id/budaya/penduduk/item67?>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

PERTIWI; *Reclaiming Minority's Freedom of Religion or Belief in Indonesia: Evaluating State Response to the Ahmadiyya Conflict in Lombok, Indonesia*, <http://docplayer.net/58537971-Reclaiming-minority-s-freedom-of-religion-or-belief-in-Indonesia.html>, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2016).

Proses Masuk dan Berkembangnya Agama serta Kebudayaan Hindu-Budha di Indonesia, <https://history1978.files.wordpress.com/2008/08/proses-masuk-dan-berkembangnya-agama-serta-kebudayaan-hindu.doc>, (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

PUTRA, Anggo; *Sejarah Suku Buru*, <http://suku-dunia.blogspot.com.tr/2015/12/sejarah-suku-buru.html>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).

PUTRA, Edi Ramawijaya; *Buddhism in Indonesia: The Current Issues of Development of Buddhism and Modern Muslim*,” <http://www.undv.org/vesak2012/iabudoc/02EdiFINAL.pdf>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017).

Religion in Indonesia, <https://www.Indonesia-investments.com/culture/religion/item69> (Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017).

Religion in Indonesia, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Religion_in_Indonesia, (Erişim tarihi: 27 Haziran 2017).

SCHONHARDT, Sara; *For Indonesian Atheists, a Community of Support Amid Constant Fear*, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2013/04/27/world/asia/26iht-Indonesia26.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2017).

Sejarah Kerajaan Islam di Indonesia, <http://library1.utem.edu.my/e-melaka/koleksi%20melaka/sejarah/mn2008.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017).

Sejarah Perjuangan Umat Islam Bangsa Indonesia, <https://serbasejarah.files.wordpress.com/2010/01/spui.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2016).

Seputar Indonesia dan Keindahannya, <http://www.negeripesona.com/2015>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2015).

SETYAWAN, Doni; *Pemberontakan Darul Islam/Tentara Islam Indonesia (DI/TII)*, <http://www.donisetawan.com/pemberontakan-darul-Islam-tentara-Islam-Indonesia-ditii/>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017).

SETIAWAN, Rio Bembo; *Refleksi Sejarah Agama Konghucu di Indonesia*, <http://www.meandconfucius.com/2010/10/refleksi-sejarah-agama-khonghucu-di.html>, (Erişim tarihi: 23 Temmuz 2016).

Shadow Puppets, <https://www.prm.ox.ac.uk/sites/default/files/imported/basic/pdf/edweb/Shadow%20Puppets.pdf>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2017).

Sistem Religi dan Upacara Keagamaan Suku Toraja, <http://mr-syah.blogspot.com.tr/2016/04/sistem-religi-dan-upacara-keagamaan.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Suku Asmat: Kebudayaan, Sistem Kepercayaan, Kekerabatan, Politik, Ekonomi, Kesenian, <http://www.nafiun.com/2013/02/suku-asmata-kebudayaan-sistem-kepercayaan-bangsa-kekerabatan.html>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017).

Suku Bauzi, Papua, <http://protomalayans.blogspot.com.tr/2012/11/suku-bauzi-papua.html>, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2017).

Suku Buru Maluku, http://agamalokalpa4al2016.blogspot.com.tr/2016/05/suku-buru-maluku-a_19.html, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).

SULISTYO, Suryo; *Kepercayaan Masyarakat Prasejarah di Indonesia*, <http://55tbo.blogspot.com.tr/2011/04/kepercayaan-masyarakat-prasejarah-di.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

TETALOKGI; *Animisme dan Dinamisme di Indonesia dan Suku-Suku yang Masih Menganutnya*, <http://www.boombastis.com/animisme-dan-dinamisme/41629>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/id/id048en.pdf>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2016).

Totem(isme) dalam Sastra Lisan, [http://www.leutikaprio.com/main/media/sample/Totemisme%20Papua%20\(SD\).pdf](http://www.leutikaprio.com/main/media/sample/Totemisme%20Papua%20(SD).pdf), (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

Wali Songo (The Nine Saints), <http://www.indomagic.com/articles/mysticism/Islam/wali-songo/>, (Erişim Tarihi: 28 Mart 2017).

WIDJONO, Roedy Haryo; *Warisan Dayak, Ritual Balian*, <http://warisandayak.blogspot.com.tr/2011/12/ritual-balian.html>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

YANTI, Novi; *Kepercayaan dari Zaman Prasejarah Sampai Zaman Kemerdekaan*, <https://rajvie.wordpress.com/2013/06/03/kepercayaan-dari-zaman-prasejarah-sampai-zaman-kemerdekaan/>, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2017).

Ek-1 : Zaman Çizelgesi

No.	Zaman	Açıklama
1.	M.Ö. 3. yy	Çinlilerin Nusantara'ya geldiği
2.	1. yy	Hintlerin (Hinduizm) Endonezya takımadalarına ilk gelişi
3.	2. yy	Nusantara adalarına Budizm'in gelişi
4.	5. yy	Budizm'in Sumatra ve Cava'ya yayılması
5.	7. yy	İslâm'ın Endonezya'ya gelişi Endonezya'nın Hristiyanlıkla ilk teması (Nestori Kilisesi aracılığıyla)
6.	7. - 13. yy	Nusantara'da Hint Dinlerin altın çağı
7.	13. yy	İslâm'ın daha geniş yayılımı ve evrensel kabulü
8.	15. yy	Majapahit'in (Hindu-Budist son krallığı) düşüşü
9.	1511	Portekizlilerin Malakka'yı fethi
10.	1511-1605	Portekiz'in sömürge dönemi
11.	1521	Osmanlı Devleti ve Açe Sultanlığının resmi ilişkisi başlaması İspanyolların Maluku bölgesine ilk gelişi
12.	1580	Portekiz ve İspanyol'un güçleri birleşmesi
13.	1599	Maluku'ya Hollanda'nın gelişi
14.	17. yy	Endonezya'ya baharat ticaretine Hollandalı Yahudilerin gelişi
15.	1600	Yuhanna İncilinin ilk Malayca tercümesi
16.	1605 -1942	Hollanda'nın sömürge dönemi
17.	1619	Jayakarta'nın Hollanda'yı ele geçirmesi ve Batavia olarak adlandırması (şimdi Cakarta)
18.	1668	Yeni Ahit'in Malayca çevrisinin yayımlanması
19.	1733	Malay dilinde Kitab-ı Mukaddes'in yayımlanması
20.	1800'lerin başında	Sih mensuplarının Endonezya'ya gelişi
21.	1811-1816	İngiliz sömürge döneminin
22.	1811	Baptist Misyoner Topluluğunun Endonezya'ya gelişi
23.	1838	Endonezya'da ilk Mennonit toplumun yerleşmesi
24.	1878	Endonezya'ya Baha'iliğin gelişi
25.	1888	Metodist Misyonerin Endonezya'ya gelişi
26.	1894	Kurtuluş Ordusu'nu (Salvation Army)

		Endonezya’da Misyonerlik faaliyetlerinin başlaması
27.	1900	Çin örgütünün (THHK) resmen tanınması
28.	1908	Endonezya’da ilk Metodist okulu açılması
29.	1912	Muhammediye’nin kuruluşu
30.	1913	İlahi Sözler Topluluğu’nun (SVD) Endonezya’ya gelişi
31.	1921	Pentekostal cemaatlerin Endonezya’da yerleşmesi
32.	1923	Endonezya PKCHI’nin kuruluşu (şimdi MATAKIN)
33.	1925	Ahmediye’nin Endonezya’ya gelişi
		Kilise törenlerinde gamelan’ın (Cava’nın gelenek enstrümanı) ilk kullanılması
34.	1926	NU’nun kuruluşu
35.	1929	Endonezya’daki Presbiteryen Misyonerliğinin Faaliyetleri başlaması
36.	1934	Sam Kauw Hwee’nin kuruluşu (şimdi Tri Darma)
37.	1942-1945	Japonya’nın Sömürge dönemi
38.	1945	Endonezya’nın bağımsızlık günü
39.	1945-1967	Eski Düzen dönemi (Sukarno’nun dönemi)
40.	1949	Endonezya İslâm Ordusu (DI/TII) ve Endonezya İslâm Devleti’nin (NII) kuruluşu
41.	1993	İslâm Cemaati’nin (JI) kuruluşu
42.	1950 1950	Resmi din derslerinin ilkokullardan üniversitelere kadar tüm eğitim kurumlarında tanıtılması
		Ulusal Kiliseler Konseyi’nin (DGI/PGI) kuruluşu
43.	1955	Endonezya Upasaka ve Upasika Kardeşliği’nin (PUUI) kuruluşu
44.	1959	Parisada Dharma Hindu Bali’nin (PHDI) kuruluşu
		Agama Hindu Bali’nin resmen tanınması
45.	1962	Baha’iliğin Endonezya’da yaşağı
		Udayana, ilk devlet Hindu üniversitesinin açılması
45.	1965	Konfüçyanizm’in Sukarno tarafından Endonezya’nın resmi dinlerinden biri olarak tanınması
47.	1966	Ateizm’i Endonezya’da yasaklaması
48.	1967-1988	Yeni Düzen’in dönemi (Suharto’nun dönemi)
49.	1975	MUI’nin kuruluşu
50.	1978	Çin’le ilgili herhangi bir etkili devlet tarafından

		yasaklanması
51.	1979	Endonezya Buddhayana Meclisi'nin (MBI) resmi kurulusu
		Endonezya Budist Konseyi'nin (WALUBI) kurulusu
52.	1981	Sai Baba hareketinin Bali'ye gelişi
53.	1998	Endonezya'da Büyük Sanghalar Konferansı'nın (KASI) kurulusu
54.	1998-şimdi	Reformasi dönemi (Suharto'nun düşüşünden sonra)
55.	2000	Çin geleneklerini yasaklayan eski kanunların kaldırılması
		Abdurrahman Wahid'in başkanlığı döneminde Baha'iliğin yeniden bir din olarak tanınması
		IJABI'nin yasal statuye sahip olması
		Endonezya Mücahitler Konseyi'nin (MMI) kuruluşu
		El-Kiyade el-İslâmîye'nin kurulusu
56.	2005	MUI tarafından liberalizmi, laikliği ve plüralizmi yasaklaması
57.	2006	Konfüçyanizm'in Endonezya'nın resmidinlerinden biri olarak yeniden tanınması
58.	2013	MUI tarafından Baha'iliğin sapık bir din olduğunu ilan edilmesi

Ek-2 : Endonezya'nın Cümhur Başkanlarının listesi

No.	Endonezya'nın Cümhur Başkanları	Görev süresi	Endonezya'nın Başkan Yardımcıları
1.	Sukarno	18 Ağustos 1945 – 11 Mart 1967	Mohammad Hatta (1945 – 1956)
2.	Suharto	12 Mart 1967 – 21 Mayıs 1998	Sri Sultan Hamengkubuwono IX (1973 – 1978)
			H. Adam Malik (1978 – 1983)
			Umar Wirahadikusumah (1983 – 1988)
			Sudharmono, S.H. (1988 – 1993)
			Try Sutrisno (1993 – 1998)
			B.J. Habibie (Mart 1998 – Mayıs 1998)
3.	Bacharuddin Jusuf Habibie (BJ. Habibie)	21 Mayıs 1998 – 20 Ekim 1999	
4.	K.H. Abdurrahman Wahid (Gus Dur)	20 Ekim 1999 – 23 Temmuz 2001	Megawati Sukarnoputri (1999 – 2001)
5.	Megawati Sukarno Putri	23 Temmuz 2001 – 20 Ekim 2004	Hamzah Haz (2001 – 2004)
6.	Susilo Bambang Yudhoyono	20 Ekim 2004 – 20 Ekim 2014	Muhammad Jusuf Kalla (2004 – 2009)
			Budiono (2009 – 2014)
7.	Joko Widodo (Jokowi)	20 Ekim 2014 – şimdi	Muhammad Jusuf Kalla (2014 – şimdi)

Ek-3 : Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi NO. 1/PNPS/1965

ENDONEZYA CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI KARARNAMESİ

NO. 1/PNPS/1965

KONU YA DAİR

DİNLERİN KÖTÜYE KULLANIMIN VE/VEYA HAKARET EDİLMESİNİN
ÖNLENMESİ

ENDONEZYA CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI,

Aşağıdaki durumları dikkate alarak:

- a. Adil ve müreffeh bir topluma dönüştürme çerçevesinde Devlet ve Toplum, Ulusal Devrim'in idealleri ve Ulusal Evrenin inşasını güvence altına almaları için, dinin kötüye kullanılması veya dine hakaret edilmesinin önlenmesi için mevzuat çıkarması gerektiği;
- b. Devrimin güvenliği ve halkın koşulları gereğince bu konunun Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi tarafından düzenlenmesi gerektiği;

Aşağıdaki maddeleri göz önünde bulundurarak:

1. Anayasanın 29. Maddesi;
2. Anayasanın Geçiş Kurallarının IV. Maddesi;
3. 2/1962 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (1962 yılı Resmi Gazetesi, 34 sayılı);
4. II/MPRS/1960 sayılı M.P.R.S. Kararnamesi 2. maddesinin (1) fıkrası;

Aşağıdaki maddelerine karar verilmiştir:

DİNİN KÖTÜYE KULLANILMASININ VE DİNE HAKARET EDİLMESİNİN
ÖNLENMESİNE İLİŞKİN ENDONEZYA CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMESİ.

Madde 1

Herkesin kasıtlı bir şekilde halka açıkça söyleyerek, savunarak veya genel destek vererek, Endonezya'da düzenlenen bir dine ilişkin yorum yapması veya bu din ile ilgili dini faaliyetlerine benzeyen dini faaliyetlerde bulunması ve dini öğretini noktalarından sapmış yorum ve etkinlikler yapması yasaktır.

Madde 2

- (1) 1. Maddedeki hükümleri ihlal eden herhangi bir kişiye, Din İşleri Bakanı, Başsavcı ve İçişleri Bakanı ortak kararıyla eylemlerini durdurmak için güçlü bir hüküm ve uyarı verilmektedir.
- (2) 1. Fıkrasında belirtilen ihlali örgüt veya belirli bir inanç akımı tarafından yapılırsa Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Din İşleri Bakanı, Başsavcı ve İçişleri Bakanından değerlendirmeleri alarak yasaklanmış örgütü/inanç akımı sıfatıyla örgütü veya inanç akımını feshedebilir.

Madde 3

Din İşleri Bakanı, Başsavcı, ve İçişleri Bakanı ile birlikte veya Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından 2. madde hükümleri uyarınca kişi, örgüt ya da inanç akımına müdahale ettikten sonra, yine ilgili mevzuatın 1. maddesi hükümlerini ihlal etmeye devam ederlerse, akımı ile ilgili kişi, takipçisi, üyeleri ve/veya örgütün üyelerine en fazla beş yıl hapisle cezalandırılırlar.

Madde 4

Ceza Kanunu Kitabında yeni bir bölüm şöyle özetlenebilir:

“Madde 156a

Kasıtlı olarak aşağıdaki durumlarda bir duyguya açıklık getiren ya da bir davranışı taahhüt edenler, beş yıla kadar hapis cezasına çarptırıldı:

- a. Esas itibarıyla Endonezya’da düzenlenen bir dinin düşmanca, küfürlü ya da hakaret ederek;
- b. İnsanların, Yüce Tanrı’ın tek tanrılılığı esaslı olan herhangi bir dine üye olmaması için amaç ederek.”

Madde 5

Bu Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, ilan edildiği tarihte yürürlüğe girer.

Herkesin görebileceği şekilde, Endonezya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini Endonezya’daki Endonezya Cumhuriyeti Resmi Gazetesine yerleştirmesiyle birlikte ilan etmesi emredildi.

27 Ocak 1965’de Cakarta’da karar verildi.

ENDONEZYA CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI,
SUKARNO

27 Ocak 1965’de Cakarta’da ilan edildi:

DEVLET SEKRETERİ,
MOHD. ICHSAN.

1965YILI /3 SAYILI ENDONEZYA CUMHURİYETİ RESMİ GAZETESİ

DİNİ KÖTÜYE KULLANMA VE/VEYA DİNE HAKARET ETMENİN ÖNLEME
FAALİYETİ KONUSUNDA

1/1965 SAYILI CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMESİNİN

AÇIKLAMASI

Endonezya'daki halkını takip eden dinler; İslâm, Hristiyanlık, Katoliklik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm'dir. Endonezya'daki dinlerin gelişimi tarihiyle ispatlanabilir.

Bu altı din, neredeyse tüm Endonezyalıları tarafından benimsenen dinlerdir ve Anayasanın 29. maddesinin 2. fıkrası gereğince garanti altına alındığı gibi, bu maddenin sağladığı yardım ve desteği de alırlar.

Bu, diğer dinlerin, örneğin: Endonezya'daki Yahudiliğin, Zerdüştlüğün, Şintoizmin, Taoizmin yasaklandığı anlamına gelmiyor. 29. maddenin 2. fıkrasında belirtilen tam garantilere sahiptirler ve bu kuralın veya diğer kuralların hükümlerini ihlal etmedikleri sürece varlıklarına izin verilir.

Hükümet, maneviyat örgütü/akımına karşı, onu sağlıklı bir görüşe ve Yüce Tanrı'ya doğru yönlendirmeyi amaçlıyor.⁶³⁰

⁶³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. <https://kemenag.go.id/file/dokumen/UU1PNPS65.pdf>, (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2017). Bu çevirme, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Açıklamasının tam içeriği değildir, yalnızca tez konusuyla ilgilidir.

Ek-4: Endonezya Haritası ve Sembolu



Endonezya Haritası⁶³¹



Endonezya Sembolu⁶³²

⁶³¹ <https://jayamapan.com/2012/12/24/delivery/peta-Indonesia-elektrik/>, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2015)

⁶³² <https://s-media-cache-ak0.pinning.com/originals/8e/43/c8/8e43c8c737f8999d983f4b6ddc039931.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-5 : 2013 Endonezya'daki Din Mensupları⁶³³

Jumlah Penduduk Menurut Agama
Number of Population by Religion
Tahun / Year 2013

No	Provinsi Province	Agama / Religion							Jumlah Total
		Islam Moslem	Kristen Christian	Katolik Catholic	Hindu Hindus	Buddha Buddhist	Khonghucu Confucius	Lainnya Others	
1	Aceh	4,413,244	50,309	3,315	136	7,062	36	20,308	4,494,410
2	Sumatera Utara	8,579,830	3,509,700	516,037	14,644	303,548	984	57,461	12,982,204
3	Sumatera Barat	4,721,924	69,253	40,428	234	3,419	70	11,581	4,846,909
4	Riau	4,872,873	484,895	44,183	1,076	114,332	3,755	17,253	5,538,367
5	Jambi	2,950,195	82,311	13,250	582	30,014	1,491	14,422	3,092,265
6	Sumatera Selatan	7,218,951	72,235	42,436	39,206	59,655	663	17,248	7,450,394
7	Bengkulu	1,669,081	28,724	6,364	3,727	2,173	41	5,408	1,715,518
8	Lampung	7,264,783	115,255	69,014	113,512	24,122	596	21,123	7,608,405
9	Bangka Belitung	1,088,791	22,053	14,738	1,040	51,882	39,790	5,002	1,223,296
10	Kepulauan Riau	1,332,201	187,576	38,252	1,541	111,730	3,389	4,474	1,679,163
11	DKI Jakarta	8,200,796	724,232	303,295	20,364	317,527	5,334	36,239	9,607,787
12	Jawa Barat	41,763,592	779,272	250,875	19,481	93,551	14,723	132,238	43,053,732
13	Jawa Tengah	31,328,341	572,517	317,919	17,448	53,009	2,995	90,428	32,382,657
14	DI Yogyakarta	3,179,129	94,268	165,749	5,257	3,542	159	9,387	3,457,491
15	Jawa Timur	36,113,396	638,467	234,204	112,177	60,760	6,166	311,587	37,476,757
16	Banten	10,065,783	268,890	115,865	8,189	131,222	3,232	38,985	10,632,166
17	Bali	520,244	64,454	31,397	3,247,283	21,156	427	5,796	3,890,757
18	Nusa Tenggara Barat	4,341,284	13,862	8,894	118,083	14,625	139	3,325	4,500,212
19	Nusa Tenggara Timur	423,925	1,627,157	2,535,937	5,210	318	91	91,189	4,683,827
20	Kalimantan Barat	2,603,318	500,254	1,008,368	2,708	237,741	29,737	13,857	4,395,983
21	Kalimantan Tengah	1,643,715	353,353	58,279	11,149	2,301	414	142,878	2,212,089
22	Kalimantan Selatan	3,505,846	47,974	16,045	16,064	11,675	236	28,776	3,626,616
23	Kalimantan Timur	3,033,705	337,380	138,629	7,657	16,356	1,080	18,336	3,553,143
24	Sulawesi Utara	701,699	1,444,141	99,980	13,133	3,076	511	8,056	2,270,596
25	Sulawesi Tengah	2,047,959	447,475	21,638	99,579	3,951	141	14,266	2,635,009
26	Sulawesi Selatan	7,200,938	612,751	124,255	58,393	19,867	367	18,205	8,034,776
27	Sulawesi Tenggara	2,126,126	41,131	12,880	45,441	978	48	5,982	2,232,586
28	Gorontalo	1,017,396	16,559	761	3,612	934	11	891	1,040,164
29	Sulawesi Barat	957,735	164,667	11,871	16,042	326	35	7,975	1,158,651
30	Maluku	776,130	634,841	103,629	5,669	259	117	12,861	1,533,506
31	Maluku Utara	771,110	258,471	5,378	200	90	212	2,626	1,038,087
32	Papua Barat	292,026	408,841	53,463	859	601	25	4,607	760,422
33	Papua	450,096	1,855,245	500,545	2,420	1,452	76	23,547	2,833,381
Jumlah / Total		207,176,162	16,528,513	6,907,873	4,012,116	1,703,254	117,091	1,196,317	237,641,326
%		87.21%	6.96%	2.91%	1.69%	0.72%	0.05%	0.50%	100.00%

⁶³³ Endonezya Din İşleri Bakanlığı sitesi, http://data.kemenag.go.id/file_dw/2013/2.1.pdf, (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2016).

Ek-6: 2014 Endonezya'daki İbadet Yerleri⁶³⁴

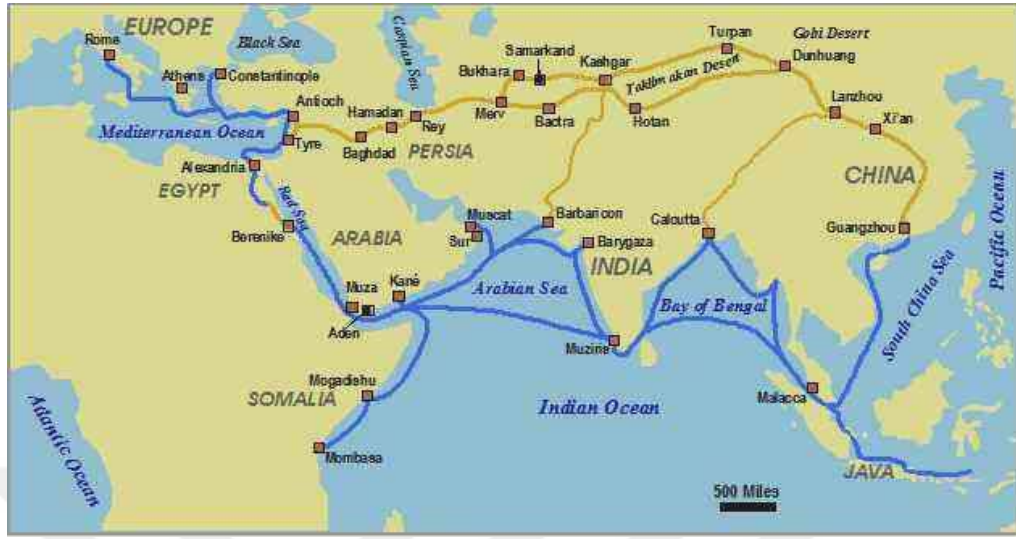
Jumlah Rumah Ibadah
Number of House of Worship
Tahun / Year 2014

No	Provinsi Province	Masjid*) Mosque	Gereja Kristen Christian Church	Gereja Katolik Catholic Church	Pura**) Hindus Temple	Vihara Buddhist Temple	Kelenteng Confucius Temple	Jumlah Total
1	Aceh	6.322	165	21	2	15	-	6.525
2	Sumatera Utara	12.293	12.371	2.289	79	386	17	27.435
3	Sumatera Barat	6.766	63	127	1	8	1	6.966
4	Riau	6.982	1.187	186	8	257	27	8.647
5	Jambi	4.227	234	50	3	57	25	4.596
6	Sumatera Selatan	10.343	583	175	346	151	-	11.598
7	Bengkulu	2.391	236	16	55	12	1	2.711
8	Lampung	10.409	900	320	612	200	-	12.441
9	Bangka Belitung	1.560	178	60	12	132	186	2.128
10	Kepulauan Riau	1.881	490	72	4	203	20	2.670
11	DKI Jakarta	11.750	1.093	80	28	317	4	13.272
12	Jawa Barat	59.835	2.274	48	29	180	30	62.396
13	Jawa Tengah	44.885	3.035	116	151	508	29	48.724
14	DI Yogyakarta	4.554	334	59	26	24	2	4.999
15	Jawa Timur	51.740	2.737	70	427	163	15	55.152
16	Banten	14.421	839	14	11	114	9	15.408
17	Bali	745	456	51	21.428	44	1	22.725
18	Nusa Tenggara Barat	6.220	29	17	405	51	-	6.722
19	Nusa Tenggara Timur	608	4.886	1.684	32	2	1	7.213
20	Kalimantan Barat	3.729	3.062	577	27	356	27	7.778
21	Kalimantan Tengah	2.355	1.687	197	436	12	2	4.689
22	Kalimantan Selatan	5.023	92	9	208	28	-	5.360
23	Kalimantan Timur	4.346	1.593	378	43	39	4	6.403
24	Sulawesi Utara	1.006	4.293	105	168	31	3	5.606
25	Sulawesi Tengah	2.934	2.186	148	252	16	1	5.537
26	Sulawesi Selatan	10.316	2.053	191	260	35	5	12.860
27	Sulawesi Tenggara	3.046	275	56	220	18	-	3.615
28	Gorontalo	1.458	133	20	32	4	-	1.647
29	Sulawesi Barat	1.372	910	133	54	3	-	2.472
30	Maluku	1.111	2.552	291	23	6	-	3.983
31	Maluku Utara	1.104	813	47	2	1	-	1.967
32	Papua Barat	418	2.278	212	10	6	-	2.924
33	Papua	645	4.633	92	27	16	-	5.413
Jumlah / Total		296.795	58.650	7.911	25.421	3.395	410	392.582
%		75,60%	14,94%	2,02%	6,48%	0,86%	0,10%	100,00%

*) Belum termasuk langgar dan musholla / excluded langgar & musholla

**) Belum termasuk sanggah / excluded sanggah

634

Ek- 7: Eski Ticaret Yolu⁶³⁵Ek-8 : Endonezya'daki İslam Sultanlıkları⁶³⁶

⁶³⁵ <https://miadua57.wordpress.com/2014/08/23/sejarah-peta-jalur-perdagangan/>, (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2016).

⁶³⁶ <http://media.dunyabizim.com/haber/2017/10/26/musliman-endonezya-sultanliklari.jpg>, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018).

Ek-9 : Cakarta'daki İstiklal Camisi ve Cathedral Kilisesi



İstiklal Camisi⁶³⁷



Cathedral Kilisesi⁶³⁸



İstiklal Camisi ve Cathedral Kilisesi⁶³⁹

⁶³⁷

<https://4.bp.blogspot.com/-IRPGjQyXuE8/WMd0NRJEYWI/AAAAAAAAAEQ/Rw4kId7hL54kXhL15eDsxIZMJYJ0fUG8gCLcB/s1600/masjid-istiqlal-2-750x500.jpeg>, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018).

⁶³⁸ <http://www.indonesiatravelguides.com/wp-content/uploads/2013/01/gereja-katedral.jpg>, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018).

⁶³⁹ <http://tourism.jazz.or.id/wp-content/uploads/2012/01/Istiqlal-Mosque-1.jpg>, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018).

Ek-10: Borobudur Tapınağı⁶⁴⁰



⁶⁴⁰ <http://marwahkepri.com/wp-content/uploads/2017/09/Candi-borobudur.jpg>
https://awsimages.detik.net.id/community/media/visual/2017/08/18/d54d3451-9213-4537-857a-d5743c50be57_169.jpg?w=780&q=90, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-11: Prambanan Tapınağı⁶⁴¹



⁶⁴¹

<https://media1.britannica.com/eb-media/66/145866-004-A2288089.jpg>
http://www.goanobserver.in/wp-content/uploads/2017/04/April-1_Potpourri_Prambanan.original.8895.jpg, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-12 : Bali'deki Pura (Hindu Tapınağı)⁶⁴²



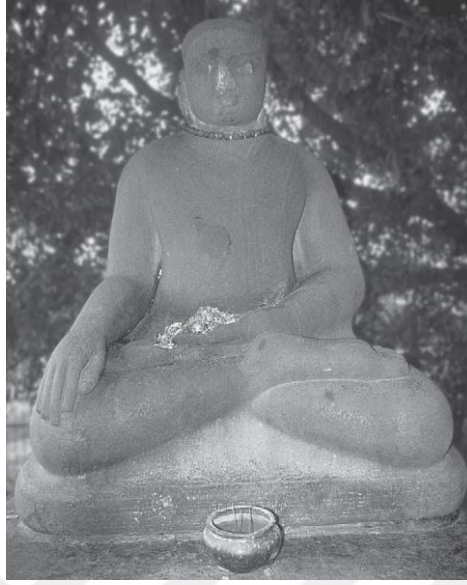
⁶⁴² <https://cdn.rentalmobilbali.net/wp-content/uploads/2016/04/Pura-Hindu-Bali-Danau-Beratan-Facebook.jpg> ve <http://www.explorer-bali.com/beta/wp-content/uploads/2011/10/bali-pura-besakih.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-13 : Doğu Cava'daki Klenteng Kwan Sing Bio⁶⁴³



⁶⁴³ https://content.shopback.com/id/wp-content/uploads/2017/01/radiocityrocket.com_-1024x683.jpg, (Erişim Tarihi: 24 şubat 2018) ve <https://content.shopback.com/id/wp-content/uploads/2017/01/kwansingbiotuban1.jpg>, (Erişim Tarihi: 25 şubat 2018).

Ek-14: Orta Cava'daki Surabaya'da Joko Dolok⁶⁴⁴



Ek-15: X. yüzyılda tarihlenen Orta Cava'da Garuda ve Vişnu⁶⁴⁵



⁶⁴⁴ Reichle, a.g.e., s. 24.

⁶⁴⁵ Reichle, a.g.e., s. 76.

Ek-16: XX. yüzyılın sonlarındaki Prajnāpāramitā.⁶⁴⁶



Ek-17: 1300'lerin Endonezya Milli Müzesindeki Prajnāpāramitā'nın heykeli.⁶⁴⁷



⁶⁴⁶ Reichle, a.g.e., s. 82.

⁶⁴⁷ Reichle, a.g.e., s. 52.

Ek-18: Ogoh-ogoh ve Barong dansı

Ogoh-ogoh⁶⁴⁸Barong dansı⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ http://static.republika.co.id/uploads/images/inpicture_slide/ogoh-ogoh-diarak-pada-nyepi-160102093206-506.jpg, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

⁶⁴⁹ <http://e-baliku.com/image/cache/catalog/BARONG1-600x370.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-19: Manado'daki Menorah ve Hz. İsa Heykeli



Menorah⁶⁵⁰

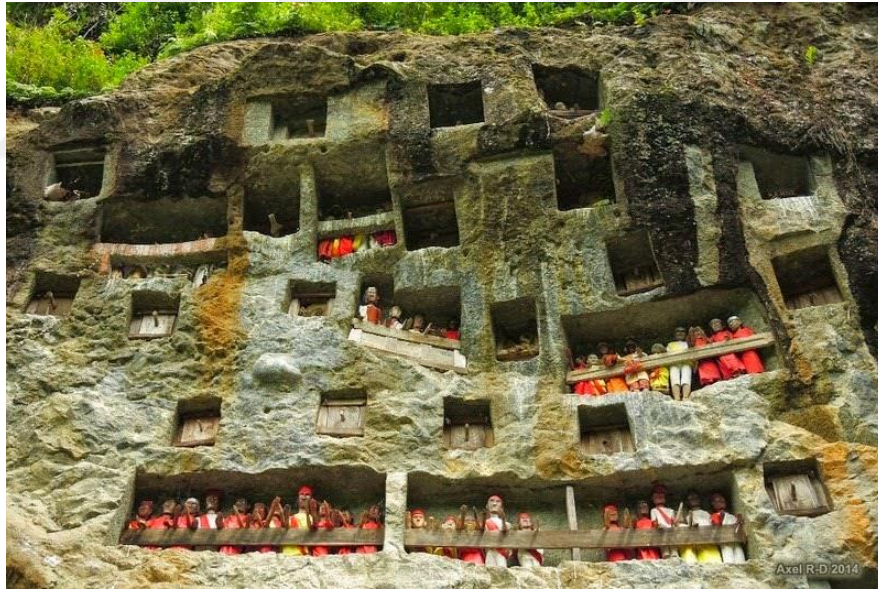


Hz. İsa Heykeli⁶⁵¹

⁶⁵⁰ *How Ancient Jewish Communities are Reviving in Indonesia, a.g.k.*

⁶⁵¹ <http://4.bp.blogspot.com/-1RqrBZMOUYY/Ur15ZitP-rI/AAAAAAAAADU/FpBAkQZpTT4/s1600/CIMG0315.JPG>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-20: Toraja Kabilesinde Cenaze Töreni⁶⁵²



652

https://4.bp.blogspot.com/-bDmynT3baZ8/WD-cLgN4hwI/AAAAAAAAAw_c/iW6kz47FCRw9ZZABdH3DWodAcKuex7EIACLeB/s1600/RambuSolo291211-2_024716.jpg ve <http://4.bp.blogspot.com/-cml8rgDpKM/VPaKUvnLAPI/AAAAAABCTU/94xoRIDI1iQ/s1600/87.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-21: Poso'daki Megalitik⁶⁵³



Ek-22: Wayang, Blankon ve Gamelan



Wayang⁶⁵⁴

⁶⁵³ https://statik.tempo.co/data/2016/07/22/id_524671/524671_620.jpg, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2018).

⁶⁵⁴ <http://kotabharuhotel.com/wp-content/uploads/2014/08/wayang-kulit-shadow-puppet-show-near-kota-bharu-hotel.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Blankon⁶⁵⁵Gamelan⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ https://ecs7.tokopedia.net/img/cache/700/product-1/2016/6/13/7143634/7143634_5b1f207e-6f3c-45c4-9882-fe282ef029e1.jpg, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

⁶⁵⁶ <https://latitudes.nu/wp-content/uploads/2017/01/NO-FEE-6-NCH-Gamelan-Presentation.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Ek-23: Keris ve Mbis heykeli

Keris⁶⁵⁷Mbis heykeli⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ <https://assets.catawiki.nl/assets/2016/6/16/9/f/5/9f52905a-339e-11e6-925d-6472d9c972a4.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

⁶⁵⁸ <http://mlancong.com/data/images//stories/museum%20asmat%2012.jpg>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018).

Özgeçmiş

Nanik Yuliyanti, 08.07.1988 tarihinde Endonezya'nın Sumatra adasındaki Lampung bölgesinde doğdu. Lampung'daki Madrasah İbtidaiyyah Darul Ma'arif İlkokulu'nda (1994-2000), Tegineneng 1 Devlet Ortaokulu'nda (2000-2003), Doğu Cava'daki 3. Gontor Modern Pesantren'inde (2003-2005) ve Lampung'daki Madrasah 'Aliyah Darul 'Amal Lisesinde (2005-2006) okudu. Cakarta'daki Islamic College for Advanced Studies (2006-2012) ve Bandung'daki İslâm Devlet Üniversitesi Sunan Gunung Djati'den (2009-2012) mezun oldu. Üniversitedeyken ve sonra çeşitli iş deneyimi yaptı. Üniversitedeki araştırma görevlisinden öğretmenlik asistana, kurs merkezlerindeki İngilizce öğretmenliğinden ve hatta iki yıldan fazla ar-Radhia Islamic Preschool'da öğretmenlik deneyimine vardır. 2014 yılında kazanan YTB Türkiye Bursları programı ile Türkiye'ye geldi ve 2015'te başlanan Necmettin Erbakan Üniversitesinde Dinler Tarihi ana bilim dalında masterlik yapmaktadır.